

3

ИУАШХЬЭМАХҮЭ

ИУАШХЬЭМАХҮЭ

2018

ISSN 0206 – 5266

МАЙ • 2018 • ИЮНЬ

3

ІУАШЖЪЭМАХҮЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ къыдок!

май 3 июнь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикаэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кіэзонэ
IуэхущIапIэм къыдегъэк!

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЬЭР
Мыкъуэжь Анатолэш

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакIуу Хъанджэрий, БишIо Борис,
Гъут Iэдэм, Къэжэр Хъэмид, Къэрмоkъуэ Хъэмид,
КхъуэIуфэ Хъэчим, Тымыжь Хъэмышэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
ХъэIупщи МуIэед (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2018

Псалъащхъэхэр

ЖъантIэ

Еджагъэшхүэ Күумахуэ Мухъэдин къызэралхурэ илъэс 90 ирокъу

БишIо Борис. Адыгэ бзэшIэнэгъэм и шу пашэ..... 3

TхакIуэ Хъэх Сэфарбий илъэс 80 ирокъу

Хъэх Сэфарбий. Си гъащIэ гъуэгуанэр.....	13
Хъэх Сэфарбий хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	20
Хъэх Сэфарбий. Рассказхэр.....	22
Хъэх Сэфарбий. Усэхэр.....	39
Хъэх Сэфарбий. Си хъуреягъкIэ.....	45

УсакIуэ Бештокъуэ Хъэбас илъэс 75-рэ ирокъу

Хъэвжокъуэ Людмилэ. Зи усэбзэр мыубзэшхъу..... 51
Бештокъуэ Хъэбас. Усэхэр..... 63

Публицистикэ

Къэжэр Иннэ. Къалтытамрэ къамыхутамрэ..... 81

Прозэ

Къаныкъуэ СэIэдулэ. Ленинград къикIа хъыдджэбз. <i>Романым щыщ пычыгъуэхэр.....</i>	89
Бейтыгъуэн Риммэ. Лъагъуныгъэр мыужыхыхиж мафIэш. <i>Рассказ.....</i>	114

Усыгъэ

Хъэвжокъуэ Людмилэ. Усэхэр.....	137
Тымыжь Хъэмыйщэ. «ЗэIухауэ си бжэр къызогъянэ...».....	147
Багъэтыр Нинэ. Усэхэр.....	151

Щэблэ

Хъуран Юлэ. Къайсын теухуа си псальэ..... 158

Псалъэзэблэдз..... 166

*Еджагъэшхуэ Къумахуэ Мухъэдин къызэралъхурэ
илъэс 90 ирокъу*

4

АДЫГЭ БЗЭЩІЭНЫГЪЭМ И ШУ ПАШЭ

Кавказ бзэщІэнныгъэлI нэхъ гуашІафIэ, нэхъ цІэрыIуэ дыдэхэм ящишт Къумахуэ Мухъэдин. Ар япэм Анзорей ЦыкIукIэ зэджэу щыта, иужькIэ Лэскэн ЕтIуанэ зыфIащыжа къуажэм 1928 гъэм июлым и 29-м къышталъхуац. И адэ Iэбубэчыр Хэку зауэшхуэм хэкIуадэри бынитхур Пыныр и пицэ къыдэхуац я анэ КIузэ. Нэхъ щІэгъэкъуэну иIари сабий-хэм нэхъ къахэжэхъыкIа Мухъединц. Иджыри балигъ ныкъуэхъуу абы къыхуихуац школым къышІэкIыгу колхозым шыгухуу щылэжъяну. Дауэ гугъу емыхъами, КIузэ игъэзэщІац щхъэгъусэр фронтым щыкIуэм къызэрельэIуауэ щытар: еzym къимыгъэзэж хъумэ, бынхэм щІэнныгъэ яригъэгъуэтину. И бынхэм къуажэ еджапIэр къаригъэухам къышы-мынэу, псоми щІэнныгъэ нэхъышхъэ къахыху иригъэджац. Мухъэди-ни, Бashiри, Мурадини щІэнныгъэхэм я доктор, еджагъэшхуэ цІэрыIуэ хъуахэц, абыхэм я шыпхъу Тосэ щІэнныгъэхэм я кандидатц, Мэкъумэш академием ильэс куэдкIэ щылэжъяц. Зэдэлхузэшыпхъухэм ящищу

нобэ псэужыр я нэхъыщIэ Анусэ и закъуэщи, ари и ныбжыр хэкIуэтэху школ егъэджакIуэ IэнатIэм псэхъэлэлү пэрыгац.

Мухъедин 1952 гъэм Тбилиси дэт къэрал университетым кавказыбзэхэмкIэ и къудамэр къиухри, СССР-м ЩIэнныгъэхэмкIэ и Академием БзэщIэнныгъэмкIэ и институтым и аспирант хъуац. Еджэ-ныр зэфIигъэкIа нэужь, а институт дыдэм кавказыбзэхэмкIэ и къуда-мэм и щIэнныгъэ лэжъакIуэу ягъэувац икIи адэкIэ Къумахуэм зэпи-ча щIэнныгъэ гъүэгуанэр зэрыштыу а институтым епхауэ екIуэкIаш. ЯпэщIыкIэ кандидат диссертациэр, иужькIэ доктор диссертациэр ехъулIэнныгъэкIэ абы ѢыпхигъэкIаш.

ЛЭЩIыгъуэ ныкъуэм къриубыдэу Къумахуэ Мухъедин адыгэбзэм и фонетикэм, грамматикэм, стилистикум теухуа щIэнныгъэ лэжъигъэу 200-м щIигъу, абыхэм монографиеу 14 яхэту, игъэхъэзырац. IуэрыIуатэм и бзэр джынным теухуауэ щIэнныгъэлIым иригъэкIуэкIа къэхутэнныгъэ-хэр ди хэкум и филология щIэнныгъэм лингвофольклористикэ цIэр Ѣы-зыгъуэта унэтIыныгъэм лъабжэ хуэхъуац. Къумахуэ Мухъедин хэхауэ иджац кавказыбзэхэр тхыдэм къызэрышызэдэгъүэгурлыкIуар. Абы и лэжъигъэхэм дуней писом пицIэ къызэрышыхуацIам и Ѣыхъэтц Евро-пэм Ѣынэхъыжь икIи Ѣынэхъ цIэрыIуэ дыдэхэм ящыц Лунд университетым (Швеции) и доктор цIэ лъапIэр къызэрыфIашар. Ар Үрысейм Естественнэ щIэнныгъэхэмкIэ и академием, Грузиим ЩIэнныгъэхэмкIэ и академием, ЩIэнныгъэхэмкIэ Дунейпсо Адыгэ академием я действи-тельнэ члент. Къумахуэ Мухъедин и монографие зыбжанэ, статья куэд Швецием, Англием, США-м, Голландием, Германием, нэгъуэщI къэрал-хэми къыншытрадзац.

Мухъедин Лунд университетым (Швеции) Ѣыхъ зиIэ и доктор ѢашIа махуэм. Абы къыбгъурытыр профессор, адыгэбзэм елэжь Вамлинг Каринэщ. Швеции, 2000 гъэхэм я пэщIэдээм.

ЩIэнныгъэлIым фIыщIэ ин бгъэдэлъц томитI хъу «Къэбэрдей-шэрджэсыбзэр», адыгэхэм я япэ лъэпкъ щIэнгъуазэр, дунейм

къызэрүтехамкІә. Аращатхылъэм я проектхәр зи Іәдакъә къышІәкІар, я редактор нәхтыщхъэу, щІэнныгъэ и лъэнныкъуәкІә унафәшІу Ѣытар.

Къәхутәнныгъэ ләжыгъэм, щІэнныгъэм ехъэлІа къызәгъәпәштыныгъэ Іүэхухәм къадәкІуәу, ар егъәджәнныгъэми егугъуаш. Къумахуә Мухъәдин и унафәм щІэту кавказыбзэхәр джыным пышІа Іүэхухәм ятеухуа доктор, кандидат диссертация 30-м щІигъу ятхащ икІи пхагъәкІаш. Абы къызәригъәпәштащ щІэнныгъэм и ІәнатІәм пшІәшхүә Ѣызыгъуэта филология къәхутәнныгъэм и унэтЫныгъэ хәха. Къумахуә Мухъәдин зәи и нәІә тригъәкІакъым Адыгейм, Къәбәрдей-Балъкъәрым, Къэрәшней-Шәрдҗесым папшІә кадрхәр гъәхъәзырыным, а республикәхәм я щІэнныгъәлІхәм быдәу япышІауә, ядІәпышкүуу, ядәлажыяу екІуәкІаш.

Филология щІэнныгъэм зегъәужынымкІә иІә фІышІәхәм папшІә Къумахуә Мухъәдин Іәбубәчыр и къуәм Урысейм ЩІэнныгъәхәмкІә и Академием и щІыхъ тхылъхәр къраташ, «Къәбәрдей-Балъкъәр Республикам щІэнныгъәмкІә щІыхъ зиІә и ләжыакІуә» цІә лъапІәр къыфІаштащ.

Адыгәбзәм төхүхауә Мухъәдин и Іәдакъә къышІәкІахәр гупитІу бгуәш хъунущ: япәр бзәм и нобәрей ѢытыкІәр Ѣызәпкърыхахәрш, етІуанәр – бзәм и бләкІар зәфІәзыгъәувәжхәрш.

Бзәм грамматикә хуитхыну япәу яужь ихъауә Ѣыта Нәгумә Шорә сый ищІауә Ѣытар? Абы адигәбзәр япәшІыкІә иригъәпәштащ урысыбзәм. Псалтьәм папшІә, урысыбзәм а зәманым къыхагъәкІу Ѣыта падежиблыр ди бзәми къыхигъуэтән и гүгъәу иккукІә елІәлІауә Ѣыташ.

6

ИтІанә адрес бзә зыщигъуазәмкІә – хъерипыбзәмкІә – зигъазәри, абы и къупхъәми иригъәзәгъәну пылъаш. Шорә абыкІә емыкІу хуәпиІ хъунукъым: абы «щІыпІә нәщІым» къыштигъәжъән хуейт, адигәбзәм төхүхауә зәи зыми къәхутәнныгъэ иригъәкІуәкІатәкъым. Ауә иужыкІи адигәбзәм еләжъаҳәри, мащІәми куәдми, а гүәгу дыдәм ирикІуаш – щхъәж езыр нәхъ зыщигъуаз бзәм и мардәхәмкІә адигәбзәр ядкыну яужь итахәш. Ауә нәрылъагъут абхъаз-адигә бзә гуп жыхуаІәр зәбгъәп-щәни зәбгъәщхыни дунейм зәрытемытыр, абы къыхәкІи мыйхәм еzym я бгъәдыхъәкІә къахуәгъуэтыхын хуейт. Ар икІәм нәсу зыхулъәкІар Къумахуә Мухъәдинш. Абы и лъэнныкъуәкІә щІэнныгъәлІым хузәфІәкІам тхылъ псо төптхыхылынуш, ауә мыйбәж зы щапхъә закъуә нәхъ мыхъуми къэтхыныш. ФІәщыгъәцІә дыдә мыхъуми, бзәшІэнныгъәлІхәм зәпадзыжу къагъәсәбәп «Къумахуәм и дәкІуеипІә» («Кумаховская лестница») жыхуиІә гурыІуәгъуәр. Ар къытекІаш Мухъәдин и ләжыгъәхәм ящыш зым къышихъауә Ѣыта мый щапхъәм:

иә
 е-иә-ж
 3-гәә-иә-жы-ф
 е-3-гәә-иә-жы-ф-а-щ
 ә-е-3-гәә-иә-жы-ф-а-т
 къы-ә-3-гәә-иә-жы-ф-а-тә-къым
 у-къы-ә-3-гәә-иә-жы-ф-а-тә-къым-и

Пәж дыдәу, и бгъуитІымкІи төвапІәхәр зиІә дәкІуеипІәм ешхъкъә? Зы пычыгъуә фІәкІа мыхъу «шә» глагол лъабжъәм и пәмкІи и кІәмкІи аффикс зәмылІәужыгъуәхәр пыувәкІәрә апхуәдәу зеубгъуф, апхуәдиз

псалтээцИ къытохъукI. Ар абхъаз-адыгэ бзэ гупым я зы нэщэнэц. Ауэ нэхъ гъэцIэгъуэнъжыр адэкIэц. КъызэрышIэкIымкIэ, а аффиксхэм я дэтхэнэ зыми увыпIэ хэха иIэц, н. ж., адыгэ Iэнэм щытIыскIэ нэхъыжь-нэхъыщIэ ельтытакIэ къызэретIысэкIым ешхыркъабзэу, префиксхэмрэ суффиксхэмрэ зэкIэлъыкIуекIэ пыухыкIам тету псальэ лъабжьэм поуввэ. Абы гу лъызытэу а зэкIэлъыкIуекIэм и хабзэхэр зыубзыхуар Къумахуэрц.

Иджы адыгэбзэм и тхыдэм дыIэбэнци, абы езыкур закъуэтIа-къуэххэт, яужь уихъэкIи къикIынIауэ я фIэц зэрымыхъум къыхэкIыу. Мыри зи къару къихъар Мухъэдинц.

Бзэм и тхыдэр нэхъ зэфIэгъэувэжыгъуафIэц, абы лIэцIыгъуэ бжыгъэкIэ тхыгъэ иIэу къэгъуэгурыйкIуамэ, е, индоевропейбзэхэм ещхуу, зЭыхълы бзэ Iэрамашхуэ хъурэ абыхэм ящыц зым фIэкIуэдар адрейхэм я деж къыщыпхуэгъуэтыжмэ. Адыгэбзэм а лъэныкъуитIымкIи «и насып къикIакъым»: ди бзэмкIэ тхэн зэрырагъажъэрэ лIэцIыгъуэрэ ныкъуэм фIэкIакъым, мыдэкIэ нэхъ Iыхълы гъунэгъу дыдэу диIэ бзищымрэ – абазэбзэ, абхъазыбзэ, убыхыбзэ – дэрэ апхуэдизкIэ дызэпэцIэкIащи, ахэр тегъэцIапIэ щыпщIыфыр зэээмыйзэххэц. Къэнэжа Iэмал закъуэр – езы бзэм и щIыпIэ псэльэкIэ щыхъехуэхэр (диалект, говор жыхуэтIэхэр) арати, мис ахэр IэкIуэлъакIуэу зэригъапщЭкIэрэ пасэрэй адыгэбзэм и фонетикэри, морфологиери, синтаксисри ди пащхъэ кърильхъэжац Мухъэдин.

Ауэ Къумахуэм зэфIигъэувэжар ди бзэм и тхыдэм и закъуэкъым. Бзэм къыдит IэмалхэмкIэ абы игъэнIуац IуэрыIуатэми, лъэпкъ тхыдэми, щэнхабзэми я проблемэ зыбжанэ. Аргуэрү зы щапхъэ закъуэкIэ дыкъызэтеузыIэнц. 1970 гъэхэм Мухъэдин итхауэ щытац нарт Сосрыкъуэ и цIэр этимология и лъэныкъуэкIэ зэпкърыхыным теухуа тхыгъэ мычин дыдэр. Ар инагъкIэ къызэрыгуэкIими, мыхъэнэуэ иIэмкIэ зэи зи пщIэр емыхуэхын лэжыгъэ щыпкъэц, сыту жыпIэмэ, бзэцIэнэгъэм и хабзэ ткIийм темыкIыу абы къыщыгъэлъэгъуац нарт цIэрыIуэм и цIэр шэч лъэпкъ къытумыхъэжыну зэрыадыгэбзэр. ЗэрытцIэщи, нобэми нарт эпосыр зральэфэлIэну нэгъуэцI лъэпкъхэм ящыц Iэджи къыхузэ-поцэ. Абдежым эпосым и лъыхъужь курыхым и цIэр зыщыц бзэр гъэ-нэхуэным мыхъэншхуэ иIац.

Ильэс бжыгъэ я зэхуакуу Къумахуэ Мухъэдинрэ абы и щхъэгъусэ пэж икIи и IуэхущIэгъу IэкIуэлъакIуэ Зарэрэ зэдатхац IуэрыIуатэм и бзэмрэ гъацIэмрэ я зэпьщIэнэгъэм теухуа тхылъиц. Авторхэм а тхылъицымкIэ щIэнэгъэрылажъэ псоми хъэкъ щацIац нарт эпосым и лъыхъужь нэхъышхъэ зыбжанэмрэ абыхэм ехъэлIа сюжетхэмрэ къыгуэпх мыхъуну адыгэбзэм, адыгэ тхыдэм, адыгэ щэнхабзэм епхауэ къызэрыгъуэгурыйкIуэр. Абы щыгъуэми, ар зытххэм нэгъуэцI лъэпкъ гуэри ягъэпудыркъым, зыми и Iыхъэ къытрахын гурацэ яIэкъым, атIэ дэтхэнэми я пщIэр зэрахъумэным пыльц.

УблэкIынкIэ Iэмал иIэкъым лъыкIи, хабзэкIи, бзэкIи ди Iыхълы дыдэ убыххэм ятеухуац Къумахуэм хузэфIэкIам. Арац СССР-м щыц щIэнэгъэлIхэм ящыцу XX лIэцIыгъуэм и 80 гъэхэм убыхыбзэм ирип-салъэу дунейм къытенэжауэ щыта цIыху закъуэм – Тевфик Эсенч – деж кIуэфауэ щытар, иужькIэ а лъыжыр къезыгъэблагъэу и адэжь хэкур езыгъэльягъужари Мухъэдинц. Тевфик дэлажьэурэ, итIанэ хамэ

къэралхэм щыңц щIэнныгъэлIхэм я лэжыгъэхэр, убыхыбзэкIэ щыIэ тхыгъэхэр кууэ зэпкърихыурэ Къумахуэм япэцIыкIэ убыхыбзэм теуха очерк япэ дыдэу ди къэралым къышыдигъэIауэ щытащ, иужькIэ а унэтIыныгъэм зригъэубгъуурэ, зэпымыуэ елэжкурэ убыххэм ятеухуа тхыль псо итхащ. Абырэ Адыгэ щIэнгъуазэм (энциклопедием) убыххэм ятеухуауэ ит Iыхъэмрэ (ари Мухъединц зи IэдакъэшIэкIыр) убых лъэпкъым и энциклопедие пэлъытэ хъуаш, ахэр дунейм текIуэдыкIыжа лъэпкъым и фэепль игъащIэкIэ мыкIуэдыжыни.

Апхуэдэкъабзэу адыгэбзэм теухуа энциклопедиещ, а бзэм теухуауэ лэжъя хъуа псори къызэшIэзык'уэж тхыльщ псом япэу Мухъедин и фыщIэкIэ дунейм къытехъя, ищхъэмкIэ зи цIэ къышитIуа «Къэбэрдей-шэрджэсыбзэ» томитIыр. Аращи, зы энциклопедиекIэкъым Къумахуэр къызыххэкIа и лъэпкъым зэрыхуэупсар...

АдэкIэ дауэ къыхуумыгъэшынрэ иджыреj адыгэ литературэбизитIымрэ абыхэм я тхыбзэмрэ зэгъунэгъу, зэшхъ щIыжыным теухуауэ Къумахуэм зэхилъхъа проектыр?! Зэхилъхам къышимыгъанэу, абы теухуа зэIущIэ зэхишэри, адыгэ республикищми я бзэцIэнныгъэлI псори къигъэдIуэфауэ щытащ ар зэдэарэзыуэ къащтэну. Дызытепсэлъыхъ проектым хэткъым, язынык'уэхэм зэрыжайЭм ешхъу, адыгэ псори зы тхэкIэм дытехъэн, е ди алыйфбейри пэжырытхэри зэрышыту зэтекъутауз псори щIэрыщIэу зэхэлъхъэжын хуейуэ къэзыгъэув Iуэху еплъыкIэхэр. Жыжъэ плъэф дэтхэнэ зым дежкIи гурыIуэгъуэц апхуэдэу ухэльадэмэ, ар мыхъумыщIэм хуэкIуэнкIэ зэрыхъунур.

Проектыр зытеухуамрэ абы и мурадымрэ кIэшIу къэпIуатэмэ, ар зыхуэунэтIар иджыпсту зэтевувауэ щыIэ литературэ бзитIым (адыгейбзэмрэ къэбэрдей-шэрджэсыбзэмрэ) зэшхъу къышапсэлъхэм я тхыкIэри зэшхъ щIынырщ.

Зи гугъу тицIы проектымкIэ щIэнныгъэрылажъэхэр арэзы зэрызэдэхъурэ зэмманыфI дэкIащ. А лъэхъэнэм къриубыдэу сый зэфIэкIа атIэ, жыпIэмэ, къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и лъэнык'уэкIэ къыхуагъэувам ипкъ иткIэ къэрал унафэ КъБР-м и Парламентым къиштащ. АдэкIэ унафэр тэрэзу лэжъэн папщIэ, апхуэдэ лъэбакъуэ ичын хуейщ адрес лъэнык'уэми – Адыгейми. А республикэм власть хъуэжым и зэрэнкIэ Iуэхур кIыхълIыхъ щыхъуами, иджыблагъэ ар къышаIэтыжащ Адыгейм гуманитар щIэнныгъэхэмкIэ и институтым, а проблемэм теухуауэ зэхаша «Iэнэ хъурейм» унафэ къышаштащ мыйр республикэм и къэрал хасэм къышыхалъхъену икIи гугъапIэ щыIэш мый Iуэхум мыйгувэу унафэ тэмэм трацIыхъынымкIэ...

Иджы ильэсипшIкIэ дызэIбэкIыжыни, дигу къэдгъэкIыжыни. Къумахуэ Мухъедин и гъашIэм и иужьрей ильэсир – 2008 гъэр. Дэ зыдгъэхъэзырыт Мухъедин и юбилейр дгъэльэпIэну, дегупсысырт ар нэхъ екIуу зередгъэкIуэкIыним. Езыри ерагыу къытедгъэхъат и гъашIэм щыяпэ дыдэу къышалъхуа махуэр утыку къэтщIыну. Ильэс 80-м къриубыдэу зэи кърахъэжжатэкъым абы ехъэлIауэ апхуэдэ Iуэху. Къимылэжъяуэ арат? Къилэжъя къудейт?! Хуэмыващэрэт? Ауэ сыйми хуэфащэт! Ильэс 50 щыхъуами ар щIэнныгъэлI цIэрыIуэт, адэкIэ 60-р, 70-р, 75-р... АрщхъэкIэ и унагыуэм исхэмрэ абыхэм я Iыхълы, ныбжъэгъу гъунэгъу дыдэхэмрэ фIэкIа нэгъуэшIхэм гу лъатакъым а махуэхэм. Иджыри зихъунщIат. Дауэ мыхъуми, къэдгъэдэIуат – абы нэхъыбэу хуейр адыгэ бзэцIэнныгъэрщ, адыгэ лъэпкъырщ жытIэурэ. АрщхъэкIэ зыми димыгугъя къэхъуаш – псэужакъым абы нэсиху.

Дапщээнди дэж къынчыхъу хабэр къэхъуаш – цЫхушхуэ къытхэкIамэ, псэухукIэ абы гульйтэ щIагъуэ игъуэтыркъым. Мухъедин цЫхушхуэт, мы ди лъэхъэнэм нэхъ дызэрыгушхуэну диIэ ди лъэпкъэгъу нэхъ пажэ дыдэхэм ящышт. Ар, шэч хэмэлтү, наIуэ щыхъуаш Къумахуэм и ильэс 80-м ирихъэлIэу ди телевиденэм къигъэлъэгъуа, иужькIи зыбжанэрэ къызытрагъэзэжа нэтынэм еплья дэтхэнэми. Токъмакъ Светэ – а нэтыныр зыгъэхъэзырам – хузэфIэкIаш Мухъедин дунейм зэрытета дыдэм хуэдэу ди пашхъэ къригъэувэжын. Аүэ щыхъукIэ, Токъмакъым илэжьам и мыхъэнэмрэ къилэжь фIышIэмрэ пхуэмыПуэтэнэм хуэдизц. Мыдрейхэм псоми Мухъедин и щIахуэ ттельщи, ар зэрыт-пшиныжа хъунум девгъэгупсыс.

КъБР-м и телевиденэм Мухъедин теухуа нэтын трех. Абы бгъэдэтыр телевиденэм и лэжъакIуэ Токъмакъ Светэц.

Москва, БээщIэнэгъэмкIэ институт. 2008

Сэ сзыэригугъэмкIэ, псом нэхърэ нэхъыбэу абы и псэр зыщыгуфIыкIынур ди лъэпкъым и къэкIуэнум дыхуэлажьэмэц, ди бзэр, ди щэнхабзэр хэдмыгъэкIуэдэжу адэкIэ дгъэкIуатэмэц. Дауи, а Iуэхум Къумахуэм хильхъам хуэдиз зыхузэфIэкIынур закъуэтIакъуэххэц. Аүэ дэтхэнэми хуэцIэнур мышхъэхуу ищIэмэц лъэпкъыр нобэ зэрыт щытыкIэ гугъум дыщикIыфынур – араш дерс нэхъыщхъэу зи гугъу сщIа нэтынэм къыхэкIыр. Мухъедин и лъэпкъым зыхуегъазэ: маржэ, дывмыгъэблэрыгь, арыншамэ убыхым я махуэр къытхуэкIуэнущ. Лъэпкъ машIэхэр щысхъыншэу щIэзыльтафэ глобализацэм и лъэхъэнэм пэдвгъэгъэув ди акылрэ ди зэфIэкIрэ; а IуэхумкIэ дызэкъуэвгъэувэ адыгэу дэнэ щыIэри.

Лъэпкъым емызэшыжу хуэлэжьа цыхум хулъэкъинум и инагыымкъэ щапхъэ нэсц езы Мухъедин. Нобэрй дунейпсо щиэнгъэм адыгэхэр нэхъ къизэрыщацъихур адигэбзэм Къумахуэм тригъэпсыхъа къехутэнгъэхэрщ. Пэжщ, адигэбзэхэм нэгъуэцI Иэджи елэжъаш, ауэ Мухъедин и Иэзагъым, абы зызицъифа лъагапIэм нэгъуэцI зыри мыйзэцIэ нэсыфакъым.

БзэцIэнгъэм хуицIа хэлъхъэнгъэм ебгъапцэ хъунущ абы и фыщIэкъэ дунейм къитехъа япэ адигэ лъэпкъ щиэнгъуазэри (энциклопедиери). Мыйзи цыху машIэ елэжъакъым, ауэ жэрдэмщIакIуэу къэувари, гъуэгугъэлъагъуэу щытари, лэжыгъэ псори зыунэтIари Къумахуэрщ. Лъэпкъыр дызэрыгушхуэн хуей а тхыль щхэпэр ди тхыдэм, дышцэм хуэдэу, къыхэлъыдкIыу, къэнэнущ. ИкИи дяпэцIэ ар уафэ джабэм ис вагъуэм хуэдэу лъэпкъым куэдрэ къыхуэблэнущ. Ар къэблэнущ нобэ «уей-уей» жезыгъэцI лъыху Иэджэм я цIэхэр щыкIуэдыжыпами, ахэр къызыхэкIа лъэпкъ инхэмрэ иджырей ди дунейр къэзыгъэзджыздж къэрал нэхъ лъэцхэмрэ щыщымыIэжыххэм щыгъуи. Адыгэ щиэнгъуазэр лэжыгъэшхуэ дыдэш, хуэдэ зэи зыми Кавказ гупэм къыщемыхъулауэ, нэгъуэцI лъэпкъхуэ зи тхыдэр ильэс минрыбжэхэми яхузэмгъэпэшхауэ. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, абыкИи бгъэдэль фыщIэр лъамыгъэсъиж щIыкIэ дунейм ехыжац ар. Щиэнгъуазэр къизэрыдэцIрэ зэман хъарзынэ дэкIа пэтрэ, адигэ республикищми абы зы IуэхуцIафи иращIылIакъым, а лэжыгъэм и мыхъэнэр нэгъэссаяэ къэзыгъэлъагъуэ зы тхыгъи къытрадзакъым иджыри. Абы щыгъуэми, зи гугъу тицIы лэжыгъэм пщIэшхуэ къыщыхуашIац Урысейм Щиэнгъэхэмкъэ и академием. Абы тхыдэ-филология щиэнгъэхэмкъэ и къудамэм Къумахуэр ирагъэблагъэри Щиэнгъуазэм таухуауэ доклад шрагъэцIац икИи къальытац ар Урысей щиэнгъэм и хэлъхъэнгъэ нэхъ инхэм ящыщу икИи а лэжыгъэм къэрал саугъэт къратыну хуэфащэу. Дэ, Щиэнгъуазэр зыхуатха лъэпкъыр, зыри къэмыхъуа хуэдэу дызэхэсц. Сэ сищыгъуазэц Мухъедин ар игу къеуэу зэрышытам: яубими идэнут, ауэ абы и Iуэху зезыхуэн хуейхэм заущэхуауэ зэрызэхэсым игъэпIейтейрт. Сыт абы и щхъэусыгъуэр? Хэт къигурыIуэркъым, хэт къыфIэIуэхукъым, хэти мэфыгъуэ...

Түгъуц си дежкIэ нобэр къыздэсам зэтеубыдауэ Къумахуэ Мухъедин сицэпсэлтыхъыну – иджыри сицэцIиIыгъэц гуаум – си егъэджакIуэр, си ущиякIуэр, цыху телъиджэр къизэрытхэмтыжым. Мухъедин дунейм зэрхэжар куэдым ягу къеуаш – абы и щыхъэтиц щыгъуэ пэкIум къекIуэлIа цыхухэм я куэдагъри, абы къыщыпсэльхэм жаIахэри, газетхэм къытрадзахэри. КъимыхъэлIэфа куэдым къэхъуар гущIыхъэ зэращыхъуар иту, Мухъедин IуэхуцIафэу игъэхъям и мыхъэнэм и инагыям тепсэлтыхъу телеграммэхэр кърагъэхъуэ щытац. Мис абыхэм ящыщ зытIуц, гъэкIэцIауэ нэхъ мыхъуми, мыбдеж къыщыхъыпхъуэ къизолтытэ: Урысейм Щиэнгъэхэмкъэ и академием БзэцIэнгъэмкъэ и институтым и директор, академик Виноградов Виктор: «Адыгэбзэхэм, адигэ этнологием, IуэрыIуатэм, лъэпкъ тхыдэм таухуа абы и лэжыгъэ купщIафIэхэр дунейпсо щиэнгъэм и къулеягъэшхуэц»; Вамлинг Каринэ, Мальмё (Швеции) университетым и профессор: «Къумахуэм и лэжыгъэхэр къагъэсэбэп кавказыбзэхэр зыджу дуней псон щыпсэу еджагъэшхуэхэм... Щиэблэм щапхъэ яхуэхъун лъэ-

ужь къызэзынәкІа щІэнныгъәлІым и фәеплъыр мықІуәдүйжынщ»; Шенгелие Важә, БзәшІэнныгъә институтым, Чикобавә А. С. и цІэр зезыхъэм, и къудамәм и унафәшI, Тбилиси къәрал университетым и профессор: «Къумахуә Мухъәдин адыгә щІэнныгъәмрә щэнхабзәмрә хуишІа хәльхъэнныгъәр къыпхуәмылъытәнц. Абы и щІэнныгъә ләжыыгъәхәр дуней псом щыңІәрыІуәш. Мухъәдин и цІэр тхыдәм хәмыйгъуәщәжыну къыхәнаш».

Мухъәдинрә абы и щхъәгъусә Зарәрә я бынхәм я адә-анәм я щІэнныгъәм хуәфәшән цІыху къахәкІаш. Япхъу Заремә филология щІэнныгъәхәмкІә докторщ, США-м и университет нәхъ лъәрызехъәхәм ящиң зым и профессорщ, я къуә Руслан дунейпсо экономикәмкІә ІәшІагъәлІщ, ари щІэнныгъәхәм я докторщ, Париж дәт щІэнныгъә центрим щолажъә. Филологиер ІәшІагъәу къыхихащ я пхъурылъу Майи – Францием щолажъә икИ абы унагъуә щыхъуауә щопсәу.

Езыр тхэмыйтыжми, Мухъәдин и юбилей гъәм гульытә хәха хуэтшІипхъәщ еджагъәшхуәм и цІэр гъәльәпІәным. Абы ехъәлІауә мызыгъуәгукІә ча хъуар зы лъәбакъуәщ: Налышык къаләм и администрацәмрә ЩыпІә советымрә я фыңшІәкІә иджы Мухъәдин и цІэр зәрехъә къаләм и Нарт хъәбләшІәм и зы уәрамым. АдәкІә, сә сыхуитамә, схузәфIәкІамә, мыпхуәдә Іуәхугъуәхәри къесхъәжъәнт. Япәрауә, икІәм-икІәжым, зә яужь ихъауә, Адыгә щІэнгъуазәм теухуа зәІушІә (симпозиум) Іәтауә, ехъәжъауә егъәкІуәкІын хуейщ, дәнәкИи щыІә адыгәхәми я лыкІуәхәр кърихъәлІәу. А зәІушІәр апхуәдәуи увынты абы и къызэгъәпәшцакІуәр – Къумахуә Мухъәдин – щагъәльапІә маҳуәу. ЕтІуанәрауә, Мухъәдин зыңыләжъа Гуманитар къәхутәнныгъәхәмкІә Къәбәрдей-Балъкъәр институтым КъБР-м и Президентым зыхуигъәзауә щытащ Къумахуәм ди республикәм и дамыгъә нәхъ лъапІә дыдәр къратыну щІәльәІуу. Ар мыпсәужхәми хуагъәфащә, ауә щыхъукІә – а лъәІур иджыри лъәІуу къонәж. Фы дыдәт ЩІэнгъуазәм теухуа зәІушІәм ирихъәлІәу абыкИи унафә щыІамә. Ещанәрауә, Мухъәдин и Іәдакъә къышІәкІа ләжыыгъәхәр зәгъәуІуауә Іәмал имыІәу къыдәгъәкІыжын хуейщ том зыбжанәу. Мыхэр адәкІә едмыгъәтІылъәкІыу мы гъәм зәфIәбгъәкI хъунухәрш. Абыхәм нәмышI, шәч хәлькъым Къумахуәм и цІэр щІэнныгъә, щэнхабзә ІуәхүщIапІәхәм яфIәтщыну зәрыхуәфащәм, еджагъәшхуәм и цІәкІә стипендие республикищми я студент-филолог нәхъыфIхәм щхъәкІә бгъәув зәрыхъунум.

Шәч къызытумыхъәнурачи, Мухъәдин и цІэр, и ІәдакъәшІәкІхәр сый хуәдизу дымыІәтами, абыхәм яхуәфащә лъагапІәм нәбгъәсығыну си фIәш хъуркъым, ауә ар ноби, дапшәэши дызышІәкъун хуей пшәрылъу зәрыщытыр зыңыдгъәгъупщә хъунукъым.

БИШІО Борис,
Урысейм ЩІэнныгъәхәмкІә и академием
и Къәбәрдей-Балъкъәр щІэнныгъә центрим
Гуманитар къәхутәнныгъәхәмкІә и институтым
адыгәбзәмкІә и къудамәм и унафәшI,
филология щІэнныгъәхәмкІә доктор

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и президент Дээмыхъ Къасболэт Мухъедин ирет абы къыхуагъэфэща Щыхъ тхылъымрэ Щыхъ дамыгъэмрэ. Абыхэм я гупэкъ къисхэр тхакъуэ цэрыгүэ Мэшбащъ Исхъэкърэ Сирием и Адыгэ Хасэм и лыкъуэ, Сирием и Парламентым и депутат Абазэ Шэрафрэш. 2007

12

Къумахуэ зэкъуэш щэнэгъэл цэрыгүэхэу Башир, Мухъедин, Мурадин сымэ, я малъхъэ, мэктумэш академием и япэ ректору щигта Филэпцэ Борис къахэту.
Налийк, 1970 гъэхэм.

Мухъедин и унагъуэр: езыр, и щхъэгъусэ Зарэ, япхъу Заремэ, я къуэ Руслан.
Москва, 1960 гъэхэм я пэшлэдзэм.

13

Мухъедин иужь дыдэу траха сурэтхэм цыц: езыр, и щхъэгъусэ Зарэ, я къуэ Руслан.
Москва, 2000 гъэхэм.

ТхакIуэ Хъэх Сэфарбий илъэс 80 ирокъу

14

СИ ГЪАЩІЭ ГЪУЭГУАНЭР

Аушыджэр (Дыгъужыкъуей) къуажекІэм сыкъышалъхуащ. Күэдым (абыхэм сэри сахэтү) шэч къызытырахъэр, и пэжыпIэр къахуэмьшIэу зи бэлыхь иукIыр сыкъышалъхуа гъэрц. Ешанэ классым дышIэсу, ди егъэджакIуэр къыдэупшIурэ, жытIэр итхауэ щытащ. Си партэгъухэм (плIырыплIу дыдэст) псоми 1938 гъэм къальхуауэ щыжакІэм, сэри нэгъуэцI къэзгупсысыжакъым, ар езгъэтхащ. ИужкIэ районым комиссэшхуэ къикIри зырызыххэу къыдэплъаш. Иныкъуэхэм яйр, мыйтэмэму къялъытэри, зэрэхъуэкIыжащ, сысейр а зэрэзгъэтхам къытенеауэ, нобэр къыздэсым йокIуэкI. Аращ сэ си тхылъхэм ярыт 1938 гъэр къыздикIар. Ауэ, сцIэркъым абы и гъусэу ятх май мазэмрэ етIоцIанэ махуэмрэ къыздрахар. Ахэри сэ яжесIауэ пIэрэт, сымыщIэж щхъэкIэ?..

ЗэрагъэхъыбарымкIэ, Хъэххэ дышапсыгъщ, ди унэцIэ дыдэр Хъэтхц. ДэнэкIэ щыIэри дызиц, лъэпкъитI щыIэкъым ХъэхунэцIэр зэрэхъэу. Дэ, аушыджэрдэсхэри, Бахъсэн лъэнныкъуэ Хъэххэм дашыщц. ЗэрыжакIэмкIэ, лIэшIыгъуитI хуэдизкIэ узэIэбэкIыжмэ, Хъэх зэкъуэшитI къипыкIэрэхъукIри, ИэмалыншагъэкIэ Тыркум

икІыжыгъащ. Зэман дэкІыу къагъэзэжын щыхъум, щхъэусыгъуэ гуэркІэ Аушыджэр къышыувыІэри, къыдэнэжыпащ.

Аушыджэр Хъэххэр зы лым – Исуф – дрищІэблэш. Си жагъуэ зэрыхъущи, си адэшхуэм и адэж а Исуфым нэсщ сщІэжыр. АдэкІэ Бахъсэн лъэныкъуэм мэкІуэжри, сфиокІуэд. Куэд дыхъуркъым, зы унагъуэ тІошІ хуэдиз иримыкъущ.

Аушыджэр Хъэххэр мылькушхуэ ябгъэдэльу къежъакъым. Дэни къикІынт, гъуэгурлыкІуэм тету къэувыІамэ? Ауэ жыджехэрхэт, хыхъэхкІышхуэ яІэт, лэжъакІуэ ахтырзэмандхэти, щІэх дыдэ къулей хъуват. Іэщ я куэдт, псон хуэмыйдэжу – шы.

Си адэ Хыид зэк'юэшхэм я курытт. И гъашІэ машІэр губгъуэ мэкъумэшым хэту ихъащ. Іэсэу щытауэ жаІэ. Къарэт ди анэм и цІэр, Урыху (Къуэгъулькъуей) Тэнащхэм ящыщт, Хъэжумар иphхут. Тэнащхэ къулейт. Совет властым бий ищИри, хэкумирахуауэ щытащ. Хъэжумари, и щхъэгъусэри, яphху нэхъыжыри лЭри, а здагъэкІуауэ щыта Узбекистаным щыщІалхъэжащ. Щалищ яІати, СултІан зауэм хэкІуэдащ. ЛутІэрэ Шадурэ (Назиррэ) мыдэ щылІэжащ.

Унагъуэ ищІа къудейуэ, си адэр дашащ зауэм. Сэ зырат быну яІэри. ИужъкІэщ къышалъхужар си къуэш нэхъыщІэ Заурбий. Ар пасэу дунейм ехыжащ щІалитІ – Алимрэ Аслъэнрэ – къышІэнэри. Иджы а тІури балигъ хъуащ, щІэнэгъэ нэхъыщхэ зрагъэгъуэтауэ мэлажъэ. Сэри щІалитІ сиІаш, зы хъыджехэр яку дэту – Артур, Иннэ, СултІан. Я нэхъыщІэ СултІан дунейм ехыжащ, унагъуи сыйти имышІауэ, Иннэ Сэбаншихэ я нысэц, зы щІалэрэ зы хъыджехэрэ иІэщ – Азэмэтрэ Сабинэрэ.

Зи сабиигъуэ-къэжэпхъыгъуэр зауэ нэужь лъэхъэнэ бзаджэм хиубыда дэтхэнэми жиІэфынущ гугъу ехъауэ. Ауэ сэ абыхэми сахуэдэжтэкъым. Сыадэншэми къышынэртэкъым, си анэри ныкъуэдыкъуэт, зэрихъэртэкъым и лъэм. Сэ сщІэжыркъым абы зэи хуиту къикІуху щытауэ. И лъакъуэхэр ильэфут зэрызекІуэр. Ауэрэ, phхэ лъакъуэм фІуващ. ИкІэм-икІэжым, ари мыхъужу, пІэм хиубыдапэри, дунейм ехыжыху зетхъащ. Абыи си шынэхъыщІэ цЫкІу зауэр екІуэкІыу къальхуами сэр фІэкІа зыщигугъын яІэтэкъым. Ильэсибл-ильэсий ныбжым си зэрит лъандэрэ си щхъэр спІыжам и закъуэкъым, унагъуэ къысщымыгугъузы махуэ дунейм сыйтакъым. Зы махуэ хуиту цЫкІу-цЫкІу джэгум сахыхъэну сиІакъым Іэмал. Зээмызэ сехъуапсэу сахыхъамэ, ди мамэ phхэ лъакъуэм фІэту нежъэрт, къызэджэу. Нобэр къыздэсим си тхъэкІумэм итш абы и джэ макъыр.

Си адэр сщІэжыркъым. Хъума хъуакъым и сурэт къудеи. Выгу, шыгу ист зэпымыууэ. Губгъуэм мо здитым, мыбдежым псори гъунэгъущ, жиІа, Хъэххэ я лъапсэжъым, Аушыджэр и ВыщхъэфІэч дэлъедапІэм хуэзанщІэу Шэрэдж Іуфэ щыІэм къиІэпхъукІри, ди адэр къуажэкІэ дыдэм тІысат. Нобэми дутІыпщацъым а щыпІэр. И гупэр псыщ, мэзщ, и щыбыр бгыщ, ди гъунэгъу ипшэр фІыгуэ тпыІухащ, дякІэкІэ зыри щысыжжъым – къуацэчыщ и хъуреягъыр, пабжъэу, банэу зэшІэкІэжащ. Сыдыхъэжа нэужь, ауэрэ зызоплъыхъри, согъэшІагъуэ: дауэ щысыфа мыбдежым зауэ, абы и ужь зэман бзаджэм си анэ тхъэмьщкІэм и закъуэ, сабий быдзафэмрэ ильэс зыщиплІ нэхъыбэ мыхъуа сэрэ фІэкІа гъусэ имыІэрэ и лъэми зэrimыхъэу?! Плами,

Цыхум къащІэнутэкъым, зыми зэхихынүтэкъым джэкІи. Абы щыгъуэ цыхур икІи къулейсызтэкъэ-тІэ, дыгъуэгъуакІуэр, хъунцІакІуэр күэдт. Нэмыцэр ди къуажәм къыщыдэужъгъам яшха ди жэмыйжым нэмьші, ди анэ мыгъуэм сабинтІыр гъэшинышшу дыкъимыгъэнэн щхъекІэ зыгуэрүрэ нэгъуэцІитІи зэргъэпэшыжати, ахэри Іуэм ирадыгъукІаш. Щэней яхъунцІаш ди унэр. Ауэ, Алыхым и шыкуркІэ, зэи ерыскъыншэ дыхъуакъым: шхэр дымашцІэт, ди хадэр инт. Гъаблэ Іей абы щыгъуэ щыІам и хъэлэчыгъуеми нартыху тІэкІу диІэурэ декІуэкІаш. Ди анэр гушІэгъулыт, жумартт. Нобэми гуапэу сигу къокІыж шхын щхъекІэ лІэ ди къуажэдэс гуэрхэр къедгъэлауэ зэрышытар. Зэ, гъатхекІэгъемахуэпэу ди пкІэм ирадыгъукІат нартыху тІэкІу къытхуэнэжар. СоцІэж, согъецІэгъуэж абы щыгъуэ си анэм жиІэу зэхэсхар: абыи зыгуэр ажалым къригъэлагъэнц... Іуэхукъым, дэ иджыри хъэжыгъэ тІэкІу къытхуэннац, мыгувэу кІэртІофми ущІэІэбэ хъунущ.

ЗгъэцІагъуэу, нобэми ныжэбэми схуэмыхыр сэ журналистиикэм-кІэ, литературэмкІэ – тхэнымкІэ згъэза зэрыхъуарац. Ар хъунт, зыгуэр тхэуэ слъагыуу сыйдихъэхатэмэ, цЫху сахыхъэртэкъым, нэгъуэцІ-тэкъым. Пшэдджеожым сыкъэтэджмэ, хадэм сихъэу ситми, Іэцым сахэтми, зы псальэ зыжесІэни къызжезыІэни сримыхъэлІэу жэш хъурти, сыйгуэлъыжырт. Газет, тхыль жыхуэпІэр слъагъуххэртэкъым, сыкъеджэн дэнэ къэна!.. СыукІи, иджыпстуи бжесІэфынукуым си гъащІэри си гуащІэри тхэнным зэрстар фІырэ Іеирэ. Еджэн, тхэн бэлыхъ сыхэмийту, сыйэрьцІыкІурэ сыйэрьпсэун, сыйэрүнэн Іуэху зесхуатэмэ, хэт ищІээрэ, сэри жылэм ешху зы лъабжъэ гуэр сиІэу иджы сыйкъэсынкІэ хъунт. Ауэ сэ мы тхэн Іуэхум – ирегазет, иретхыль – машІэ дыдэуи ирехъуи, зыгуэр щысцІэфамэ, пэцІэдээ классхэм сыйцэшыгъэджа, Ашэбокъуэхэ япхъу, Зыгъэзэжхэ я нысэ Розэ и деж къышыцІэдзауэ усакІуэтельыджэ КІуаш БетІал и деж нэсыжу, сыйрихъэлІа цЫху хъарзынэхэм я фІыщІэш.

Сигу икІыжынкъым школым сыйэрьцІэтІысхъауэ щытар. Унагъуэ я нэхъ хуещІа, Іэбэни сыйти зи күэдым, бжыхыхъэ Іуэхухэр яфІызэтрихъэрт, сэ сыйкъэнэжынт. Си анэр абы щыгъуэ тІэкІу зекІуэфырт башкІэ. Ауэ зыгуэр къыздигъэпсынцІэнкІэ ущІышыгугъын щыІэтэкъым икІи сыйшыгугъыртэкъым. Сэ, зымкІэ зыздэмэ, адрейр къанэу, унагъуэми, пшІантІэми, хадэми сыйшыкІэрахъуэрт. Сыт мыгъуи си еджэт. Ауэ ди къуажэкІэ цЫкІухэр псори щІэтІысхъэрт школым, а гъэм зауэр иухати, сехъуапсэри, сэри сыйкІуат. АрщхъекІэ ядакъым сащтэн, уцЫкІущ иджыри, жаІэри. Иужым, сыйти, гъэ еджэгъуэм фІыги хэІэбауэ, сафІыщІэтІысхъауэ щытащ. УщІэтІысхъар Іуэхут, еджэн хуейтэкъэ? УкІуэн хуейтэкъэ, нэгъуэцІ мыхъуми, еджапІэм? Сэ апхуэдэ Іэмал сийэтэкъым.

Пасэу къэсщтат къалэмыр. Еханэррат хъэмэ ебланэррат класс сыйшыцІэссыр, сыйти, КІыщокъуэ Алим псыхъэлыгъуэм тэухуауэ итха усэ гуэр сыйхуэзат. Тхъэм ищІэнц къызыыхъэсхари, а псыхъэлыгъуэ дыдэм тэухуауэ сэри усэ стхыну иужь сихъаш. Мө сыйшүцІэмыхъэм, зызукІыжащ махуэ псом. Сыт хуэдэ Іуэху сыйэртыми, абы си гур щыІэт, сегупсыцырт, къэсІущэшырт псальэ гуэрхэр, стхырт. Ауэ а Алим ейм хуэдэу шэрыуэу, екІуу зэхэлхъя хъуртэкъым, къысхуэгъуэтыртэкъым усэм хэзэгъэн, фІы зыщІын псальэхэр. Итланэ, псыхъэлыгъуэм щхъекІэ птхы

хъуну щылээлээ икИи щымылээ къэслытэри, хыфIэздзэжауэ щытац.

ХыфIэздзэжар псыхъэлыгъуэм таухуарат, армыхъум э усэ тхынратэкъым. А зэманым ди районым «Коммунизмэм и гъуэгу» жиIэу адигэбзэкIэ къышыдэкIыг щыта газет цыкIум, зы напэ закъуэ фIэкIа мыхъум, еджакIуэ гуп дытхэрт. Дызэпеуэу еджапIэ хыбархэр къитредгъадзэрт. Мис абы езгъэху ѢIэздзаш си «усэхэри». АрщхэкIэ, зи, къитрадзэртэкъым. Къитрадзэр Гъубжокъуэ Лиуан и усэхэррат. Ар ди районт, Жэмтхъэлэ къуажэт, ауэ сцихуртэкъым. Сэ абы зыуэ сехъуапсэрги! Ауэрэ, ушымыгувыIэкIэ, зэ зыгуэр хъунтэкъэ, си зы усэ къитрадзэ. Ебгъуани епщIани абы щыгъуэ сзыыхеса классыр, сциIэжыркъым. Мыпхуэдэут ар зэрыхъуари. КIуаш БетIал и усэ газетым къитрадзэ партым таухуауэ. Хуабжу сигу ирохь. Компартым и епщыкIубгъуанэ съездыр екIуэкIырт а мацуэхэм. Арат зытепсэлъыхыр радио газети. Иэмал имыIэу апхуэдэ зы усэ партым щхъэкIэ стхыну си гум къохъэ. Си хъэзырт усэм фIэсцынури: «ЕпщыкIубгъуанэ съезд». Сотхри, къитрадзэ ди район газетым. Абы и редакторыр ди къуажэ щыщ Шэрджэс Хъанджэрийт, цыху хъарзынэт, угъурлыфэ хъужауэ. ИужькIэ сихуозэ абыи, хуабжу къысхущотхъу си усэ тридзам, жеIэ фIыуэ стхауэ. Тхээ иумыгъэхэрэ, жи, модэ НалишыкIэ, къипхутрадзэнщ. АбыкIэ щытрандзэн ягъуэтрэ, зи, жызоIэри, здэркъым. СциIэжырт ѢIэзмыдэр: КIуашым и усэ а сизэхъуэпсам тестхыкIат. Зи, ардыдэррат, псальэхэр нэгъуэцIуэ зэсхъуэкIауэ арат. ЗэрыгурыIуэгъуэщи, ар иужькIэ зэи зыщылIи схыжакъым икИи къитрезгъэдзэжакъым. Ублэмэ Компартым таухуауэ зыри стхыжакъым, я нэхъ щихъэмтетыгъуэу, жылэр ежауэ щитетхыхъми. Ауэ усэ стхырт сымыгувыIэу. ГъацIэм и зы планэпи къэзгъанэу къышIэкIынтэкъым сыйдэнэмис. А зэман дыдэм ирихъэлIэу нэгъуэцI зыми усэ тхын къиргъэжъац ди школым щыщу – Ардавэ Мухъэмэдин. Абы дэрэ ттхы тIэкIухэр тхыгуэрэ, зэгъусэу дыкIуэрт Налишык тхыль тедзапIэм. ДыздэкIуэр абы и директор, ди къуажэ щыщ лым дежт. Абы Ардавэм и усэхэр гуп-гупурэ, къыдэкIыгъуэ къэс къитридзэрт а зэманым щыла «Къэбэрдей» литературэ альманахым. Сысейхэм ящыщ зыри пхыкIыртэкъым. ИтIанэ Мухъэмэдин и къуэш адигэбзэкIэ дэзгъаджэм зыкъысхуигъазэри, мыпхуэдэу къизжиIаш, еджакIуэхэми зэхахыу: «Ардавэ Мухъэмэдин тхакIуэшхуэ хъунущ, уэ абы игъацIэкIэ ульэцIыхъэнукъым икИи зыри ухъунукъым!» Сэ ар зыуэ си жагъуэ хъуати! СогъэцIагъуэ, согъэцIагъуэри схуэхуяркъым, абы и ужькIэ тхэн Iуэхум гукъыдэж зэрыхузIэжар? Арат ар езыри зыхуейр – сымытхэну. Сыгъыным хуэдэу сыкъэкIуэжаш, ауэ сыгъакъым. Си Iупэр быдэу зэтескъузэри, аргуэру пысщац тхэным, нэхъри нэхъ ерыщ секIуауэ. Куэд дэмыкIыу къызищIэ а лы дыздэкIуэр Ардавэм и благъэу зэрыщытыр. ИтIанэ, Мухъэмэдин Iуэхуи зезмыхуэжу, си закъуэ сокIуэ тхыль тедзапIэм. Алыхым шокъу жиIэу сихуешэри, КIуаш БетIал сихуозэ, сыйдэкIуам. Си нэр къихуу сеплъырт – игъацIэм слъэгъуатэкъым усакIуэ! УситI схьати, сIехри, занщIэу къоджэ. И щхъэр къимыIэту икИи зыри жимыIэу, зы дакъикъэ ныкъуэ хуэдизкIэ щосыж. ИтIанэ къидопльеий: «Тхэ!» А зы псальэ кIэцI цыкIу закъуэми къыфIигъэкIакъым. Усэ къызэджахэм таухуауи жиIакъым цIутI – хъуа, мыхъуа? Иейуэ сихуейт ар къэсцIэну, ауэ семыупщIыфу сыкъыщIокIыж. Зэмани

дэкІыжауэ, Ардавэ Мухъэмэдин и усэ гуп аргуэру къытрадзам и гъусэү «Къэбэрдей» альманахым къытрадзэ си уситІым языр. Куэд дэмыкІы «Советская молодежь» газетым къытохуэ адрес си зы усэри. ИужжкІэ, литературэм Іуэху лъэпкъ хузимыІэу щита а ди къуажэлІыр ІуагъэкІ тхыльт тедзапІэм. Ардавэри милицэм хохъэжри, усэ Іуэху зэрихуэжыр-къым.

Къуажэ школыр къэзуха нэужь, еджапІэ гуэрхэм сицІэтІысхъэну сихэтащ, хъуакъым ахъу. Мы ди университетымкІэ сиблэкІаш, сиқынблэкІыжащ куэдрэ, сехъуапсэу. Дзыхь сицІакъым сицІыхъэн, сишинарт экзаменхэр схуэмыйнкІэ. Нэхъ тыншу къицІэкІынц жысІэри, Налшык мэкъумэш техникумым сиқІуат, зоотехникиу седжэну. Ауэ мо еджапІэ нэхъыщхъэм нэхърэ мыри зыцІэ нэхъ щабэу къицІэкІакъым. Япэ экзаменыр дэзыгъэт адыгэлІым си зы псальэ, псальитІкІэ къицІаш сэ математикэм хэсцІыкІыр здынэсыр – сиқынпригъэхащ. Экзамен зэрыцІагъэтІысхъэхэр тын щызэфІэкІат апхуэдэ дыдэ техникум Прокладнэ щыІэм, ауэ къащтамкІэ иримыкъуауэ, иджыри пащэ щыжайІэм, абыи сокІуэ агроному седжэну. Япэ экзаменыр урысыбэз тхыгъэмкІэт. Адыгэ къуажэ къикІахэм абы щыгъуэ куэд яхэттэкъым зи къарукІэ зытхыфын, псоми тратхыкІу арат. Ар зымыцІэ яхэттэкъым экзамен езыгъэтххэми. Ауэ щэхуу, гъэпцкІуаут зэрытрагъэтхыкІыр. Сэ, мо псоми яужь сицІыхъар, «ТысынІэфІхэр» яубыдауэ къицІокІри, экзаменыр Іызыхым и пащхъэ нэхум сиқІуэу ситІысхъэн хуей мэхъу. ЗытестхыкІынур къызоштэри, щызодзэ. Сэ згъэпцкІуркъым зыри. Мы щІалэжь цыкІум нэхърэ нэхъ делэр хэт и гугъэу пІэрэ, жайІэнц, жысІэри згъэпцкІун сукІытащ. Еzym мыбы укІытэ зэrimыІэ, жилагъэнц, зытестхыкІи тестхыкІи стрихри, сиқынцІиутІыпцыкІыжащ. Ари щымыхъум, Налшык ІэфІыкІэ фабрикэм зэрыщылэжэйну ІэшЦагъэхэм хурагъэджэну зы щІалэгъуалэ гуп къащтэрт зыцІыпИ щІэмыхуахэм щыщуи, абыкІэ зыздзаш, рабочэу сиљэжъэну сиփхыкІынкъэ, мы тхъэр зымыгъэпэжыным, жысІэри. Мохът ар – аттестатым еплъурэ къыхахыу арати, абыи сиқынпихаш. Тхъэ зыщаІуарац «тху» зацІэ фІэкІа зи аттестатым имыт яхэтауэ. Дэнэми здэнут, зыцІыпІэ сиқъащтамэ, Хъэх Къарэ и къуэр зымы щІэмыйтІысхъэфу къигъэзэжащ, жезмыгъэІэмэ. АрщхъекІэ ар дыдэр къысцыцІаш – зыри мыхъуу, згъэзэжри, къуажэм сијэтІысхъэжащ. ИтІани сувынАкъым. Налшык бухгалтерхэр щагъэхъэзыр еджапІэм сицІэтІысхъаш, пцІэ щІэсту седжэну. ИгъацІеми бжыгъэхэм сахэзагъэртэкъым, мы дунейр къутэжыху сиrlэжъэнутэкъым, минрэ седжами икІи сиrlэжъакъым зы махуэ. Колхозым сиқІуэри хадэ сиփцІаш, культивацэ шыкІэ зыцІым зыкъомрэ сицІыгъуаш, ухуакІуэ бригадэм сихэтащ, шыгу сијэсащ, учётчик хуэдэуи зыгуэрхэр стхыуэ губгъуэм сиатащ. Ауэ зымы зыри къыпкІыртэкъым, унагъуэр зэрытхъэмыйцкІэт. Сэ сихуйт, си зэманыр апхуэдэу зымы щымышу мыкІуэу, е сиљэжъэну, е седжэну. АрщхъекІэ зэи си Іуэхур зыцІыпИ щыхъуртэкъым! Си шынэхъыцІэ Заурбий иджыри школым щІэст, ауэ къыдэкІуэтэяти, ди анэр иджыри абы зэрихъэрт, хъурт зэпымыуэ сэ сиқІэрымыцІами.

ИльэсцыцІэ нэужь, зэгуэрим щІалэгъуалэ гуп Урал зэгурлыкІуэнэгъекІэ ягъакІуэу срохъэлІэ, ухуэнэгъэм щылэжъэну. ЖайІэрт ахъшэфІ къэпхыныу. Псори къызогъянэри, абы сокІуэ, унагъуэ цыкІум

къихъэну къулеягъэм сыкъызэш! Иэтарэ дуней гуф! Эгъуэр си! Ауэ абы ди Йуэхур къыщик! Йыркъым – пцыт дызэрыгугъар, тшхын ерагък! Э къэдлэжыкыф къудейуэ арат. Адрей си гъусэхэр къызогъанэ, зэтш! Йауэ щита зэгурь! Йуэнэгъэм Іэмалк! Э сыкъыхок! Ири, си закъуэ сылъыхъэу щ! Йызодээ ахъшэф! Къыщыпхын лэжъап! Э. Сыздэмык! Уа къуэладжэрэ зызээмьшыта лэжъигъэрэ ук! Йуэдыж: Сверловск ухуак! Йуэхэм сахеташ, Волгэ псым лъэмыйж тезылъхъэхэм ящ! Йыгъуу Энгельс къалэм сыдэсаш, Ростов, Таганрог къалэхэм хъэльэ щизесльэфащ, Грузием шей фабрикэ си! Уатащ, Волгодонск щральхъэ-щрахыж базэ гуэрим сыкъышци! Идзыжащ. Къэралышхуэ къутэжар къалащхъэ чэзууэ къэсш! Йухъаш... Зыми щыхъуакъым си Йуэху. А псом я ужыжк! Э дыщэ къышци! Ах шахтым сык! Уащ – щ! Ым сищ! Йухъаш, зыри къик! Акъым! Арати, игъаш! Эк! Э къэп! Йухъынт, щымыхъуххэм, ильэсит! нэблагъэ зыми щымышу згъек! Йуэдауэ, си хэкужь си лъэр къесхул! Эжащ. И анэ тхъэмьш! Эр хыф! Идзэри ежъэжащ, къысхужызы! Аи щы! Аш а сыкъышытам. Ар жызы! Ауэ щытахэм я гуэнхыхыжщ, ауэ сэ абы щыгъуэ си фэм дэк! Ар зыхуэдэмрэ зыхуэдизымрэ Алыхыирщ зыщ! Эр. Сыкъыздэк! Йуэжам си анэр хиубидэпауэ, П! Эхэнэт, си шынэхъыщ! Эри, и закъуэ екъуурэ, лъэжь хъуват. Мидрейуэ, колхозыр зэрыштыауз хъериншэт. Дауэ мыхъуами, унагъуэр мыл! Эу зэтэйгъэн хуейт. Си насып къек! Эрэхъуэки! Имыхабзэххэуи, Налшык блок заводым рабочэу сащташ, сымыщ! Эххэу срихъэл! Эри. Ахъшэ хъарзынэ къесхуу, унагъуэми зыхуей нэхъ игъуэт хъушащ. Ар дээ зэи димы! А насыпти.

Си хэку сыкъышык! Йуэжым, си усэ т! Эк! Йухэри къызык! Къузохыж. Махуэ гуэрим блок зесльяфэу заводым си! Дызэхуозэри, си усэхэм я гугъу хузощ! К! Уашым зыгуэрхэр схутридауэ зэрыштыари жызо! Э. Нак! Уэ, жи, си деж, уи усэхэри нэхъи. Абы щыгъуэ Къагъырмэсыр «Советская молодежь» газетым корреспонденту щы! Эу арати, сок! Уэ. Си усэхэр С! Ехри, хопльэ, зыгуэрхэри къыхех, тридзэн щхъэк! Э. Къуажэ школ щ! Эныгъэ ф! Эк! А симы! Эу щыжыс! Эм, и жагъуэ хъушащ. Уэ утхэну уи гугъэмэ, уемыджэу хъунукъым, жи. Сэ еджэн Йуэху зэрызезмыхъэжрэ си! Йат! Хъэуэ, жи, Эмал имы! Эу еджэ... Москва дэт Литературэ институтым щ! Эт! Йысхъэ. Й! -ы, Иджэ ф! Йыгъуэ нэхърэ нэхъыф! Ити ар! Уэлэхъи, сищ! Эт! Йысхъэн мыгъуэтэмэ, жызо! Э, ауэ дауэ? Къызурегъя! Уэ зи «дауэр». Ауэ зыщ! И зэи экзамен щызымытыфа сэ а си еджэк! Ари си еджэк! Ауэ, апхуэдиз зэмани дэк! Йжауэ, Москва еджап! Э нэхъыщхъэм экзамен щысту сищ! Эт! Йысхъэфыну си! Же! Э сищ! Эт! Йысхъэфыну, абы нэхъыбэу зэплъынур си тхэк! Эрауэ, си тхыгъэхэмк! Э хъарзынэу си! Йын. Си! М, си! Трэгъэгушхуэри, сок! Уэ. Сызэримыгугъауэ, къок! Эрэхъуэки!, сищ! Охуэри, си! Зерэрылажъэм хуэдэурэ, къызоух институтыр. Абы сищ! Исуу дзэм сашэри, ари зэф! Йызогъэк! Сыкъок! Йуэжри, Налшык «Искож» комбинатым вулканизаторщикуу (плащыпхъэу зэгуашха щэк! Ит! Йыр хъэкук! Э згъэгъущу) соув, мазэ улахуэу игъаш! Эм къэзмыхъам хуэдиз къесхуу. Иужым, зэгуэр сэ сехъуапсэу си! Йызогъэт! Йысхъэри, аргуэрү къуажэм, си анэм и деж, сэ симыгъэзжу хъуркъым. Си япэ усэр зэгуэр зытрайдэгъа газетым, «Колхозная жизнь» ц! Эщ! Эр зыф! Ашыжам, корреспонденту сок! Уэ. Ит! Анэ райисполкомымк! Э (район администра-

цэмкІэ) зызотыж, фэепльхэр хъумэнымкІэ обществэм, архивым сыштожажъэ, унагьуи сошІ. Зэман докІри, Налшык, республикэм и лъэпкъ библиотекэм сокІуэ... А псоми сзыэрыйлэжъар кІуэр-къэкІуэжуц, къуажэм сыдэсу.

Апхуэдэурэ, заулкІэ сыкІэрэхъуац, си лъэр зы щІыпІи щимыубыду. Ауэ, 1972 гъэм «Ленин гъуэгу» (иджы «Адыгэ псальэ») газетым корреспонденту сывури, мис абы си лъэр щиубыдац, бдзапцІэм хэувам хуэдэу. Ильэс тІошІрэ пшІым нэс – пенсым сыкІуэху сыщылэжъац. Сэ литературэр зыхэслхъэ щыІэкъым. Ауэ си пІэм итамэ, цІыху тхэнтэкъым, сэ абы дэсшечир дишечу.

Зыхэслхъэ щыІэкъым си тхыгъэ тІэкІухэр. Сигу яхуэммыгъуэш. Ахэр сэ сфиІегуэных мэхъу, дунейм зи нэр къыхуикІ, ауэ зи лъэм зэrimыхъэ гуэрхэм язогъэшхъри... Си тхэкІэм и гугъу пшІымэ, сзыитетхыхъир еzym си нэгу щІэкІа е сэр нэхърэ нэхъыфІу зыми ар имышІэу къысцихъу Іуэхугъуэхэрац. Сэри си ныбжъхэри дызыхалъхуа, дызыхэпсэукІа ХХ лІэшІыгъуэр къэхъукъацІэ инхэмрэ ІуэхугъуэшхуэхэмрэкІэ гъэнщІат. МашІэкъым ди нэгу щІэкІари. Ахэр къэзгъэльэгъуэжыну сыщыхуцІэкъуац си «Пшэдджыжыпэ щІыІэ», «Толькъун Іэсэ», «Махуэм дунейр и кІыхъагъщ», «Сигу, къэувиІи, сзыльэшІэгъэхъэ» повестхэм, адрес си тхылххэми. Иджы ахэр апхуэдэу измыктухуу, зы тхыгъэ щхъэ сымыщІарэт, жызоІэж. Сыхуейт, зы тхыгъэшхуэу сукъуэдину икІи къезгъэжъат, «Дуней гъащІэ» фІэсши. Ауэ, нэгъуэшІ тхыгъэхэм сыдахъэхъижри, нобэр къыздэсым гъунэ ислъакъым. Иджы, си ныбжъыр здынэсам, дэнэ къисхыжын апхуэдэ тхыгъэшхуэм ирикъун гуашІэрэ гъащІэрэ? Шэч хэммылтуу, а «Дуней гъащІэр» ныкъуэтхуу къэнэну къышІэкІынущ. Бетэmal, мы зэманым сыкъэтхысу, сэ абы къышызгъэльэгъуэну сыхуейт иужьрей ильэсхэм къиттехъуа, иджыри имыухауэ къэхъу къомыр. Зэми, ипекІэ итхэр къэзгъянэу, а «иужьрей ильэсхэм» къышыщІэздэу тхъэ сымытхэрэ, жызоІэ. Апхуэдэу сцІымэ, «Дуней гъащІэм» иджыри къэс хэстхыкІа тІэкІур мэкІуэд, абы щышу печатым кІуа кІапэлъапэхэм фІэкІа къэмынэу. СцІэркъым, зым зестмэ, адресир къонэ...

Мис апхуэдэххэщи, си щхъэм къос сцІэнүри стхынури. Зэманиц симыІэр. Япэу тхэн щыщІэздзам сыкъызыхутэжамэ, нэхъыбэ схузэфІэкІынущауэ къысфІошІ. Ауэ иныкъуэхэм дэжи нэгъуэшІ зыгуэру соплыж мы Іуэхум. Сэ а сыкъызыхэхъукІа-сыкъызыхэтэджыкІар зыхуэдам укъышежъэу, сыкъызырыкІа гъуэгу къургъакъымкІэ укъакІуэу, а сыкъызыпхыкІа бэлыхх къомми уакъыпхыкІуу, мы сыкъыз-дэсам нэхърэ нэхъ жыжъэ укІуэфынущауэ нэхъыбэ пхузэфІэкІынущауэ къышІэкІынтэкъым.

ХҮЭХ Сэфарбий

ХҮЭХ СЭФАРБИЙ ХУЖАИАХЭМ ЩЫШ ПЫЧЫГЬУЭХЭР

* * *

Куэдым теухуаш Хъэхым и усыгъэр: адэжь щынальэм, Хэку зауэшхуэм къихъа фэбжыхэм, мамырыгъэр хъумэнэм, зэньбжъэгъугъэм, лэжьыгъэм, лъагъуныгъэм, нэгъуэшхэм. Аүэ нэхъышхъэр – усаклуэм къицтта йуэхугъуэхэр къызэрызэйуихыф Иэзагъэраци, жылэн хуейщ нэгъуэшхэм емыщхъ къызэйуихыф Хъэхым къызэригъуэтыфыр.

Ар усэ тхыклем и «щэхүхэм» фыгуэ щыгъуазэ, поэзие нэсэм и гъуэгум ехъулэнныгъэхэр къышызыхыфа усаклуэш. Сэфарбий и тхыгъэхэр я къуэпс псомкли быдэу пышцащ лъэпкъым и гъашцем, абы и тхыдэмрэ и нобэрэй махуэмрэ. Я гъэпсыклем, яхэль гупсысэ-гурьшцекли Хъэхым и усэхэм уи фиэш ящыф ахэр зытхар адыгэ усаклуэу зэрыштыр, абыкли къашхъэшок шыфэллыфэ зимылэ, сыйт хуэдэ лъэпкъими и фащэр, еклюмыклюми, зи усэм «цызыйтлагъэ» тхаклуэхэм.

Щэшыгъуэш, купщлафлэш, бзэ шэрыуэклэ тхащ Хъэх Сэфарбий и прозэри. Цыху къызэрыгүэклэхэм я гъашцем тетхыхьклерэ тхаклуэм кууэ зэпкърх дызыхэпсэук зэманыр.

КЪАГЬЫРМЭС Борис,
КъБР-м и цыхуэ усаклуэ

21

* * *

Хъэх Сэфарбий и Идакъэшцеклихэр гум дохьэ, гъашцем и курхыр, и пэжыр Иэзэу, куэдым урагъэгупсысу къышыгъэлъэгъуаш абыхэм.

Сэ сыкъапштэмэ, тхаклуэм си гур егъэзагъэ къехъекли-нэхъекли лъэпкъ хэммылъу, жъенахуэу дыгъуэгъуаклуэхэм, фитинхэм, зи бзэмрэ зи хабзэмрэ зээзымыпэсыжхэм яхужилэ псальэ шэрыуэхэмкээ.

Дыхьэшхэныр гушылэ дахэу ди нэгум къышлэгъэувэ Хъэхым, а дыхьэшхэныр дыхьэгъым хуигъяклюэни хузэфлокли. Ди гъашцем къышыхъу-къышышцэ йуэхугъуэ щхъэхуэхэр зэридэзилэм, зы ищлурэ, и художественнэ Иэзагъыр зыхэпшцлерэ узэшцилэтэу и тхыгъэхэр ди пащхъэ кърелъхъэ абы. Ар псалтъэхэм хошыпхъ, купщлафлэхэр, къарууфлэхэр къихех. Фыым удихъэхыу, Ийм гуцыкли хуэпшцу къретхекли и персонажхэм я дунейр. Ахэр гъашцем узэрышрихъэлэм хуэдэ дыдэш, сыйту жылэмэ, Хъэхым и тхыгъэхэр а езы гъашцем къыхихащ, языныкъуэхэм зэрашцым хуэдэу, зыри къигупсысыркъым, и Иэпэм къышцифыкыркъым. Зи гугту ищцэ йуэхугъуэхэр абы еzym игъэунэхуаш, гурэ псэклиэ игъэващ. Араш Хъэх Сэфарбий и Идакъэшцеклихэр нэццысыпаэ щышштыр.

Гъэунэ Борис,
тхаклуэ

* * *

Хъэх Сэфарбий 1963 гъэ лъандэрэ соцЫыху. Дзэм къулыкъу щызэдэтшIаш. Пэжу, зы полкым дызэдыхэтакъым, аүэ зы бжыхъ фIækIа ди яку дэмыту ди частхэр зэбгъэдэти, дызэрыщIыхури, ныбжъэгъуи дызэхуэхъуауэ щитащ. Сэри зыгуэрхэр стхырти, езгъэлъагъурт, дызэчэнджэштырт, сэ сышытригъегушхуэр нэхъыбэт...

Сэфарбий езыр гугъу ехъу къэтэджа цЫыхуущ. Гугъу ехъам куэд ельягъу, куэд зылъэгъуам Iэджэ етхыжыф. И творчествэкIэ къапштэмэ, щапхъэу бгъэлъагъуэ хъуну тхакIуэфIщ.

«Ленин гъуэгу» газетым щыщыIами, ТхакIуэхэм я союзым щыщылэжъами абы куэд зэфIигъэкIаш тхэн щIэзыдзагъашIэхэм защIэгъэкъуэнэм, гъуэгу тэмэм тегъэувэнэм хуэунэтIауэ.

ЦЫыху зэухащ Сэфарбий, аүэ зыгуэр иукъуэдиямэ, абы зэрыпхутекIын щымыIэу ерышщ. И цЫиху щIыкIэр аращ – зауэм къыхэтэджыкIа цЫихуущ... ПиIыр, фэрышIагъыр игу техуэркъым. Ар щынэрьлъагъущ и тхыгъэхэмии.

ТХЬЭЗЭПЛЬ Хъэсэн,
усакIуэ

* * *

22

Иужьрей ильэс тлощым къэбэрдей литературэм зэрызиу-жъа щIыкIэм сышегупсысым сигу къэкIаращ: а лъэхъэнэм къриубыдэу ик'кукIэ машIэ дыдэш узэрыгушхуэну, утыкушхуэ ипхъэ хъуну ди тхакIуэхэм я Iэдакъэ къышIэкIар. Е земан зэблэхъугъум, къэралыр зытеува гъуэгушIэм къигъэупшIуа, е нэгъуещI, сыйми, зэээмэйзэ къизыпхыIуки мыхъумэ, бащекIэ дызыщыгугъ ди тхакIуэ пажэхэм я Iэдакъэ къышIэкIар куэд хъуркъым.

Аүэ абыхэм ящыцкъым Хъэх Сэфарбий. Ар зэи Iуэхуншэу щысакъым, уеблэмэ иужь лъэхъэнэрщ и тхыгъэ нэхъыфI дыгдэхэр дунейм къышытехъар. Псалтьэм папшIэ, «Махуэм дунейр и кIыхъагъщ», «Щымахуэ мэракIуэ», «Псым ихь къихъижыркъым» повестхэри, «Си хъуреягъкIэ» зыфIища и философие тхыгъэ кIэшIхэри щитхар Совет Союзыр къутэжу жаIенумрэ зытетхыхынумрэ ямыщIэжу къалэм зыIэшIэлъхэр гъуэгушхьибл зэхэкIыпIэм къышытена ильэсхэрщ.

Ди тхакIуэхэм я нэхъыбапIэм я IэдакъэшIэкI нэхъыфIхэр, нэхъ купшIафIэхэр щатхар ильэс 30-50 ныбжым щитарщ. Хъэхым и творчествэм и гугъу пиIымэ, и тхыгъэхэр кIуэтэху нэхъыфI, нэхъ купшIафIэ хъууэ къисфIошI. Абы и щыхъетщ иужьрей ильэс зыбгъупшIым дунейм къытехъа и IэдакъэшIэкIхэр.

МЫЗ Ахъмэд,
тхакIуэ

*Рассказхэр***ХЪЭХ Сэфарбий****НАСЫПХУЭПЛЪЭ**

ПсэлъапIэм ит лы фэкъум и жъэр увыIэркъым. Нобэрай зэIущIэр мыхъумэ, зэгуэудынут. Пэшым щIесхэр едаIуи, емыдаIуи. ЕдаIуэ гуэрхэри щыIэнщ, ауэ щхъэгъубжэм кIэрыс хъыджэбз къамылыфэм и гур нэгъуещI щыIпI щыхэтщ. Зыкъомри едэIуаи, иджы едэIуэжыркъым. ЩIэх-щIэхыурэ сыхъэтым йоплъ. МэпIашI... Хъэуэ, зэкIэ здэпIэшIэн щыIækъым, ауэ мэгу завэ. «Лэжыыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». А псалъэ IэфIишым къытрапIэтыкI. Иджы еух лэжьэгъуэ зэманыр, нэблэгъяаш. Езыр мыбдеж щысщ, щIалэр здэпсэлъену лэжьапIэр дэнэ щыIэ!

Дыгъэ къухъэпIэм зыуэ пшэплъ къыщицIащи, художникиу сышытамэ, ар сурэтышхуэу сщIынт. СщIынти, пашэу тестхэжынт: «Лэжыыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». Къэпсалъэ. Къэпсалъэ, си псэ!.. Пшэдджыжь пшэплъым узэригъэплъекIыркъым, пшыхъэшхъэ пшэплъыр махуил уэфIщ, жиIэрт анэм. Нышэдибэ къызэрыгушу щхъэгъубжэм дэплъат. Къабзэт уафэр. ЩыгуфIыкIат зэрыуэфIынум. Хуейт пшыхъэшхъэ уэфI дахэм куэд щIауэ зыщIэхъуэпс сыхъэтыр ирихъэлIэну. И нэ къыхуикIырт. Ауэ къыкъуэкIыртэкъым махуэри жэшри зыдигуэшынур. КъыкъуэкIыртэкъым. Жэш хъурт, нэху щыжырт – щыIэтэкъым. Щымахуэм гъемахуэр кIэлъыкIуэрт, уэлбанэм уэфIыр къитехъуэжырт – къыкъуэкIыртэкъым! Иджы-щэ? Иджы къыкъуэкIащ! КъыкъуэкIащ! КъыкъуэкIащ зэжъя насыпыр!

Унащхъэм къеблэблэх уэздыгъэ Iэрамэшхуэр толыдыкI псэлъапIэм ит емызэшыжым и щхъэфэ пцIанэм. Пэшым щIесхэм зыкъагъэхъейркъым. Ло щIэпIэшIэннур? Псори унагъуэш. Нэхъыжыи нэхъыщIи. Щынэсыж нэсыжынщ. Иуэху ныкъуамэ, зысихъэт гугъу зрагъэхъыжынци, зэфIэкIащ. Зи насып!

Езыр-щэ? Езыр мэпIашI. Еzym и насыпыр тещIыхъащ иджыпсту екIуэкI дацъикъехэм, мо псэемыблэжыр ешу къыщызетеувиIэнум. «Лэжыыгъэр щыбухым сынэпсэлъэнщ». Палъэм нэхъ гъунэгъу хуэхъуху, хъыджэбзыр нэхъри къытреч. Псэм хуэдэ лы фэкъу цыкIу, хъунумэ, уи жъэр гъэувиIэ!

Щыгугъ абы, игъэувиIэнщ!

Зи щIыхъыр лъагэ еджагъэшхуэ, куэдщ, уи псэлъэныр къэгъанэ!

Мохъщ ар!

Сыт пцIэннур? Къэтэджу щхъэ щIэмыкIыжрэ? Жылэр къыщIэпльи? ЕмыкIукъэ? Къыхуадэххэнукъым... Догуэт, сыт къращIэн къыхуамыдэу? Къешхыдэнщ. Къыррешхыдэ. КъыхуагъэгъупэнкIи хъунщ. Щыхум зэш апхуэдэ Iуэху къызэрыдихыр... Абы фИгъэкI хъунукъым. Мэгувэ!

... Сыту куэд цыхур. Пшыхъэшхъэр уэфIщ, хуабэш, зыри унэм къыщIэмынэжу уэрамым къызэрытекIутам хуэдэш. Хуиту узэрагъякIуэркъым. Фыз хэкIуэтайтIым я ужь ихуа хъуащ.

КиапИ-жапИ къратыркъым. Езыхэми я лъэр зэбламыхым хуэдэш. Я щхъэр зэрахъэлIауэ зыгуэрхэр жаIэ. СэмэгуррабгъумкIэ щыдэхыну хуожье. КъехъулIэркъым. ИжыырабгъумкIэ псынщIэу зрет. Мэ-тIэ, автобусыр йожъэж! Бетэмал, зы тIэкIущ зридзэным иIэжар! Хъуакъым ар. КъыкIэлъыкIуэм пэплъи щыт иджы.

Сыхъэтым йопль, къокIукI-нокIукI, тепыIэркъым. Мо уэ утемыпыIэкIэ?.. Такси! Иджыри къэс ар щхъэ игу къэмыхарэ? Ущыхуейм зэпэубыда мэхъу ари! Иеджи блож, нэшI яхэткъым... Такси!.. Блэжри ежъэжащ. Модэ мо къакIуэр автобус хуэдэ? Зредзэ. ПлащIэу зредзэ. Щхъэ емыжъэрэ?! Ежъэркъым, щытщ! Зэпымыуэ цыхур къожалIэ, къольладэ... «Ежъэ, ежъэ! Си псэр зышхын шоффёр цыкIу, ежъэ!» Ежъэркъым!

Йожъэ. Хуэм дыдэущ зэрыкIуэри! Светофорхэми, я нэхэр зэблэплъу, зы уэрамыщхъэ хуиту зэпэуагъэупщIынукъым!

Нос. КъокI. Хъэуэ, къольтээт.

— А си хъыдджэбз цыкIу, алыхъым и нэфIыр зышхуэн, мыбы итым къысхуеджэт, тIасэ!

— ДаIэ, нанэ, мыдэхъыт!.. Мо зы унэр къэбгъанэмэ, адрейм щыхъэ.

Мэ-тIэ, и нэжьыр къитIэтIу светофорым гъуэгур аргуэру Iуишаш. Дэнэ къиукIт мы фызыжь цыкIури? Ар мыхъуамэ, зэпрыжри ежъэжат. Сытэмынэ машини хъурэ абы нэхъей! ЗэкIэшIэIуауэ блож. Щызэпым, зыдедзэ.

— Мыр сыйт, Iей, жылэр щыкIуэжым уэ щхъэ къэбгъэзэжа лэжъапIэм?

Ар щыхъэпIэм щыс фызыжъырщ.

Хъыдджэбзым игукIэ: «Сыхуитти къэзгъэзэжащ, уи Iуэхуу дапщэ хэлъ?!», и жьэкIэ: «Пэжу, кIуэжыгъуи нэблэгъаш, тхъэ... мыдэ зыгуэр къэсщтэжын хуейш», — жеIэри блож. Сыту кIыхъ хъужа мы дэкIуеипIэхэр! Дапщэ хъуа сыхъэтри... Дацъикъэ тIощI нэблагъэ иIэжщ! Хэт и гугъэнт! Сыту псынщIэу къэса, сыйти хуабжьу еша! ЗиукIыжынути!

Бауэбапщэу заулрэ щот бжэблыпкъым егъэшIауэ, зэшIодэIукIри, щлохъэ пэшым. Щлохъэри, аппарат фIыцIэм бгъэдотIысхъэ. ИIэ иджы, дуней нэху, къэзу! Къэзу, си псэм хуэдэ! Къэзүи, хъыдджэбз лажъэншэм и лыр зышх закъуэнныгъэм кIэ хует. КIэ хует игъашIэ псокIэ къимыгъэзэжыну. Балигъ зэрыхъурэ и фэм дэкIар куэдщ. ЕгъэIуэтэж иджы зэ Iуэтэжыгъуэу. Хуейкъым и закъуэну. Зэхэпхрэ, хуейкъым! Гу щихуаш абы! Псэр псэ хуейш, хуопабгъэ. Псэр хуэныкъуещ гуапагъэ, IэфIыгъэ. Иджы а псори зыуэ къыIэрыхъэнуш, иIэнуш. КIэ игъуэттынуш закъуэнныгъэм! Къеуэ, телефон! Къеуи, зэпэуд гъашIэр зыгужыгу зэшыгъуэ хъэлтээр. КъыщIэкI дыгъэ пшттыру. КъыщIэкIи, псы Iуфэ мыл Iуву гум тель бампIэр гъэткIу. ТегъэкIыж «къыдэнэжа» псалъэ угъурсызыжьыр дунейм! Абы зыри хуейкъым. ИтIани, ар щыIэш! ЩыIэш, къэкIыгъэм зезымыгъэужь удзыжьым ешхьу. Шыпсыранэм хуэдэу зэхесыхъ абы хъыдджэбзым и гу пшIанэр. ХъунгъалIэу дыджщ. Сыту хуабжьу щышынэрэт ар а псалъэм! ЩыцIыкIу лъандэрэ ар зыхухжалIэр фIэпсэкIуэдт. Къэхъурт, Iэджэрэ къэхъурт

гъуджәм щыбгъәдәлъадә – Йеижку пIэрә, къыдәнәжыну пIэрә? ЩыIэтәкъым и теплъәм арәзы щытемыхъуәж. ИтIани, игу ныкъүт: «Зи щхъә зыфIәй щыIә, абыкIә пшIәнукъым!» – жиIәрти.

Планәпәм дәт гъуджәм бгъәдохъә. И пащхъә къохутә зи нәхәр фIамышIым хуәдә хъыдҗәбз щхъәц фIыцIә набдзә Iувыр. И нәкIукIә тIәкIу гъурыфәмә, фагъуәмә, зи зәраныр зыкъом щIауә хузыкIәрымыгъәху закъуәныгъәрщ, и нәщIыбагъкIә къыкIәлъызыкIух «къыдәнәжә» псалъә мыгъуәжырщ, абыхәм зыхадзә гупсысә хъәлъә къомырщ. Ахерауә къыщIәкIынущ иujжрәй зәманым, дауи, нәхъ зыгъәжәшIар. Ахъумә, къыдәнәжым хуәдәт ар? Зәи хуәдакъым, иджыри хуәдәкъым! И бгъәкIи, и лъакъуәкIи... (Уа, псори поощ, цIыхухъухәр щхъә лъакъуәм еплъу пIэрә?)... Хъәмәрә, и хъәлыр арауә пIэрә зи лажъәр иджыри къәс пIәщхъагъ зәримыгъуәтар? Хәдәшхуә ишIу арауә пIэрә, ярәби? Хъәуә. Апхуәдә лъәпкъи Iуәхум хәлъкъым. Къылъыхъуауә, пәжкIә и ужъ къихъауә хәт зыпигъәкIа? ЩыIәкъым апхуәдә. Пәжщ, цIыхухъуу дунейм тет псори зәфәзәщу игу ирихъу, япә Iә къыхуәзыщIым дәкIуәну хъәзыру къекIуәкIауи къыщIәкIынкъым. Ауә «сыйдәкIуәнукъым!» жиIәу зыпигъәкIауә иджыри къыздәсым зыри щыIәкъым. Езыр зыгуәрхәм егуәкIауә щыташ. Ари пасә дыдәу щIидзәри...

Етхуанәрат, еханәрат класс зыхәсар? Губгъуәм нартыхудәч яшат. Пәгуным из ишIи самәм ихъауә, я классәгъу щIалә цIыкIу гуэр къыбгъәдохъә.

- Дәндәй къыщыдәпчыр?
- Мобдей...
- Сәри араш... сыту дызәримылъәгъуарә?
- ЦIыкIуитIыр зәщIыгъуу хохъәж нартыхум.
- Хәт нәхъапә из имышIынрә!
- ИIә, тхъә!

Зәпеуәу къыдачу щIадзә. Нартыхущхъә пIашә гуэр къыIәрыхъащи, зи къыхудәчыркъым. Зәм и бләм трелъхъәри фIищIыкIыну хуожъә, зәми и лъәгуажъәм нәс ирехъәхыж, треубыдәри йоIә – хъуркъым. ЩIалә цIыкIум гу къылтьетә.

- Тхъә, быдә Iәйши, къысхудәмымышIыкI...
- Къаштәт мыдә!

Хъәрхуәрәгъум зигъәлIу нартыхущхъәр фIеубыдыкI. ЗәеIәгъуәм къыдищIыкIыну хуожъә. КъехъулIәркъым. Аргуәру йоIә – хъуркъым. УкIытә щIыкIәу, нәбгъузкIә къыхуоплъәкI. ЕIуантIә-къеIуантIә. Мыдрейри, «пхузәфIәкIым деплъынкъә!» жыхуиIәу, погуфIыкIи щытщ. Щымыхъуххәм, щIалә цIыкIум нартыхур щIым егъэтIылъ, лъакъуәкIә тоувәжри, къеIәу щIедзә. Зыри хуещIәркъым. ИтIани, езыри мәIәбәри, кIәчаныр бзийм щыдәтым хуәзәу фIеубыдыкI: «ИIәт, тIури дыкъыззедегъәIәт!» Зәдаубыдри, къызәдеIәу щIадзә. КъоIә, къоIә, къоIә. Зыри къикIыркъым. «Догуэт, зәуә дыкъыззедеIа хъу си гугъәкъым!» ЩIалә цIыкIур къоуәлIапә, и нәжъгъуцыр и напәм къылъәIәсу. Зоплъыжри, тIури мәдыхъәшх. Щым нәс мабжәри къызәдеIә.

Нартыхущхъэр къыпач. ЦыкIуитIыр зэтоджалә. УкIытакхәу къышолъетыжри, лъэнкъуэ зырызкIә хохъәж...

Илъәс псом зэкIәрыкIакъым ахәр. Дапщәри къыхуихыыжа и портфелыр! Школым къикIыжамә, зә нәхү щыуә щызәхуәзәнум хуэпIащIәрт. Зым «тху» къихъамә, адрейр щыгуфIыкIырт...

ЩIалә цIыкIум и адә-анәр къаләм Iәпхъуәу езыри щыздашәжам, гъыным хуәдәт. Күәдрә, зәман куәдрә игу ихуакъым. Iәджәри пщIыхъәпIәу илъәгъуаш а щIалә нә фIыцIә цIыкIур. Ауә, сыйтыт Iәмалыр. Зыри пхуещIәнүтәкъым... Абыхәм я унагъуәм зәи къуажәм къагъәзәжакъым. Я хъыбар лъәпкъи зәхихыыжакъым.

Ар япә лъагъуныгъәт, абы лъагъуныгъәкIә уеджә хъунумә. ЕтIуанэр къыщыхъуар университетыр къиухыным куәд имыIәжүщ. И шәгъуэ бләкIатәкъым, ауә и ныбжыхәм къашәндәкIуэн зәрышIадзәрә зәманыфI дәкIат. «Къыдәнәжә» псалъәр зәхихамә, и гум зызәхуишәрт. Мис а етIуанә лъагъуныгъәр – ипәжыпIәкIә жыпIәнумә, япәу бжын хуейр – ешхыт уәгъу куәдыр зыхуәмыхыыжу, гъущIәу, адә-мыдәкIә къыщызәгуәчу хуежъя щIы кIапәм къыщыхъәщыхъа, зы ткIуэпс закъуә къыпымыткIууи жыым щхъәшихужа пшә гуэрәнум. ЩIалә хужь лъагәшхуэт ар, инженерт. КъытелеIәрти, нәкууи-напIәуи иIәр арат. Ауә... ауә жыIәзыфIәщыIуәу къыщIәкIат, сабийм хуәдәуи адә-анәм яфIәлIыкIырт. Мис ноби хуәдәу, и нәм нәсыпауә зәтекъутәжат абы щыгъуэ Iуэхур. Адә-анәм я зәранкIә. Зәгуәрим, унәхъуу иухауэ къыщIәкIынти, абы щIыгъуу къальтәгъуат. «А хъыдҗәбз IәмащIәлъәмашIәр ди щIаләм хуәфащәкъым!» – жаIат. Къишәнүм нәсауэ къыщащIәм, и ужь къихъэри пагъәкIат...

Мис иджы мыр. А щым я зәхуакум дәтщ дәзыхъэха, къыдихъэха гуэрхәри, ауә Iуәху зытепщIыхъын зыри яхәтакъым. Iәнэр лъакъуищмә, мәув. Ещанэр увын, и насыпыр къызыдәкIуэн хуәхъун хуейш. Ар мыхъумә, нәгъуәщI хъун зыри щыIәкъым. Зыри, зыри, зыри! ЩIәх, уебләмә зәгуәр къыкъуәкIыххәнуи ущIыхъугъыжын щыIәкъым. Дәнә къыздикIынур? ЛәжъапIәмрә унәмрә я кум итщ. ЛъәныкъуитIымкIи зыщыхуәзәхәм хъун хуәдә зәрахәмыйтыр хъәкъыту зәрыпхыкIрә незәман... Цыхухъум и Iуэхур куәдкIә нәхъ тыншщ. Уәрам къудейм къыщыхуәзар «къыфIигъәнәфынуш». Цыхубзым къыбгъәдыхъэр, къепсалъәр и Iыхъәу мыхъумә, зыри хуәщIәнүкъым. ИтIанә, цIыхубзым и «Палъәр» нәхъ кIәщIщ. Цыхухъум илъәс плIыщI, уебләмә щә ныкъуэ нәблагъә къигъәщIами, а палъәр бләмыкIауэ къалтытә. Цыхубзыр илъәс тIощI щрикъум «жы хъууэ» хуожъә, Iәмал имыIәу унагъуэ ихъән хуейши къалтытә. Цыхубзым и Iуэхур апхуәдәу зәрыщытыр медицинәми егъәзахуә. Дәнә зымахуә къыщеджар щыпәлъхуэр илъәс тIощIрә щым ущIигъуа и ужъкIә нәхъ гугъусыгъуу зәфIәкIыу, нәхъ къыптехъәлтәу. Журнал гуэрим итащ. Илъәс ещанэр йокIуәкIа ныбжым езыр зәрыщхъәдәхрә. Уа, сыйту машIәIуә, уегупсысмә. Илъәс тIощIрә щым сабий бгъуэтын щхъәкIә, Iәмал имыIәу илъәс тIощIрә тIум унагъуэ уихъән хуейш. Илъәс пщIыкIуим щыщIәдзауэ тIощIрә тIум нәс къәбгъуэтIамә, хъәуә, укъәзыгъуэтIамә, уи Iыхъәщ. ИлъәсиplIым. Сыйту машIә

а илъэсиплЫр! Зи, напIэ Іэтыгъуэц. Дыгъуасэ хуэдэц университетыр къынцыдухар. Иджы епль, илъэсиплЫм нэблэгъац абы лъандэрэ! Аргуэру илъэсиплI умыщIэххэурэ дэкIыжынци – ильэс щэцI. Си Iуэхущ, ильэс пшыкIуйим къыумыгъуэта лыр абы и ужъкIэ бгъуэтыхмэ. ПшIэнукъым... ИшIэнүи хуейкъым! Ныщхъэбэц... И псэр, и гур зытхъэктъум гъусэ щыхуэхъунур ныщхъэбэц. НэгъуэцI хуейкъым. Ауэ абы сыйт хуэдизри пэплъэфынуш. Уи насыпыр къызэркIуэнур тэмэму пшIэуэ, шэч лъэпкъ къыту-мыхъэу упэплъэнрыр IефIщ. Сыйт хуэдизри пэплъэнт а насыпым. Ауэ гъещIэгъуэн, ауэ дахэ псэгъу пшIыныр! ЗыкIи къыбгъэдэмы-хъэу, уеблэмэ, умыщIыхуххэу щытам уи гъашIэ Iыхъэр дэбгуэшу, зы пэшым удыщIэсу, къыбдалъхуа фIэкIа умыщIэнү, и адэ-анэм щхъэкIэ «папэ», «мамэ» жыпIэу. Езыри арауэ. Ахъшэ къэблэ-жыр хуэпхъу, щыбгъэгүфIыкIыу. НэхъыфIыжу лэжъэнт, нэхъы-бэжи къихыннт, апхуэдэу зэ хъуамэ. Лэжъыгъэри, лэжъапIэри, лэ-жъэгъухэри – псори, уеблэмэ зэрыдунайу щIэрыщIэ, щIэщыгъуэ къэхъужынут. А насыпышхуэр гъунэгъу къэхъуаш. НтIэ ло, тIэкIу гувэIуауэ къыхуэкIуамэ? Нэхъ IефIыххэц нэхъыбэрэ узэ-жъар, узыпэлътар. Щыпэлъхуэм нэхъ гугъу иригъэхъмэ, сыйтIэ? Ирырехь, ехъмэ. Си Iуэхут, къыфIэIуэхутэмэ, къызохъэлъкI жиIеуи, ауэ къридээтэмэ! Ирехъэлъэ!.. Щыпэлъху, анэ, сабий... Дыщэм хуэдэктээ-тIэ ахэр псальэу! Сабий... Сыту псальэ дахэ, сыйту псальэ хъэлэмэтыщэ! Уэ уи Iэпкъэлъэпкъым къыхэкIа цIыху! Абы щхъэкIэ сыйти пшIэ хъунщ. ИкIи ишIэнщ. ИшIэнщ, псэумэ, илъягъумэ.

Уи псэгъум дэбгъакIуэ гъашIэр, дауи, IефIщ, IефI ды-дэц. Абы и пэкIи и ужъкIи упсэуауи упсэууи щIубжыжын лъэпкъ щыIэкъым. Мыдэ, зэфIэнэ, гугъу зэрегтэхъ щыIэц. Зы псальэ Iей жриIэнтэкъым. Сыйти хуигъэгъунт, Iуэхум зыгуэр къыхэмымкIыжу ишамэ. Дунейм цIыхубзу тетыр къигъянэу зи щхъэ къозыхъэлам зы мыхъэнэншэ (псори мыхъэнэншэц, лъагъуныгъэм фIэкIа къэмымнэу) щхъэкIэ и жагъу щIэпщIын хуейр сый?! ЗыгрифыщIэжынт, зэрыжIаэщи, зыкъригъэлъжынтекъым «фызыфIщ» жригъэIэн щхъэкIэ. Зыгуэр къэхъужмэ-щэ?! Зэ и Iуэхур зэрызэблэуау щытар игу къигъэкIыжыну ирикъуни. Мыбы и ади, и ани къялэгъуакъым, ауэ... ПшIэнукъым зэрыхъу-нур. Моуэ, щIилъэфыж-щIилъэфыж хуэдэу гу лъита дыгъуэп-шыхь... Хъэуэ, хъэуэ! КъыфIещIауэ аращ. Махуэ псом лэжъар ешауэ къыщIэкIынти, гукъыдэжышхуэ илакъым. Аращ нэшхъей-нэшхъеийуэ къыщIыфIещIар.

Щымщ телефоныр!

Иджыри нэсакъыми зэманыр. Дакъикъэ зыплIытху хуэдиз иIэжщ. Сыту куэд къызэхижыхъа и гум, сыйти куэдым я щхъэфэ иIэба мы зэман машIэ кIуам. Ей, мы цIыхум игури! Дунейм сыйт нэхъ жэр? Гу! Ар ауэ жаIакъым.

Хъиджэбзым пэшыр къызэпеплъыхъ, и лэжъэгъухэм я стIолхэм, шэнтхэм чэзуухэу и нэр къытоувыIэ, апщIондэхуи и гур къогуфIыкI. КъогуфIыкI, дяпекIэ дунеишIэ тетынущи,

и нәщІыбагъкІэ «къыдәнәж» псалъэр къыхужаIәнукъыми. МәгуфІэ щхъәгъусә, бын зыгъуэтахәм «унәхъыжыщ» жаIәу пщІэ къышыхуашІкІэ, и гур къиузыкІыжынукъыми, и щхъә мыгъуагъэ хуимыхылжу, «сынәхъыжымә, сәри сыунагъуәш!» щыжиIә хъуну махуэр къесащи. ГуфІәгъуәкІэ е нәщхъеягъуәкІэ зәхыхъамә, е апхуәдә зыри щымыIәххәу зәрихъәлIами, ауә здәлажъәм, зәпсалъә къудейми дапщәрә игу къагъәкІыжрә зәрынәхъыжыр! ЩІәкІыну е щІыхъэну бжәм уашыхуәзамә, «уә унәхъыжыщ» жаIәрә япә урагъәшү. Зи, нәмысым, хабзәм щхъәкІэ лIәуә, къызәгуиду аракъым апхуәдәу щІашIыр. Іәмал щихуакІэ, зәрынәхъыжыр, къызәрыдәнәжар зә игу къышIамыгъәкІыжынур сыйт? КъырагъәкІыж дяпәкІэ, хуейми.

Щымщ телефоныр!

Иджыри нәсыпа щІыкІәкъым зэманыр. Ауә и гур щхъә ныкъуә? Щхъә пасәу щІидзауә мыпхуәдизу гузавәрә? И нәм нәссыпауә къенәжат япәм! Ар игу къәкІыжри, нобә зымы хъыбар иригъәшIакъым. Благъи ныбжъәгъуи зәхүесауә къызәтекъутәжат япәм... Сыту гущIәгъуншәу ущтын хуей цІыхум ар епщIән щхъәкІэ! Щхъә фIыуә илъагъуфат апхуәдәр? Ар жиIә щхъәкІэ, щІаләм лажъә иIакъым... Дауә зәримыIар? ЛШым ищIа мурад икъутәжрә!.. Хъәуә, хъәуә!.. «Ләжыыгъәр щыбухым сынәпсәльтәнш». Къәзуунш, къәзуунш иджыпсту телефоныр. Мес, стрелкәхәр йолъәдәкъәшыкI, хуокIуә, хуопIашIә пАлъәм. Ахәри хуәпIашIә хуәдәш цІыхуитIым яIәну гуфІәгъуәм. Нәсынци, телефон жейр къагъәушынш. Къагъәушынци, къәзуунш. Пәшыр, мы унә псор, мы дунеижыр зәрыштыу насыпым зәщIиштәнш... Щымщ телефоныр!

Хъыдҗәбзым аппаратыр къещтә. И IәплIә щабәм джәдум хуәдәу ирегъәзагъәри, Iә дилъәурә, пәшыр къызәхикIухыу щIедзә. «Къәпсалъә, си псә! Къәзу, къәзу! Къәпсалъә, къәзу! Къәзу, къәпсалъә!».

Щымщ телефоныр!

Къәпсалъәркъым, къәзуркъым! Сыт ягъә кIырәт, зы тIәкIукIә нәхъ пасәу къеуами? Езырауә щытамә, си Iуәхут а дакъикъицым пәплъәу щысыжтәмә! «Къеуә, телефон, къеуә, къәзу!». Хъыдҗәбзым аппарат джафәм Iә дельә, и напә, и Iупә пщтырхәм хуехь. ТепыIәжыркъым. МакIуә зэманыр! Иужърей дакъикъәхәр къокIәрәхъуәкI! Ярәби, ярәби!.. Къеуә, псәм хуәдә, къеуә! Къеуә! Хъыдҗәбзым и гъашIәр къытумыгъәункIыфIуә, къеуә!

Щымщ телефоныр!

Телефоныр къеуәркъым, ауә пщащәм и гур егъәлеяуә къоуә. Къоуә, шу гуартә унәм къежалIәм хуәдәу: «Дыргу-дыргу, дыргу-дыргу, дыргу-дыргу!» Къоуә сыхъәтыр: «ТIыркъ-тIыркъ, тIыркъ-тIыркъ!» Машинәхәр мәву. Псори къоуә, псори мәву. Мәву мы дунеижыр зәрыштыу!

Телефоныр щымщ!

Къеуәркъым, къеуәркъым, къәвуркъым! И лажъәIами ищIәркъыми! Къытрех трубкәр. Къытрехри и тхъәкIумәм Iуелъхъә.

Ву кІыхъ мыухыж итищ. Псори тэмэмш, мәлажъэ. Иужърей дыдэ дакъикъэр ноблагъэ. Мис иджыпсту къеуэнущ, алъандэрэ пцЫт. Къеуэ, къеуэ!.. Къеуэнущ иджыпсту!. Къеуэнущ, псэм, гум жы дригъэхуу. Къеуэнурэ, гуфІэгъуэм зәщІишта хъыджэбзым и Іэр трубкэм епхъузунущ. И-и, къоуз иджы! И-и, къоуз иджы! Иужърей секундхэр еух. Къеуэ, теурэз хъун!

Къоуз телефоныр! Къоуз, къозу!

Аппаратыр хъыджэбзым и бгъэм ирекъузылІэ. И гур къилъетынм хуэдэш. Къыттрихыркъым! Къреуэ тІэкІурэ! Ар нэхъыфІш... ЩІэкІыжа и гугъэрэ, трилъхъэжмэ...

– Сынодауэ!..

– ЛПо, уи закъуэ щхъэ ущІэс? ЗэИушІэмкІэ дыщыIати, псори дызэбрькІыжащ, мы щхъэгъубжэр щхъэ нэху, жысІэри арат... Сыт пщІэхэр?

– Зыри!..

– Еуэ-тІэ, уи пщыхъэщхъэ фІы дыдэ ухъу!

Аргуэру щым хъужащ телефоныр! Иджы фІэкІаш пІалъэм! ФІэкІаш дакъикъэ бжыгъэкІэ! ФІэкІаш, зэфІэкІаш, упыкІаш! Узыншэу ущыт, насып! Къеблэгъэж, закъуэныгъэ! КъакІуэ, къыдыхъэ, жъантІэмкІэ къэтІысыж «къыдэнэжа» псалъэ дыджыжь! Зывмыгъэхамэ! Феращ шу гъусэ пэжу тхъэмьшкІэм къыхуэнэжар! Лъэлъэжащ и гугъапІэ дахэр! Гъущыжащ пщэдджыжь уэсэпсу! Дауэ псэуну дяпекІэ? Дауэ хъужыну? Сыт Іэмал? Мы иджыпсту ІэщІэкІ насыпир лэжыгъэкІэ, щІэныгъэкІэ, гугъуехъкІэ къэпхъыфыну щытамэ, шхэнтэкъым, жеинтэкъым. Ауэ зыри пхуещІэнукъым. ПхуещІэнукъым зыри!..

Догуэт! НетІэ щыпсалъэм ирихъелІэу къеуамэ-щэ? «ТІэкІу дэзгъэкІынши, иджыри сеуэнщ», жиIэу зиIэжъэу къышІэкІмэ! Пэплъэнкъэ, пэплъэнщ иджыри. И гугъэр апхуэдэу занщІэу хихыжынкъым.

Щымщ телефоныр!

Щымщ! Бзагуэ хъуами ярейщ! Хъыджэбзыр аргуэру йопль стІолым тет аппарат фІыцІэжъым, зи бзэр иубыдам. Сыт ищІэнур? Зэманыр макІуэ, телефоныр бзагуэш, дэгущ! ЩІэкІыжын? ЗдэпІашІэр дэнэ? ЗыхуэпІашІэр хэт? Сыт и мыхъэнэ унэ здэкІуэжынуми, зыщІэс лэжъапІэми, лэжыгъэми, лэжъапшІэми, ахъшеми, мылъкуми, гъащІэми, дунейми! Зыри зыми и мыхъэнэкъым. Псори лейщ, лейуэ къигъэшІаш езыри. Зэи къэмьгъагъэ, пхъэщхъэмьщхи къызыпымыкІэ жыгыжым хуэдэу тетынущ дунейм. Аращ къышІигъэшІари. Щхъэ хъурэ апхуэдэу? Нэхъ лъапІэ дыдэу мы дунеишхуэм тет насыпым и Іыхъэ хэмымлъу щхъэ къэхъурэ нэхъ дахэ дыдэу щыІэм? «Мыр мыбы хэхауэ ейщ», жиIэу, и насып зыхэлъыр и натІэм тетхауэ цІыхур къалъхуу щытамэ арат. Къалъхуркъым. Къалъхуркъыми, мис мыпхуэдэу лей къэхъу къахокІ. Зыми щымыщу, зыри къыхуэмейуэ. Уи щІэнныгъери, уи ІещІагъери, уи щхъэри сыт я мыхъэнэ, уи псэр зыми емыкІуэлІэнумэ?..

– УщІэс, хъи, ущІэзубыдэ пэтаи, тІасэ...

Хъыдджэбзыр, и фэр пыкIауэ, хъумакIуэ фызыжым къыхудоплъей.

— Иджыпсту, иджыпсту синышIокIыж, мыдэ лэжыгъэ гуэр и кIэм нээмыйгъэсыжу хъуакъым.

Уэрамым цыхур дэпхъаш. ПашIэу зэблож, мэпсалъэ, мэдыхъэшх, тетIысхэпIэхэм зыщагъэпсэху. Зи гугъапIэ дахэр нэпцI хъужа хъыдджэбзыр абыхэм япхокI, и щхъэр егъэзыхауэ. Дуней гуфIэгъуэр иIэу нышэдигэ льитIэгъа туфльэ фIыцIэ цIу цыхукхэм, и бостеишIэм, уэрамхэм, цыхухэм, унэхэм, зэрыкIуэ гъэгум, зыблэкI пкъохэм — и нэр зыхуээ дэтхэнэми и гущIэм зыкъыдегъазэ, и щхъэм мыгъуагъэ хурегъэхыж, и гур къызэфIегъянэ. Хуейкъым зыри ильягъуну, хуейтэкъым къэзылъагъунIауи. Щхъэгъубжэ зэIудзам къыдоIукI уэрэд: «Уи лъагъуныгъэм сэ мафIэ лыгъэу сытресхъэж мы дунейм»... Апхуэдэц дапщэщи — лъагъуныгъэ гугъущ зэхэпхыр. Тхылъ къащти — лъагъуныгъэш, кином кIуэи — лъагъуныгъэш, псальэмакъ зэхэпхмэ — лъагъуныгъэш. Ар гъащIэши араш... Апхуэдизу щхъэи хуеят ар нобэрей Iуэхум? Зэи зыми улIэнным хуэдэу ущыгугъ хъунукъым. Хъумэ, зыфI, мыхъумэ — фIитI... Хъэуэ, зэи зыми хуштыфакъым ар апхуэдэу. Нэпсейуэ арауэ пIэрэ къызыхэкIыр? ЗэрыцIыкIурэ араш. И зэрани къоI. Мис, иджыри гугъапIэ дахэр и дамэу зиIэтат. Щхъэ зиIэтат апхуэдизу? Нэхъ машIэу зиIэтамэ, къызэрехуэхыжари нэхъ машIэут зэрызыхицIэнур. Нэхъ имыгъэузу къэнэнт. Ехуз, егъэуз и гур. Щхъэи IущIат мы щIалэм?! И нэгум нуру щIэта нэ дахитIыр аддэ, уафэм вагъуэу къыщыцIидзыжиashi, дэплъеи пэт иджы. Укъигъэхуэбэнукъым, пхуэгъэхуэбэнукъым. Псэр зыгъэхуэбэну дуней псом тетыр зыщ — псэц. НэгъуэцI щIэнкIи хъунукъым. Дыгъэр къуюхъэж, мафIэри мэужыхыж. Щалъхуа махуэм хуэдэу игъэлъэпIэнт псэгъу щигъуэтар, абы и хуабэр япэу къыщылъэIесар. Псэуху телэжъэнт щхъэгъусэ хуэхъуам. И гъащIэ псор щхъэузых хуищIынт, еzym ейуэ, еипэу, нэгъуэцI зыми и Iыхъэ къыхэмымильу мы дунейм зы псэ тетамэ!.. И гъусэу щIэкIыу, къыщIыхъэжу, и Iейр, и фIыр зыхуэдэр ишIэу, «сысей» жиIэу, IукIэ ипIын мыгъуэти! И нэм, и псэм хуихынти! ИIэкъым!

Псэ. Псэгъу. Абы и хуабэр иIамэ, гъатхэкIэ махуэ уэфIым щIы къэплъам лъэIеса жылэу къикIыкIынт. КъикIыкIынурэ, нэгъуэцIхэри нэгъуэцIыжхэри дунейм къытехъэнут. Абыхэм ящыщ дэтхэнэми еzym и хуабэ кIапэ къигъэхъуу, зыгуэрым и гум, и псэм лъэIесрэ зыльтэIесахэри къигъэшхъэлтэжу. Апхуэдэурэ, ильэс щэ бжыгъэхэр екIуэцIынур. МыкIуэдыхыххэу дунейм тетынур. Иджы, зыщIыпIи нэмысу и закъуэу къэнааши, мэгъуалэ. Зыми жепIэфынукъым: «Уи хуабэр къызэти, мылIэжыныпсэ къысхэлтэхъэ!» ЖепIэкIи хъунукъым.

Абы папщIэ псэр пхъэрын хуейщ. Псэр пхъерат, пхъуат...

КъуэгъэнапIэм къыкъуэна нартыху хъэдзэу зэкIуэцIогъуэ, щIокIуадэ унэ нэцIыжхым. Нэр зытеплъэм гур къельшицI. ГуфIат, зы бэлыхх къехъулIам хуэдэу гуфIат мо алэрыбгъу дахэр къыщыдихами, шифонерыр къыщицэхуами, тельхъэпIэхэм

щегъэувэк! А тхылъ къомыр къышы! Эрыхъами. Сыту делэт! Псоми щыхуейр «Абы» щхъэк! Эт... «Абы» иригъэлъагъуну, «Абы» и деж щигъэувэну. Арат зытрищы! Хъар. Зэгуэр зыхуэзэну зышигугъ «Абы» ильягъуу къышызыф! Игъэш! К! Э, псори дахэт, фыт, лъап! Эт. Иджы сыт? Зырик! Зэхуихъесу, фэтэр зыщ! Эсым я унэгуащэм, куэд щауэ унагъуэм, бынищ зи! Эм и жъэм жъэдикуэ хъунуш, «унэхъыжьщ» псальэр къижъэдэмик! Йин, и нэш! Йыбагъ! Э «къыдэнэжа» къыхужимы! Эн щхъэк! Э. Арщхъэк! Э дэтхэнэм и жъэр пкудэн?..

Пцэдэй гуэрым щэбэтщ. Аргуэру къалэм и уэрамхэм ныса-шэхэр зэки! Элъхъэужку автомашинэхэмк! Э щизежэнущ. Аргуэру къуажэм к! Йуэжын хуейщ. Аргуэру гъуэгум къышы! Йущ! Энущ къыдеджахэр, и ныбжъэгъухэр. Я щхъэгъусэхэм, я бынхэм ящ! Йыгъуу. Унэсыжмэ-щэ? И шыпхъу нэхъыш! Эм и нэм бжэгъуу щ! Эуэнущ. Лъыхъу маш! Э къыхуэк! Йа, иджыри къыхуэк! Йуэрэ?! Иратыркъым. Епщ! Йанэр къиуха, къэжэпхъа къудейщ, ит! Йани, дэки! Йуэнут, зы маҳуэ дэсынүтэкъым. Дыхъэжыхуу, «къохъусыж!» къыжри! Эми, абы и гум ильыр нэгъуэш! Йи. И закъуэу зыкъыхуигъэзэнщи: «Ныбжызо! Э, иужьк! Э уи жагъуэ умыш! Йыж!» – къригъэжъэнущ. Ари ук! Йитэ, и щхъэр ирихъэк! Хуэдэурэ. «Сэ узу-быдиркъым!» – же! Э апхуэдэхэм деж. И нэпсым къызэпежыхъ. И адэ-анэри къоплъ щыдыхъэжк! Э. Къаужэгъуауэ аракъым, ауэ я жагъуэш зэрыйдыхъэжыр. К! Йуэжынүтэкъым, дэки! Йа я гугъэнущ. Ари нэхъ щ! Гагъуэкъым. Игъэгуф! Йэнурэ, игъагъыжынущ.

Апхуэдэу упсэуфыну? Ло, упсэук! И? Зыми зык! И хуеижкъым, зыри зык! И къыхуеижкъым. И И зыхуихъыжынущ. К! Э иритынущ псоми зэуэ! Ауэ... Хъыдажэбзым и Йуэхур Йуэхушхуэш, зыгуэру къаф! Эш! Имэ-щэ?.. «Араш, зыгуэрк! Э щагъэуа мыгъуэ хъунт», жай! Энущ. Л! Эр Йуэху... Гурышхъуэр, ц! Йенапейр... И щ! Йыхъыр и насып зыхэлтым и деж щынихъэсыну маҳуэм щ! Эхъуэпсу и гъащ! Эр ихъауэ сыкт! Э ц! Йыхум я ф! Эш! Пц! Йыжын?.. Зауэ къэхъейуэ, еzym и закъуэ ф! Эк! Йа зыри хэмик! Йуадэу увы! Эжамэ арат. Е, дунейм мыпхуэдэу къытена нэхъэр, ц! Йык! Э щ! Йык! Э л! Эжами нэхъыф! Ит!

Щхъэгъубжэм бгъэдохъэ. И нэпсым къызэпижыхъауэ, и Йупэхэр к! Эзызы заулрэ к! Эрытщ. И нат! Эр къигъэузу иреудэк! Блыним. «Сыхуейкъым сыпсэуну!» – жи! Эу къыхэк! Ииик! Йыу гъуэлтын! Эм зыщри! Йубэм, машинэ! Йуэлъяуэ къызэхех. Зызэтриубидэу зэш! Эдэ! Йук! Имэ – куэбжэм къэсации, къызэтуювы! Э.

– Къыпхуей! Йауэ къек! Йащ... – Фэтэрыр зей унэгуащэр Йэнкуну бжэшхъя! Ум къытоувэ. Пльэмэ, нобэ лъандэрэ, хъеуэ, и гъащ! Э псом зыпэплъа дакъикъэр къэсат – и фызышшэр пц! Йант! Эм къыдыхъэрт!

Мо бэлыхъ къом и псэм игъэвамрэ мы иджы и нэгу щ! Эк! Хэмрэ зэу! Йа щыхуэхъум, хъыдажэбзыр къогъ.

– Мыпхуэдэхэм деж хъыдажэбз псоми гъыуэ хабзэш, – къо! Йа зыгуэрым и макъ хэ! Этык! Йа, макъ лъэш. – Абы зыри тевмыш! Йыхъ!

Тращ! Йыхъакъым!..

ЧЫРЖЫН НЫКЪУЭ

Махуэ псом дэнэ лъэныкъуэки щрикъухъа и бзийр къызэщикъуэжри, дыгъэм бгым зыкъуигъэпщиуэжащ, куэди ноберей ЙуэхукІэ фхуэсщIар, жыхуиIэу. КъытхуишщIэшхуай щыIэтэкъым, зи. Сыт къыпыкIынт бжыхъекІэ дыгъэм? Щхъэхынэ-щхъэхынэу къышщIэкIщ гувэпауи, пасэуи къухъэжат. Шынэ хуэдэт, и хуабеу нэхъыбэ нобэ къыттригъекІуадэмэ, пщэдей зэрэллэжъэн имыгъуэтыхынкІэ. Апхуэдэу щыхъум, сэри къуажэм сыкъекІуэжауэ си унэ ныкъуещIыжь тIэкIу сыщылажъэм щыIэр щызыхэсщIаш. Зызумысыжынчи, сыкъэррабгъэу щымытми, абы сыкъигъэшынащ хуабжьу. Сэ сиIуэхутэкъым, зыгуэрүрэ сыкъельынт а щыIэм, ауэ жыы сызэрыхъурэ кIуапIэ сыкъэзыщIа си уз къом, жэнэтым исым хуэдэу, тхъэжу си Iепкълъэпкъым щыпсэухэм ар заремызэгъынур, леишхуэ къатехъяуэ къалъытэжу къызэрызэрыIэтынур, къызэрыIэтмэ, фы зэрыщIэзмыхынур сщIэжырти, сыкъэтэджыжащ. Здынэсам къышызгъэузыIаш ма-хуэ псом сызыкIэрыса си ныкъуэтхри. СыпIашIэрт сыкIуэжу къа-лэм щызиIэ си кIэзонэ фэтэр хуабэм зыщIэздэжыну. ЖыIэгъуафIэ щхъекІэ, кIуэжыгъуафIэкъым а къалэ зи гугъу сщIыми, ушы-хуейм уи щхъэ къыхуэпштэу машинэ ущимыIэкІэ. Машини дэнэ къикIын, умыахъшэрэ умыкъулыкъуу? СыкъышыкIуэм зы сы-хъэт псокIэ «маршруткэ» зыфIаша автобусыжь цыкIум си Iэр зэтедзауэ сисащ, из хъууэ щытекIынум сыпэплъэу. Ар зей инат-хэри нэпсейхэщи, зы цыкIу ихуэжыну пхутекIрэ абы нэхъей! Иджы сышыкIуэжкIи, зи, нэхъ сыйтишыну къышщIэкIынукъым. Псори къызогъанэри, километр бжыгъекІэ лъэсу сыкIуэн хуейщ, сызэрытIысхъэжыну машинэр щызекIуэ гъуэгум синэсын щхъекІэ. Ари зызмыгутэжу хъурэ, зыщIыпIи синэмис щыкIэ. Къуажэр зи инагъым и кIыхъагъкIи и бгъуагъкIи гъуэгушхуэуи гъуэгу цыкIууи щызэблэкIыу хъуар джафэу кърагъэжыкIри, ди гъунэгъу ипщэм къышагъэузыIэжащ. Яхурикъуакъым зи кIэкІэ зыри щымытыж ди унэ закъуэм къызэррагъэсыжын ас-фальт. Езы къуажэри гузэващэу къышщIэкIынутэкъым и кIэр ятIэм хилъафекIи хикухъкIи. Абы хэлхъяэж ди гупэр пхъэнкIий, куэншыб идзыпIэ зэращIари я машинэхэр зэрыщалъэрси. Абы-хэм я фIейр, я хъэпIацIэр, я гыныр сэ нэхъ схуэфащэ нэхъей! Ар къызыхэкIыр сыйт? Хъэуэ, дякIэкІэ зыри зэрыщымысыжми, къуа-жэр мыбдежым зэрышиухми и закъуэкъым. Мо унэр щын здэз-мыухам, къалэмкIэ нэхъ сышыхэт, си Йуэхуй зэкIэ нэхъ щыIэрэ зэрекIуэкIым щхъекІэ, сыхэхэс хуэдэу, моуэ жылэм сашымыщ-сащымышу къалъытэ. Ауэ щыхъукIи, сэ мыр си адэжь лъап-сэц! Сыкъышалъхуащ, сыкъышыхъуащ мыбы. Езыхэр мы ди къуажэкIэм иджы къыдищIа къудейщ, я нэхъыбэр къыздинкIари сыйти сымыщIэу!

НтIэ, сыйти, пщIантIэм моуэ сыйтыдэкIыжауэ, зы машинэ къыдэжайуэ солъагъу. Ауэ сыйти машинэ къызэрыгуэкIыу къэ-нэжрэт ар езыр? Дунейр къызэриухуэрэ ящIаи щыIаи иракъу-тэж я гугъэжу, иужь дыдэу къыдагъекIахэм хуэдэт. Иджыпсту

къухъэжа дыгъэм щІегъуэжу къигъэзэжа уи гугъэнт, абы зы зәщІәцІууэкІә, зәщІәлыдәкІә иІәти. Абы ешхъ гуери игъашІэм зыщамылъэгъуа ди шыуан цЫкІу хъэблэм фә къытргъауэрт. Сәри сыгуфІаш, ло, докІыжри докІыж, баш лей дищтәркъым, автобус къэувыІәпІэм нәс сыздишәнц хэтми, жысІәри. АрщхъэкІә дәнә къыштыуыІәнт, шәдыпсыр къызжъэхиутхәу збләжри ежъежааш. Ар къыштызащІэм, сә япәщІыкІә сызәгуепаш, итанә сыгубжъаш. АбыхәмкІи мыхъужыххәу, си псантхуэр къызәщІәубәлацәу щыхуежъэм, и ужь сихъэри, къесщІаш машинәр апхуәдәу збләзыхуа щІалә хъыжъэр зи быныр. КъызэрышІәкІымкІә, ар 1948 гъэм, гъаблэм щыгъуә, шхын щхъэкІә лауә щыта Хъәждаут мыгъуэм и къуә Мухъемәдджәрий и къуәрылъхут!.. Си гур а земан жыжъэм сфиіләбәж...

Зауэ нәүжүт. Мо дуней зәхәчэтхъам, зәхәфыщІам, цЫхум я фәм дәкІ къомым уәгъури, къуйим и щЫкІу гуэрәфу, къахыхъежат – ихъат я гъә мәкъумәшыр. Унагъуәм цЫхуу исри, я Іәщ кІапә тІәкІу пщІантІэм дәтри абы щыгъуә зыщыгугъыр шыгъуэгу хадәм кърах нартыхурт. Езы нартыхур цЫхум гъавәу, мыдрей и бзийр Іәщым мәкъумыләу яІеу арат, щыІәтәкъым нәгъуәщІ. ИкИи ярикъурт. АрщхъэкІә гектар ныкъуәм нәблагъә ди хадәшхуәм нартыху кІәчан пәгун ныкъуә къудей къыдәтчыжауә арат. Мы гъэм нәхъыфІкІә дызыщыгугъыу хэтса нартыхур хъарзынәу къитеува щхъэкІә, ди хадәр удзыжъым тфІызәщІиштати, къыхәзгъәкІыу маҳуә псом дыгъевәхым сыпщІәу сыхеташ. Лот пщІэнур, си анә мыйзунышәм дәрәт унагъуәр дызәрыхъур.

КыифІ къистехъуәу удзыжъымрә дыгъуә тхъэкІумә хуәдизу къитеува нартыху цЫкІухәмрә си нәм хузәхәмымлъагъукІыжыххә щыхъум, сокІыж хадәм. Си Ии си лъакъуи къабзәу щызотхъәщІ ди гупә дыдәм щежәх псы щЫкІә цЫкІуми, дән-бзәным хуэІәззә си анәм щІәрыпсу схуищІа хъыдан вакъә щабитІыр лъызотІәгъәж. Хъәләчу сыйзрешари лъагәу дәкІея яжъашхъуәхәмрә ятІә шыкъирхәмрә хъэмфІанә дзагуәкІә маҳуә псом сазрезәуа сабииІә лантІә цЫкІухәр бжыыбжыу зәрыузри сщыгъупщауә, сахолъадә джәгуу уәрамым дәт си ныбжъәгъүхәм. Сә абыхәм сахыхъәнүи саҳетинүи куәдрә къысхуихуәртәкъыми, дуней гуфІәгъуәр сиІәт. Маҳуәм сый хуәдәу гугъу семыхъами, лот, абы щыгъуә си лъыр уәру Іәпкъылъәпкъым щызеуәрти, сылтәтәнүм хуәдәт. Жәщ къистехъуәу, мис мы ныщхъәбә хуәдәу Іуәхум сыйкъыпәрыкІыжын хуей хъууә, сащыхыххә зәзәмымызәми, езы цЫкІухәр маҳуә псом джәгүнкІә ирикъуауә, я зәбгрекІыжыгъуәм хуәзәрти, даим джәгур къистекъутәрт. Иджы гуэрим араш къәхъуар, къистекъуташ.

– Модә, ей, мо Хъәждаутхә я деж цЫху куәд Іей долъадә. Сыту пІэрә къәхъуар, дывгъакІуэт, – жеІә цЫкІухәм ящыщ зым.

Псори зэрөхъәжъә. Сәри зыкъәзгъәнәнт, дызәрыдокІутә гъүнәгъум я пщІантІэм. Унәм гъы макъышхуә къышщІәукІырт. Дә дыхуейт абы дыщІыхъәну, ауә ядәртәкъым дыщІагъәхъән. АрщхъэкІә зы щІалә цЫкІу сәрә дафІыщІохъә. Абы щыгъуәщ сәигъашІэм япәу хъәдә щыслъәгъуар. Хъәждаут упщІә фІыцІэм телъу унә лъәгум илът, и щхъәм фІәкІа къышщІәмышту зыгуәр тепхъуауә. Гъунәгъу

Лым абы и жъэр щІипхэну и ужь итт, ауэ зи хъуртәкъым. Хъыдан хужь-гъуабжафә тІэкІу иЫгъыр кІәшІыңути, и кІапитІырг хузәхуәгъакІуәртәкъым зәрыбдзэн хуәдәу. Щымыхъуххәм, абы и пІэкІә напәІәләшщI хуәдәу зы къүелән кІыхъ гуэр къыхуахъ. Сытми, зәрызехъэрә бәлыхъишәри дашәчу щІапхә тхъэмыйшкІәм и жъэр быдәу. Дә а псор зәрекІуәкІым деплъырт, зыдущәхуауэ. СымышІәххәу си нэр хуозә щхъәгъубжащхъем тет шыплъэ дахә цыкІумрә абы къыбгъурылъ чыржын ныкъуәмрә.

— Уа-а, ди Хъәждаут дахә мыгъуэ, удиІәжІым! — жиІәу ину кИийүэ къышІохъэ дунейм ехыжам и шыпхъу фыз гъур кІыхъ къуажапщәмкІә щыпсәури, гъы макъым нәхъри зыкъеІэт. Дә абыхәм я лъабжъэм дыщІәтт, дыдэзыхъәхауэ дыщІәзымыгъәкІыжри дымышІәу. Зыгуәрим гу къыштылъитәм, жъантІәмкІә нәхъ дәкІуәтауэ дәт си гъусә щІалә цыкІум и плІәм мащІәу къыхущІәрыІә щІыкІәу теләбәри, пәшым дыкъышІигъәкІуәташ:

— Фә мыпхуәдәхәм феплъ хъунуІым, фыкІуэ, тІасә, модә щІыбым...

ДыкІуаш дә «модә щІыбым». Абыи дыкъышызетеувыІакъым. Псори зы дыхъужри, унәм дыкІуәжащ. Дерауэ пщІәжынтәкъым зи макъым къуажәкІә псор къигъәпсалъеу зәрызехъеу дакъинкъә бжыгъэ япәкІә уәрамым дәтар. Ди щхъэр къәдмыІәту дызәбгрыкІыжащ. Зы цыкХум зы псальэ жытІакъым.

Зәман Iейм цыкХур ерыскыкІә гугъу ехъ къудейуэ къәнәжыртәкъым – шхын щхъәкІә лІә, лІапә щыІәт. Мы ди Хъәждаутыжъ мыгъуәми арауэ къышІәкІынүт къышыщІар.

Сыщынәсыжам, анәр бжыещхъәІум къаплъеу тетт.

— Мамә, Хъәждаут шхын щхъәкІә лІауә ара?

— ЛІа, тхъэмыйшкІә? Еүүей! КъакІуэ мыдә, уә унәм щІәс, сә абы сымыкІуэу хъунукъым. Аращ, хъи, ара мыгъуәщ, лІаш шхын щхъәкІә... Къәнахәм Алыхъым гушІәгъу къытхуищI. Зә мыгъуә кІәртІоф тІэкІум ущІәбә хъууэ хъуамә арат!

Ар жызыIәр щІәІәбән щІәІәбакІәт а кІәртІоф жыхуиІәм – хисар зыщыпIи нимыгъэсу къышІихыжат, кІуапIи-жапIи димыІәжу дыщриубыдылIапәм. КъәкІауэ, щІым къыхәщу плъагъуу къитеувар лъахъц куәдIей къыкІәрыбләбу къыхитхъыжри, кІәртІофищ тхуигъеват.

— Мамә, нтIә щхъә зыгуәр ирамыгъәшхарә абы, шхын щхъәкІә ямыгъалIәу?

— ЯІэт? ЯІә мыгъуэтәIым. Ягъуэтайм ирагъәшхын лъәпкъ.

— Чыржын ирагъәшх хъунутәкъә?

— Ягъуэту къагъэна мыгъуә, хъи, тхъә къыбгурымыІуәрә, яІэтәIым бзесIаIә?!

— ЯІэт, тхъә-тIә, яІә!.. НетIә дыщыщІыхъам я щхъәгъубжащхъем чыржын ныкъуәшхуә телъу тлъәгъуаш. Ар ирагъәшх хъунутәкъә?

— Ирагъәшхынти, хъужайм.

— Сыт щІэмыхъужар?

— ЛъәрымыхъыІуэ хъуати, хъужайм, хуәшхыжайм.

— Апхуэдэу щымыхъум-щэ? Щхъэ ирамыгъэшхарэт абы щыгъуэ?

— Апхуэдэу нихъесауэ я гугъайлым.

Анэр иджыпсту плацтэрт, итланэ абы ущыкIэрыхъижъэр фIэфIтэкъыми, къыфIэзгъэкIатэкъым. Ауэ си сабий акъылым къысхумыгъэтIасэу сиукIырт абы жиIэхэм: дауэ зэрамыгугъари зэрамыщIари? Узыщыгугъыжынури лот ущыгугъэжынури дэнэт, цыххур уи нэкIэ плъагъуу шхын щхъэкIэ лIэуэ щытелькIэ?!

АрщхъэкIэ а сэ сызэригугъэм щыщыIэтэкъым Iуэхур. Пэжт анэм жиIар — яIэцIэлIат, абы нэса я мыгугъеүрэ. ЗэрыжайэмкIэ, а «щынэсар» езы лIэ дыдэми къимышцIэнкIэ хъурт. Ар сэ къыщызгурьIуар мы тхъэммыщцIэр зэрылIа щыкIэм тепсэлтыхъыжу иужькIэ щызэхэсхыжаращ. Щхъэгъубжащхъэм тету слъэгъуа а шыплъэ цыкIум кхъуей шыпс итт. Чыржын ныкъуэ абы бгъэдэлъар а шыпсым ирагъэпщIурэ, ирагъэшхын я гугъеү къыхуахъяуэ арат дыгъуасэ. ТхъэммыщцIэм палъэ къихигъэкIыжащ, идакъым занщIэу ишхын. Нэхъ къищтащ, зыхуингъэшэчу, зэман дигъэкIыгу ишхмэ: фIыуэ ищIэрт гузевэгъуэм ирихулIэу ар къыхуздрахам нэгъуещI къызэеримыкIыжынур, зэрыщымыIэр. ИщIа мыгъуэ апхуэдэу и Iуэхур кIэцI хъуну, ищIакъым. Жэщым и ужь ихъат, жаIэ, ирагъэшхыну. ЩыкIуэжакъым. ХуфIэгъэкIыжакъым и тэмакъым, иIэжтэкъым абы ирик'юн къару...

— Мыр ло, — жери, Хъромэ Шока (и цапэр Хъэсэнбийщ) мо зэман жыжъэм щыхыхъэжа си гур си щхъэр здэшыIэм къехъиж. — Зи шыд бгым щыхуа къущхъэу, щхъэ ухэплъэрэ? Гуныкъуэгъуэ гуэр уиIэ хъэмэ?..

— Гу уиIэ закъуэмэ, дэнэ дежи гуныкъуэгъуэкъэ, — жызоIэ.

— Сэ сщIэрэ, къэхъуаIа, жызоIери аращ.

— Хъэуэ, къэхъуаи щыIэкъым. УнэмкIэ сыйIуэжати, сыдэкIыжу аращ.

— Слъэгъуащ нышэдибэ бгымкIэ зыкъыщыдэбдэжым. Сыт щIа абы лъандэрэ, дауи, умэжэлIагъэнщ. НакIуэ, тIэкIу уедээкъэнщи, удэкIыжынщ, — жери, ауэ щыт шхапIэмкIэ и щхъэр ешI.

Мы Шока сэ куэд щIауэ си цыххугъэш. Цыхху хъэрэмыгъэншэш, фыгъуэ-ижэхэм ящыщкъым. ИщIагъэ куэдым хозагъэ, IуэхутхъэбзэкIи фIыщ. ГъашIэр, дунейр, цыххур фIэIэфIу мэпсэу, сый хуэдэ щытыкIэм имытами, узригъэхъуапсэу. Зэи плъагъунукъым ар нэщхъеуэ хъэмэрэ губжым зэщхъэшихуауэ щыкIей-уэ псалъэу. Къуажэр уэкIэ, жыырэ псыкIэ къутэж щыпэтам мыр леишхуэ зытехъахэм ящыщу къалтытэш (къарищIаи щыIэтекъым нэхъ лейуэ), ахъшэ мелуан къратри, дагъэкIауэ щытат къуажэм. ДагъэкIат, и уни и щIапи къыттрахри. Къалэм фэтэр къыщащэхури, дэсат иджыри къэс. Иджы, абы щыгъуэ дэзыгъэкIауэ щыта дыдэхэм «дыщыуащ, уи уни уи лъапси къыптетхыу къуажэм удэтхуну апхуэдэ хуитыныгъэ дилакъым», щыжайэжым, къэкIуэжри къыдэтIысхъэжащ, я къалэ унэр ящэжщ, ахъшэ хъушэр я жып иралъхъэжри...

Арэзы сохъу Шока жиlамкIэ. ПцIы хэмэлтүү, сымэжэллэ. Сигу къэкIыжащ Бэдракъ Алик жиlэу куэдрэ зэхэсхыр: «ПцIэ зыщIэнум упёрымыгуе!»

— НакIуэ. Зэгуэр уэшх къешхауэ щытащ, жывоlэри, къэрал ахъшэм лъакъуащхъэкIэ фыхэтщ, илтэс бжыгъэ хъуауэ, зы ягъэ кIынкъым дэри абы зэ дыхэвгъэшхыкIкIэ, — жызоlэ.

Фыкъэ цIыху угъурлыр, псэ къабзэр — хуиту, уэр-сэру уопсэлъэф, а жыпIэр и щхъэ иригъэжэнкIэ, къайгъэ ищIынкIэ умышынэу. Сыплъэмэ, шэдыгс къызиутхыу нетIэ къызблэжа машинэ емынэр дыздэкIуэ шхапIэм и бжэIупэм Iутщ. ДыщIохъэри, езы дыдэр щысщ, нэгъуещI зытIуши щыгъуу. Псори ди цIыхугъэти, дыхуэмеищэми, дагъэтIыс я Iэнэм. ЗэщIовэ, ину псальэу зыгуэрхэр жаlэ. Хъэждаут мыгъуэм и щIэблэм сэ сыкъицIыхуу, нетIэ зэхэзэшхъуэн сицIауэ жеIэ. Тхъэ eIуэ нышхъэбэ къалэм сыздишэж къудей мыхъуу, ди унэ бжэIупэм сиIуишэжыну.

Ренатт мы щIалэм и цIэр. Хъэждаут мыгъуэр лIы лъахъшэ цIыхуу, лъэбакъуэ жыгъейкIэ кIуэру дэту щытамэ, мыр щIалэ лъагашхуэт, бжыыфIэрэ бжыыфIэу. ЛIы цIыхуу фызышхуэкIэ ерышкъэ-тIэ, псоми ин къашэурэ, жыгым хуэдэу лъагэу къызэшIэуват щIэблэр.

Ахэр си гум щызэгъэзахуэ пэтрэ, бжэр къыIуах.

— Ренат, мыр уэ къыпкIэрыхуа хъунщ, уи машинэм и бжэм дей щылъу къэдгъуэтащ, — газетым зыгуэр кIуэцIылъу иIыгъыу къыцIохъэ зы щIалэ цIыхуу.

Ренат здэпсалъэм, абы хуоплъэкI, зыкърегъэзэкIыжри, и ныкъуэжыIэм пещэж. Зэпымыууэ псальэр а зыращ, мыдрейхэр абы додаIуэри додаIуэ. Ренат и псальэр зэпзызыудыфыну мыбдэжым щыIэр зы закъуещ — жып телефон гъэшIэрэщIа цIыхIурщ. Сытэмынэри къыхуейIа хъурэ абы нэхъей! МыгувиIэу къоуэ, къеуэхуи кърехри, йопль. А къыхуейм емыпсалъэу щытрипIытIэжи щыIещ. А щемыпсалъэхэм деж зэрэмыпсалъэ къудейм щхъэкIэ зигъэлIу, абы зригъэину зыгуэрэ зещI. «А-а, щхъэр ягъэуз абыхэм!» — жиIэнщи, и жыпым ирилъхъэжынщ телефоныр.

Ренат, щIалэшхуэм и мызакъуэу, зэкIужщ, нэкIу хужь къабзэрэ набдээ фIыцIэ-щхъэц фIыцIэу. Мыбдежым мыр мыпхуэдэу щымытамэ нэхъыифIт жыхуэпIэн и Iэпкълтэпкъ дэгъуэшхуэм иIэктым. Щыгъын нэхъыифIу щыIэри щыгъычи, нэхъри нэхъ бжыыфIэж, дахэ щохъукI. Дэ абы псори дофэгъуэкI. ЦIыхушхуэш, сыйти жыIи. Гупым къытхыжиIыхыымкIэ, и телефон псальэмакъхэмкIэ къызгурлыащ мы цIыхушхуэр Iуэхушхуэхэми зэрыхэтыр. Аргуэрү си нэгум къыцIоувэ Хъэждаут цIыхуу, «тыты», жиIэу щIэкIуэрыкIыу. Абыи еплъ, мы Ренати къеплъыж. Даи ирехъуи, мы ди дунейр ефIакIуэ зэпьитщ, адэ, номиним дыкъызэрытекI лъандэрэ, йофIакIуэ цIыхури. Абы и щапхъэу къысшохъу Хъэждаутрэ Ренатрэ теплъэкIэ зэрызэшхъэшыкIыр. Ауэ ефIакIуэу пIэрэ гурэ псэкIэ? НэхъыифI хъурэ цIыхур уеплъкIэ и щIыIумкIэ щумылъагъу адрей и «дунеймкIэ?» НэхъыифI хъумэ, сыйт пцIымрэ хъэрэмымрэ нэхъ машI щIэмыхъур? Дэнэ къикIре ди лыр зышх нобэрэй зэхэтыкIэр? Ди гур нэхъ пхъашэ, къурэ

мыхъуу піэрэ кіуэху? Хъеждаут къулейсизт, тхъэмьшкіэт, зы маңзіут щым къызэритешри. Ауэ гумашкіэт, хульәкіымкіэ негъуещім дәләпкүнүт. Сә соңдәж абы зэ зым, зәми адрейм деж кіуэуэрэ, зи цыихухъу зыщхъәшымытыж унагъуэ тхъэмьшкіэт-хәм іэбжә-набжәкіэт, негъуещікіэт зауз нәужым защигъакъуэу зерыштыар. Мы Ренат пхуишкыны піэрэ апхуәдәу? Фіещ-шыгъуейш. И жъэм сый жиіеми, Хъеждаут и гур мыбы зәрыкіуэціымылтыр уолъагъу. Пагәш, цыихур къыифіеуэхукъым. Гу лъысташи, зыгуэр имыгъеикіэу псалъәркъым. Езым фіекіа дунейм цыиху темыт хуәдәу пәрысшкіэнэм. Къулей зерыхъуауэ жыхуиір-щә? Мыіерисәш. Ари гугъу лъәпкъ демыхъу, и пшіентіепс тікіуэпсі хәмыхъу. Кіуапіэ къыхуигъуэташ, «былым ліэужыгъуэ жъәрыплъэ къомыр» (апхуәдә дыдәу жиіаш!) укъауэ къигъанәри. Колхоз жаіэу игъашкіэт лъандәрә къуажәр зытеләжъар езым зыіеригъәхъащ. Ядигуәшащ езым ешхъ зыгуәрхәм!..

– Ренат, – жи нетіререй щіалә цыкіум аргуәру. – Мыр уи машинам деж щылъаш.

– Даіэ, сый мыр? Ыы, хъа, хъа, хъа, – мәдыхъәшх Ренат ину, цыихъу. – Мыр нанә къызитат сыкъыщыдәкіым.

Газетыр зәкіуәціехри, тхылъымпіәпсім илъу къыдолъагъу... чыржын ныкъуэ!

– Мыр ди нанә, тхъэмьшкіэт, ешхъ фіефіипсу. Нартыху хъэжыгъе къыдегъәшхури, егъажъе мыпхуәдәу. Жеіэ, хъа, хъа, мыр ерыскыфіу, нәхъ зәгъи нәхъ къеуати щымыіэу. Дәри мис мыпхуәдәурә къыдет къытхуәупсәу, зы бәлыхъ къытхуишкіэт и гугъәжу. Хэт мыгъуэ мыбы хуейри. И жагъуэ сымышкын щхъәкіэт къыздәсштат сыйми, нышәдибә сыкъыщыдәкіым. Псо къысхуишияр къәзгъанәри, мы ныкъуэ ауэ щылъыр къесшташ, хъа, хъа, хъа! – и гур хәхъуэу мәдыхъәшх. – Сә мыр сшыххәркъым зәи, хыфізодзәж ахъу. Нетіэ машинам сыкъыщикіым слъәгъуат мыр къызәреджәрәзәхар, къәзмыштәжжауэ арат... Іух, цыкіу, модәхъыни хыфіедзә!

– Хыфіумыдзә! – си псәм щыщ гуэр а хыфіадзәну жыхуаіэм дәкіуәм хуәдәу, сопхъуәри къыішкызох чыржын ныкъуэр.

Сыщыцикіум сый хуәдиз гухәхъуэ къызитрәт сә чыржыным! Тебашхъэр сыпташкіэт тезудрә ар къикіамә, мы дуней фіыгъуэр сыйсейт. Сә араш сызәраптар, сыкъызәрыхъуар. Гуәдз къытіерыхъу, щіафәлдың, щіакхъуэ тщы, тшхы щыхъуар нәхъ сыйкъәжәпхъа иуҗъкіш. Сыллат сә, мы чыржыныр симыіамә. Сәри сә си ныбжъ псори араш адыгәр дызәраптар. Мы иджыпсту къышыпкі Ренат сымә къызытепшкыкіижари араш.

– Мыр ерыскыщ, щіалә, – жызойіэт, Ренат дежкіэт зызогъазә, къыбгъәдәлъедауэ, абы и тхъәкіумәм къихъуцацә іэнәзехъә хъиджәбз зи бгъәхәр къанә щіагъуэ щымыіэу къышкіштыр нәщхъкіэт іэрыйзохури. – Ерыскъым пшіэт хуәшкын хуейш, ухәтми, усытми!

– Сә нанә согъещіагъуэ, мыргуәрым жиірелтәрә, – жи Ренат, мо сыйти къыхуагъәдахәу щысыр и псалъәм губжъ къыифіышкіэтевәм гъуәгу зәрыримытыным еліаліэу. – Цыиху дәнә къена, хъәм пхуишхынукъым мыр иджыпсту, къуәш. Епль ети, уи фіещ мыхъумә.

ЗэкІуэцЫжыхыжарә езыр хъэлъэрә хъэлъеу. Пшхыныр щызогъэтри, цыху ирибуқI хъунущ мыбы, хъа, хъа, хъа!

Чыржыным щодыхъешх! Сә зәи срихъэлІатэкъым абы щыдыхъешхын дәнә къэна, апхуәдәу тепсәлъыху. Ренат и нәкІу джафәшхуә фадәм нәхъри иузәщIам сопль, күәд схузэтрихъарә жысІенури сытри къысхуэмыйгъуэтыху. Абы экраным хуәдәу къыкІеридзәу щIедзә хадәм нартыху сипщIәу ситу сыхәукІурьеу, хъэмфІанәри зәрысІыгъыу сыкъышагъуэтыхар, кIәчан зытIущ щхъэкIә ди гъунәгъу ипщәр зыгуәрим махуә псокIә хуәләжъауә зәрыштытар, мы иджыпсту ныбәизыгъәм къигъавәм и гъашIәр къызәрекІыкIа Хъәждаут хъәдәу щилъар, щхъэгъубжащхъэм абы щыгъуә телъу слъегъуа чыржын ныкъуә мы псальәмакъыр къызытехъеикIам ешхырыкъабзәр...

— Уә, уә... — зэкІәлъызоху, а «уә, уә» жыхуесІәхәм къакІәлъыкІуэнур зәрызмыщIәми, сцIапәми схузәпымыщәнкIә зәрыхъунуми семыгупсысыжу. — Уә укъызыхәкIар пщIәжәрә! Фи Хъәждаут а чыржын ныкъуәм щхъэкIә лIаш, пщIәрә ар уә?! ЗыкъыпфIәщIыжащ уә щыкIам. Зи нәр къәплъәжа факъырә нәхърә нәхърә нәхърә Ией щыIәкъым!

— Уә ууейр иджыри къәплъәжакъым!

А къыскIәлъидзыжам и пәжагъым сыкъиуIарә пәздзыжыни къысІәрымыхъәу сыщыхъум, занщIәу сыкъотәдҗри сыкъышIокIыж. Пшагъуә Iув хъәләч къытирихуат, Iә пцIанәкIә зы IәшкIә къапщтәу быдәу пкъузмә, крушкIә изкъипхуещIәкъузыкIынум хуәдәу псыр кIуэцIызу. ЩIыIәм и щIыIәжт езыр. Ар нобә щыIа дыгъәпс тIәкIум къишауә арат. Сымаджәм и пыгуфIыкIыкIәм ешхьщ мыпхуәдә бжыхъэ тешхыхыпам и уәфIыр, етIуанә махуәм къызәЛохъәж. Мыпхуәдәурә кIуэнщ иджы гъемахуәр къихъәу, зәман дәкIыжыху: дыгъә умылъагъуу, нәкIәпсыжәрә пыгутыкIауә, къесышхуә-къешхышхуи щымыIәрә уи щIымахуи уи гъатхи зәхыхъәжаяуә. Ар цIыхум и гум тегъуалъхъәм, иужыгум и закъуәкъым. КъәкIыгъи жыги игъехъуркъым. ЩIыIәжкъым щIымахуә жыычыр, гъатхәр къәсамә, шы пщIәнтIам хуәдәу баҳъэр къыхихуу щIыр гъущу щыщтытар. ЗэкІуэкIаш, зэIыхъащ псори... цIыхури абыхәм яхэтыху!

Нобә хуәдәу, аргуәру гъуәгум сытрехури, зблож Ренат. Хым, сыйдишәжыну жиIатэкъә, щхъә сыйдимышәжарә? Дәнәми!.. Абы и машинә хуабәм, щабәм сису сыкIуәжынүт иджы, жыләм ешхуу сыщытамә. Емынә лъэрекIуәм сыйзәрехуә, сыхуиткъым си жъәм. Жъәм сыт и лажъә, лажъэр зытехуар сигуращ. Техуакъым чыржын ныкъуәм и Iуәхур сигу. Иджы, мис... Прегу! СыкъышхъәщIыжащ си анә, езгъәщIакъым ауан, хәутән. СыхушIегъуәжыркъым сцIами къысщыщIами. Псори апхуәдәу дыщытамә, мыхъумышIәм зедгъәщIәжыфу екIуэкIамә, ди цIыхум нәгъуәщI дуней тетыкIә яIәнт нобә, зи лъә къихъыр къимыхъым теувәу кIуэцIрымыкIыу... Тхъэм ешIә а Ренат къысхужиIар, къызжъәхигъәүенүм хуәдәу и машинәр къызихулIәу гъуәгү Iуфәм сригулIу иджыпсту щызбләжам. Къызжъәхигъәуакъыми, ари хъарзынәщ. Къызжъәхигъауәу сригъәукIыпами, зыми къамышIәнкIә

хъунут. Уэрамыр цЫхуншэт, пшагъуэри Йувт. Сэр нэхърэ нэхъ лъапІэуэхэр яукІри, зыукІари хокІыгж. Къахуэгъуэтыркъым. Апхуэдэц зэманыр, сыйт пщІэн. Сэ си Йуэхур зэрамыхуэххэнри хэлтэт. Хэлтэдэнт, дауи, си Йыхлы тІэкІур. Абы, Йуэхур зи пщэ ильхэм хъэлтэхултищэр къратурэ, зэманыр ягъэкІуэнт, аүэрэ кІэщуещ хъужынти, арат зэрыхъур. Псори тэмэму ирагъэкІуекІыгу, къагъуэтыпаи соцІри, зыри къыхухагъэкІынтэкъым. ИрацІэнтэкъым зыри, къыхуэгъунт. Мо, апхуэдэ куэдым я щхъэр хахыф иджы.

Куэдрэ сыйтетын хуей хъуаш къэувыІэпІэм. Пшагъуэ Йувым маршруткэри къыпхухэцІыхукІрэ, и уэздыгъэр уи нэгум иубыда-уэ блож. ИтІанэц а блэжар зицІысыр къыщыплъагъур. Е и макъ-кІэ, е и ІэуэлтаяуэкІэ машинэр зыхуэдэр къэзыщІэхэм саңыщтэми зыгуэртэкъэ. Блэж псоми зэхуэдэу Іэ япэсІэтырт. Сыту си жагъуэ апхуэдэ гъуэгует кІыхь ущыхъур, жылэр къыпщІэплъу. Нэхъри, щыкІыфІым деж уэ плъагъуркъым а блэкІ машинэм исыр хэтми, езым хуиту укъелтагъу. Адэ къыщыщІэдзауэ, блэжыху и нэр къыптриубыдауэ къопль. Ар хъунт, нэгъуещІ щыпІэ щыщу къуажэм пхырыж къудейтэмэ. Маршруткэ узэшэра уи гугъэу угүфІэу уи Іэр щІэпІэтар, жыжье мыкІуэу, куэбжэпэ гуэрим къышоувыІэ, уэрамхэмкІэ долъадэ. Абыхэм, махуз къэс уащыхэмымткІэ, къосэжауэ щыщымыткІэ, Іэмал имыІэу зыгуэр жаІэ уэр щхъэкІэ... ЖамыІэми, йогупсыс. Уэри, жылэр зэхъуапсэм уазэрыщымыщыр щыпщІэжкІэ, хъэлэчц ар!

Хъэлэчри мыхъэлэчри схузэхэмыхужу, ирикъункІэ сыйтеташ гъуэгущхъэІум. ИтІанэ зы машинэ цЫкІу гуэр збложри, къоувыІэ. ФІэжыжъэІуэ мэхъури, къригъэкІуэтыжу хуожъэ. Шофёрым къыбгъурысым, екІуекІыр къыгурымыІуэу, щІоупщІэ:

- Мо, сыйт ар?
- Зыри, – жи мыдрейм. – Мобдей тетыр здэтшэжынщ. ТхакІуэш, тхъэмымыцкІэ...

Үсөхэр

ХҮЭХ Сәфарбий

СИ ЛЬАХЭМ

Си нащхъуитыр күэдрэ сә сғІодийри,
 Уи Кавказ къурш дзахъэм топлъызыхъ,
 Си гупсысәм кІапсәу зеукъуэдийри,
 СғІыхохъәж уи тхыдәми, зеплъыхъ.

Си пә дыдәм пәсциу гум щызгъафIэм
 КъысфIыщIохъә нәгум уи бләкIар:
 Мы къуршыжъәр къыхәжыху уи щIыфэм
 Хэт и щIопиц си лъахәм къыптехуар?

ЗЭМАН ЯБГЭ

Илъэсхәр си нәкIум
 ТкIуэпс щIыIәу къищащәу
 ЛәщIыгъуэхәм сапхолъәтыкI,
 БләкIам согъэзәжри,
 Лъэпкъ тхыдәм Iущашәу
 КъызжиIэм сыйыхошәтыкI.

КъызжеIә си лъэпкъыр
 МашIәIуәу щытауә,
 Зэкъуэмитауә къызжеIә.
 КъызжеIә си лъэпкъыр
 Бәлыхъым хетауә,
 Си гүщхъәр фIыщIәу къреIә.

А псом сыйзdedaIуэм,
 Гузавә къесштауә,
 БләкIахәр къэкIуэнум хузохъ.
 Къэрабгъәу щымытми,
 Мы си псэр къәшштауә,
 Зольятә —
 Сә нобә гугъу сохь:
 Иджыри аращи,
 Адыгәр машIәIуәш,
 Иджыри араш —

Зэкъуэмыйт...
Зэман дызыхуэклиэр,
Сольагъур,
Ябгэлиэр,
Къэхъуну жыхуэплиэм
Цлэ лъэпкъи цлемыйт!

АУШЫДЖЭР КЪУАЖЭКИЭМ,
БГЫЦХЬЭМ СЫКЬИТУ

Зэцлиопцлыцли эси лъахэ къуршыльэр,
Къынфилэцлынц дыщэпскли эр гъэжаяэ.
Пщэдджыжь дыгъэм гуапэу ли къызделъэр,
И бзий цыклюхэр бгым къыкъуигъэжаяэ.

Къуэм удэплъэм, псыр уолъагъу пэтлауэу
Мывэ къуршым хэлъу ныдджэм тель.
Пщэдджыжь пшэплъыр хэлъщ а псым уфафэу,
Бгыр къреи э абы нэклющхэплъу.

Зыкъэбгъазэм — убгъуаш губгъуэ тхъуэплъыр,
Удз гъэгъахэр къопль удахъэхыну.
Ахэм ебгъэпэммэ
Пэм сымаджэ хэлъыр,
Си филэц хъуркъым къэмыйтэджыжыну.

Къурш тхырыгухэм я цхъэфэ сырыхум
Тель уэс лиувим сэ къысцлихъэ и мэр.
Сыздэштым, бгы задейм сышыхум,
Цылъщ и қуэцли сихуэну къуажэ щимэр.

Мэз лъэбыцэ цытхэр си нэ-си псэцц,
Псынэ къишклюрикхиэм сигу хагъахъуэ...
Уей, си лъахэ, сыйту си насып сэ —
Сралъхуаш уи бгыжыхэм я киэдахъуэ!

* * *

Мы дуней шэрхъыжъыр
Здэхъэпклиэрликхиэм,

УкъыпкыкIэрэхъукIамэ
И гупкIэм,
УлъэшIыхъэу
УитIысхъэжын плъэкIыркъым,
Гублащхъэм дэсхэри
КъызэплъэкIыркъым!

* * *

Цыхухэм ахьшэ бжын щагъету,
Я щхъэр хуиту зэ къаIету
ЗэхэцIыкIыу ябгъэдэлъир,
Хъэлэлагъыу я гум илъир,
Я гулъытэм и инагъыр,
Я нэмисым и лъагагъыр,
Я къабзагъэр,
Я захуагъэр,
Я гуапагъэр,
Я дахагъэр,
Я цыхугъэр
Зыхуэдизыр сэ къесцIарэт!

* * *

Дэ зэи дихуэркъым пыIэгъуэ,
Уэ еплъыжыт гъэзагъи уи гур,
Докъур димыIэу увыIэгъуэ
ДыхыхукIэ ди гъашIэ гъуэгур.

Ди нетцI мурадхэм лъэIэсныр —
Дэ дихъу-диль зэпытурэ долIэж,
Дыла нэужъкIи кхъэм ди сыныр
ХэIэтыкIа нагъышэу къоувэж!

КИЕЙ

Бжэгъу хъуху ежъэнт —
EIэри,

Къагъэшащ чы щIыкIэ
КIейр.
Иджы,
Къуаншэш, жалэри,
Яуб
Iушэу кIей дэкIейр!

ЦIЭНТХЪУЭРЫГЬУЭШ

Зыр щыбакъуэм,
ЩIэцIэнтхъукIри,
ТIэкIущ джэлэным иIэжар.
Адрейр блэкIат,
ПыгуфIыкIри –
ПэкIэ щIисащ езыр ар.

ЗэримышIыхуитI
КIуэрыйIуэм
Тету IэплIэ зэхуашIаш,
Джалэ фызыр
Жыг IэплIакIуэм
Щепхъуэм,
Лыим IурыIэбащ.

43

Лыжки
Пщащэ нэкIущхъэплъи –
Нэжэгужэ псори хъуаш,
Мэдыхъэшхыр щыти щылъи –
Я хъэм бажэ къиубыдащ!

... Цыхум еzym нэцхъыфIэну
И нэ къокIыр, армыхъуам,
Сыт хэль atIэ гъэцIэгъуэну
ЦIэнтхъуэрыгъуэ зэрыхъуам.³

ТЕНДЖЫЗ ИУФЭМ

Гъатхэпэш,
ЩыIэIуеш,

Хъуркъым зыбгъэпсі,
Ауә тенджызым уетхъэкъур,
Псым ухэмыхъәу жыжъәу убләкі
Къудейми,
Плъагъум урокъур.

Месыр,
Толькъуным лъагәу зеіэт,
Нәпкъым и ІәплІэр хуеушыр,
АрщхъэкІә нәсмә,
ЗанщІәу къоқIуэт,
Мәхъум къарууншә, мәжәещIыр.

Нәпкъым и дежкІә ар зымы шымыш.
Къримыдзэххә, уегуакIуэм,
Мыдрейр делагъэкІә мәхъур ерыш,
Джаләм тәджыжу ныхуокIуә.

Ахәм сазделъым, сегұпсысац
Дә тIум дяку къихъүә ильәпкъым...
Толькъун мыувыІәу пхъэрый сәраш,
Сыту уещхыыІуә уә нәпкъым!

КЪУРШ ПСЫНЭ

Сә сыкъурш псынәш.
Къыпхысхш къырри,
СыкъышышІәжащ бғы лъапәм.
Іуашхъәшхуәхәри
Мывә шыкъырри —
Куәд мәхъу къиувәхәр
Си япәм.
Ауә ялъекІкъым саубыдыну.
Ар ирегувә,
ИрешІәх —
Къыспәувам симыгъэкIуэну
И гүшIыІу сохъу,
Сыщхъәдожәх.

СошIэ
Хышхуэхэри, тенджызи,
Псы уэр Iэджи зэрышыIэр.
Ауэ сымейкъым —
Зэзэмзызи
IэфIу ирафыр
Си псы щIыIэр.

Сэ сымейкъым —
Сытэнджызкъым,
Сыхыкъым —
Къистемыхъэ кхъухь.
Ауэ
ИкIи сымейкъым,
Къулейсызыгъэ
Сэ къэзмыхъ.

Къэхъуаи щIы сымейкъимини,
Зы чы щIыкIу къисчу сымыхъа,
Хышхуи, тенджызи,
Псы уэр ини
КъабзагъкIэ къисльэшIэмыхъа!

Сэ сымейкъым —
Сытэнджызкъым,
Сыхыкъым —
Къистемыхъэ кхъухь.
Ауэ
ИкIи сымейкъым,
Къулейсызыгъэ
Сэ къэзмыхъ.

ХЬЭХ Сэфарбий СИ ХҮРЕЯГЬКІЭ

* * *

Хуабжыу сешарэ иужькіэ тіэкіуи селубыжауэ, ләжъапіэм сиджэдыхыжырт зыпщыхъэшхъэ. Си щхъэр фіэлэлу сыздекіуэжым, джеду гүжьеям си гъуэгур зэпиупщири, ауэ щыт жыгышхуэм шэ цывауэ дәжеящ. Асыхъэтым мы дунеижьыр зэрыштыту зылуригъэльэдэним хуэдэу, зы хэ гъумышцэ къыкіэльюс. Ар джедум лъэіесыным зы джедуукіэ хуэдизш иіжар!

Хъэр жыг щхъэкіэм пысым худэппльейрт, и нэр къихуу. Зэпкъритхъынт, къылэрыхъатэмэ. Ауэ къылэрыхъэрткъым икли къылэрыхъэнутекъым. Сыт ишіент – щытш-щытри, Іукылжащ.

Сыуври, мо тіэкіуи утхъуа си щхъэм іэджи щызекіуэу, іэджэрэ сегупсызыжащ Іукылжа хъеми, жыгым тес джедуми, сэ езым си Іуэху зыпутми...

А джедум и жыгым хуэдэ силащэрэт!

* * *

46

Зымахуэ зы цыхубз къыштыхъат си деж. Дыуэршэраш, зи щхъэфэ димылэбай къэнакъым. Згъещілгъуаращ: и щхъэгъусэри, и бынхэри, и гуашэри, и тхъэмадэри, и гъунэгъухэри, и ләжъэгъухэри, и ныбжъэгъухэри, ауэ и цыхугъэ къудейхэм нэгъунэ – псори фыщ, дахэш, губзыгъещ, цыху дышэ защіещ ихъуреягъыр.

Сэ абы седауэш, седауэри, моуэ сигу къэклаш: «Мыр езыр нур кілапәщи араш. Здынэмымын нэсыркъыми, зыхуэдэр ишілэркъым, здынэмым и нурыр тредзэри, зэшіопсэ, дахэ мэхбуу, мэлыйд налкъутналмэсу».

Нэхум кылфы щылэу ишілэркъым.

* * *

Мыгъатхэ-мыштымахуэш. Щы хъурейр зэрыштыту щихъумэ и гүгъэжу, уэс цынэр къреупціэх плащэу, зэпытілтлыжу. Арщхэкіэ, ятіэ хъудырым зэрыххэхуэу, хоткіухьри – щылаи щымылаи.

Сэ автобусым сыйкъокири, бгы задэм сыйхъэшшохьэ.

– Абыкіэ уехылжыфын мыгъуэ нобэ хуэдэ махуэм? – къылскіэльюопль сыйкъизэрыкіла машинэм исхэр.

Сэ, къуажекіэм зэрыдыхъэ Шулъагъуэри мыхъуу, абы и пщэдикъым хуэзэу щыщызотхъури, сокуэ, зыри жызмылэу. Сыт хуэдэ псальэ а сэ къыссысхуу къылскіэльюопльхэм яжесінур, дауэ къазерыгурызгъэлүефынур, кумблъэмбхэм, мывэжь къом икъухъахэм, пабжъэм, ятіэ куум пхыкыгу ди унэм – сыйкъышыхъуа адэжь лъапсэм заншілэу хуэкіуэ мы лъагъуэ бгъузэ цыкіум нэхърэ нэхъ джафэрэ нэхъ тыншрэ мы дуней псом гъуэгу зэрытемытыр?

Жъантэ

* * *

Си щхъэр вындыкIэу фIыцIэрэ си гур уэсыцIэ къесауэ къабзэу, нэхутхъэху дахэу сыктытехат мы дунеижьым. Иджы си щхъэр уэсу хужьрэ си гущхъэр фIамыцIу уфIыцIауэ сытекIыжынущ!

* * *

Си Дыгъуасэр, си Нобэр, си Пщэдейр – Iэнэ лъакъуищым фIэтщ си гъашцIэ Iыхъэр зэрыштыту. Си Дыгъуасэм си фэм ириха жыхуэпIэм ущIемыупщIэ! Зи, нэхъ бэлыхъ машцIэ сигъэшчыркъым си Нобэми.

Ауэ а псори сцигъэгъупщэнущ си Пщэдейм!

* * *

Си фIещу сыкъоIэ, къысхуэIэтын си гугъэу – къысхуэIэтыркъым. Си фIещу зызоч, сыльэшцIыхъэн си гугъэу – сыльэшцIыхъэркъым. СытекIуэну фIэкIа сымыцIэу зызопщи – хъуркъым... Апхуэдэххэщ – сэ си гугъэш схузэфIэкIыну, арщхъэкIэ схузэфIэкIыркъым.

Ар къызыхэкIыр си Iэпкъульэпкъыр жы хъури, си псэр зэрыщIалэу къэначи аращ. Абы сэ хуабжьу гугъу срегъэхь, ауэ апхуэдэу къышцIэкIынущ зэрыштын хуейри – псэм иджыри Iэджэ, Iэджэжки къыпэшцIыц...

Бетэмал, дауэ ухъу, дауэ хъууэ сыктытеухъэт мы дунейм, сыту зэман куэдыIуэ щысфIэкIуэда!

47

* * *

Хуабжьу фIыуэ и Iуэху дэкIыу, сату хъарзынэ ищIырт лым. ЩIэмэиль щIэтийкъым и тыкуэним. Улбэмэ, ульээсыну гъунэгъуу къыштыст нэгъуэшцI зылли, сабэм хэль и пыIэ фIейм жыгъей тIэкIу ильу.

– Мы уи хъугъуэфIыгъэу къомым щыщ гуэр ептмэ хъуркъэ мы тхъэмьшцIэм, – жызоIэ сыздыблэкIым.

– Мыбыи? – факъырэм и дежкIэ и щхъэр ешцI къулейм. – Уэлэхьи, «щыщ гуэр» дэнэ къэна, си лъапсэм иль псор зэрыштыу естьнхи, ар а зэрыфакъырэу къэнэжынукIэ!

* * *

Зыхыхъа унагъуэр игу ирихъ-иримыхъым щыщIэупщIэм, зэрашэрэ куэд мышцIа пхъум лъэкIакъым игу къеуэ тIэкIур и анэм щибзыщIын.

– Псори хъарзынэт, – жишац абы. – Зы закъуэр мыхъужамэ... Уи фIещ зэрыхъун, сазэрыхыхъэрэ зы пщэдджыжь напэIэлъэшцI гъущэкIэ зыслэшцIыну къысхуихуакъым, зытхъэшцIыпIэм фIэлъыр сыт щыгъуи псыфу срохъэлIэ!

– Ар дагъуэкъым, – къэпсэлъяц псори зэхэзыха адэр. – Жыгуэ къэтэджи, напэIэлъэшцIыр гъущэу щытынущ.

* * *

Пхъашэт, ткИйт зи гугъу сцЫр. И Іэри и жъэри джатэт. Зы машІэри фІэгъэнапІэ ищЫрти, къайгъэ къиіттырт, цЫхум яхэзагъэртэкъым, Іузагъэртэкъым лэжьапІэ, дэтхэнэри и дауэгъу-зауэгъут.

– Сэ иджы зымы зы щхъэкІи гукъанэ хуэсщЫжыркъым, псоми посори яхузогъэгъу, – жиIаш зымахуэ а лЫм, и щхъэ тхъуар ирихъэрhi.

Абы мыр сигу къигъекІаш: цЫхур ерууншэу, гуапэу, щабэу дунейм къитохъэ. ИужькІэ Іэджэм Іэджэуи захъуэж. Ауэ жы щыхъум, псоми тосабырэж, мэхъу ІэтІэлъятІэ – щым еzym къызэрхэкІам хуэдэу фІекІа къиштэжу къышцІекІынкъым. Бахъэу къыхэкІар мыл кІанэу къыштыхуэж щыІэш, ауэ ари мыткІуаэ зыхигъэхъэркъым.

* * *

ЛэжъакІуитІ. Зыр лажъэрт, цУтІ жимыІэу. Адрейр мыувыІэу тепсэльыхырт ищІам, яригъэгугъэрт куэд илэжьу. Гъэр иухри, зэрыгурлыгъуэти, лэжъам и гуэнээр изт, Іэзэу псальэм еир нэшІ...

Ар сигу къышцІекІыжаращи, хъэм нэшІ щхъэIу щеуэ жъэрыІэзэ-Іэпэзадэхэм я зэманыр имыкІауэ (зэгуэр икІынкІэ хъунумэ), гъашІэми дунейми зыгъуж яІэнукъым!

* * *

48

Псоми апхуэдэу яхущыту къышцІекІынт а лыр – къисхуэгуапэт, хуэзмышІаIами. Сэлам къышызихкІэ, си Іэ иубыдам къыблэкІуэттырт, ии, Іэплэ къисхуещІ иджы, жызигъэIэу къызэкІуэталІэу. Жыжъэу сыкъильгъуа къудеймэ, и щхъэр медан зытхухкІэ къисхуигъэджэгурт, сэлам къышыхуу.

Зы маxуэ сышыхуэзам зыхуэсхынур къисхуэшІакъым абы и щытыкІэр – зблэкІаш къемыувыІэу. Сэлам есхар сІихарэ сІимыхарэ схузэхэмыйгъекІыу, машІэу и щхъэр ищІа хуэдэу къисфІэшІри, блитхъуаш. ЩыІэу сигу къекІаш: ярэби, маxуэ къес къохъуIа, гуаэ иIамэ, сыхуэгүэвэн хуяяуэ пIэрэ?

ИужькІэш къэхъуар къышысщІар – къэрал псоми мыхъэнэ зиІэ къулыкъу кърататауэ арат!

* * *

Зыдэс къалэм щалъхуа-щапІат щхъэгъусэ зэхуэхъуахэр. Хъарынэуи зэдэпсэурт, ауэ... Ауэ унэгуашэм ерыскъыр игъэфырт. Щакхъуэр щакхъуэу, лыр арауэ, гъэшыр, кІэртІофыр...

Пэрыхъету ипшэфІынт, зэ хэшхыкІынти, къэнар, а зрапщэфІыкІа дыдэм къызэринам хуэдэу ильынт маxуэкІэрэ, тхъэмахуэкІэрэ... Лым абы гу льимытэу, хъэмэрэ и жагъуэ мыхъуу щыттэкъым – ауэ жриІэм къикПартэкъым – щхъэрыгъажэ ищІынти, фызым маxуэ бжыгъэкІэ гукъыдэж иІэжынтэкъым.

Апхуэдэу екІуекІыурэ, щы кІапэ тІэкІу къратри, мы гъэм кІэртІоф ящІат. Гугъу дехъаш и хэшІэнми и зехъэнми, ауэ къэтІыжыгъуэр а псоми хуэдэжтэкъым. Бжыыхъэ щхъэкІэ, дыгъэр гуашІэт. КъатІ-

къащыпижми, махуэ псом я пэр щым етауэ лэжъаш ахэр. Зыткүэлскъым, түкъым унэгуащэм и пицэнтэлэпсу щым хэткүар.

А цыхубз цыхум абы лъандэрэ кэргтоф имыгъэфыжым и за-къуэкъым, ерыскъы лъэпкъ йисраф иштыжыркъым.

* * *

И лъэм имыгъыжу ешарэ и псэр пыхуу, ерагъкэ пээм и щхъэр пищыхъэшхъэктэр нехъэс Хэжмурат. Арщхъэктэ, и мыльку, и ахъшэ къомыр щикъухъам и гупсысэхэр щифызэбгрожри, дахэ-дахэу жеяи, зыгъэпсэхуаи мыхъуауэ, кэху къышцищым къотэджри, аргуэру сомым кэлжэгъэж. И псэм зы махуэ уэху жимылэу тетш дунейм а хъарыпир, и узыншагъэри хилъхъаш. Ар күэху нэхъ Iеиж мэхъу, цыхум яфэпсэктүэдш...

Нэпсейр, мыльку нэхъыбэ илэху, нэхъ тхъэмьшкэ мэхъу!

* * *

Цыхум хуэпштар игу кээбгъэктыхыну, абы утепсэлъыхыжыххэну иклагъэш. Ауэ ар пицогъупшэ, а хуэпштар зыхуэпштам зэрыхуэпштам ухуцтэргэгъуэжамэ. Апхуэдэ гуэр къысцыщлауэ сыйшист, сыйгуэпу. Къызыщтэздзыжурэ, си гупсысэ-губжхэм тхъэ щыслуэрт абы си флагъигъаштэ псоктэ езмыгъэктыхыну...

Абдежым си нэр хуозэ ди адэм хисауэ пицантээм дэт дэшхуеишхүэм. Сыт хуэдиз удын къытхеухэрэ абы илъэс къэс, къыпыкэ дэр зышххэм къытградзэу! Итани мы гъэ гуэрым ар къэшхъэльят, и дэ купштарафIэхэмкэ аргуэру абыхэм етэну!

49

* * *

– Ар генийш! – щыжаIэм, зы щалэ хуабжку къэуIэбжъаш, а зэхихар абы и фIэш зэрыпхуэштын мы дунейм зэрытемытим гу лъыптэу:

– Пэжкъым а жыфIэр, ар сэ си гъунэгъущ, зиунагъуэрэ!

А щалэжым зыкъомкэ ешхь дымыхъуу пээрэ дэ псори, нобэ къытхэт гений зырызыр къыдгурыIуэн, ди фIэш хъун и лъэныкъуэктэ?

* * *

– Уузыншэш, уи къару илъыгъуэш, итани... – гукъаништэр хуэсчтэрэ жезмылэ щымылэу соущие нэхъыщтэм. – Бетэмал, а уэ уи ныбжым иджыпсту сэ сыйкихутэжамэ, плъагъунт сщIэр!

– НтIэ, сэ си ныбжым уитакъэ уэ?!

– Абы щыгъуэ уэ а уи щхъэм иджыпсту илъым хуэдизш сыйсейми ильяр!

* * *

Щалэштэ гуэр гъэшауэ блэкI лыжь тешхыхыпам зыкэ пагэу, лъагэу къыхуеплъыхуу къеплъати, пицэнтэкъым, зэрыгушхуэ, и напштэ тельу и щхъэр щилэт а щалэгъуэ-бжыфIэгъуэр еzym и лыфIыгъэктэ къихъарэ модрейм ар хузэфIэмькыгу къенауэ фIэкIа!

* * *

— Мыр тхакIуэшхуәщ, — жраIә ахъшәлI-мылькулIым, хъәщIәр бгъэдашауә. — Даи, уә абы и цIәр зәхәпхащ...

АрщхъәкIә лы нәпсейм, ахъшә, мыльку ищIынымкIә сәбәп къыхүэмыхъунум Iуэху лъәпкъ тезымышIыху псәум, ищIәххәртәкъым апхуәдә тхакIуә дунейм тетуи темытуи. Зыуи къышыхъуакъым цIыхубә тхакIуәр, къеплъыххакъым.

Ар икIи гъәщIәгъуэнкъым: былымым и дежкIә тхылъри губгъуәм илъ мывәжъри зыщ — тIури пхъуәкIу хъунукъым.

* * *

— Сә абы зы лъагъуныгъә хузилати, сә абы зы лъагъуныгъә хузилати, — жиIәрт куәд щIауә сзыыхуәмыйзәжа си цIыхугъэм. — Си псәр щIестынүт. Ауә, гъәщIәгъуэнщ, апхуәдәу щхъә хъууә пIэрә, пхужыIэнкъым идҗы сә абы зы лъагъумыхъуныгъә хузилә хъужаши!

ЗыщIыкIу си фIәщ хъуркъым сә абы жиIәр: лъагъуныгъәр ар ипәжыпIәкIә лъагъуныгъэмә, а жыхуIәм хуәдә лъагъумыхъуныгъэм хуәкIуәжъынкIә мы дунейм зы Iәмал щIәкъым, сый абы къытемыхъуми!

* * *

50

ЕкIущ, щIәрыпсщ щIаләм щигъ илъәпкъыр. Езыри мыйуыIәу сыкIельоплъыж: зытолъәщIых, зосәбауә. И щхъәм къышыщIәдзауә и лъакъуәм нәс ауә зы цы цIыху зыщIыпIә кIәрылъу зәи пльагъунукъым. Ауә...

Ауә, Iуэхуракъә, езыр а щигъхәм екIужыркъым и хъәлкIә, и псә къабзагъәкIә: жьә Iей зәщIех, нәхъыж, нәхъыщIә имыIәу цIыхур игъэулъиифынуш, укIытә жыхуәпIәр ищIәркъым...

А псор зы ищIыжщ си цIыхугъә гуәрми, абы и вакъә зәщIәцIуәхәм еплъурә, шәрыуәу псәлъаш: и напәм нәхърә и лъапәр нәхъ къабзәш!

* * *

Пщәдей хуәдәм къуажәм сыкIуәжын хуейти, машинә щхъәкIә сыщIыхыат си цIыхугъэм и деж. Сыкъигъәгутгъауә сыкъыздышIәкIыжым, дә тIуми ди цIыхугъәж нәгъуәщI зы сыйоуә. Абы и хъэтыркIә сыкъызәтеуыIәжауә, хәгъәрейм кърегъажъәри, къышIыхъам йопсалъә, щIәмык'уаншә гуәркIә игъәк'уаншәу. Абы езыми ищIәжырт а зыхушIәбжәм лажъә зәримыIәр.

Сә си жъәр сущIат зыгуәр жысIәну. АрщхъәкIә абы сыкъыщхъәшыжрә, мо пIы зыупсам игу зәзгъабгъэмә, къуажәм лъесу сыкIуәжын хуейуә къысхудәкIынкIә хъунути, зызушIәхужащ.

Арати, си щхъәм ифI щхъәкIә къенащ пIым сыйеуын... А сщIамкIә сыкъуаншәу зыслытәжынүи сигу къәкIыххакъым!

Мис апхуәдәу дызәрыщтыр армырауә пIэрә дунейр къызериухуәрә цIыхур зәбән пIым кIә имыIәрә пәжым бгъурыту къышIәгъуәгурлыкIуәр?

* * *

Бзу ліэужыгъуэ гъеңігъуэн гуэр щыләу жаіэ щызекіуәкіэ, и лъакъуэ цыкіухәмкіэ сурэт дахә дыдә иш්бу. Ауэ а суретыр зәи зыми ильагъуркъым – и кіэ кіыхъ ильәфымкіэ трегъекіыж.

А къуаләбзу цыкіум ешхъ цыхуи щыләщ, къипхуищіэр иғъе-кіуәдыжу.

* * *

Абы хуәшіа Іәдә цыкіукіэ и набдзитіры егугъуу трифишілік іш къабзэуи, езыр зәрыхуей дыдәм хуәдәу къэрәндащ фыціләкіэ тришіхъыжарә и нәкіур зәрыштыу къилыкіауэ зы хъыдҗәбз гъуэншәдж лъепахъуэ къакіуәрт, зәрызищынур имышіэрә хъелыншәу зызәфишу.

– Уа, хъыдҗәбз, мы гъуәгүр мы гъуәгүмкіэ кіуәуэ пәрә? – зыху-зогъазэ еzym ешхъыж упшіэ мышыукіэ, ар зи цыху ліэужыгъуэр къесшіэну.

И дамитіры и тхъәкіумитіым жъәхеуэу дрешей, Іәбжанә кіыхъ Іей зыпты и іәпхъуамбәхәр укъуәдияуэ и Ыыгъыу и Іәхәр егъекіәрахъуэ, а узәрыпсалъә бзәр къызгүрүшіәркъым, жыхуиіәу.

Сә абы сыңыгуфыкіаш – си жагъуэ Іей хъунут, ар адигэу къышіләмә.

* * *

Уәрамыр егъеджакіуәщ, гъесакіуәщ икіи театрлыкхуәщ, уи трагедиери уи комедиери зәшітту щекіуәкіыу. Мыр мыбы щыслъагъункъым хъэмәрә щызәхәсхынкъым жыліэу, зым щхъәкіи шәсыпіэ уихъэ хъунукъым...

Зыпшәддәжыж ләжъакіуэ дыздәкіуәм, жыжъапльәу зылі къидолъагъу уәрам зекіупіэ дыдәм зәпрыууә төукүәдияуә. Асфальт гъурым нәкіукіэ хәбубат, и пылә тіәкіури ибгъукіэ ауэ къышылт, щхъәрыйхуауэ.

– Модә фыплъэт, – и Іәпәр абы и дежкіэ ишияш лы къызбгъурытыйм. – Пшәддәжыж нәмәзым дапщәщи хунеса апхуәдизу щіәбжэ-хъуәну!

– Ей, фә цыхухъухәри фә цыхухъухәр, – и щхъэр иғъекіәрәхъуаш ди гъусә цыхубзми, – фитхъәләнуми, зевгъәтхъәләнүш фадәм!

– Ара фи гүгъэр? – ауанышы пыдыхъәшхыкіаш нәгъуәщі зыи. – Абы узәрыхуәдән, и тіроцәш, и тіроцә!

Дынәсмә – кіапсә күәдүкіей щызәбләкі машә ток зекіупіэм и Іум зылуигъәзәгъяуэ, а лым зы кіапә гуәрхәр и Іә пыдикіахәмкіэ зәпищіәжырт, бәлыхъишәр тельү.

Гъеңігъуэнш, цыхум дәтлъагъу псор заншіәу мыхъумышлагъэм хуэтхыныу щхъә дыхъәзыр?!

* * *

Мы дунейр зыуэ къызәрыгүәкіши, упсәуныр зыми щымыш зытынш гуәру къипшохъу. Ауэ ар апхуәдизкіэ къызәрымыкіуәши, умыліәу узәрытетыф къудейр умыгъеңшлагъуэу къанәркъым!

УсакIуэ Бещтокъуэ Хъэбас илъэс 75-рэ ирокъу

52

ЗИ УСЭБЗЭР МЫУБЗЭЩХЪУ

ХХ лэшIыгъуэм и 50–70 гъэхэм адыгэ литературэм къыхыхъа усакIуэ, тхакIуэ гупышхуэм – Тхъэгъэзит Зубер, Гъубжокъуэ Лиун, Бещтокъуэ Хъэбас, ЙутIыж Борис, Бицу Анатолэ, Гъэунэ Борис, Сонэ Абдулчэрим, Ацкъан Руслан, Мыкъуэжь Анатолэ сымэ, нэгъуэщIхэми – хэлъхъэныгъэшхуэ хуашIащ лъэпкъ щэнхабзэми, гъуазджэми, литературэми.

Псыпэ лъэужыыфIэу къыщIэкIат Бещтокъуэ Хъэбас лъэпкъ литературэм лъяпэ махуэкIэ къызэрхыхъа «Ракетодромхэр» (1969) япэ усэ тхылъыр, зэрыжаIэу, «щэм и щIагъ хъуар». Абы кърикIуащ кIуэ пэтми нэхъ куу хъу усыгъэ псышхуэр: зыр адрейм кIэлтыхыкIуэу дунейм къытхеъащ «Розэм и чэзущ» (1973), «Адэжь щIыналъэ» (1978), «Нарт макъамэхэр» (1981), «Напэ» (1985), «Фылъагъуныгъэ тхылъ» (1988), «Псым щхъэшыт жыг закъуэ» (1991), «Лирикэ» (1993), «Тенджыз Iуфэ гъуэгуанэ» (1998), «Дуней телъыджэ» (2003), «Бжыхыхъэ дыщафэ» (2006), «Дыщэхурэ фIамыщIрэ» (2012) тхылъхэр. 1977 гъэм Мэзкуу къыщыдекIауз щытащ Плисецкий Герман урысыбзэкIэ зэридзэкIауз «Красный всадник» усэ тхылъ цыкIур. 2011 гъэм Хъэбас и усэ сборник

(«Чыг закъу») Мейкъуапэ къышыдэкIащ, Къулэ Лидэ адыгеибзэкIэ зэридзэкIауз. Апхуэдэуи, 2009 гъэм «Эльбрус» тхылъ тедзапIэм къышыдэкIащ Бештокъуэм и литературэ-критикэ статьяхэр щызэхуэхьеса «Анэдэлъхубзэм и псынашхъэ» тхылъыр.

Лэшыгъуэ ныкъуэм нэблэгъауз лъэпкъ литературэм хуолажъэ Бештокъуэ Хъебас. Зы лы ныбжъ ирикъу творчествэр куущ, гъунапкъэншэц. Бештокъуэр и зэфIэкI щеплъыжащ литературэм и жанр зэхуэмыдэхэм: лирикэм, лиро-эпикэм (усэу тха «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр), прозэм («Улээмэ – куэдрэ!» рассказыр), драматургием («Имыс», «Нэсрэн ЖъакIэ», «КхъуафэжьеийкIэ хым зэприсыкIхэр», «Истамбыл къикIа джэду», «Сэроробот»); апхуэдэуи абы и гуашцэ хилъхъащ литературэ критикэмрэ публицистикэмрэ. Къишинэмьщиауз, усакIуэм адыгэбзэм Иэзэу къригъэтIэсащ нэгъуэшIыбзэкIэ ятха тхыгъэхэр: цыкIухэм папщIэ абы зэридзэкIащ лъэпкъ зэхуэмыдэхэм (инджылызхэм, шотландхэм, португалхэм, хорватхэм) я таурыхъхэр («Джек насыплъыхъуэ зэрыкlyар», «Дреглин Хогни иныжъыр», «Жъындуру ишхащ», «ШейтIанымрэ зауэлIымрэ», нэгъуэшIхэри), Шекспир и «Лир паштыхъыр» («Король Лир») тхыгъэ цЭрыIуэр.

ИшхъэкIэ къышыдгъэлъгъуа «Красный всадник» усэ тхылъ цыкIум нэмыщи, Бештокъуэ Хь. и усэхэр урысыбзэкIэ зэдзэкIауз дунейм къитехъакъым, дяпэкIэ апхуэдэ тхылъ къидэкIынуи фIэшщIыгъуейщ. Ар щхъэусыгъуэ зыбжанэм къыхокI: яперауэ, дэ дызэрышыгъуазэмкIэ, езы усакIуэр арэзы техъуэркъым и усэхэр урысыбзэкIэ зэрадзэкIыним; етиуанэрауэ, Бештокъуэм и усэбзэр, и усэхэм ящIэль философие куур, нэхъыщхъэрачи, сатыр къескIэ хэшыпсыхъауз хэлъ лъэпкъ зэхэшIыкIыр, адыгэ гупсысэкIэр урысыбзэм къизыгъэзэгъэфын зэдзэкIакIуэ къэгъуэтыгъуейщ. Хъебас и хъэтIымрэ и зэчиймрэ къизэтенэу, и усэхэм къихэнэу ар нэгъуэшIыбзэм къигъэтIэсэн Iуэхуми зупщытыныр дзыхьщIыгъуэджэц. Зэгуэр Гъубжокъуэ Лиуан и гугъу ищIу, Бештокъуэм мыпхуэдэу жиIэгъят: «Лиуан Губжоков – самый глубокий и тонкий лирик своего поколения. Но в переводах его не читай – в них его нет...». А псалъэхэр езы Хъебаси епхъэлIэ хъунущ: зэрадзэкIауз щыIэ и усэ машIэхэми усакIуэм и хъэтIымрэ и усыгъэм и макъымрэ къащыхэпцихуукIыжыр зэзэмьизещ, сыту жыпIэмэ шы емылыджым хуэдэу абы и усэ Iэлхэр, я купщIэкли я фащэкли мыIумпIафIэхэр, зэбдзэкIыныр Iуэху тыншкъым. А псом къихэкIкIэ, езы Бештокъуэм и еплъыкIэм арэзы дытехъуэу, абы и усэхэр, я адыгэп-сэр хъумауэ, адыгэбзэкIэ «псэумэ» дэри нэхъ тфIэкъабылщ. Псалъэм папщIэ, зэдзэкIыгъуафIэкъым, зэдзэкIын хуейуи къишIэкIынукум къэзигъэшIа лъэпкъым и нэпкъыижъэ зытель мыпхуэдэ сатырхэр: «Лъэмьжыр хэуэу ешIыр исльэмей, / ПишинауэшI пшэхэр...»; «Адыгэ губгъуэ пиэру / НатIэнэкIэ бжъэпэм пэшIэт. / Зэхэтщ уи гуэдз хъэсэр уэршэр, / Нартыхур шуудзэу зэхэтщ»; «ЕтIысэхыт (май. – Хь. Л.). Уи цей щхъуантIэр щыхи, / Щын и щыфэ пцIанэм къеубгъуэкI. / УпщIэ пыIэ хужьыр фIэлъэ жыгым, / Уезэшамэ, ари къохъэлъэкI», нэгъуэшIхэри.

Сыт хуэдэ Iуэхугъуэм хуэмьусэми, Бештокъуэ Хь. и IедакъэшIэкIхэр лъэпкъ гупсысэкIэ псыхъащ, абыхэм сыр щыгъуи адыгэм и дунейр зыгъэнахуэ образхэр (бгы, шы, мывэ, фащэ, цей, хъэзыр...) гъуджэм

хүэдэу къатоощ. ЗэбдзэкIынкIэ Іэмал зимыIэш ми сатырхэри:

*Цей фIыцIэшихуэм губгъуэр ихуэпащ.
Дунейм и гум махуэр ихупащ.
Жыжье соплээр: нэхухэр, жэш къэхъеир
Дыщэ хъэзырыбгъеши, бгырыс цейш.*

*Си губгъуэшихуэ, хъэзырынишэ цей
Си адэшихуэм щитIэгъакъым зэи.
Ирахыну хуэжьеэм уи хъэзыр,
Сигу къэчэнур – уи фокIэшI хъэзыры!*

Бештокъуэ Хь. и усыгъэр къуэпсыбэш, плътифэбэш. Гупсыс Ѣэлъым екIужу гъэпса абы и усэхэр нэхъыбэу зыхуэгъэзар анэрш, хэкурш, цыхум и гурышIэхэрш. Псом хуэмыйдэу, хэкум теухуа усэхэр Хъэбас и ІэдакъешиIэкI нэхъыфIхэм ящищ, ахэр адыгэ усыгъэм сый щыгъуи къыдэгъуэгурькIуэ граждан лирикэм и зыужыпIэш.

Бештокъум и усыгъэм Ѣынэхъыбэш адыгэм и тхыдэр узу зыпкърыт, лъэпкъым и къэкIуэнум хуэгъэпса усэхэр. Сыт хуэдэ зэман хамылъхуами, сый хуэдэ ѢыпIэ Ѣымыпсэуами, сый хуэдэ къулыкту иримыхъэкIими, дэтхэнэ цыхум и дежкIи нэхъыщхэр къызыхэкIар ищIэжынырш, игъэпэжынырш, и лъэпкъ хабзэ игъэнэхъапэрэ и бзэ Iурылъыжу псэунырш. Араш усакIуэми ѢыжиIэр:

54

*Үэ уадыгэш, дэнэ ущымыIэми,
Дунейр уи мылъкуми, зы апэсы уимыIэми,
Үэ уадыгэши – уи лъахэмкIэ еплъэки,
Еплъэки, хуэшIэ, къуумыгъанэу плъэки.*

АрщхъэкIэ, нобэкIэ гъунэжщ «адыгэу ущытыныр гугъу»* къэзыщI шхъэусыгъуэхэр. Дэтхэнэ усакIуэ нэсми хуэдэу, Бештокъуэр егъэпIейтей дунейр зэрынэмьщIысам, ЙутIыж Борис и жыIауэ, «фитIнагъэ фиблым кIуэцIысхэр», езы Хъэбаси и жыIауэ «фыгъуэ-ижэ синдром» зыпкърытхэр гъашIэм зэрыштиепщэм:

*ФIеиIуэурэ зэрахъэ,
Я хъэгъещагъэр ебэкIыу,
ФIыуэ дыгъуауэ зыгъахъэр
Мыдыгъуэфам епэгэкIыу.*

Бештокъуэ Хь. и усэхэр пэжым и телъхъэш, къабзагъэм, дахагъэм, гуапагъэм хуэунэтIаш, философие гупсыс зэмийфэгъухэмкIэ узэдаш. «Пхуэмыйгъедахэмэ гуапэмкIэ, / ГъашIэр – яута чэтщ» жызыIэфа усакIуэм, дауикI, а гъашIэри, зыхэпсэукI зэманри, и псэр къуэпс лъэщкIэ зыпышIа ди тхыдэ гукъутэри кууэ зыхещIэ, къызыхэкIа лъэпкъым и фIым щогуфIыкI, и Iейри «гуашIэу къыщеузым хуэфэшэн eус»:

*Мухъэжырхэм я гъуэгганэ,
Мухъэжырхэм я тенджыз,*

* Бемырзэ Мухъедин и усэ сатырш.

Шлэблэ күэдым ди гукъанэ,
Ди губампIэ, ди гууз.

Мухъэжсырхэм гу кыргъ макъыр
Хамэ гъуэгүхэм ныщагъэly...
Пшахъуэр магъыр, уэгур магъыр,
Къуршхэр жэшкIэрэ мэшэly.

Бещтокъуэм и усыгъэр уэгум етащ, абы и «псэр уэгу хуитым йопсэхуэж». Аращ усакIуэм дыкъышцIыхуриджэр цыхум иджыри иуцIэпIынү зыхунэмиса уэгу къабзэмкIэ нэхъыбэрэ дыплъэну, нэхъыбэрэ Ухыгъэм дегупсысыну, апхуэдэ щыкIекIи ди псэр феигъэм щытхъумэну:

Нэхъыбэрэ фыплъэ уафэмкIэ,
Нэхъыбэрэ фегупсы.
Дунейм фытетыху, йуэхуущафэкIи
ПсэкIи фымыугъурсыз.

ИщхъэкIэ къызэршихэдгъэщащи, Бещтокъуэм и творчествэм къызэцIеубыдэ дыкъэзыухъуреих дунейри, лъепкъым и щыкIэпIэуки, гъашцIэм и философиери. Ауэ абы и фыпIэу къэлъытапхъэштъагъуныгъэ лирикэр. Ар езыр нальэ күэду зэтепщIыкIыжми, усакIуэм и гухэлъ усэхэм нэхъышхъэу щыпхрышар гурыщIэ нэху зыхэлъ псэм нэхъ къабзэрэ зи лъынтхуэхэм гухэлъ «щызежэ» пкъым нэхъ дахэрэ зэрышмыIэрщ. Аращ усакIуэм и псэр псынэм хуэдэу лъашцIэншэ зыщIри:

Үиплъэн плъэкIамэ, си псэ-псынэм –
Псэм щыкIэзызыу сурэтыр
Къалъагъужынти гуфIэу уи нэм,
Уэ зэхэпхынти псынэ уэрэдыр.

Бещтокъуэ Хь. и лъагъуныгъэ лирикэм цыхухэр нэхъыбэу зэрышыгъуазэр абы и псальтэхэр зыщIэлъ уэрэдхэмкIэщ: «Си дахэкIей», «Сыт пхуэсцIэнур, сиぐ?..», «Си гухэлъхэм я нур», «Си лъагъуэ», нэгъуэцIхэри. Мы уэрэдхэр и щыхъэт науэш Бещтокъуэм и усыгъэр зэрыкуум къыдэкIуэуи, ар бзэ шэрыуэкIэ зэрытхам, абы хэт макъ зэшцIэжыгуэхэм макъамэм пэджэж ритмикэ шэшIа къызэррагъэшцIым. Псалтээм папшцI, усакIуэм «лъагъуныгъэр» – «хышхуэ къэукубэям», гухэлъ къызышыпкI и «гур» – «кхъуафэжьеийм» щригъапшцIэ, абы къигъэцI образ тельыиджэхэр ди литературэм щыщIэшыгъуэш, зыхуэбгъадэ хъун щымыIэуи гъэшцIэгъуэнщ. Күэдым гукъинэж ящихъуауэ, и псальтэхэри цыхубэм къыхэкIа яфIэшIу жалэ Бещтокъуэм и усэ зыщIэлъ «Си дахэкIей» уэрэдыр:

Хышхуэ лъагъуныгъэр
Къэукубэяуэ
Си гур, кхъуафэжьеийуэ, кърехуэкл.

Дуней сзыгтетыр
Схуэмьыгъэбяууз
Үэ сизэропышыщIэр къызелуэкл.

Бештокъуэ Хь. и усыгъэр гумрэ псэмрэ нэхъ хуэгъэзауэ цыхум и псэкупсэ дунеймрэ уэгумрэ я зэхуаку дэтми, усакIуэм гулъитэ хэха хуещI щыльэм и дахагъым, адэжь щыналъэм и теплъэ гуакIуэм. НэгъуэшI жыпIэмэ, абы IупшIу къыхоцхъэхуI пейзаж лирикэри. УсакIуэр зыхуэусэ псоми псэ зыПутым хуэдэу захуегъазэ, абы и усэхэм къыхэш щыуэпсыр цыхум ешху мэпсэу, магъ, мэуз, мэхущхъэ, мэгуфIэ, мэхъуапсэ: «Жэшыр йошири, допшыж къурш жеям...»; «Мэзыр и щхъэ щIемлахъуэрт, хуэм цыкIуу»; «Бзийр мэуз»; «Уафэр псрафэ ежъэжаш»; «Уэсыр щабэу мэбауэ»; «ГуфIэжу мывэхэм загъэпскI»...

Бештокъуэм и усыгъэр къызэшIэкъуауэ къапштэмэ, къыхэгъэшыпхъэшI ар «интеллектуальнэ усыгъэкIэ» зэджэм нэхъ пэблагъэу зэрыштыр. Хъебас фыуэ къигуроIу «уафэм къехуэха» зэчийм и закъуэкIэ усакIуэ нэс узэрымыхъунур. Абы къыхэкIкIэ, и щIэнныгъэми, гъащIэм къыхих дерсми, и зэхэшшыкI-гupsысэми хигъахъуэ зэпытш: динри, тхыдэри, гъуазджэри, литературэри, критикэри, публицистикэри щIепшытыкI. Бештокъуэм и усыгъэр зы пIэм зэrimытым и щыхъэтш усакIуэм ди литературэм щыщIэшыгъуэ жанрхэр къызэригъэIэрыхуэри. Апхуэдэш, псалъэм папшIэ, критикхэми, литературэдж щIэнныгъэлIхэми, щIэджыкIакIуэхэми нэхъ ягу дыхья, адыгэ литературэм и лъэбакъуэшIу къалъыта «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр. Езы тхыгъэр усакIуэм зи къупхъэ иригъэзэгъа жанрыр щIэшыгъуэу, абы къыдэкIуэуи, езы роман-мифыр усэу тхауэ зэрыштыр Iуэхум къыхэплъытэмэ, «Мывэ лъэхъэнэр» иджырей лъэпкъ литературэм и тхыгъэ нэхъыфIхэм зэраштышI шэч зыхэмымлъыж Iуэхугъуэш. Мифыр и лъабжьэу абы къыщыгъэлъэгъуэжащ адыгэм и тхыдэ лъыкIпсыкIыр. Лъэпкъым и блэкIам и напэкIуэцI шынагъуэхэм я щхъэусыгъуэхэр, апхуэдэуи роман-мифым и мурад, идее нэхъыщхъэр мифология образхэм пэгъунэгъуу усакIуэм къигъэшIа ХъэнэIу и псалъэхэм щIагъыбзэ куукIэ щIэгъэпшкIуауэ тхыгъэм къышокIуэ: «- Жыгхэм сытри ядэнуш, / Ауэ зэикI къофыгъуэнукъым Жыг. / Жыг цукIыркъым жыг, / Ауэ щыхъукIэ – / НэхъыфIкъэ мы жыгхэр».

Адыгэ литературэм и хэлъхъэныгъэш Бештокъуэм и пъесэхэмрэ драмэ-поэмэхэмрэ: «Имыс», «Истамбыл къикIа джэду», «Нэсрэн ЖыакIэ» («Адыгэ Прометей»), «КхъуафэжьеийкIэ хым зэпрысыкIхэр», «Сэро-робот». Мы тхыгъэхэм къыщыгъэлъэгъуаш нобэрей гъащIэр, лъэпкъ интеллигенцэм и псэукIэр, щэнхабзэм и щытыкIэ гугъур. Псалъэм папшIэ, «КхъуафэжьеийкIэ хым зэпрысыкIхэр» драмэ-поэмэм щызэфи-гъэува персонажхэм я бзэкIэ усакIуэм къеIуатэ нобэкIэ лъэпкъ щIэнныгъэр, щэнхабзэр, еджэныгъэр зыгъэплейтей Iуэхухэр, абы я зыужыныгъэм гульэф хуэхъу нык'усаныгъэхэр. «Фадафэ» цэ лейр зыфища философым – Роман – и бзэкIэ тхакIуэм къеIуатэ нобэрей лъэпкъ литературэм, нэхъ пэжу жыпIэмэ усыгъэм, и щытыкIэр. Феликс хуэгъэзауэ абы жеIэ: «СфиIэмыIэфIыж хуэдэу къысщыху си псэр зэзгъэшхын, Феликс, <...> бзу куэд щыгий поэзиер – щхъэву поэзиещ,

иджырей усакIуэшхүэхэм я псалъэкIэ бжесIэнци – «усыгъэш». ЕтIуанэррауэ. Иджысту дыдэ зи цIэр къысхуэмьгузыгтыж гупсысакIуэшхүэ гуэрым мытхуэдэу жиIегъаш: поэзиер къыпхуэмьIуэтэнум езыгъапашэ жсанриц. Дыдейхэм, уэри уахэту, тыншиIуэу ивогъапашэ, феужсэрэкIыIуэу къывоIуатэ. Псом нэхъэр нэхъ гъэшIэгъуэныжыр – бзэ хъэху къапаштэу къыщыIуатэм дежскъэ. Анэдэлхубзэм щышу уэ пиIэм пищэфIланIэбжэм ублихыркъым. Урысыбзэр, хъэгурлыгъажэ къепхуэкIуурэ зэбгъэшIауэ, поэзиекIэ фызэджэр Щам и бжыхху ибохуэкI...». ЗэрынаIуэщи, Бещтокъуэм и драмэ тхыгъэхэм гъэсэныгъэ-ущиниыгъэ мыхъэнэ яIэш, абыхэм мурад нэхъышхъэу щыпхрышар цIыхухэм я хъэл-щэн мыхъумыщIэхэр сэтей къэшIынырщ, лейр «гъашIэм хэгъэкъэбзыкIыным» псэемыблэжу телэжъянырщ.

Щхъэхуэу къитеувыНапхъэш Бещтокъуэм и тхылъышIэм – 2012 гъэм «Эльбрус» тхылъ тедзапIэм къыщыдэкIа «Дыщэхурэ фIамыщIрэ» роман-дневникым. Тхылъым ихуаш адигэ литературэми, нэхъ убгъуауэ къапштэмэ, Кавказ Ищхъэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я литературэхэми щыщIэшыгъуэ жанркIэ – лирикэу гъэпса роман-дневникиу – тха тхыгъэшхуэмрэ поэмэхэмрэ («Адыгэ Прометей», «Имыс», «Сэроробот» драматическэ поэмэхэр, «Зауэ щыIэр» поэмэр, «Истамбыл къикIа джэду» трагикомедиер).

Къызэрхэдгъэщащи, «Дыщэхурэ фIамыщIрэ» тхыгъэр зи жыпхъэ ит лирикэу гъэпса роман-дневник жанрыр ди литературэм и лъэбакъуэшIэш. Ар зы гупсысэ клапэкIэ зэпышIа усэ щищу зэхэтш. А гупсысэ клапэр зы псалъэкIэ къыпхуэIуэтэнукъым, езыри нальэналъэу зэтопщIыкIыж, ауэ тхыгъэр зэрышту къапштэмэ, абы щынэхъышхъэр адигэм и дунейрщ, лъэпкъым и гъашIэрщ – и тхыдэ гущIыхъэрщ, и нобэрэй щыIэкIэ-псэукIэрщ.

Зэ еплъыгъуэкIэ гу лъумытэу, ауэ гупсэхуу щIэбджыкIмэ наIуэ къехъуу роман-дневникым къыхонхукI сабиигъуэм и IэфIагъкIэ, гугъэфIкIэ псыхья сатырхэр. ГъэшIэгъуэнщ апхуэдэ гупсысэхэр усакIуэм къызэриIуатэ сабиибзэри:

Ухуэмьизауэ пIэрэ блэкIыу
Ди сабиигъуэм,
ЧыцI цыкIухэр щIыгъуу къызэплъэкIыу,
Хъэу цыкIухэр щIыгъуу?

Роман-дневникым и 35-нэ усэм – «Адыгэ гущэкъу уэрэд» зыфIишам – усакIуэм сабийм зэрэубзэ бзэ щабэкIэ къыщеIуэтэж адигэм и блэкIа гурыфIыгъуэншэр, апхуэдэ къэIуэтэкIэкIэ лъэпкъым лIэшIыгъуэрэ ныкъуэм щIигъуауэ къефыкI узым щIэпщэ щIыкIэу, ар нэхъ кIащхъэ зэришIыным пылъу:

Хъэбэ цыкIур къызэгъэшIи,
Кууэ IэфIу жей...
ГукъэкIыжхэм псэр хагъэшIу
ТIэкIу сагъэгужье.

Тхыгъэр зэрят жанрми къызэригъэнауэши (дневникуу щыщыткіэ), абы щіэль гупсысэ нэхъышхъэр усакуэм и гъашціэм гүэхыпіэ имылэу епхащ, нэхъ пэжу жыпіэм «Дыщэхурэ фіамыщірэ» роман-дневникыр автобиографическэ тхыгъэу къэлъытапхъэш. Псом япэу абы къыхэшыр усакуэм и гъашціэ гугъусыгъурщ, и псэ пашціэрщ, игу мызагъэрщ. Аращ тхыгъэм хэт усэхэм языхэзым «усакуэхэр – бэлыхъхэмымкіш» жилэу абы щыщитхыр. Апхуэдэ «бэлыхъхэмымкі» гъашціэ натіэ зыхуэхъуа Бештокъуэм еzym и псэм и усекіэ илэжц – зэм игъэгуфіэу, зэми игъэгулэу – түм щыгъуэми и къалэмымпэм къыпыкі дэтхэнэ псальери игъэпэжыфу («Күүлыкъурэ сомкіэ сымыу-сэ, / Щіэусэр зышціэр езы псэрщ»), пэжыр жилен папщіэ «и псэм мывэ къышрилъэфэктыу» («Нэпс щіэту усэ къэблэгъяуэ / Уи къырттыымкіэ епкъухыжаш»).

«Дыщэхурэ фіамыщірэ» роман-дневникым хыхъэ усэхэм я нэхъыбэр ящіэль философие гупсысекіэ, я къэлүэткіекіэ афоризмхэм пэгъунэгъущ. Псалтьэм папщіэ, я мыхъэнэри куурэ езыхэри гъэшцэгъуэну гъэпсащ мы сатырхэр: «Күэд елъытащ узышэм psафэ»; «Гугъум я нэхъ хъэлъэр зыхьри / Насын жыгымкіэ йоплтэкі»; «Гъашціэр – зы бэуэгъуэш, / Ущежъэжым деж, / Ауэ зы Йубыгъуи / Здэпштэу ямыдэж»; «Поэзиер мы щыгум щатхми, / Мо уэгум псэкіэ пэгъунэгъущ»...

Щіэнныгъэ лэжыыгъэ щхъэхуэ хуэфащэш Бештокъуэ Хь. и усэхэм я поэтикэр къэхутэным. Ахэр жыпхъэ зэмымлэужыгъуэхэм иту, ритмикэ шэшціялэу, рифмекіэ къулейуэ гъэпсащ. Усакуэм и творчествэм усэ жыпхъитхуми (ямб, хорей, дактиль, амфибрахий, анапест) ушрохъэліэ, ауэ абы нэхъыбэрэ къигъесбэпыр стопаиплүе тхууэ зэхэт ямбырщ:

<i>Уи йуэху тэмэму псэр мэгугъэ,</i>	<i>U - /U - /U - /U - /U</i>
<i>Итланы къытрехъэж шэч тіекіу.</i>	<i>U - /UU /U - /U -</i> нир. 4
<i>Мыди зэхуакур зыхуэклу лыгъэ</i>	<i>UU /U - /UU /U - /U</i> нир. 2, 6
<i>Зэрызимылэр къезмыгъеклу.</i>	<i>UU /U - /UU /U -</i> нир. 2, 6

Языныкъуэ щіэнныгъэліхэм къызэралъытэмкіэ, адыгэ усыгъэм стопаитху хъу ямбыр зэээмыйзэххэш къызэрыщагъесбэпыр. Апхуэдэу щытми, стопаитхуу зэхэт ямбым нобэрэй адыгэ усыгъэм зыужынныгъэ щигъуэтащ, ар усакуэхэр нэхъыбэрэ зэжаліэ жыпхъэхэм языхэзщ. Бештокъуэм и нэхъыбэ дыдэрэ (стопаиплі хъу ямбым иужькіэ) къигъесбэп жыпхъэш:

<i>Сыгъаш уи блыпкъыр, уигу ешар сыгъаш,</i>	<i>U- /U- /UU /U- /U-</i> нир. 6
<i>Итланы уи псэр къыщысхуэмыйзүэтым,</i>	<i>U- /U- /UU /UU /U- /U</i> нир. 6, 8
<i>Хъэмбыллу тіысри, си гур бгъэм щыгъаш,</i>	<i>U- /U- /U- /U- /U-</i>
<i>Сэ сыпщіхъузости уэ узэрышту.</i>	<i>UU /U- /U- /UU /U- /U</i> нир. 2, 8

Бештокъуэм и усыгъэм ушрохъэліэ стопаих хъу ямбым и щапхъи:

<i>Сэ қуэдрэ сыйбэмлаш,</i>	<i>- - /UU /U- /U- /UU /U- /U</i> сн. 1, нир. 4, 10
<i>мэкъу Іэтэм хэлъ</i>	
<i>хъарбызу,</i>	

Жыантэ

Сешыху сыкъэлыйаш,	U- /UU /U- /U- /UU /U- /U	nipr. 4, 10
сигу плъыжыр		
сфIэкIэзызу;		
СыкъаскIэу, сыкъэчаш,	U- /UU /U- /U- /U- /U	nipr. 4
къыдихыу си гум сыхэр,		
Сэ қуэдрэ си лъыр ззыжсу	- - /U- /U- /UU /U-	сп. 1, нипр. 8
сылъыхыащ.		

Ямбым щыгъуу адигэ усакIуэхэм нэхъыбэрэ къагъэсэбэп жыпхъэхэм ящыщ хорейр. Абы щыгъуэми, стопаитIу е щыуэ зэхэт хорейм нэхъ машIэрэш узэрьрихъэлIэр, ди лъепкъ усыгъэм нобэкIэ зыужыныгъэ щызыгъуэтар стопаиплIу, тхууэ е нэхъыбэу зэхэт хорейрщ. Бещтокъуэ Х. и и усыгъэм хэтщ адигэ усакIуэхэм нэхъ машIэрэ къагъэсэбэп стопаибл хъу хорейм и щапхъэ:

ИрисщIэнур сымыщIэжу Iэхэр къысIэщIэнэмэ, UU /-U /UU /-U /-U /UU /-U /U
Ревматизм хэтым хуэдэу, си псэр сфиIызэщIэнэмэ, UU /-U /-U /-U /UU /-U /U
Сэ къызогъээж си губгъуэм... -U /UU /-U /-U

Мы щапхъэм деж япэ сатыритIыр стопаибл, ещенэр стопаитI хъу ямбкIэ тхащ.

Бещтокъуэ Х. пычыгъуишу зэхэт жыпхъэхеми хуэIэкIуэлъакIуэш. Апхуэдэш, псалъэм папщIэ:

59

- стопаитIу зэхэт амфибрахиер:

Нэхущым и ныбжыр	U-U /U-U
КъыщIохъэ си пэшым.	U-U /U-U
ЙотIыркъ сыхъэтыжыр,	U-U /U-U
Зэманым хуэпэжу.	U-U /U-U

- стопаитIу зэхэт анапестыр:

Ди гурыгъуи насыти	UU- /UU- /U
Зы бэуэгъуэу зылыгъ	UU- /UU-
Къытщхъэштыым и жыптым	UU- /UU- /U
Ди ажалыр щопырхъ.	UU- /UU-

- стопаишү зэхэт анапестыр:

Зы бэуэгъуэр – зы вагъуэ и уасэш.	UU- /UU- /UU- /U
Зы усэфIыр и уасэш уафитI.	UU- /UU- /UU

Дактилым и Iуэхур нэхъ гугъущ: Бещтокъуэм и усыгъэм дэ зы щапхъи къыщытхуэгъуэтакъым дактиль жыпхъэм «къабзэу» изагъэу. Ауэ усакIуэм ар къегъэсэбэп нэгъуэшI жыпхъэхэм едзылIауэ, нэгъуэшIу жыпIэмэ логаэдхэм (жыпхъэ зэхуэмыдэхэр зэдзылIауэ тха усэхэм) деж:

<i>Сигу къэмыйкылххэт мыпхуэдиз</i>	-UU / -UU / U-
<i>Бэлыхь пыщлауэ псэм и гъашцэм.</i>	U- / U- / U- / U- / U
<i>Зэм бэлэрыйту мэклээзыз,</i>	-UU / -UU / U-
<i>Зэм тегушхуэлуэузыкъуегъашцэ.</i>	-UU / -UU / U- / U

Япэ, ещенэ сатырхэм дактиль стопаитирэ зы ямб стопарэ щызэдзылаш, етиланэ сатырыр ямбкіэ тхащ. Еплланэ сатырым и жыпхъэм лъэнныкъуитікіэ убгъэдыхъэ хъунущ: зы лъэнныкъуэкіэ – дактиль стопаитирэ зы ямб стопарэ щызэдзылауэ. Етиланэ бгъэдыхъэкіэр нэхъ тэмэму къыдолъытэ, абы и щхъэусыгъуэри ар япэ, ещенэ сатырхэм я гъэпсыкіэм зэрытехуэрищ.

Урыс усыгъэм зэман куэд щлауэ къигъэсэбэп логаэдыр нобэкіэ адыгэ усыгъэм къигъэлэрыхуэ, нэхъ убгъуауэ зыщызыуужь усэ къэгъэшчыкіэш. Ищхъэкіэ къызэрышыдгъэлъэгъуащи, логаэдым зуу жыныгъэ щигъуэташ Бещтокъуэ Хь. и творчествэми.

Иджырей усаклуэхэм гулъытэшхуэ хуамыщлыжми, усэр нэхъ еджэгъуафіэ, зэгъэшчлэгъуафіэ, абы и бзэр нэхъ къулей зыщихэм ящышщ рифмэр. Куэдкіэ нэхъ гугъущ сатыркуэці рифмэм и йуэхур. Клуаш Б. къызэрилъытамкіэ, ар рифмэкъым, атіэ «сатырклюэці зэшчлэжьиуэш» (аллитерацэш). Нало З. къехъ «джэрпэджэж зэшчлэжьиуэ» («эховое созвучие») терминыр; Пыгъуэтыж А. абы зэрэджэр «акромонограммэш»; Хъэклиуашэ А. къытеувылаш «сатырклюэці рифмэм». Дэ дызэреплъымкіэ, абыхэм зэшхъэшчыкыныгъэ машлэ дыдэш ягэр. Аллитерацэри, акромонограммэри сатырклюэці рифмэу (е абы и лэужьыгъуэу) къэплъытэ хъунущ, анафорэр – пэшчлэдзэ рифмэу, эпифорэр – кіэух рифмэу къэплъытэ зэрыхъунум хуэдэу.

Сатырклюэці рифмэм и щапхъэ нэсхэм уашрохъэліэ Бещтокъуэ Хь. и усэхэу «Музыкэ», «Гущэ», «Нарт макъамэхэр» жыхуицэхэм:

*Пэкъуэ жайрэ? Пэкъуэ ля?
Пэкъуэ сыткіэ дыхуэныкъуэ!
Пэкъуэ хъухукіэ ныкъуэдыхъуэ,
Хедгъэтлэнт, кърихъэллам.*

Мыбдежым сатырклюэці рифмэкіэ зэпышлаш етиланэ сатырым и пэшчлэдзэмрэ и кіэухымрэ, апхуэдэ дыдэуи ещенэ сатырым и пэшчлэдзэмрэ и кіэухымрэ. Япэ сатырым тавтологическэ сатырклюэці рифмэ хыболъагъуэ.

Бещтокъуэ Хь. и усыгъэм зэрышынауэши, сатырклюэці рифмэм зэпишчлэнкіэ хъунущ цезурэм зэпиуда йыхъэхэр: япэм и кіэухымрэ етиланэм и пэшчлэдзэмрэ:

*Макъамэ телъыдже,
и джийм нур кіэзызыр щыжабзэу... <...>
Макъамэр мэгъагъэ –
уигъагъами емыкли къуумыхъыну...*

Апхуэдэуи Бещтокъуэм и усыгъэм зэээмийзэ ушрохьэлэ сатыр зэкIэллыкIуитIым я япэ Iыхъэхэм я кIэхэр (цезурэм и пэм къит псалъитIыр) сатыркIуэцI рифмэкIэ, абы ищIыIужки а сатыритIым я кIэуххэри рифмэ зэгуэгъукIэ зэпышIауэ:

И акъужьыр лъэтэну, къэлыдыну и бзийр.
Къэмылыду щытыну и ракетэр ди бийм.

Бещтокъуэ Хь. и усэ гъэпсыкIэм хэлъ щхъэхуэныгъэхэм ящищ абы IэкIуэлъакIуэу дактилиническэ рифмэри къызэрыщыгъэсэбэпар. Апхуэдэ рифмэ лIэужьыгъуэм и нэщэнэ нэхъыщхъэу щытыр рифмэ къэзыгъэшI ударенэр сатырым и кIэухым къыщыщIэдзауэ ещенэ пычыгъуэм зэрытхеуэрш:

Уи нитIыр гъэпищкIу плъэкIыхукIэ на /пIэ /кIэ,
ПлъэкIыхукIэ уи гур нэщхъкIэ гъэпищкIу,
Апхуэдэу сэркIэ ущылъа /пIэ /кIэ,
Уэ уезэшыхукIэ гъуэгу сыгъекIу.

Бещтокъуэм и творчествэм щIыпIэ пыухыкIа щеубыд ди лъэпкъ усыгъэм зыужыныгъэ щIагъуэ щызымыгъуэта тавтологическэ рифмэми. Ар къэзыгъэшIыр зы пасалъэш, къытргигъэзэжурэ:

Еша жыыбгъэу щIым тель си гупсысэр
Сыкъокъужри – акъылым щIопщхъэж.
ТкIуэпс дияуэ щIым щIэлъ си гупсысэр
Сыкъокъужри – си лъынтуэм йохъэж.

61

Мы Iыхъэм къыщокIуэ пэшIэдзэ, кIэух тавтологическэ рифмэхэм я щапхъэхэр.

Сыт хуэдэ лIэужьыгъуэу щимытми (пэшIэдзэ, кIэух, цIыхухъу, цIыхубз, дактилиническэ, тавтологическэ, абыхэм я лIэужьыгъуэу: зэгуэгъу, зэблэдза, къызэшIэзыубыдэ), Бещтокъуэ Хь. и IэдакъэшIэкIхэм къыщигъэшI рифмэхэр зэпэшщ, къулейш, ассонансыимрэ консонансымрэ (диссонансыимрэ) уашрихъэлэ къэхъуми. Рифмэ къулейм и щапхъэ бжыгъэншэхэр абы и усэхэм хэбгъуэтэнущ. Апхуэдэхэш: дэжейр – егъэжейр, пицIыхы – пишыхы, пиэи – пиэри, кIэшIоплъэ – къызэшIоплъэ, къонэху – къонэнху, екIуэлланIэ – лланIэ, хъэуазэ – щхъэуназэ, лей – къулей, дихуэнумэ – тэхуэнумэ, псори – псэури, къесу – къесэу, машIэш – машэш, тепщэчхэр – Iэчлъэчхэр, бжыыхъэм – бжыыхъэм, ихуэпащ – ихуупащ, изогъэш – изогъэш, яхэлъар – я лъахар, сабий – си бий, къыщIопиц – къыщIоц...

УсакIуэм нэгъуэшIыбзэ пасалъэрэ адыгэ пасалъэрэ зэридзылIэкIэрэ рифмэ къыщигъэшI къохъу (апхуэдэ рифмэ къэгъэшIыкIэм и щапхъэ цIэрыIуэу щIэнныгъэлI куэдым гу зылъатахэм ящищ КIуаш БетIал и «Индыл» усэм хэт «си ни си пи – Миссисипи» жыхуиIэр): *планетэхэр – уитурэ, бомбэ – къомбэ, Прозерпинэу – уи нэу, Дульсинея – ууейуэ, Шекспир – Iэмыр, шедевр – шейдефэ, гений – ену, мартым – матIэ, Везувий – зэву, Юлий Цезарь – дащIыхуэзэр, Ахиллес – ес, иллюминатор –*

кIэшIокIуатэ, Антей – сэтей, Шекспир – ткIийр, Гёте – «Алыхъ дотэм»,
полонез – уафэм нэс, секунд – ктысфIагъепуд...

Бештокъуэ Хь. и усэхэм къыщегъэсэбэп омоним зэдзылIакIэ къэхъуа рифмэхэри:

Ирахыну хуежъэм уи **хъэзыр**,
Сигу къэчэнур – уи фокIещI **хъэзырыц!**

Япэ сатырым «хъэзыр» псалъэм «газырь» мыхъэнэ иIэш, етIуанэм деж – «готов» мыхъэнэ иIэу къокIуэ.

Уэ узыхуэпабгъэр **умылъагъуми**,
И гъунэгъу ухъуамэ, упсэхунт.
Е, насып уиlamэ, фIыуэ **плъагъум**
И гум убгъурылъу укъалъхунт.

Мы щапхъэм дежи ущрохъэлIэ «омонимическэ» рифмэм. «Лъагъун» псалъэм япэ сатырым деж «видеть» мыхъэнэ щиIэш, етIуанэм деж – «фIыуэ» псалъэм щIыгъуу фразеологизм къегъэшI, икIи «любить» мыхъэнэ иIэу къокIуэ.

ГъэшIэгъуэнц междометиерэ псалъэ лъэпкъыгъуэ пыухыкIарэ зэдзылIауэ усакIуэм къигъэшIа рифмэхэри: *къидэсейт* – уэхъэхъейт (1. жыжъэ щиIэ зыгуэрым иrogou; 2. гузэвэгъуэ хэлъу зыгуэрым зэрэгую джэ макъ), *мэшхъыщхъ* – цырхъ (тхъэкIумэм къыхуэубыдыф къудей макъ лъахъшэ кърагъэлъагъуэ), *гъатхэ* – жъгъуатхуу (зыгуэрым и нэкIум щеуэкIэ ищI мактыр кърагъэлъагъуэ).

Строфикэ ехъэлIауи щхъэхуэныгъэ зэхуэмымыдэхэр хэлъщ Бештокъуэ Хь. и усыгъэм. Абы ущрохъэлIэ сатыритIым къыщыщIедзауэ сатырийм нэсу зэхэт строфа лIэужыгъуэхэм. Гулъытэ лей хуэшIыпхъэшI усакIуэм тираднэ строфар къызэригъэсэбэпым. Нэхъ зыубгъуауэ мы строфа лIэужыгъуэм ущрихъэлIэр хъуэхъухэрц, и нэшэнэ нэхъыщхъэри мырашц: хъуэхъур зытеухуа IуэхумкIэ строфар къышIедзэри, адэкIэ езы хъуэхъур къокIуэ, и кIэм хъуэхъур къехъулIэну, хужиIа фIыгъуэхэр Тхъэм кърипэсыну лъэIукIэ еухыж. Тираднэ строфар IыхыитIу гуэша зы псалъэухашц, а IыхыитIым я зэхуакум хъуэхъур дэту. Ар хъуэхъур зытеухуа IуэхумкIэ къышIимыдзэу, занщIэу хъуэхъукIэ къышIидзэрэ Тхъэм хуэгъэза лъэIукIэ иухыжуи къышыкIуэ щиIэш. Апхуэдэ щапхъэ ущыхуозэ Бештокъуэ Хь. и усыгъэм:

Мамыру уи гур, уи нэр нэхуу,
Акъылым пхуишIу псэр жыдджэр,
Уи зы ижэгъу къытфIэмыIуэхуу,
Цыхугум нэсу Iуэхуу пщIэр,
КъемыIэу гъэхэр уи къабзагъэм,
Уи нэпс къемыкIуэу нэр къэплъэху,
КъыбжаIэм уи псэр игъэзагъэу
Тхъэм къуит гъашIэихуэ – тэлай нэху.

Мыбдежым япэ сатыриблым хъуэхъур къышребжэкІри, еянэм деж кърибжэкІахэр къыхуицІэну Тхъэм хуэгъэза лъэлукІэ сухыж.

Бештоткъуэм и усэхэр ритмикэ и лъэныкъуэкли гъэцціэгъуэнщ, щіэшыгъуэш. Интонационнэ е графическе (пунктуационнэ) къытеувыІэныгъэхэр (паузэхэр) къигъесэбэпкІэрэ усаклуэм абыхэм ящіелъхъэ макъамэ зэхуэмидэхэр. Абы щыгъуэми, а къытеувыІэныгъэхэр здэштыр сатырхэм я кіэуххэм и закъуэкъым (адыгэ усыгъэм нэхъыбэрэ узэрыщрихъэлІэ хабзэм тету), атІэ дэнэ дежи ущыхуэзэнкІэ хъунуш. Псалъэм папщІэ, къытеувыІэныгъэ защІэу зэхэлъщ мысэ йыхъэр:

*Лъахъци. Лъэкъутэш. Псэ гъэбампІэш.
Жагъуэш. Гугъущ. Къуейщіейш. Гуихиц.
ЩитI убакъуэш... Щиц убакъуэш.
Уи къарур аргуэрү бухщ...*

Мыпхуэдэ къытеувыІэныгъэхэм усэр къеджэгъуафІэ ящІ, ритмикэ гъэцціэгъуэн щіалъхъэ.

Бештоткъуэ Хъебас ноби адыгэ литературэм жыджэру холэжыхъ, арди усаклуэ нэхъ пажэхэм ящыщщ. Абы и творчествэр нэхъ куу хъууэ, гъашціэм и щэхухэр псекІэ къихутэу, къихутар усэбзэ дахэкІэ ди пащхээ кърилъхъэжыифу къогъуэгурыкІуэ. Лъэпкъыр зэрыгушхуэ усаклуэ щэджащэм дохъуэхъу и гъашціери и гуашціери кыхъ хъуну!

Хъэвжокъуэ Людмилэ,
филологие щІэныгъэхэм я кандинат

Үсэхэр

БЕЦТОКЪУЭ Хъэбас

КЪЭБЭРДЕЙ

Чий лъэрыйкIуэм тетхауэ уи тхыдэр
 Якъутац, яфыщIац, ягъесац.
 Ильэс куэд щIащи, гум къысхуимыдэ
 КъыпщищIар, къуалэжъар, къуапэсар.

Хъаным и дээр, тыркудзэр, джаурыр...
 ДунеитIыр щызэнныкъуекъу
 Дурэш гуашIэм къыдэпсу уи нурыр
 Хъурт щIэх-щIэхыурэ уи лъым и фэгъу.

Къэбэрдей! Къазмакъ банэр зи гущхэм
 Къышыхэуэми гугъэу зыхъа!
 Къыпхуэнаш лъэпкъ и къупщикъэр — нэхъышхъэр,
 Зэман кIыхъ и мафIэскIэ псыхъар.

64

АДЫГЭМ ДИ ГЬЫБЗЭ

Къэбэрдейуэ дэ тхэлъыжыр машIещ,
 КIэнтхъи тхъупси зэхэшыпсыхъаш.
 Ди блэкIам уипльэфмэ — щIэншэу машэш,
 Күэдкъым къытхуэнари дэ лъэпкъ гъашIэу.
 Зэм емынэм, зэм гынжьеим дихъаш.

Дихъипаш паштыхъым и топыпэм,
 Мухъэжырхэм хым адрыщI дахъаш.
 Машэм ущеплъыхкIэ гур зэлымпIу,
 Машэ куум кIыфIыгъэ ткIийр и ныпу
 Тхыдэм дэ ди Iуэху щызэIыхъаш.

Хуэлэжъаш адыгэр Iуэху зэIыхъэм,
 ТелIыщIац адыгэр я бэлыхъым,
 КъамыукIмэ — зэрыукIыжац.
 Ди лъэпкъ тхыдэ жаIэу зашыIакъым.
 Чыристан гущIэгъуи зэхуяIакъым.
 Муслъымэнүи зэрыIыгъыфакъым.

Къуэпсу яIэр гъэрү ящэжааш.
Сэ ди тхыдэм гужьгъэжь куу хузиIэш.
Езгъэкъух, ухуеймэ зызгъэшыIэ.
Дауэ сымышIами, къысфIыдеху.

Дыкъэралу дыхуэхъэзыракъым,
Лей къызыльысари ди мызакъуэ.
Дуней псор щыгъуазэш — ар мыщэху.
Ауэ уафэм къемыхуэх къэралыр,
Дапшэрэ ухуейми къытегъалэ,
Думыгъихмэ — пшIыгъуми уемызэгъ.
Дачыхакъым, зэкъуэувэфакъым,
Мис ар тхъэхэм къытхуагъэгъуфакъым,
КъэзышIар араш ди гъашIэр зэв.

АДЭЖЬ ЩЫНАЛЬЭ

Адэжь щIынальэ, уи нальэ хремыху,
Псэуху уи зы псэ гуауэ хремыхуэ.
ЩремышIантхуэ уи зы бын псэуху
ЗэлIалIэ гъашIэу махуэ къэс яухуэм.

65

Адэжь щIынальэ, ухьу уи гъашIэр кIыхь,
Уи дыгъэм махуэ къэс уи жыгхэр щIэфу.
Ущыхуей махуэ — дурищхъэузыхыш,
ДуриIумэтш, тельыиджэ пхуэдмышIэфми.

Адэжь щIынальэ, дыносри — дыпшIальхъэж,
Нэхъапэ щыIэ зи бгъекIэ узыпIым?!

Хъуэхъубжьэу усэ сIэту синоджэж,
Уэ уи сурэт къытридзэу си IашIыбым.

Адэжь щIынальэ, уи нальэ хремыху,
IШыху гъашIэу зепхъэ хремын насыпым,
КъыпшIэхъуэ щIэблэм уи къуршыр ялъагъуху,
IуэхущIафекIэ лъэIэсу уэ уи псыпэм!

Адэжь щIынальэ, лъагапIэш щIы хъурейр,
Адэжь щIынальэу — лъагапIэм и лъагапIэ!

ЕкIуэкIмэ дахэу, хуиту уи дунейр,
ҮэрэдкIэ дыхынищ ди гъашIэ лъапIэр!

АДЭШХУЭ

Си адэм ядэм и адэж
Лы ябгэр куэдрэ къызоджэж:

«Угубзыгъашэ? УшыкIа?
Уи къуэпсхэр пщэжу — уисыкIа?

ЗыкъыпфIэшIыжрэ? Уеджэща?
Уадэмыхъужрэ? Уезэша?»

Си адэм ядэм и адэж
Лы пагэр ткIийүэ къызоджэж:

«Ядэхьу, ядэжэ, дэни нэс,
ИтIани, умыгъегьу уи къуэпс.

Уи къуэпсыр зэ пыбушишIыжам,
Уэ къыпшIэжынур къыпшIэжащ.

ЗэпшIэжыфынур зэпшIэжащ,
УшIэпсэунур щIэптIэжащ».

И нэ бзаджитIыр пштыру къопль,
Сэ тIэкIу дзыхьмыщIу къысхукъупль.

И къамэр фIышIэш, и дээр хужьш,
И пыIэр къуацэш, и нэр плъыжьш.

НАНЭ И ЖЬЭГУ

Си анэшхуэм и фэепль зы жьэгу
Куэдрэ, куэдрэ къышIохъэж си нэгу,

Жьэгум дэпхэр къышызэроIэт,
Жьэгум дэлъмэ, къару пштыр щакуэдш.

ЗэшІопшІыпшІэ, пІэнкІыу къотхъутхъукI.
Зым адреим и щхъэфэр тресыкI.

Дэп ундэрэбжъахэр щоункІыфІыкI,
Къажанахэр къыхегъэтІылъыкI...

КъыхегъэтІылъыкIри, гъущI и Йыгъ,
Зи жьэр къэпштырамкIэ, егъэшхъышхъ.

ЗеIэтыжыр, къещтэри къубгъан,
Псы хеутхэ мафIэ зэхэтхъуам.

Жъэгум яжъэр къышоубэлэц,
Клуэну йоIэ уэнжакъыпэм нэс.

Нанэ къабзэлъабзэт, дышэ щІыгут...
ЗетхъэшІыжри, сэ къызет IэшрыI.

* * *

67

ФІыуэ тлъагъу мы ди хэкуми,
Лъэпкъыу Iеджэ исащ...
Я нэгу щІэлъыр кIуэш лъэгуми,
Хэкур дэ къытлъысащ.

Ильэс минхэр дэкІынщи,
НэгъуэшI лъэпкъи исынщ...
Яшыш гуэрхэр Тысынщи,
Дэ къидэгупсысынщ.

Мо къыр лъапэм кIэшІыхъэу,
ТeyIуэн къахэкІынщ...
ТeyIуам зригъэплъыхъу
Ди бзэр къышIэшукІынщ.

* * *

Сэ куэдрэ гу зылъистэжащ,
Сыхуэнэпсейуэ дуней иным...

Си гугъэ куэди пыслъэжащ,
Флэкла сыкъэмымыбырсеину.

Сагъэцлэнтхъяащ щафлэкъабылым,
Сыбэлэрьгъмэ — ситехуащ.
Сытеджэлэжу си гум ильым
Сэ мызэ-мытлэу къысхуихуащ...

Жэнэтт жыслэну жэнэтакъым,
Жыхъэнэмэклэй тлэклу фынхаащ.
Сыарэзыуэ къызитамклэ
Къызэзытам сыгурлыгаащ...

Сэ куэдрэ гу зылъистэжащ
Сыхуэнэпсейүэ дуней шэрхъым...
Абы и гудзэр гупхэм щихъяау
Ремонтым къызэрикльжар
Хабзэжкуи сэ къэслъитэжащ.

* * *

Гъуни щлэи илэкъым дунейм,
Гъунэ ямыгъуэтым ухуемылэ.
Хуиту упсэунум сыйтумылэр?
Уи псэр тыншу бакъуэ уи пшэдэйм.

Гъуни щлэи илэкъым дунейм.
Ауэ сшлэуи гъунэ зэримылэр,
Гъунэ псальэм къикъым сышлыхье лэр
Гъунэ сыхуэнныкъуэу аркъудей?

Си гупсысэр хуиту нэмисааэ
И зы клапэ мы дунейм слэшлэкл
Хъужмэ, жыслэу си гур къызозааэ:
И гугъэж щымылэу езым флэкл!?

Гъуни щлэи илэкъым дунейм:
Гъуэтыгъуейкъым сэ си лэпкълъэпкъ гъунэр.
Ауэ си псэ гъунэр къэплъагъуну

Упэмыплъэ, уимылэм зэман лей!
Псэм тыншыпIэ щиIэкъым дунейм!

* * *

Налшык парк, ди щIалэгъуэм и хадэ,
Ноби, мисыр щIыдош уи хъеуар.
Уи акъужыр тIэкIу сяпэ къилъадэу
Къепщытэжыр уи деж щыдгъэхъар.

Къепщытэж дыгъэ бзийм я жэрагъыр,
И пшэрагъыр щхъуантIагъэ бэгъуам,
Ди щIалэгухэм хъуэпсалэу зэрахъэу,
Эи сурэт уэгу жэбзам щытльэгъуар.

А хъуэпсалэм къабзагъэу хэлъарщ дэ
Къедгъэблыжурэ дызыгъэпсэур.
Уи акъужыр гъэгъахэм холъадэ,
Налшык парк, псэ анэш, ди жьыпэу.

СИ ЛЬАГЬУЭ

Си нэхунэ, си гукъуэпс, си лъагъуэ,
СыкъэкIуац аргуэру сэ уи дей,
Ауэ фIыуэ слъагъур птезмылъагъуэ,
ЩIэспищтыкIими сакъыу уи сэтейр.

Мис — иджыри жыгхэр уэ уи жьауэц,
ПшIацэм Iущэцэнэры ямыух,
Ауэ фIыуэ слъагъур къыиспежьяуэ
Ахэм сэ къыизжаIэу зэхээмых.

Дэнэ, сигу сымаджэ, уздэпIацIэр?
Ба хуэпиIыну хэт зызыхуэпшийр?
Гъатхэ кIуауэ пIэцIэкIац уи пщащэр,
Арщ ерыщу сэ ушIэзущийр.

Си нэхунэ, си гукъуэпс, си лъагъуэ,
СыкъэкIуат аргуэру сэ уи дей,

Ауэ фыгуэ слъагъур щээмьлъагъуэ
Ди дэлэлу щытыгъа жыгейм.

«ДЫЩЭХУРЭ ФИАМЫЩИРЭ»
Лирикэу гээпса роман-дневникым щышиш

10

Сыкъэбгъэшлэти сүүсэну,
Схуэфлэкын къээмьгъэна.
Зыгуэрклэ зыпхуэзгъэгусэну
Гукъани си гум къимына.

Къабзабзэу псэр сузэшлыфауэ
Быдагъэ си лэу жызмын.
Сызэпшэллэжмэ, тэклү гувауэ,
Хуцыщлэр уэ къысхухэплъхъэнц.

2006

30

Си джанэр щысхри сыйтысац,
Акъужыр хуиту къепшэт,
Ди гъашлэм тэклү сегупсысац,
Гупсысэм сритепшэу.

Тепшэгъуэ гуэри симыла,
Мылькушхи сылъыхъакъым.
Мазэшлэм сигу къысфлиялам
Семылэзацлэу хъуакъым.

25.07.2007

32

Зэгуэр лэтауэ яхъа ныпыр
Иджы зэм-зэму драалтэй.
Пхущалъхъэжкамэ лъэпкъ насыпыр,
Ухуймэ дапшэри плейтэй.

Гууз-лыузым дыхэмькыту
Дызэрэйпсэур хэт къыфлэйхү?!

Е щIэс уи унэ ущIэмыкIыу,
Е кIий, Iуэху уащIу уатхъэлэху.

07.07.2007

33

УкъэмыкIуэ ныжэбэ, Булгаков*,
Уи Емынэм зегъэгъэпсэху.
Ар къызыхуэпхыыжыни къэнакъым,
Хэмьтыж кIэнтхъ къэнар зауэ Iуэху.

УкъэмыкIуэ Балькъ Iуфэ Якоби,
НыIуахуа шагъдий жэрхэр мэшэIу,
Я щэIу макъыр къэIусу ди нобэм,
Теса лыфIхэм къалъос ди тхъэлъэIу.

08.07.2007

37

Бзур мэфий, къуаргъырмагъ,
Зы губжь гуэр зэшIагъэст.
Мы жыгышхуэм и щIагъ
Дрикъуху дыщIэгъэс.

Мы дунейр нэхъ къагъэплъ,
Мэхъу шынагъуэр нэхъ куэд.
ТIэкIу мо уафэм дегъэплъ,
Тыс, уи узыр укIуэд.

Мы жыг щхъуантIэм и щIагъ
Дрикъуху дыщIэгъэс.
Мы дунейр зи дахагъ
МашIэ-машIэу ягъэс.

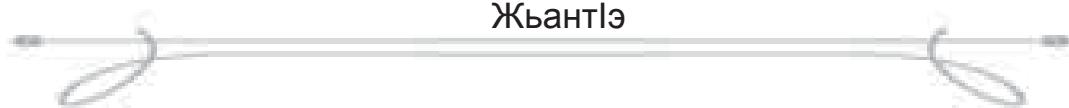
71

19.08.2007

39

Псэр игъэбауэрэ бауэу езыри,
Хадэм къолъадэ акъужь.

* Зи унафэкIэ смынэр Къэбэрдейм кыхезыгъэхъяуэ щыта генералш (1810 г.).

ҮемыпIәшIәкIыурэ зыгъэхъэзыри,
Уи гур абы дэгъэуц.

КъышигъэзэжкIэ зызэIупхынци,
ГъашIэр щIәшьгъуэу плъйтэнц,
Е – уи гурыгъухэм бэджыхъкIэ уапхынци,
Бэджхэри къыптегуплIэнц.

20.08.2007

54

Тамбукуан гуэлым деж щыпаупщIри,
Бэыхъэхуэ бгъузэ къытлъысыжац.
ПлъэкIмэ ныкъуакъуэ, пфIәфIмэ щIәупщIэ –
Дыкъызэщагуэри дакъузыжац.

Зэнкъуэкъу куэдым гъашIэ къилэжьмэ,
Адыгэ Хэкум нэхърэ нэхъ нэху
Зы щыхъэрышхуи, зы къэралыжьи
Щым щыбгъуэтынкъым, сигу...
Зыгъэпсэху.

2007

58

Псэ хъарзынэ зетхъэу
Псоми къытфIоцIыж.
Зыр фыгъуэным хетхъэ,
Зым зыкъыфIоцIыж.

Далъэркъым акъужьыр,
Тхъэмпэхэр мысэхъу...
Псори Дунеижьым
Иээу зэхуегъэхъу.

02.10.2007

61

НакIуэ бжыхъхэ хадэм,
Дахэу дыхэгъэт.

Акъужь къыхэлъадэм
Жэуап гуэр едгъэт.

Дыихэмымлъэдэфми,
Фыуэ зыдгъэплъыхь.
НакIуэ – ди хадэфIым
ТхуегъэтIыгъуэ пщIыхь.

10.10.2007

63

Е уэс? Е жэп? Мо хужыр, щIыIэр?
Тхъэм ешIэ – пIальэр къесагъэнц.
ЩIалэгъуэр... Дэнэ ар здэшыIэр?
Гум и пщтырагъым хисхагъэнц.

Е уэс? Е жэп? Мо хужыр, щIыIэр?
Къыпхуэзэшашауэ къехагъэнц.
Псэхугъуэр... Дэнэ ар здэшыIэр?
УIейтеиIуэу бгъэштагъэнц.

73

11.2007

67

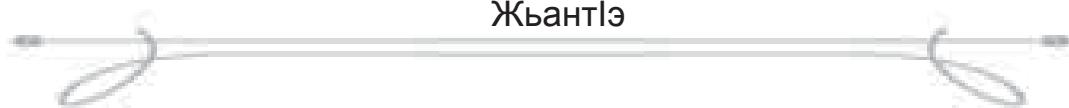
Данэху-данапIэм щапIри
ЩIы фыцIэм йокIуэлIэж.
Мыгъуагъэри хъэзабри
Абы егъэзэгъэж.

«Жыг дахэу» уэгум щыIэм
КъытIумыхуэн япытиц...
Ди щIыгум щагъэгуIэм
Я бжыгъэри мылъытиц.

22.12.2007

95

Дыгъуасэ сегуэуауэ къышIэкIынц,
Къыizonыкъуэкъур си гур...

Сэ нобэ дэнэ уэ укъисхыжын,
ШлэсщыкІми мы щЫыгур.

МэкІуэшІыр уи сэфэтыр, мэбзэхыж,
Си псэм ныпыткІукІ защІэу.
ПхузэфІэкІынумэ, уэ сыкъэгъуэтых,
Сэр папшІэкъым, псапашІэу.

10.07.2008

97

ЗыгъэпшкІу, зызэгуэпІэж, зышІэтІэ,
Укъащтэжыху зумыгъэхъей.
Уэ нобэ блэжьым къару щІэптыр
Зыхуэгъэзар — пщэдэйроц.

ЗыгъэпшкІу, блэгъэкІ, блегъэх, гъэпсалъэ,
БгъэлъапІэ дыдэр гум щыкъуз.
Гур щыпшІыфақІэ гупсысалъэ,
Уэр щхъэкІэ къавыр — щхъэгъэуэш.

16.07.2008

111

Сыкъэтэджмэ — услъагъунуц,
Сыгъуэлъижмэ — узипшІыхыц.
Уэриншамэ — псэр сфІэгъунуц,
Уэриншамэ — гур Іыхышыхыц.

Ильэс Иэджи уэ ушыІэу
СымышІэххэу есхъэкІаш.
Жыы сыхъуауэ дуней щЫынэм
Дыгъэу укъышыкъуэкІаш.

06.08.2008

132

Фыгъуэ-ижэ — адыгэ синдром,
Мы дунейим щыблэжъац уэ зыкъом

Хъэгъэщагъэу, хылагъэу, бзаджагъэу,
Лъэпкъым дежкээ насыпыншагъэу.
Фыгъуэ-ижэ, адигэм ди лышх,
Ди лъэпкъыль, ди насып къызыпыш.

10.2008

134

Ди бзэр мэужыхыжыр,
Лъэпкъри мэужых.
Ди псальэ курыхыр
Щэблэм зэхимых.

Тхыдэм хэбзэхэжхэм
Яэн гукъыдэж?!..
Гъэтысхъэн къыхэжхэр
Жэп къехам егъэж.

03.11.2008

137

75

Адыгэ псальэм и бэуэклэ,
Адыгэ псальэм и щылэклэ,
Дэ гуныкъуэгъуэу дилэр уэрклэ
Мыуэтэгъуафлэ тхыбзэ пщлэклэ.

Ди тхыдэр ябзри ядыжкауэ
Дыкъарууншэу дызэхэсц.
Пхуэдмыщлэфар — умыщлэти жагъуэ,
Тхузэфлэклар — уи дыгъэ нэпсц.

10.11.2008

142

Мыкуэд хуэныкъуэр пщлахэм,
Ухеймэ зыфыщлыж...
Щыхубэр зыфыщлахэм
Фэепль хуагъэувыж.

Фэеплъи кхъащхъэдэси
Дылъыхъуэу дымыпсэу.
Бзаджагъэр жъантэдэсци,
Етхъэлэ дуней псор.

14.11.2008

170

Хугу зыщып тхъэрыйкъуэхэр
Зэрызекъуэу щысц.
Къыдэнахэм щыкъуэхэм
Нобэ сыйт я Iус?

Хугу ящып тхъэрыйкъуэхэм,
Я насыпым щыщ...
Хъуапсэм, ныкъуэддыкъуэхэм
Тхъэм гүшIэгъу къахуицI.

31.12.2008

76

174

Жыгхэр. Нэхур. Мазэр.
Акъужь къэушыжыр.
Уи псэр къэзыгъазэ
Лъагъуныгъэ жыжъэр.

Лъагъуныгъэ жыжъэр
Фэбжь псэм хэхъухвар.
Уи акъыл къэгубжьу
Күэдрэ хэкъуэуар.

02.01.2009

176

Уи нэгур уэгум хуэгъэзауэ
Дунейм уээрыйтетыр
КъызэрызгүрүIуэнур дауэ?
Зы жэуап гуэр къызэтыт.

Е уи псэр уэгумкIэ къикIа?
Е щIыгур гум пIимыхрэ?
Уи гъашIэ гуашIэу писыкIам
Иугъуэмэ тIэкIу къипихрэ?!

03.01.2009

180

Нэху фагъуэр къопэзээхыр,
Уэс нальэр къоджэрэзэхыр...
Епшажьэ гупсысэр бзэхыу
Жыг хадэ диям ухэтц.

Уи гъашIэм гуашIэу хэлъари,
Уи усэм хуабэу хэплъхьари,
ХъуэпсалIэу къомыхъулари
Уи плъэгъуэм щыпхузэхэтц.

05.01.2009

183

Лашэрэ Къамботрэ^{*}
Нэгум къышIохъэж.
КъышIохъэжыр куэдрэ,
Туми сахуозэш.

Я бээм и бэуэкIэм,
Я псэм пэж хэлъам,
ЗэдэгушыIэкIэ
Лъэпкъым IешIэкIам.

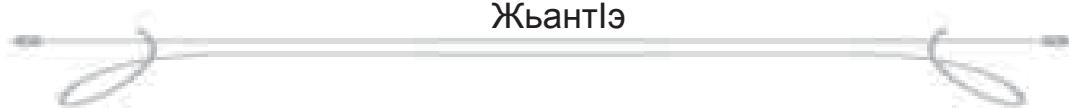
09.01.2009

77

212

Жыг дахэшхуэ, жыг хъэлэл, жыг щхъуантIэ,
ЕупIэхи — псэм зегъэгъэпсэху.
Щыхур зыхуей псом лъэIэсу хъуватэм,
ЩымыIэнт гум къешыкъылIэ Iуэху.

* ДжэгуакIуэшхуэхэу Агъонокъуэ Лашэрэ Абазэ Къамботрэш зи гутъу иштыр.

Иуэхуи-дэлъи зэкIэ къэдгъэгъани,
УэгумкIэ дыгъапльэ, пшэм дегъэплъ,
Щыгум ибзэхэжрэ ди гукъанэр,
Щыгум щыжэбзэжу ди гухэлъ.

04.08.2009

213

Бжыххэ хадэ, бжыххэ пшIашэ,
Бжыххэм и акъужь,
Ди бэуэгъуэр зэпышIащи,
Сэри фэ сыйфшыщш.

Сыкъивмыдзэми емыкIукъым,
Сэ куэд зэIысшIащ...
Фэ мы щыгум гъуэгуу щыфкIур
Дыгъэм кIэрышIащ.

10.10.2009

78

218

Былымаблэм и гужьеигъуэмрэ
Зи псэр къаблэр зыхэт псэхугъуэмрэ
Я зэхуакум зы абгъуэ гуэр

Къышыгъуэти, умыпIэшIащэу,
Уи гупсысэр тIэкIу бгъэпэшашэу,
Къулэбзухэм дэгъэуэршэр.

14.11.2009

223

Къытедгъээжурэ жыдвгъэIэ,
Е жыдмыIэххэу дыщывгъэс,
Бээ димыIэжмэ — гъашIэр щыIэш,
Бээншэныр Тхъэм къытлъимыгъэс.

Щы уимыIэжмэ, бээ уимыIэм —
Лъэпкъ жыхуаIэжкыр сыйтыра?

Е уэгум и гур къытхуэш^Іы^Іэ?
Мы ди щ^Іыр щхъэ къытщ^Іэпштыра?

22.11.2009

231

Сыщытхэ ст^Іолым фемы^Іусэ,
Нэгъуэш^Ік^Іэ синивэмымль^Іу.
Зэхэвмыгъэзэрыхь си усэ,
Къызэвмыгъаджэ къулыкъущ^Іэкъу.

Къысщыхъэм — щ^Іагъуэкъым спихынур,
Абыхэм Іуэхур нэвмыгъэс.
Сыпсэухунк^Іэ сигу къисхынур
Тхылъим^Іэм къабзэу къылъывгъэс.

28.11.2009

241

Тэнджыэхэр нэпкъым ирик^Ік^Іыу,
И мээхэр емызэшу къэк^Іыу,

79

И бзухэр лъатэу, жыгхэр щатэу,
И пшэхухэр уэгум щызельятэу

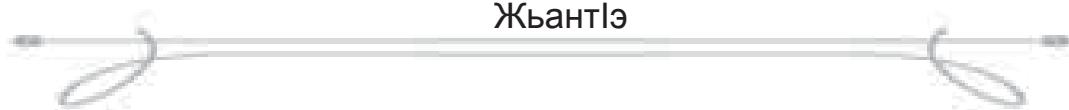
Мы щ^Іыр дэ къытхуэзыгъэш^Іар
Щыгуф^Ік^Іыну сый хуэтщ^Іар?

05.12.2009

272

Лъэпкъ зэбграхуа,
Зи щхъэ хуимытыж.
Уи фэм дэбгъэхуар
Псапэу тхъэм къуитыж.

Уахэшыпсыхъыныр —
Ар дуней насып?!

Бэлыхъ псори пхъыну
Къралъхъат уи щыб?

15.01.2011

275

Ди лъэпкъ тхъэмьщкIэ, укъэмьущурэ,
Уи пшынэ макъыр ужыхъяш.
ЩхъэштыхъужынкIэ, хъуэхъукIэ уемышурэ,
Пшыхъэм уи тхыдэр хэпшэхъяш.

Щызэрызекъуэхэм мы дуней гугъум
УадекIуэкIыныр мыкъалэн тыниш.
Ар къыдгурыIуэми, фIым дышыгугъыу,
Уэ дыпхуэхъуапсэурэ дыкъыпхуоуш.

08.02.2011

281

ФIейр я къурмакъейм къесауэ
Хэкур зэхэзыдыгъуэжжэм
— Щалэгъуалэр къыдозауэ —
Жалэу сыйт ягъэшIэгъуэжкIэ?!

Лъэпкъ насыпкIэ дыIыхъэншэу
Ижь-ижъыжкIэрэ къокIуэкI.
Хэт — мылъкуншэш, хэти — тхъэншэш,
Хэт купщIэншэши — къопIэнкI.

14.02.2011

298

Сумыгъаджэ Къэбэрдейм и тхыдэм,
Седжэмэ, сымаджэ сышIохъуэж.
Хыхъэмэ гупсысэр гъадэшIыдэм —
КъаяIарэ щэIуу къышIопхъуэж.

Сумыгъапльэ ипэкІэ жыжъэІуэу,
Пшагъуэр гъуэзым сഫылощхъэрнуэж.
Дызылам дә, къихъэу ди гуџыІум,
ДауикI, иІәш уз къешынәүәж.

19.04.2011

299

Бзум укъеуфэрәэзыхъыр,
УкъицIыхуу арагъэнц.
Усә защIэу гъашIэр зыхъыр
Уи гум идэркъым бгъәштән.

А тхъэмьщkIэр щIыIэм щисми,
ТIәкIу мыусәу хуэмышәч.
УмыпIашIәурә ущысмә —
ЗыхицIэнүүц уи гукъекI.

19.04.2011

81

КЪАЛЪЫТАМРЭ КЪАМЫХУТАМРЭ

Дунейм зэрехыжрэ илбэс 30 мэхьу, псэужамэ илбэс 90 ирикүнүт Дыгулыбгүй дэса тхакIуэ, жылагыуэ лэжъакIуэ Къаныкъуэ СэIэдулэ. Мы тхыгъэр төүхуац, абы и Iэдакъэ къыщIэкIа «Ленинград къикIа хъыджэбз» жыхуиIэ роман цIэрыIуэм.

1974 гъэм Москва «Сабий литературэ» тхыль тедзапIэм къыщыдэкIауэ щытащ Къаныкъуэ СэIэдулэ и тхыль «Девочка из Ленинграда» жыхуиIэр. Совет Союзым щыпсэу лъэпкъхэм языхэзым ушышу, уи тхыль урысыбзэкIэ зэрадзэкIыу тхыль тедзапIэ нэхъышхъэхэм ящищ гуэрим къыщыдэкIыныр а зэманным къызэхъулIэр закъуэтIакъуэт, абы къикIыр литературэм ухыхъауэ, тхакIуэ нэхъыифIхэм ухабжауэ арат. Уи тхыгъэр щызэрадзэкIакIэ, авторым и гупсысэхэр цIыху мин бжыгъэхэм ящиIыныр щхъэпэу къалъытауэ къикIырт.

Тхылъым и Iуэхур езы СэIэдулэ и мызакъуэу, и къуажэ Дыгүлбгүйерэ Бахъсэн районым щыпсэухэмрэ хуабжыу ягъэцIэгъуа, ялъыта Iуэхущ. Журналист цIэрыIуэ, «Адыгэ псальэ» газетым куэдрэ щылэжъа Къамбий Зуфар итхауэ щытащ: «Къуажэ-къуажэкIэрэ ШэнхабзэмкIэ унэхэм цIыхур щызэхуэсурэ тхакIуэр ирагъэблагъэрт, тхылъым щытепсэлъыхъирт, зытхам упшIэ куэд иратырт, еджакIуэ

ЦыкIухэмрэ студентхэмрэ тхылъым теухуауэ лэжыгъэхэр ятхырт». ГээцIегъуэнэракъэ, цыхум хаубыдIауэ яджари, зэпкърахари урысыбзэкIэ кыыдэкIа тхылъырщ, романыр адыгэбзэкIэ щыIэрэ пэт. ГурыIуэгъуэ хуэдэуи щытиц ар кызыыхэкIар: сыйти жыIи, тхылъыр Москва кыышыдэкIат, а зэманным къекIуэкI къэрал идеологием, гэсэ-ныгъэ Iуэхум ар сыйкIи хэзагъэрт.

Лъэпкъ литературэр зыдажхэми урысыбзэкIэ кыыдэкIаращ гу зылъатари зэпкърахари. ИльэсицкIэ абы ипэ иту адыгэбзэкIэ дунейим кыытехья «Ленинград къикIа хъыджэбз» романыр урысыбзэкIэ кыыдэкIам къикьюэмыщауэ жыпIэ хъунущ.

Иджы нобэ къэтцтэжри деджэжауэ зыдогъапцэ а тхыльитIри, пхузэмыгъэзахуэрэ гурыIуэгъуеийуэ щытиц урысыбзэ тхылъымкIэ гултыйтэр апхуэдизу щIекIуэкIар. Романым зэрамыхъуэкIыу кыханар абы нэхъыщхэу хэт Рае и цIэ закъуэрауэ жыпIэ хъунущ. Къаныкъуэм нэгъесауэ итха романыр щысхь имыIэу ягъэкIэшIри, курит еджапIэм щIэс ныбжыщIэхэм папщIэ повесть къыхаIущIыкIаш, къэнар хэпшIыкIыу зэрахъуэкIаш, сюжетыр «ягъэшIэрэшIаш», лIыхъужхэр зэблагъувыкIри, щIэуэ зыгуэрхэри къыхагъэхъац. И фIэшыгъэцIэм деж щегъэжжауэ псори яхъуэжат: «Ленинград къикIа хъыджэбзыр» «Ленинград къикIа хъыджэбз цыкIу» хъуац. Апхуэдэуи зэхъуэкIыныгъэшхуэкым ар жыпIэу ублэкI хъунут, ауэ хэлъя купищIэр ихъуэжац абы (ар иужькIэ къэдгъэльэгъуэнщ). Тхыгъэм хэбзэхыкIаш Налшык щекIуэкIа гъашIэр къызэрыгъэлъэгъуа, къалэ псэукIэм ухету къыпицызыгъэхуэ Кэлхэр, ауэ щыхъукIэ романым и IэфIыр зэрызыхэпщIэр аращ, псом хуэмыйдэу, мы щыпIэм ущыщре зауэ нэу-жым Налшык къышекIуэкIахэм зыгуэркIэ уепхамэ.

Лъэпкъым и хъэл-щэнэры, псэукIэр тельэшIарэ къыхэмыщи-жу апхуэдэш урысыбзэкIэ зэрадзэкIар, атIэ, адыгэбзэкIэ тхам къызэрыщыгъэлъэгъуамкIэ, зэрыщыта дыдэмкIэ, а зэмэн хъэлъэми адыгагъэр яфIэмыхIуэдауэ абы цIыхур, унагъуэр зэтриIыгъэрт – ар романым и ехъулIенныгъэхэм ящищ.

ЗэдзэкIакIуэ Волковэ А. «кавказ колорит» жыхуаIэр зыгуэрурэ хигъэхъац повестым, арыншауи хъунутэкъым, ауэ ар зэрыхигъэхъар нэхъыбэу Кавказ щIыпIэм таухуа, пейзажым тэгъэпсиха IыхъэхэмкIэш. Абы нэмыщI, «туркизм» хүушэ хигуашшурэ зэфIигъэкIаш тхыгъэм кавказ «тепльэ» етыныр. ТхакIуэм лIыхъужхэм яфIища цIэхэр зэдзэкIакIуэм ехъуэж: Рае къезыгъэла дохутыр Мэжид Мамед Махмудович мэхъу, егъэджакIуэ Мухъэрбий Абдурахман Исаевичу къышIедз. Апхуэдэ къалэн къыхуагъэувами е еzym и гупыжкIэ ищIами дэ тщIэркъым, ауэ зэдзэкIакIуэм, зэлэжыну къиштам щхъэшыкIри, еzym ей гуэрхэр хитхац.

Нобэ мы авторым и гугъу яцIыжыркъым, и тхыгъэхэми тепсэлъи-хыжыркъым. Къамбий Зуфар и тхыгъэу 2001 гъэм «Адыгэ псальэм» къытехуам, ищхъэкIэ зи гугъу тщIам нэмыщI, тIэу къудейщ абы и цIэм узэрырихъэлIэр: «Адыгэ тхакIуэхэр» тхылъым ихуац, «ТхакIуэхэм я союзым хэмитахэр» жыхуйIэ Iыхъэм хэту. ИтIанэ «Адыгэ литературам и тхыдэ» тхылъым (2013) романым и цIэр къышраIуац. Пэж дыдэу, СэIэдулэ ТхакIуэхэм я союзым хэтакъым, тхакIуэхэми куэдрэ

яхуэзэу щытакъым. И тхэн Йуэхури тыншу екІуэкІауэ пхужыІэнукъым. Арагъэнт и натІэ къритхар. ЯпэцІыкІэ гузэвэгъуэрэ гугъуехэрэ зауэм и зэрэнкІэ игъэващ, иужькІэ тхэным емыхъэлА ІэнатІэхэм (СэІэдулэ колхозым щылэжкащ, Іещ фермэм и унафэцІу, нэгъуэцІ лэжыгъэхэри ирихъэкІаш) пэрытащ.

СэІэдулэ ныбжышицІэ дыдэу усэ итхыу щИидзат, ауэ Хэку зауэшхүэр къэхъейри, ар и Йуэхужакъым, и еджэнри абы къызэпиудащ. И адэ Хъэлий зауэм дашри, езыр быным я нэхъыжти, анэм и дэІэпныкъуэгъуу къэнащ. Іещ фермэми, Іэцыхъуэхэм яхэту хъупІэми тесащ. А ильсхэм ятеухуауэ абы иужькІэ итхащ «Тыгъэ» жыхуиІэ рассказыр. Абы къыщигъэлэгъуэжащ нэмыцэр къынхъэшыльэтауэ бомбэ къахиутЫипцхъэу, еzym Дзэлыкъуэ хъупІэхэм къуажэ Іещыр кърихухыжу къызэрыригъэлар.

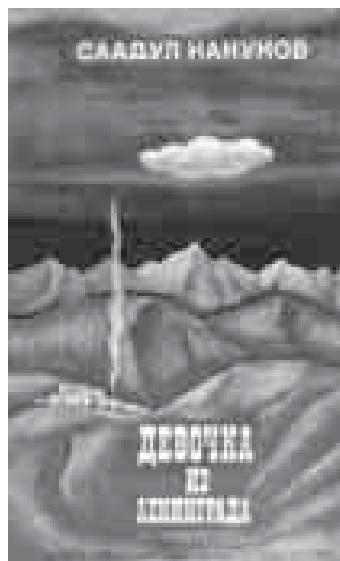
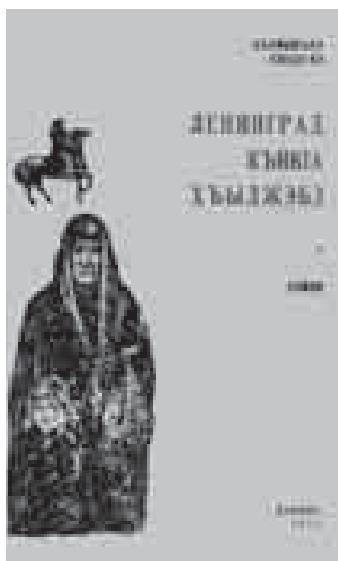
1943 гъэм зауэм уІэгъэ щыхъуауэ Хъэлий къегъэзэж, колхозми хохъэж, щІалэ цІыкІури абы къыхэмыкІыххэу мэлажьэ. Ауэ зауэр иуха нэужь, и еджэным пещэж. А зэманым абы зыпицІауэ щытащ адигэ тхакІуэ Теунэ Хъэчим. СэІэдулэ и тхыгъэ кІапэ Теунэм и архивым хэлъщ: «... Сигу зэи ихужынкъым уеджэн хуейщ жыпІэу зэритебгъечыныхъар. Зауэ нэужьым а уэ къызжепІамрэ къызэпта чэнджецхэмрэ куэд къысхалхъащ...»

Курыт еджапІэр къиуха нэужь, Къаныкъуэр Налшык дэт педучилищэм щІотЫисхъэ, ауэ ильэс докІри, мэкъумэш техникумым зргъэдзыгж. Зэрысабийрэ губгъуэм ит, еджэным щІэхъуэпс щІалэцІэм зыкІи къегугъуэкІакъым мэкъумэш, Іещ гъэхъун Йуэхум теухуа щІэнгъэр. Техникумыр фІы дыдэу къеухри, ар районым ягъэкІуэж ЩоджэнцІыкІум и цІэр зезыхъэ колхозым и зоотехник нэхъышхъэу. Лэжынгъэм пэроувэ, ауэ тхэн Йуэхум хуйІэ хъуэпсанІэр къызэреблам теухуауи къеуатэ: «Махуэ лэжыгъэр къизоухри, пшыхъэшхъэ къэс си тхыгъэм пызищэ, повесть езгъэжьам иужь ситщ...» – апхуэдэу къыцІедэз абы пасэу итха «Схуэмыйбыд хъуэпсанІэ» повестыр. А хъуэпсанІеращ ІэнатІэ хэубыдыкІам пэрыт щІалэм аргуэру Налшык къезыгъэгъэзэжу еджэным пезигъэшар, пединситутым щІэзыгъэтЫисхъэжу къезыгъэухыжар. 1949 гъэм ар Советскэ районым ягъакІуэ, газет къыдэгъэкІыныр зэтриублэныр и къалэну. «Путь к коммунизму» газетым и редактор нэхъышхъэ мэххуу, ауэ ильэсиц зэрыдэкІыу и ІэнатІэр ирагъэхъуэж – Аушыджэр къуажэм щызэхэт колхозым парт секретару ягъакІуэ. А колхозым и япэрей ІэцІагъэмкІи Ѣолажэ СэІэдулэ. Езыр тхэнү хуейщ, арцхъэкІэ къыхуагъэфащэ лэжыгъэхэр тхэным пэІещІэ зыщІиши, и гъащІэр къызэрекІуэкІым пэцІэтрэ и хъуэпсанІэмкІэ еІэу йокІуэкІ.

СэІэдулэ тхэным зыщритыпар 60 гъэхэращ. Прозэм дехъэх икІи зытетхыхыну темэхэр мыувыІэу къельыххуэ. ЯпэцІыкІэ, зэрыжытІащи, усэкІэ къригъэжьат. Абыхэм ящышу хъума хъуар машІэ дыдэц, ауэ а машІэми къыхоц и гу къабзагъэмрэ и мурад нэхухэмрэ. И рассказхэм ящыц зым зэрышыжиІэмкІэ, 1943 гъэм абы усэхэмрэ поэмэрэ итхащ нэмыцэ зэрыпхъуакІуэхэм ди зауэлІхэр зэралэцІэтам теухуауэ. И усэхэм щыщ зыбжанэ «Къэбэрдей» литературэ альманахым къытхехуауэ щытащ. Апхуэдэц «Сэлам гуапэ узохыр», «Анэм и япэ гуфІэгъуэ» жыхуиІэхэр.

А зэмнамын къэралым къыщекІуэкІа зыужыныгъэмрэ абы щІалэгъуалэр зэрыхэтэмрэ я щапхъэц «Анэм и япэ туфІэгъуэ» усэр. Абыхэм прозэ жанрым иту къакІэлтыкІуац гъесэнэгъэм, Хэкум хуаІэн хуей фыльзагъуныгъэм къыхуэзыгъэуш тхыгъехэр.

60 гъэхэм я кІэуххэм, 70 гъэхэм я пещІэдзэхэм адигэ (къэбэрдей) литературэм роман жанрыр япэ щищарэ щытепщэу апхуэдэт. А зэмнращ зи цІэ къитІу «Схуэмыубыд хъуэпсанІэ» повестыр СэІэдулэ щитхар (1963). Ар зытеухуар езырат, тхэным зэрыпэрыувэ щыкІэмрэ и гугъапІэхэмрэт. ИужькІэ етх «Адэм и лъэужь» зыфІища повестыр, ар революцэ гупсысэкІэ гъэнщат. СэІэдулэ и гъащІэм теухуауэ къиІуэтэжахэмрэ итха-къыхуатхыжахэмрэ ятепщІыхъэм, ар тхакІуэ ІэшІагъэм хэпщІа хъунымкІэ зи псальэ, зи чэнджэц нэхъ зэхихар Тейнэ Хъэчимрэ осетин тхакІуэ цІэрыІуэ Джатиев Тотырбекрэц, а тум СэІэдулэ яхуэзэу щытащ, жаІэм мыхъэнэ ириту, езыхэми гултытэ къыхуацІу. Сыт зытиухуэнур и япэ тхыгъэ иныр? Мис абыкІи чэнджащэрт Къаныкъуэр. ИкІэм-икІэжым къыхихар езыр фыгуэ зыщи-гъуазэращ – зауэр, зауэ нэужъ зэмнэри, абы зи сабиигъуэ хиубыда цІыхур. А Іуэхугъуэхэрц «Ленинград къикІа хъыджэбз» романым лъабжъэ хуэхъуари.

Ильэс плІыщІым щІигъу ипэкІэ къыдэкІа а романым ущеджэжкІэ псом япэу гу зылъыптэр күэдым ядумылъагъу фІагъ мыбы зэрыхэлъырц: удихъэх зэпыту, и кІэм унэджысыху уимыутІыпшу уиІыгъщ. Ар бгъещІэгъуэнутэкым, зэныкъуэкъу, зэпэшІэт наІуэхэр хэту щытамэ. Къэхъухэр къызэриІуатэр цІыху зэпІэзэрытым и псэлъекІэцІэц. Итланэми, Къаныкъуэм къиІуатэм ухохъэри, укъыхэкІыжыну ухуэмийуэ адэкІэ къэхъухэм укІэлъопль. УзыІэпешэ ехъекІ-къехъекІрэ фэрыщІагъэрэ зымыщІэ тхакІуэм и псальэм.

ЖытІам и щыхъэтц романым щыщ пычыгъуэхэр «Ленин гъуэгу» газетым къытрайдзэн щызэпагъэужам цІыхур абы къызэрыщІэупщІамрэ къыпащэну зэрыщІэлъэІуамрэ. Зыкъуажи къэна къыщІэкІынтэкъым

тхыгъэ къыздимыкІа, къатхэрт унэгуащэхэр, егъэджакІуэхэр, хъупІэм тес Іәцыхъуэхэр, нэхъыжъхэр.

«Ленинград къикІа хъыджэбз» романым къыщиІуэтэжам и нэхъыбэр СэІэдулэ еzym и нэгу щІэкІаш, игъеваац иджыри щІалэ цЫнэу. Мыр езыр зытеухуар зауэ зэманным бийм ІәцЫхъа щЫпІэм къыщекІуэкІа псэукІэ хъэлъэрами, тхакІуэм и гупсысэр зауэм Іутхэм я ЛыхъужыгъэмкІэ гъэзат. Бийм ІәцІэлъ Налшык къыщекІуэкІхэр зэрытлъагъур Рае хъыджэбз цЫкІур зыхэтхэмрэ абы и фэм дэкІхэмкІэш. И къалэ Ленинград псээпыльхъэпІэм ихуарэ Рае и анэр бомбэ кърадзыххэм иукІауэ, хъыджэбз цЫкІур а гузэвэгъүэм къыхэкІарэ и псэ тэкІур Налшык къихъауэ... Сыт абы и натІэ хъунур? Хэт зыІущІэнур? Уоджэ романым, уфІэгъэшІэгъуэну.

Гугъуехь куэд зыгъэва, зауэм пасэу балигъ ищІа сабийр – ар езы тхакІуэм псэкІэ ихъумэ и блэкІарат.

Хэку зауэшхуэм теухуауэ япэм ятхахэм еджэн щІэбдзамэ, зэшыгъуэр, фэрыщІыгъэр ебэкІыу апхуэдэш. Псалтьэ хэІэтыкІахэм цЫхур къыкъуэмышыжу. Къаныкъуэм и романыр къызэрыгуэкІыу тхами, ар адрейхэм ешхъкъым, цЫхур къыхэшү, абы гукІэ зыхищІэр, псэкІэ игъэвир уэри зыхэпшІэу укъоджэ.

УрысыбзэкІэ къыдэкІам Рае шынэ, къикІуэт зымыщІэ хъыджэбз хахуэу къыхош – ар шаблон, зэшыгъуэ образхэм нэхъ хуокІуэ.

АдыгэбзэкІэ тха романым цЫхугъэмрэ хъэл-щэн дахэмрэ зыхэлбуу къыщыгъэльгъуа хъыджэбзыр нэгъуэшІщ, нэгъуэшІущ къэхъукъацІэхэри абы зэрыщызэххуэхуэнар, зы машцІэм адрей машцІэр къыкІэлъыкІуэрэ зыр зым пыувэжу. Урысыбзэм ину къыгуэгъэхуарэ хэІэтыкІа-гъэбэтауэ псори къыщыгъэльгъуаш. Лыхъужыгъэри, хэкум хуаІэ лъагъуныгъэри къыхош адигэбзэкІэ тха романым, ауэ ар зыгъэшІагъуэ, хэІэтыкІа псэльэкІэм хуэхейш.

Рае псээпыльхъэпІэм ихуэри, Іәцэ къицтэн хуей хъуаш. Техуэ-темыхуэми, Іәцэр егъяуэ. Техуауэ, фашистхэм ящыц иукІауэ къышІокІри, ар газетым ятх. Езы хъыджэбзым газетыр егъэпшкІу, фашистхэм ялъагъумэ жиІэу шынэу... ИтІанэ и анэшхуэм и гъусэу я псэупІэхэр яхъуэж, Іэпхъуэшапхъуэм щІадзэ... Ар адигэбзэм – езы романым зэрыхэтрац. Урысыбзэм Рае зэрыхэтыр щІалэ цЫкІу хъэлущ, и щхъэцыр кІэшІу щІэшшарэ щІалэ щыгъынкІэ хуэпауэ, абыкІэ езыми зигъэшІагъуэ.

Рае къызэрыгуэкІ хъыджэбз цЫкІут (адигэбзэм зэрыхэтыр), икІи абы игу щыщІэхэр, зэгупсысхэр, зыщІэхъуэпсхэр апхуэдизкІэ уи фІэш хъууэ къетхэкІаши, гъашІэм узыщыхуэза гуэрү къыпшохъу. Зауэм Іут и адэр бийм и лъэныкъуэ хъуауэ хъыбар щыІэши, мис абы и щхъэр къригъэІэтыркъым, гуфІэгъуэ тІэкІу къылъэлэсами ІәцІегъэхуж. И тур еудыхауэ, ауэ махуэ къэс къэхъухэм хэтү, псэуну еІэу, езым зихъуэжү, балигъ хъууэ – хъыджэбзым щэхуцЫкІуу зэрызиужыифар къызэргъэлэгъуар романым и ехъулІэнэгъэ наІуэрэ пэт, зэзыдзэкІахэр абы блэплъыкІаш, щыщ гуэри хамыгъэхъуэй.

«Ленинград къикІа хъыджэбз» романыр теухуац зауэ зэманным нэмыщэ зэрыпхъуакІуэхэм яубыда щЫпІэм къина цЫхухэм я бэшэчагъымрэЛыхъужыгъэри. Лыхъужыгъэри нэхъыщхъуэу хэт хъыджэбз цЫкІум и гугъу

пшыымэ, абы и гурыгъу-гурыштэхэр нэхъыбэу зэхьэлтэй түүхгүйтэш; и адэр хэкум епцийжауэ зэрагъэкъуаншэм зэрыригузавэмрэ и гъусэү къэна и анэшхүэ сымаджэрилэм щхьэктэй игу зэрыхэнтэй зэпытымрэ.

Зауэр иджыри кыздэмиса Налшык къоюэ Раерэ и анэшхуэмрэ, зауэм тут и адэмрэ бомбэр кыншытрагъэльялъэм Харьков вокзалим деж щыфтэхэдэ и дэлхүү нэхъыщтэй цыклюмрэ я хыбар иштэркъыми, араш и гур дзапэктэй и цыгтыузын эпэплъэр. А вокзал дыдэм деж зауэлтэхэм яхэт дохутыр Къэлэжьюокъуэ Мэжид зэрымыщтэхэдэ щыхуозэри, араш физыжыымрэ хыыджэбз цыклюмрэ Налшыккэй тээзигъэунэттэйр – иухагъэнт а тур ажалым къелыну. Мэжид ахэр къегъэгүгъэ зауэм тутымрэ кийтэдамрэ я хыбар къищтэйнү.

Мазэ бжыгъэ доктри, Рае зыкъыхуегъязэ Мэжид и ныбжьэгъу корреспондентым, абы и щхьэр кыншыттуу түүхгүйтэш; Рае и адэ майор Димитриев Николай машины зауэ нэужьым, Киев и Иштэркъем деж бийм защиргъэубыдаш. Нэмыцэм и лъэнэкъуэ ёнфытэй жицэу зауэлтэхэм закъыхуигъэзауэ щыхьэт техъуэхэри щытэш...

Рае а зэхихыр и фицхуэцтэйркъым: «Ар пэжкъым! Си адэр, дэ фицуэ дыкъээзылъагъу ди адэр, Хэкум щхьэктэй, дэр щхьэктэй и псэр иты-фынущ абы! Ар епцийжактэй хуунукъым!» Дапхуэдэу и гур имыкъузми, а хыбар шынагъуэр хыыджэбз цыклюм и закъуэ кийтэцтэй щхьэктэй егъэв – анэшхуэм жрицээмэ, а сымаджэр абы къемылынкэй зэрыхъунур къыгуроюэри.

Ильэс пшыктищ зэрыхъур Рае, абы и псэ къабзагъымрэ гү кийтэцтэйлъымрэ узытэпешэ, и анэшхуэр имыгъэлтэн щхьэктэй сүтри иштээнущ, езыми зыхигъэктэйдэ хуунукъым. Бийр Налшык къобгъэрытэй. Раерэ и анэшхуэмрэ куэд я фэм доктор, цынхубзым сүтри ишэччиныущ и къуэрылъху хыыджэбз цыклюм щхьэктэй. Ихийн анэшхуэм и насып къихынущ текийтэйгъэм нэс къэпсэуахэм яхиубыдэнү, иужийктэй еджаптэ щтэс Рае и ехъултэйгъэхэми щыгүфтийнтийнущ, тхээмшигктаафэ къызэртимыгъэуэнүр и къалэн нэхъышхэу илтэйтэу.

Нтээ, мис апхуэдэ зэхуштыктийтэй дахэр, псэ къабзагъэу анэшхуэмрэ Раерэ яку дэлхүүр хэткъым урысыбзэктэй къыдэктэй тхилъым. Абы нэмыцтэй, къэралым епцийжин түүхур а зэман шынагъуэм къызэралтытэу щытамрэ абы хиубыдахэм я түүхур хэплъэгъуэ дыдэ зэрыхъумрэ адигбэзм кууэ щызэпкърыхами, урысыбзэм хэбгүйтэнукъым.

Адэр Хэкум епцийжауэ къэтияа хыбараар романым и пэцтэдзэхэм деж къыхохьэри, и кийтэхүм дежцтэхдэгээ пэжыр къыщицтэй. Рае щэхуу псэктэй итэвэр а түүхгүйтэраш. И гащтэй къыщектийтэй хуар зэлтыгари араш, и гуфтигъуэр къытигъэхүжрэ и гуаэр итэвэгъуэу.

Текийтэйгъэр къэралым къехь, налшыкдэсхэми мамыру псэун ирагъэжъэж, аүэ хыыджэбзым и щэху бзыщтам и гур хегъэцтэй, и фэктэй зыми закъримыгъацтэй, и анэшхуэми а щэхур щебзыцтэй зэрышыс-хыям къихэктэй. Езыр фытэй дыдэу йоджэ, хъэл-щэн дахэ егъэлтэгъуэ, къэзтийху-къытиуплъэхэр и теплъэм къидехъэх... И гурыгъузым ириудыхын дэнэ къэна, псэ къабзэрэ дзыхь зытепштэй хүн хэл зэптийтэйрэ зитэй цынху дахэ къыхоктэй Рае.

Хъыджэбзым я унагьуэ щэхур ибзыцI щхъэкIэ, пцЫни зэрыхуэмь-упсынур къыгуроИуэ. Заум Iутхэм я унагьуэхэм ахьшэ иратырт, Рае и адэм щхъэкIэ ягъэува пособиер къахьати, хъыджэбз цЫкIум ар къиштэн идакъым – къыхуэштэнутэкъым. Мис абдеж анэшхуэми къещIэ Iуэхур зыПутыр... «Цыхум я нэгум хуиту сышилльэфынур сэ езыр пэжым сыйтетмэц», – жи Рае.

Шальэшхуи дэмыкIыу къацIэ унагьуэ цЫкIум и щэхур: пособиер Рае собесым ехылж, мазэ докIри, Димитриев Николай Хэкум епцIыжащи, унагьуэм ахьшэр трахылж жиIэу, а хъыбарыр зэлъацIыс.

Цыхум Iэпэ къыхуамышийуэ зыгуэрурэ гъащIэм хэпсэукIын папицIэ, Рае и унэцIэр ехъуэж, анэшхуэмрэ абырэ щЭрыщIэу псэун ирагъажьэ, ауэ къэралым епцIыжахэм я унагьуэхэм яхэту щIыпIэм зэрырашынумкIэ хъыбар кърагъашIэ. Сыбырым яшэнухэм яхэту хъыджэбз цЫкIумрэ фызыжыымрэ вокзальным къытохутэ. ЕпцIыжакIуэхэм я благъэ-Иыхъыхэм уахегъапльэ тхакIуэм абдеж. Уи гур ящIегъэуз.

Я насып кърехъэкI, зыгуэр къадоIэпыкъури, Раерэ и анэшхуэмрэ дамышу къагъанэ – апхуэдэ къыщыхъур зэээмэйзэххэт. Бийм зэтрикъута, зэхэфыцIа къалэ уэрамхэм къыдохутэж а Тур.

ТхакIуэм къехъулАхэм ящыщ къалэм, къуажэм я теплъэхэмрэ цыхухэм я псэукIэмрэ къызэригъэлъэгъуэфар. Налшык къалэ и уэрамхэм удеgeяпльэ, заум тхъэмьцкIэ зэтрицIа къуажэхэм удешэ, Раерэ и анэшхуэмрэ яужь урегъэувэри, уегъэльлагу апхуэдиз гугъуехьымрэ тхъэмьцкIагъэмрэ хэпсэукI адигэхэм я къабзагъыр, я цыхугъэр. Зауэр щекIуэкIым полицай бзэгузехъэхэм защигъэпшкIуу Рае и анэшхуэр лъаIуэу къуажэ-къуажэкIэрэ дэтащ, зыIухарь нэхъ тхъэмьцкIэ дыдэу псэухэм ящыщми, я унэ кIуэцIыр къабзэу, унэм щIашэрэ ягъашхэу, нэху къыщрагъэкIыу апхуэдэт. Фызыжь кхъахэц Нэхушыр, и закъуэу мэпсэу, абы и унэр апхуэдэу къабзэу дауэ щигъэтыф, езыми ишхын дэнэ кърихрэ жеIери Рае егъэшлагъуэ. Нэхушыр и гъунэгъухэр къыдоIэпыкъу – адигэм я псэукIэр апхуэдэц, тхъэмьцкIэр и закъуэу къагъанэркъым, зауэр екIуэкIми, а хабзэр якъутэркъым.

Мырат хабзэри, мырат адигэхэр зэрыштыари жиIэу тхакIуэм кърибжэкIыркъым, атIэ романыр езыр зэрызэхэльыр апхуэдэущ – лыхъужхэр зопсальэ, къаIуатэ, зэхуозэ, зыр зым доIэпыкъу...

Тхыгъэм и цыхъягъкIэ авторым иубыдауэ Иыгъыр ар зытеухуа пщащэм и лъэнныкъуэращ – абы и гъацIэ епллыкIэр долъагъу, и псэм зэрызигъэкъабзэм дыкIэлъопль. И псэр зэригъэнэхъапэрагъэнщ – и теплъэм куэдрэ и гугъу ищIыркъым. Нэмыцэ сэлэтым, Рае къыIуплья нэужь, жиIэу зэхьдох: «хъыджэбз зэхэуфIея цЫкIу». Зыкъом дэкIауэ щигъуазэ дохьу: Рае къамыцЦыхун щхъэкIэ щIалэ цЫкIу щыгъын щитIэгъэн хуей хуащи, ар хуабжуу къохъэльэкI, хуйтэкъым абы. Урысбзэм зэрыхэтымкIэ, Рае щIалэ цЫкIуу зэрыхуэпам иrogуфIэ, иргушхуэ, абы трегъэу.

Адыгэбзэ романым и кIэм дыноджысри, мис абдеж щыдолъагъу пщащэм зэрызильэшIар. Романым и фIэшыгъэцIэр – «Ленинград къикIа хъыджэбз» жыхуиIэ псальэхэм дыщрихъэлIэр и кIэухраш.

Рае къэзылъагъухэр, техникумым щІэтІысхъэну зэхэт щІалэгъулэр къыкІэлъыплъурэ къыззреджэр арац – Ленинград къикІа хъыдджэб!

Техникум пицІантІэм къыдохъэ хъыдджэб зэкІуж, бостей плъыжь дахэ щыгъыу, тхакІуэр мис иджы топсэлтыыхъ абы и тепльэм: и щхъэ-цыгъуэр зыуэ ухуэнаш, и пэ цыкІур кІагуэу пІэтІинэш. Таурыхъ-хэм къыххувыкІа тхъэІухудхэм хуэдээши, псоми къахош. Гугъуехъ-ри гуауэри щхъэщыкІыжри, лъэужыншэу кІуэдышац. Цыхупсэр псыхъя зэрыхъуам и щапхъэу, романым хэт хъыдджэбзым игу-и щхъэ щІызэтелъыр зэрыцІыкІурэ игъэв бэлыхъ къомым къелащи арац, къаб-зэу, цыхугъэшхуэ хэлъу балигъыпІэм иувэфац пщаццэр. Мис апхуэдэу зи псэр зыпсыхыфарац авторым икІэм-икІэжым пэжым иришалІэу зигу игъепсэхүжыр – Рае и адэр Хэкум епцІыжатэкъым, щыуагъекІэ епцІыжакІуэхэм хабжауэ арат. АдэкІэ сыйт къэххунур? Ар Іуэхукъым. Псом нэхърэ нэхъапэр – Ленинград къикІа хъыдджэбзыр хуиту дунейм тетш...

УрысыбзэкІэ щыІэ тхыгъэм Рае балигъ хъуауэ щытлъагъуркъым, апхуэдэ зэхъуэкІыныгъэхэри и гъацІэм къыщыхъуркъым.

Адыгэбзэ тхыгъэм и кІэухым укъызэшІиІэтэу дуней мамырим и гуфІэгъуэр къыхош. Романыр зытхам фІы дыдэу зыхицІерт зауэр зы-гъенэхуауэ иужъкІэ гъацІэм мамырим хэпсэукІ цыхум и гуфІэгъэм и кууагъымрэ и мурадхэм я дахагъэмрэ.

Романым и повесть варианту урысыбзэкІэ къыдэкІам еджахэми зытхами дагъуэ хуацІакъым. Къаныкъуэр езыр сыйт абы арэзы щІытехъуар жыпІэмэ, зэрыхуэдгъэфащэраши, СэІэдулэ и фІэш хъу-щэртэкъым ар Москва къыщыдэкІынү. ТхакІуэхэм я союзым хэмьту, езыр-езыру тхыль тедзапІэм иригъэхъя романым зыгуэр еплъыххэ-ну. Зы мацуэ гуэрим СэІэдулэ и къуэш нэхъыцІэ Хьид къалэ тхыль щапІэм щІыхъауэ «Девушка из Ленинграда» тхыль цыкІур къильэ-гъуаш – гуфІэу и къуэшым а хъыбарыр хуихъаш... Дапхуэдэ щІыкІэм иту къыдэкІами, зытхам дежкІэ ар гуфІэгъуэшхуэт, ехъулІэнэгъэт.

Къызэрыхэдгъэщаши, романыр хуабжьу ягъекІэшІат... СэІэдулэ и гъацІэм теухуауэ итхыжахэм дыкъыщоджэ мыпхуэдэу: «... романыр повесту Москва «Детгиз»-м къацтащ. ЯпэцІыкІэ планым роману, лист 16 хъуэ, хагъэхъат, ауэ зыгуэрхэр яужь ихъэри хэпсэлтыхъаш, къыдрамыгъэгъекІыххэну. ИкІэм-икІэжым «Детгиз»-м и унафэцІ Каримовэр ирагъэкІуэтри, лист 16-р пыцкІуз ищаш, романыр по-весту къыдагъекІац...» Хэт зэран хъуами илъэс плынцІ дэкІа нэужь зэхэбгъэкІыжкІэ мыхъэнэ иІэкъым, ауэ тхыгъэ купцІафІэм уеджэжу и фІагъым цыхум гу лъебгъэтэжыныр игъуэш.

КъЭЖЭР Иннэ,
филологие щІэнэгъэхэм я кандидат

КЪАНЫКЪУЭ СЭІЭДУЛЭ ЛЕНИНГРАД КЪИКІА ХЪЫДЖЭБЗ

Романым щыңш тыйыгыуэхэр

Техникумым еджэн щыңдза япэ маҳуэм Рае аудиторием щыңшынъар звонок къеуэу студентхэр псори я тысылпэ тысыжа нэуҗыш. Хъыджэбзыр щыңхъэри къызэтевылэжащ, езыр зэттысылпэн стил нэцці къильыхъуэу. Ар таурыхъэм хэт тхъялухудхэм хуэдэу дахэт, лэпкъульэпкъ зэктүйт, хэлэтийлатэкъым. И щыбыагымкі эзэціэмькъуэпауэ щытеуттышхъя и щхъэцыр зэціэлэдарт, хъэуазэ плъифэу; и ниті хуэнэшхъеинфэу къылупльэр нағуафэ-щхъуафэу къильдыкылт, и пэр хуэпэттінэ машціэу нэктүү хужь дыхъэрэним декілурт, и набдзэхэр хуэссырыху машціэт, ауэ къурашэу зэээмизэ хэлъэтырт, езыр жъэгъуҳут, тхъэрикъуэ пшэхут, лэдэбу зекілурт. Ар аудиторием щыңмыхъ щыңкі эзэціэвэу зэхэса студентхэр щым зэргъэхъуауэ абы къеплъырт, я жъэр Гурыхуарэ я нэр мо дахащэм къытрамычыфу. Рае зричыжри, къильэгъуа тысылпэ нэцціым хуунэтлаш, зэрылэдэб зекілурт. Щалэхэм хъыджэбзхэмий щхъэр ирауэнтлэкылт Рае здэктүүмкі. Ахэр абы кілэлъиплъаш ар икіл дыдэ стилым нэс кілурэ піланәпәм дэттысахъ. Рае а здеттисахам и тхъялумәм къилюерт щалэхэр зэхъуцацэурэ еzym теухуауэ къажъедэкі псальхэр:

«Ленинград къикіа хъыджэбзи ар».

Рае зэттысылла стилым къыбгүрт курит сатырым щалэ гуэр дэст, лъэпкъукі эдигэу фэ тету, и тхъялумэр тегъэхуауэ урокым едаюэ філкіла, и ижырабгъукі къыщыс хъыджэбзым зикі хуемыплъекілу. Лекцэм зэрэдайум хуэдэурэ, Рае зэээмизэ абы хуеплъекілт, и нэктубгъум філкіла имылъагъуми. Гу лъитэрт а зы щалэм філкіла къэмийнэу, япэ еджэгъуэ сыхъетыр зэфілкылху, нэгъуещі стил бгъэдэс, жыжъеуи къыщыс щалэхэм мызэ-мытілүү я щхъэр кърауэнтлэкілүүрэ къызэреплъым.

Апхуэдэурэ екілүекіла сыхъэтитіи, щыи, пліши... Ауэ Рае зэи хүштікъуакъым къыздеджэхэр зээгъеңшхунш, зыгуэрхэр ныбжъэгъу къесцішнш, жиілүү. Зыщагъепсэхум деж, ар щхъэгъубжэм кірүувэрти кірүитт дэплъу, жыы къабзэ зыщілезыгъэхуу щыбым дэт студентхэм яхеплъэу, е щыңмыхъху щыист, аудиторием къыңшінахэм зэжракіэм щілдэлүү, зэээмизи абыхэм яхуеплъекілу. Рае и сэмэгурабгъу сатырым къыщыбгъурыс щалэри цылхумыхъэт, псэлъэгъуейт, укійтэхт. Хъыджэбзым къицілкіэт абы и ціл-унеціл: Бэрычэт Султана, икіи зэээмизэ еплъырт, дауикі, мыр Ларисә и дэлхүү укійтэхырагъэнш, жыхуиілүү...

... Зэгуэрым, историемкі егъеджакілум и лекцэр иуха нэужь, Бэричэттыр абы еупшілаш нобәрей темэм хиубыдэ луэхугъуэ гуэркі. Студенттыр зыщілупшіам историкыр зы дакъикъекі хигъэгүпсисыхъаш, икіи и щхъэр игъекілэрхъуаш, апхуэдэ упшілр філгъеңшілгъуэнү. Студентым и упшілм жэуап иритыху, ар аудиторием щілсхэм гурылуюгъу ящицішнш, урокыр иухри, звоноки къеуаш. А дакъикъэм ирихъеллілүү егъеджакілум и кілүүх псальхэр жиілаш:

— Бэрычэттым къызитар упшіл гъеңшілгъуэнш икіи гугъуш. Сэ абы сыйкигъеүлэбжъаш, жэуапыр зэрестыжыну щыңкіл къысахуэмьшілүү.

Прозэ

Апхуэдэ упшІэ бэлыхь къыщызэптыфакІэ, товарищ Берикетов, уэ хуэмыхуу уеджэну къышІэкІынкъым, пхузогтъэув «тху». Ауэ бжесІэр мыраш: урысыбзэр фІыуэ зэгъашІэ. Бзэр умышІэу, жыжъэ укІуэфынукъым.

Рае ильэгъуаш историкир къыщыщытхъум, СултІан плъыжъ къызэрыхъуар, гу лъитащ бзэр зригъэшІэну чэнджэш къышритым, ар зэуэ егъэджакІуэм зэрыхудэпльеям, и щхъэр Іэтауэ, къыжраІэм хэгупсысыхъу, и нык'усаныгъэр кууэ зыхицІэу зэрэдэгүам.

КъыкІэлтыкІуэ махуэм физикэмкІэ езыгъаджэм СултІан доскам къыдишащ. УрысыбзэмкІэ ешІэкъуауэ пэтми, физикым и упшІэхэм абы тэмэму жэуап иритащ, ауэ кърита задачэхэр фІыуэ хуэшІыжакъым. Физикым абы оценкэу «плЫ» хуигъэуваш, теориер зэрищІэм хуэдэу практическэ задачэхэри ищІыфу зригъэсэну къыжриІэри.

Ешанэ махуэм а Бэрычэт дыдэр доскам къыдишащ математикэмкІэ езыгъаджэм, ауэ кърита задачэхэр хуэшІакъым. Апхуэдэу щыхъум, егъэджакІуэм абы оценкэу «тҮ» хуигъэуври игъэтІысыжащ.

Рае гу лъитэрт математикэмкІэ къызэрыкІэрыхур студент щІалэм хуабжьу къызэрыхъэлъэм, зэригъэшхъэжагъуэм. Езы дыдэми, къызыхихыр къыхуэмьшІэжу, игу щІэгъурт щІалэм, фІэпсэкІуэдт. Адрей предметхэмкІи хуэмыхуу еджэу щытатэмэ, жыпІэ хъунт абы зэрэджефын акъыл имыІэу, техникумым гугъу зыщІыщригъэхъини, зэманыр щІыщигъэкІуэдыни щымыІэу. АрщхъэкІэ белджылыт ар еджэным зэрыхуэгурыхуэр, фІыуэ зэрэджефынур. АтІэ сыйт абы математикэр щІимышІэр? Сыйт историемкІэ «тху» къышІихыифыр, мыдрей математикэмкІэ «тҮ» къихыинкІэ щІэхъур?. Рае и гум къэкІыжащ зауэм хэкІуэда Мэжид, абы и щхъэгъусэ Дахэлинэ, иphъу ФатІимэт, и гум къэкІыжащ Луси, Лариси, МухъэрбиикІ, дядя Мыхъмуди – зэман гугъухэм еzym щІэгъэкъуэн къыхуэхъуахэр. ЩыхуфI куэд яхэтиц адыгэхэм. ПшІэну щыткъым, мы Бэрычэтри яхуэдэу къышІэкІынц щисабийгъуэм къышыщІэдзауэ Къэбэрдейм щицІыхуахэм. Сыйт-Іэ иджы Рае абы щІыдэмыІэпыкъупхъэр, зы предметкІи къыкІэрымыхуу еджэ хъун папшІэ? АтІэми, а щІалэр Ларисэх щаунэкъуэшкІэ, и дэльху дыдэррагъэнкІи щыхуунукІэ? Школым щыщІэса ильэсхэм хъыджэбзыр дэІэпыкъуфу щытащ къыкІэрыху еджакІуэхэм, зыдэІэпыкъуухэр тІэкІутІэкІуурэ мыдрейхэм ялъэшІыхъэжу, оценкэфI къяхъ хъужу щытащ...

Рае анэшхуэм ириІуэтыллащ и мурадыр, икІи и псальхэм я кІэухуу жрилащ:

– Уэзгъэльэгъуашэрэт, нанэ, ар зэрыІэдэбыр, зэрыукІытэхыр! А щІалэр апхуэдизкІэ мэукІытэри, и нэ къыпхуигъязэу къоплтыфыркъым, сибгъукІэ зэрыщиц къудейм щхъэкІэ абы бэлыхъу ишэчир зыхуэдизыр пшІэнкъым. СщІэркъым абы дэІэпыкъуэгъу сзыэрыхуэхъуну щІыкІэр.

– Сыйт, си псэ тІэкІу, абы гугъуу хэлъыр? – жиІаш анэшхуэм. – Зы гуп фыщыхэскІэ, жеІэ мыраш, сыбдэІэпыкъунущ, жыИи. ГуфІэу узыдигъэІэпыкъунц.

... АрщхъэкІэ Рае гугъу демыхуу къехтулІакъым и мурадымкІэ щІалэм епсэльэнэир. ЩІалэм нэрылъагъуу зыщихъумэрт хъыджэбзым и нэгум пэшІэхуэным, зык'ышидзей зэпьитт. Рае фІэигъуэджэт еzym япэ зригъахуэу хэгъэрэй зыхицІыныр.

ЩІалэм хуэзэну таучэл щицІкІэ, хъыджэбзыр зэуэ Іэнкун къэхъути щІилъэфыжырт: «Хъунц-Іэ, дызэІуплъынц иджыри, деплъынц абы дяпекІэ и щытыкІэнум», – жиІэу.

Прозэ

АрщхъækIә СултIан а зэрыхамэгу-хамащхъэт, зэрымыцIт. Мыбдежым Рае мурад ицIацI щIалэмрэ езымрэ зэжраIэр нэгъуэцIым щызэхамыхын щIыпIә зыщыхуигъэзэну. ЯпэцIыкIә абы зригъэцIэнцI Бэрычэт Ларисэ ицIыхурэ имыцIыхурэ. АдækIә зэрыхъур плъагъунцI. Ауэ дауэ хуэза хууну и закъуэу? Ахъа, къицIацI: занятиехэр псори зэфIækIрэ, студентхэр шхапIэм кIуауэ къышыцIэкIыжкIә, къыфIэмьIуэху щIыкIәуэ зыбгъуригъэхуэнцI.

Апхуэдэ мурадкIә, занятиехэр зэфIækIа нэужьым, Рае учебнэ корпусым зыкъыцIигъэнацI, корпусым ищхъэррабгүэ лъэныкъуэмкIә, агрономхэр зыщеджэ аудиторием щIыхъэри щхъэгъубжэм дэплъу увацI, СултIан шхапIэм щыкIуэрэ зригъэлъагъуну.

Студентхэр, я тхыльхэр общежитхэм щагъэтIылтыжауэ, зым адрейр и ужь иту кIуэрт шхапIэм. Мыгувэу хъыдджэбзым къильэгъуаш СултIани. ЩIалэр шхапIэм кIуэрт, лъагъуэ цIыкIум тету, и закъуэу, и щхъэр щIэIуарэ хуэму бакъуэу.

«Тхъэм ешIә ар зэгупсыс, – жиIэрт Рае игукIә, – «тIу» къихъар зэрикъутэжыну щIыкIэра? Абы ишIэххэркъым сыйдIэпькъуну мурад зэрысцIар».

Хъыдджэбзым учебнэ корпусым къышIэкIри шхапIэмкIә игъэзацI, Бэрычэтым кIэлъыпIацIэу. Шэджагъуашхэр къызэрыратыну чекхэр буфетчицэм иригъэтхауэ, щIалэр шхын къеIыхыпIэм екIуалIэрт. Хъыдджэбзми чекхэр къыIихри, абы кIэлъувацI. Бэрычэтым шхынхэр ярылъу пщафIэм кърита тепщэчхэр ихъри стIол нэшI гуэрим тригъэувацI, цIыхухэр здэшыс лъэныкъуэмкIә и щIыбагъыр игъазэри тIысацI.

Рае и Iуэхур мыбдежым къызIыхъацI: дауэ иджы ар шхынхэр ихъу Бэрычэтым зэрыбгъэдэтIысхъэнур, апхуэдиз стIол нэшIхэм яблэкIыу? Сыт ишIэнт, и курсэгъу хъыдджэбзхэм ядэтIысацI. Ар къыбгъэдэсхэм зэрэуэршэрылIэ щIагъуэ щIэтэкъым, мыпIацIэу шхэрт, языныкъуэхэм СултIан дежкIә плъэуэ: шынэрт теплъэкъукIыу щIэкIыжынкIә.

Сытми, щIалэм шхэн иухщ, тэджехирэ щIэкIыжацI. РаикI зызэпильэцIыхъыжри псынцIэу абы кIэлъыцIэкIацI. Спорт площадкэм ит пхъэшыкту кIыхъым деж ар щIалэм щылъэцIыхъэри жриIацI:

– СултIан, къысхуэгъэгъу, ауэ сэ уэ куэд щIауэ зыгуэркIә сыноупшIынуг...

– Сытыйт? – нэшхъыцIэу къыхуеплъэкIацI ар хъыдджэбзым. – ЖыIә.

– Сэ Бэрычэт унэцIэм куэд сигу къегъэкIыж... Сэ Бэрычэт Ларисэ си ныбжъэгъу дыдэцI. Ярэби, пцIыхуу пIэрэ ар уэ, Iыхълагъ сырткIә къыбгуэмыхъэу пIэрэ?

Мыбдежым СултIан зэуэ къыпьгуфIыкIиш, и гупэр хъыдджэбзым къыхуигъязэри, и нэгур зэлтIыIухауэ жиIацI:

– Ар сэ си шыпхъущ... Уэ дэнэ щыпцIыхурэ Ларисэ?

– Сэ фи деж сыртIыгъяцI оккупацэм щыгъуэ, си анэшхуэр си гъусэу.

Уи анэ Нафилэ Нэхушыр деж дришири егъэлеяуэ дигъэхъэцIацI щытацI.

– Уэ у-Рае-тIэ? – къэуIэбжъацI гуфIэу СултIан.

– НтIэ, сыр-Раещ... – хъыдджэбзри абы хуэгүфIэжкацI. – ПцIэжэрэ, шыдI эжжэкIә дыдэпшыжауэ щытати Налшык гъуэгум нэс?

– Пэжш... Уэлэхъи, укъэзмыцIыхужат, Рае...

– Сэри занцIэу укъысхуэцIыхужакъым... Бэрычэт унэцIэм шэч сигъэцIат, ауэ сыномыупшIыфурэ иджы къэсаш... Дауэ щыт-тIэ Нафили Лариси?

Прозэ

– Харьзынэхэц. Ди анэм, япэхэми хуэдэу, унагьуэр зэрехьэ, Ларисэ тыкуэнтету къуажэм щолажьэ. Фэ дауэ фыщыт, узыншэкъэ уи анэшхуэр?

– Нан э узыншэц, иджыри бэзэрым щолажьэ, сэри, мис, сыкъызэрыплъагьущ... Ларисэ Іей дыдэу сигу къэкІаш, тхээ. Пэжц, абы сэрэ дызэхуэзауэ щытащ мазитІ и пэкІэ, аүэ абы лъандэрэ ильэситІ дэкІауэ къысфлощI, си нэ къоکI слъагъунхэу.

– ХушЦыхъэрэ? Выходной къудей иІэкъым, итІанэ ар Москва торговэ институтын заочнэу щІэтЦысхъаши, зэман тІэкІу къыхудэхуэми еджэнэрыц зытригъекІаадэр...

Раерэ СултІанрэ я зэпсэлъэнэр зэпаудаш я курсэгъу студент щІалэ блэкІыххэм:

– Уэлэхьи, СултІан, хъыджэбзхэм я нэхъ дахэр къахэбудамэ, щэху зыпшІурэ... – жиІаш зым, щІалэм и тхъекІумэм къипсалъэу.

– УнасыныфІэц уэ, дынохъуапсэ, – жиІаш адрейми.

Рае адыгэбзэ псальэр зэхицЦыкІри, плъыжь къэхъуат, аүэ и щхъэр ирихъэхри пыгуфІыхІаш, и жагъуэтэкъым Бэрычэтээр щІалэхэм зэрыхэнэІукІым езыми и фІигъэ зэрыхэлтыр.

– НакІуэ-тІэ, Рае, ди общежитымкІэ, – жиІэри СултІан къежъэжащ, – хъэцІэ утцЦынц.

– Хээуэ, сэ сыкІуэжын хуейш, – идакъым Рае, – дызэхуэзэнц иужькИи.

Мыбдежым щызэбгъэдэкІыжащ щІалэмрэ хъыджэбзымрэ.

... Пшыхъэцхъэ гуэрым Рае лекцэхэм зыхуигъэхъэзыру здэшысым, тхылъ гуэр хуей хъуаш. Я еджапІэм и читальнэм кІуэнути, жыжъэт, абы къицинэмыщІауэ, кыифІ хъуауэ къалэм уикІыу Затишьем укІуэныр дзыхъщЦыгъуэджэт... Зауэм къиша къулейсызыгъэхэм щыщ зыти, техникумымрэ къалэмрэ я зэхуаку щы ЦэнэцЦым деж нэмыцэхэм зэтракъута школ бгынэжар щытт. Абы и Цэшэльяшэм цЦыху щахъунщІэу, щаукЦыпи къэхъуу студентхэм зэрагъэхъыбарым зыкъомкІи щыгъуазэт Рае.

Тхылтым хуей хъуа щхъэкІэ, Рае техникумым и читальнэм кІуэфынүтэкъым. Іуэхум хэгупсысыхъри, абы гукъэкІ ищІаш техникумым и общежитым Іэпхъуатэмэ нэхъ тэмэму еджа хъуну, икІи темыгушхуащэурэ жиІаш анэшхуэм:

– Нанэ, сэ зыгуэркІэ синольэІунут.

– ЖыІэ, си псэ тІэкІу, сэ уэ пхуэзмыщІэн щыІэ?

– Общежитым си Іэпхъуену арат, нанэ, хуит сыкъепшІтэмэ. Урокхэр зээгъэцІэн щхъэкІэ куэдым сыхуей мэхъу, аүэ сзызхуейхэр ди унэм щызгъуэтыркъым. Къыздеджэ хъыджэбзхэм сазэрыпэІэцІэри сигу къоуэ...

– Ерэхъу, си хъыджэбз, Іэпхъуэ, – жиІаш анэшхуэм арэзыуэ. – Уеджэн папшІэ Іэджи ухуейш. Аүэ сумыбгынэ. УшыхущЦыхъэхэм деж къэкІуэжурэ зызгъэльягъу.

– Нанэ! – Рае гуфІэщауэ анэшхуэм зыпшІэхидзаш. – Уэ сэ си псэр узбгынэн дэнэ къэна, игъашІэкІэ сыпкІэрыкІынукъым, выходной пшыхъэцхъэ къэси сышыхущЦыхъэхэм дежи сыкъэкІуэжинущ...

... Рае общежитым зэрыІэпхъуэрэ махуитІ дэкІауэ, пшыхъэцхъэм кІуаш читальнэм. ЗэрыщЦыхъэу зиплъыхъри къильэгъуаш дурэшым дэсу СултІан лэжыгъэ гуэрхэр зэрищЦыхъыр. Рае абы и щЦыбагъымкІэ щэхуу къыдыхъери щхъэпрылъаш: задачэ гуэрхэр ищЦыжу арат

Прозэ

щалэм. Рае абы еупщиаш макъ щэху дыдэкIэ, мыдрей студентхэм зэрэн яхуэмыхъун хуэдэү:

— АтІэ, дауэ щыт иджы уи Іуэхур? КъышхуЩегъэдзІарэ?

Щалэр къэшта щыкIэу къызэппльэкIаш. Къышхъэштыр Раеу къышыцIэкIым, тIэкIи плъзыж къехъуауэ, гуфIэу къипидзащ:

— Сыту фыт укъызэрыщыхъар! Къэтысыт моуэ. Хъуэ зыри къысхуущегъэдзыркъым.

Раे щалэм бгъэдэт йысхьэри, стольм тель тетрадыр къицтащ. ТэлайкIэ хэплъаш абы и задачэ ныкъуэшIхэм, хэгупсысихъаш, тIэкIу и щхьэр игъэссыу, иужькIэ жилащ:

— Пэжщ, зыри къыпхуущегъэдзыркым. Къепль-тІэ мыдэ. Мис мы цифрэхэр кореным хуэбгъэкІуа нэужь, мы тІур зэрыхогъэкІуэдэж... — икІи дэтхэнэ бжыгъэхэр сыйтым хуэгъэкІуэн хуейми нахуэ щицІурэ иригъэлтээгъуаш.

— ГурыГуэгъуэц, — жиIац СултъIан, Рае и нэм щIэплъэн темыгушхуэу.

Рае ищыжа задачэм ешхь нэгъуэцI зы кърихц задачникми жиIаш:

— АтІэ, мис мыр щІыжи дегъэплъыт. ЙтІанэ сэ къесциінщ аркъизербугурыГуар.

Султ^{ан} задачэр къритхы^кIри, ищ^ыжу щ^идзащ. Рае абы к^иэлтып^лырт, бжыгъэхэр зыхуей хуигъээфрэ хуимыгъээфрэ къип-щытэу. Аүэ илъагүрт щ^иалэм зыри зэрыхуэмьщ^ыжыр, и щхъэр пищ^иэншэу зэрикъутэр.

— Мис идкы псори гурыштугъуещ, — жидаш хъыдажбэзым иужьк! Э, щатэри, — уэ еханэ классыр къэбухыху фытуэ уеджами, ебланэм кыншыбджа Ѣы! Экъым.

— КъэпщIаш. Заэр зэран къытхуэхъуаш: си адэр фронтым кIуа нэүжь, сэ сымылажьэу хъуакъым.

— Дэ иджыпсту зэхэдгээк Йынкъым математикэмкІэ укы-щІыкІэрыхум и щхъэусыгъуэр... Дэгъуэ хъуаш къышыщІэддээнү темэр къызэрыйтщІар. Дэ япэшІыкІэ щІэрыщІэу джыхжынищ еханэ классым и программэр, иужькІэ ебланэ классым ейм дыхыхъэжынищ. Умыгуза-вэ, Гүэхум шынагъуэу зыри хэлъкъым. Иамал зэриIэкІэ, а уи «двойкэр» пкъутэжынщи, оценкэфI къэпху уеджэ хъужынищ.

Рае идже СултЫан еупЩыжыртэкъым, чэнджэц ирихъэл. Им арэзы къытехъуэрэ къытемыхъуэрэ зригъэш. Эн папщ. Хъыдже бзыр щалэм хүщитт нэхъяжыр нэхъыш. Им зэрыхуучтыным хуэдэу, модрейр абы и пащхъэм щыпльагьурт пэщ. Эдээ классым щэт. Йысхъа къудейуэ япэу азбукэрг зыгурагъа. Им хуэдэу.

... Апхуэдэ щыкIәкIә Раерә СултIанрә ныбжъэгъу зэхуэхъуаш, мыйдежым тIуми щыщIадзащ зэгъусэу урокхэм зыхуагъехъэзыру, зыгъепсэхугъуэ зэманхэм я нэхъыбапIери зэгъусэу ирахъэкIыу.

* * *

Раерэ СултЫанрэ пыыхъэцхъэ гуэрым, зэрахабзэу, урокхэм зы-
щыхуагъэхъэзырц читальнэми, къыцЫкыжахэц. СултЫан зы-
хицЫэрт хыдгэбзым и фыгъэкИэ пщэдэй сыйт хуэдэ предметымкЭ
къемуущIими, епIыркъ-ешыркъими, жэуапхэр зэритыфынур. А
зыхэцЫеныгъэм ар хуигъэпабгъэрт фыгъуэ гуэрхэм, хигъапльэрт
гъацЫэм хуэцЫерацЫэу. Щалэр къэувыIери зиплыхъац, уафэм дэп-
льеящ. Вагъуэ цЫкIухэм уафэ лъацЫеншэм нащхъэ ѢзызэхуацЫир,

Прозэ

пишыхъэцхъэ жыбы маштэр псэм філіфту къыпщіхурт, пкъыр игъэжану. Къыбгъурыт пищацэм щіалэр нэ гуапэкі э хуепльэкірт.

— Рае, синользіунут, — жидаш абы хъыдажбзым, хуэдзыхъмыщіу.

— Сыт, Султтан? Жынэ... — къышіндзаш Рае, зэрихабзэу щэнайфілэу, Іэдэбу.

— Накіуэ, тіэкіу къедгъекіухь, дыздыхэгъэт мы пишыхъэцхъэфіым.

Рае щіалэм къепльаш къеуіэбжъагъэфэу, япэу щилъагъур иджы хуэдэ, иужкі э маштэр хэплъэри, и щхъэр ищіаш: «накіуэ». Ныбжыщіхэм ягъэзац техникумым и ипшэррабгъу жыг щіагъхэмкіэ.

— Иджы ильэситху мэхъу уэрэ сэрэ япэ дыдэу дыщызэхуэза льян-дэрэ, — къргъажэ щіалэм, иджыпсту и іэ зыхэціэнныгъэм блэкіа зэма-ным хуригъэплъэкіижу. — Псы маштэр ежэха абы льяндерэ...

— Уэ абы щыгъуэ уажьмыжыфэт, — маштэр пыгуфіыкіаш Рае, — икіи зыкъысцыбдзейрт. Иджы зэуэ лы ухъуаш.

— Абы щыгъуэ сэ узым сиужыгуат, сиизерыхъури ильэс пишыкіушт.

— Телъиджэш, сэри пишыкіущ сыхъуауэ арат. — Мыбдежым Рае тіэкіу зыщиіэжъэу хэплъэри пищац: — Султтан, Лусэрэ сэрэ фи деж щхъекіуэу дыныщыкіуам дэнэт уздэшылар? Маштэрэ зыспльыхъа сэ, услъагъун си гугъэу, арщхъэкіэ зикі си нэгу укъышіхуатэкъым.

Султтан мыбдежым къенэцхъеяш, икіи пидзац макъ дэгукіэ:

— Абы щыгъуэ сэ хыыбарегъашіэ сагъекіуат ди анэшыр зыдэс къуа-жэм.

Нэцхъеягъуэ мацуэр щіалэм игу къызэригъекіижам хущіегъуэ-жауэ, тіэкіурэ щыташ хъыдажбзыр, иужкі э жидаш:

— Араш уныщіыддэмыкіуар уи адэр щызэуа щыпіэм.

— Абы и ужкі э сэ іэджэрэ сыкіуаш а зэуапіэм, сепльаш си адэр зыщіэль къуэшыкхъэми.

Къэхъея псалъэмакъыр лъэнэйкъуэ зэрэзыжын и ужь иту, и ныб-жъэгъу хъыдажбзым тепсэльыхъын щіедзэ Рае.

— Сыту си гуапэ хъуа Ларисэ институтын зэрышіэтійсхвар! Сэ соціэ, ар еджэфынущ, гурыхуэш.

— Уэлэхьи, ар еджэнтэмэ, сэраш аххумэ.

— Умышынэ, Султтан, мы гъэр къогугъуэкіми, иужкі э ухээгъэ-жынш.

— Тльагъункъэ... Рае, сэри зыгуэркіэ синоупшіунут, хуит сицъепшімэ.

— Къызэупші.

— Уи анэшхуэмрэ уэрэ ди деж фыщыщыхъэціам, фи унэціэр зэрыжыфілар Димитриевэуш, щхъэ ебгъэтхрэ-тіэ иджы уи унэціэр Деми-чевэу? Араш сэ, укъесціыхужами, нэхъыбэу зэхэзещхъуэн ущіэсцілар.

Рае зэціэувыікілауэ щіалэм къепльырт, и фэр зэрыпшілар мазэ нэхум хэплъагъукіу, гъын къудейуэ къызэфіэзэрыхъуэ.

— Мызэкіэ сыхыумыгъэзых, Султтан, — къыпидзаш Рае, щіалэм губгъэн къызэрыхуимыщіынкіэ, гуаэм и гур зэрихузыр и псэльэкіэмкіи и нэгумкіи наіуэу.

— Ухээгъэзыхыркъым, — жидаш Султтан, а Іуэхумкіэ зэреупшіам хущіегъуэжауэ.

Мыбдежым ныбжыщіитіир щызэрыхэгъепльаш, зэжраіэжыф щымыІэу. Къаіуруупшіиуат іэфіу зэрызэпсэльяри, пишыхъэцхъэр зэхуэгуапэу зэрызэдагъакіуэри. Күэд дэмийкіу ныбжыщіхэм, зы псалъи зэжрамыІэу, къагъэзэжац техникумым.

ЗэбгъэдэкІыжауэ, СултЫан общежитым щыкІуэжым егупсысырт Рае апхуэдизу къышІэнэщхъяям и щхъэусыгъуэр къыхуэмыйІэу. Пэжш, Димитриевэц абы и унэцІэу щытар, иджы Демичевэу зэрихъуэкІаш. Сыту пІэрэ, ярэби, ар къызыхэкІар? Мыбы зыгуэр щыщиІэц.

Иужьрей зэмманхэм хъыджэбзыр пІальэкІэрэ нэшхъей къехъурт, и гум къызэригъыкІыр, гухэшІ зэриІэр къапшІэу и фэм зихъуэжу. СултЫан егупсыс пэтми къыхуэшІэртэкъым хъыджэбзыр зыгъэшхъэжагъуэр, абы еупшІу щІэнэщхъейр жригъэІэнуи дзыхъ ищІартэкъым, ээ щеупшІам кърита жэуапыр ищІэжырти. Апхуэдэ дакъикъэхэм деж, СултЫан хъыджэбзым бгъэдэтмэ, зригъэзэкІырти нэгъуэшІыпІэкІэ плъэрт, абы гуныкъуэгъуэ езытар езыра хуэдэ, зигъэкъуаншэ щыкІэу. Щалэм имышІэн щыІэтэкъым Рае нэшхъыфІэ къишІыжын щхъэкІэ, ауэ, сыт имышІэми, апхуэдэ Іэмал къыхуэгупсысыртэкъым, хузэфІэкІырати, зыри жримыІэфми, и гур щІэгъурт, дэгузавэрт, дэнэшхъейрт.

Анэшхуэр Рае деж зэээмэзэ къакІуэурэ къышилъагъу щыІэт. Фызыжыр икъукІэ щыгъыныджэт, япхэм хуэдэуи зэфІэтыжыфыртэкъым, къикІуҳырт хуэтхышэу. Абы и теплъэм наІүэ къыппшишІырт ар къулэйсизу, гугъуехъ хэмийкІыу зэрыпсэур. Хъыджэбзыр и анэшхуэм ІущІэрт гуфІэгъуэр и нэхэм къышІэлъыдкІыу, къышыса дакъикъэм фызыжым бгъэдэлъадэрт, ар къышыкІуэнур ищІэу ежъэу щыса хуэдэ.

СултЫан игъэшІагъуэу щыкІэлъыплъ къехъурт а тум я зэІущІэкІэм, я зэхуэгумэшІэкІэм. Фызыжыимрэ хъыджэбзыимрэ яку лъагъуныгъэу дэлтыр щильагъукІэ, абыхэм пишІэуэ яхшишІым хэхъуэрт, ахэр и пащхъэм щапхъэу щыувырт, зэрылъхузэрыпІу нэхъыжыимрэ нэхъышІэмрэ зэрызэрылъагъун хуейм и щапхъэу.

... Зэгуэрым читальнэ залым семинархэм зыщыхуагъэхъэзыру здышІэсым, щІалэр аргуэрү тегушхуэри еупшІаш хъыджэбзым:

– Рае, сэ сошІэ нэшхъягъуэ гуэр узэриІэр, сигу къоуэ ар зэрызумыгъацІэр. СынользІу, къызжеІэ уи гукъеяуэр. Сэ сошІэ уи анэр зауэм зэрихэкІуэдари, уи дэлху цыкІур зэрыпфІэкІуэдари, ауэ уи адэр... Щхъэ пенсие къывамытрэ, уи адэр зауэм хэкІуэдамэ? Щхъэ къулэйсизу псэурэ уи анэшхуэр?

Иужьрей пасальэхэр щызэхихым, хъыджэбзым, зы пищыхъэшхъэ хуэдэ къабзэу, и фэр пыкІаш, и нэхэм нэпс къекІуаш... И Іупэ цыкІухэр фызэтеуэу ар щІалэм къеплъырт, къызэрэреупшІым и жэуапым щхъэкІэ химыгъэзыхыну къельзІу щыкІэу. Ауэ икІэм, сытми, къызэрэдэхъея и гу бампІэр ирикъухыжри, и нэпсыр щИльэшІыкІурэ жиІаш:

– Пэжш, СултЫан, сэ сыкъэнащ зеиншэу, анэшхуэм фІэкІа симыІэжу. СфІэкІуэдаш си дэлху цыкІури...

– А псори куэду гуаэшхуэц, Рае, ауэ сыт пишІэн, зауэр – зауещ, уи закъуэктым насыпыншагъэ зытепсыхар.

– Ари пэжш, ауэ...

– Сыт гъэра?.. Дэнэ щыпІэ уи адэр щыхэкІуэдар? – щІоупшІэ СултЫан темыпыІэжу.

Аргуэрү хъыджэбзым и нэкІущхыитІым нэпс пІашэхэр къежэхри, тхыль напэ зэгуэхам теткІуаш, иужькІэ ерагъыу къыдришнейурэ макъ щэхукІэ пищац:

– Зауэм щышІидза япэ махуэхэм си адэр фронтым Іухъаш, ауэ и зы письмо фІэкІа къытІэрыхакъым... Къигъэзэжакъым зауэ нэуҗым... СултЫан, укъызэмыупшІафІэкІа, сыхнуумыгъэзыхъ, кхъыІэ. Уэ бжезмыІэр сэ хэт жесІэн, ауэ, плъагъуркъэ, си гум техуэркъым.

Прозэ

— Хүнщ-тIэ, Рае. Къысхуэгъэгъу...
Абы и ужъкIэ СултъIан хъыдджэбзым еупщижакъым и адэм и IуэхукIэ.

... ПлIыщIрэ блы гъэм и бжыхъэр икIырт. Жэцхэр бзыгъэ хъумэ, щIы щыхъэфэми, жыг къудамэ пIанэхэм жэптыр къатехауэ нэху къекIырт, къеIумылауэу сыйхъуми щизэшIоблэ къиххэхуэрт.

Студентхэр пIыхъэшхээ зэманхэм нэхъ зыщиплъагъур читальнэ залырат, е аудиториехэм щIэсу еджэхэрт, зым имыщIэр адрейм къыгуригъяIуэу. ЕджэнымкIэ зи Iуэху нэхъыфI, сыйти хунэс студент жыджахэр къалэм кIуэуэ кинохэм щеплъи къиххэхуэрт.

Зы пIыхъэшхээ гуэрым Раерэ СултъIанрэ къалэм къыщагъэлтагъуэ киноущIэм еплъыну кIуахэш. Кинор я щыхъэусыгъуэу, туми гусэ зэрызызэхуашIар я гуапэт.

Билет щашэ кассэм щизэхэт очередым СултъIан пIувэри, Рае плIанэпэ гуэр деж лъэныкъуэ зыщригъэзащ. Къэбэрдей уэрамын щизэблэкIырт цIыху куэд. Мы кинотеатр унэ зи щыхъэр бомбэм кIуэцIрихам и гупэ утыкум зэпымыуэ цIыхухэр къихъэрт, икIыжырт. Абыхэм яхэпльэрт Рае, гupsысэ гуэрхэм хэтIэрэзауэ, и нэхэр цIыхухэм хэплъызэ щIыкIэу. Мыбдежым хъыдджэбзым и нэр тохуэ а утыкум къихъа щIалэ гупым, щыхъэпIихэу, я пIампIихэр Iетауэ, тутын зырызи яIурыльу. Нэгъуджэ фIыцIэ зыIуль, Iэлъэ фIыцIитI зыIэрыгъ, ильэс щэшIым зи ныбжыр щIигъун лIы зыIэшIэль гуэр щIалэхэм ящыщ зым кIэлъыджэри иригъэгъэзащ. Рае и нэр хуэзаш нэгъуджэ фIыцIэм. Абы щыхъэрыгът шляпэ фIыцIэ екIу, хуэфIыпсүи щигъгът драп бэлто фIыцIэ, туфльэ фIыцIитIри къышыпсырт. Хъыдджэбзым хуиту зэпиплъыхырт утыкум ит лIыр, игъэшIагъуэрт а лIы зэкIэлъыкIуэр мы теплъэгъуей щIалэхэм ящыщ хуеникIэ щIэхъуар. ЛIым зыгуэрхэр щIалэм къижриIауэ бгъэдэкIыжынрэ пэт, хъыдджэбзым дежкIэ ар къэплъаш къэуIэбжъагъэфэу, нэгъуджэ фIыцIэр зыIуихри хуиту къыIуплъаш. Рае и нэхэр абы щыхуэзэм, къэштащ, къыхэскIыкIаш и псэр. ЗэфIэшахэу укIурииным хуэдэу къэхъуат, и фэр пыкIат, арщхъэкIэ зызэтриIыгъаш. ЛIыр щIалэм етIуанэу къыкIэлъыджэш, иригъэгъазэри аргуэру зыгуэрхэр къижриIаш, мыдрейр къэплъаш Рае дежкIэ, а къызэрыпльэм хуэдэуи яхыхъэжащ и гусэхэм. ЛIым нэгъуджэ фIыцIэр зыIуильхъэжри псынцIэу IукIыжащ. Рае зэфIэжыхъауэ щытт, ищIенур къыхуэмыпIэу. Шэч бзаджэ ищIам зэшIигъэштати, гужьеяуэ еплъэкIырт СултъIан дежкIэ. «Мы сэ слъагьу мыхъум гу лъыптэрэ уэ?» жыхуиIэт абы и нэгум. «Мыр дауэ, Слепцову пIэрэ-тIэ ар?.. Слепцов...»

... Кинор иухауэ студентхэр щыкIуэжым, Рае гу лъитащ нэгъуджэ фIыцIэр зэпсэлья щIалэ къуэгъур езыхэм я ужъ иту къазэрыкIэлъыкIуэм. Рае СултъIан бгъурытыпэу кIуэрт, ауэ ар едэIуэфыртэкъым щIалэм къижриIехэм: я ужым къиувам, абы къепсэлья нэгъуджэ фIыцIэм къигъэгузавэрт, шэч Iей ищIхэм и гушIэр къышIагъэузыкIырт. «КъриутIыпщхъауэ пIэрэ-тIэ абы мыр си ужым?» — жиIэрт Рае игукIэ, здэгузавэм. ЩIалэ фейцейм студентхэм нэхъ гъунэгъуи, нэхъ жыжки захуишIыртэкъым, итт я ужым имыкIыу. КIыфIым хэту якIэлъыкIуаш ар хъыдджэбзымрэ щIалэмрэ техникум бжэIупэм нэсыжыхункIэ.

... А пIыхъэшхээм щыцIэдзауэ Рае и гур къыхэдзэкъыкIыу, кIыфI хъуаui къалэм мыкIуэжу игъэкIуаш зы тхъемахуи тхъемахуитIи. Абы СултъIан къригъэшIакъым апхуэдизу зытегузэвыхыр. «Ауэ сыйти къысфIэшIауэ арагъэнц, зыми къышIызэрихуэжын щIэкъым иджы сэ си Iуэху», — хужиIэжырт Рае и щыхъэ, и гур игъэфIу.

Тхъемахуэ пщыхъэцхъэу хъыджэбзыр анэшхуэм щыхуэкІуэжми ктыфІэшІаш щІалэ къуэгъур еzym ктыкІэлтызепльэу и ужь иту.

Хъыджэбзым СултІан къригъацІэртэкъым и Іуэху зытетыр, хуейтэкъым еzym и зэрэнкІэ щІалэр гупсыси бэлыхы хэхуэну. Занятие нэужхэм, зы дакъикъи пщІэншэу имыгъэкІуэду, ар щІэст читальнэ залим, итІани ерагъыу зригъэшІэф къудейт зэджэ предметхэр. «Абы сэ дауэ зэрэн сыхуэхъун?» – жиІэрт хъыджэбзым игукІэ.

Зы тхъемахуэ пщыхъэцхъэ гуэрым Рае СултІан и деж кІуэну обще-жит корпусым къыщицІэкІым, езы щІалэр бжэІупэм Іуту ирихъэлІаш.

– Сэ уи деж сынакІуэу арат, – жиІаш СултІан цЫипль къэхъуурэ, тІэкІуи пыгуфІыкІыу.

– Хъарзынэц, ЖыІэ, СултІан, укъыщІысхуейр, – пидзац хъыджэбзми, зигъэнэфІэгуфІэу.

– ДыгъакІуэ ныщхъэбэ къалэм, деплтынц кино, – жеІэ щІалэм, темыгушхуашц.

Рае Іэнкуну тІэкІурэ хэплъаш, ауэ къызэрыгuzzэвам щІалэм гу зэрылъримыгъэтэнкІэ икІи ар арэзы зэришІынкІэ жиІаш:

– Хъарзынэц, дыкІуэнц, СултІан.

Күэд дэмыкІыу ныбжыцицІэхэм яунэтІаш къалэмкІэ. СултІан и гум иль зэпьит Рае и Иэблэр иубыдыну, арщхъэкІэ сыйт имыцІэми хуемыкуурэ, ахэр кинотеатр «Победа»-м нэсаш. СултІан кассэм Іухъэри, щІэх дыдэу кыІукІыжац:

– Рае, иужьрэй дыдэ сеансым и билет фІэкІа щыІэжкъым.

– Сыйт тщІэн, къэцчэху арами, – жиІаш Рае, и гур тІэкІуи къигузэвэкиІыу, ауэ еzym и ужь къихъаэ шэч зыхуицІым иджыри зыкъигъэлъагъуэрэ къыхуиІэ мурадыр, шэч къытромыхъэжын хуэдэу, къицІэмэ нэхх къиштэу. «Мыр си ужь къитыр пэжмэ, икІэшІыпІэкІэ хъыбар езгъэшІэнц милицэм», – жиІэрт хъыджэбзым игукІэ.

СултІан билетхэр къицхуу Рае къыбгъэдыхъэжа нэужь жиІаш:

– Апхуэдиз зэман щыдиІэкІэ, къэткІухъынц.

– НакІуэ...

Къэбэрдей уэрамым тету драгъэзейри, ахэр кІуаш паркым нэс, паркри къызэхакІухъяц. Зауэм и ужь гъэм еплъытмэ, паркыр иджы дахэу къызэшІэрыуэжат.

Паркым щихъа дыдэм къызэплъэкиІри, хъыджэбзым ктыфІэшІаш шэч зыхуицІлы нэгъуджэ фІыцІэ зыІулъыр гъуэгу зэпрыкІыпІэм деж щыту, арщхъэкІэ абы зигъэкІэрахъуэри ІуигъэзыкІыжац. Хъыджэбзыр мыбдежым зэуэ щтэІэштаблэ къэхъуат, ауэ зыкІи зыкъригъэшІакъым и гъусэ щІалэм, иджыри ээ зэІуплъыжмэ нэхх къиштэу. ТІэкІурэ паркым къицакІухъыжри, абыхэм къагъэзэжац кинотеатрым.

... Туми ягу ирихъат кинофильмыцІэр. Рае и гур нэхъ ма-мырт, паркым къызэрикІыжрэ гурыщхъуэ зыхуицІыну зыри ктыфІэшІэлъэгъуатэкъими. Хъыджэбзыр иджы тепсэлтыхъырт зэп-лья кином. Ауэ СултІан абы зэрэдауэ щІагъуэ щыІэтэкъым. Почто-вэ уэрамым тету здэкІуэхэм, ар тегузэвхъырт жэц хэкІуэтам ахэр унэ къутагъэжым зэрыблэкІыжынум. РаикІ ищІэрт абдежыр шы-нагъуэншэу зэрыщымытыр, ауэ и гъусэ щІалэм къыкъуэгушхукІырт, ктыфІэшІырт ныщхъэбэ къезыкунІа щымыІэу, ауэ зэми игукІэ жиІэрт: «Гъусэ къызэрытхуэмыхъуаІа ныщхъэбэ... Милицэм ящІэр сцІэркъым, мы бзаджацІэхэр къамыбуыду».

БзаджацІэхэм я Іуэху зэрамыхуэу къанэртэкъым милицэми: къыщицхъуаІам деж Іуэхур псынцІэу зэхагъэкІырт, щІэпхъаджагъэ

Прозэ

зыщIахэр къагъуэтыну кIәшIу и ужь ихъэрт, арщхъекIә къахуэмыйгъуэту бэяужхэрт. Унэ къутагъэжь Iәджи дэтт къалэм, щIыпIэ бгынэжагъэжь Iәджи иIэт, фашистхэм я лъэужь. Ахэр зэфIэгъэувэжын лэжыгъи щекIуэкIырт абы, арщхъекIә, фашистхэм зэхакъутахэр куэдыIуэ хъурти, мы зи гугуу тщIы унэм зикI чэзур къылтысыртэкъым. Арати, унэ къутам бэIутIэIуншэу, кIыфIым къыхэжу зыми зыкърамыпшыту, ахэр блэкIаш. Ауэ щIагъуэ ямыкIуауэ, ныбжышщIэхэм я пашхъэм къохутэ фIыцIагъэ гуэрхэр. Зы зэрамышщIэжь яхэту, щым къауыхь.

– ЗыфтIэшIыт, зи щIыхь инхэ, куэдрэ зывмыIэжьэу! – макъ гъумкIә жеIә нэхъ иным.

СултIан и акылыр уафэхъуэспкIыу мэлажьэ: иджыпсту абы ищIэфырц езы тIур къезыгъэлынкIә хъунур!

А напIэзыпIэм СултIан и къарум къызэрихъкIә лъапэкIә доуэ гъумышIэжьым и бэкъум, Рае и блэм къепхъуам и нэжьгъым IештIымкIә йоуэри, ари IуегъэльеикI.

– Рае, щIэпхъуэ!

Ар жиIа къудейуэ, езы СултIан и щхъэ щIыбым удын лъэш къитохуэ, и нэхэр ѩоункIыфIыкIри, мэш пхыру мэукIурий.

СултIаныр пIэжъажьэу къраудауэ щилъагъум, Рае, гужьеяуэ, и макъым къызэрихъкIә кIийуэ щIидзащ:

– Да-уы-ы-кI!

* * *

Сэмэгурабгъу лъэныкъуэмкIә грейдерыр зэпиупшIу къакIуэ автомашинэр зэрыхъзэрийр къыщыхъуа дыдэм деж нэсри къэувыIаш. Рае къильэгъуащ машинэм шоффёрымрэ нэгъуэшI лИйтIрэ къызэрицIэфтар, мыдрей бандитхэр, езыхэм ящыщу укIурия зыр здапхъуатэу, унэ къутамкIә щIэпхъуэу, кIыфIым хэлтэдэжу зэрызагъэпшкIужар, машинэм къицIэфта лIыхэр – зыр военнэ щыгъынкIә хуэпауэ, нэхъ щхъэпэлъагэу, етIуанэр граждан щыгъынкIә хуэпауэ, нэхъ лъахъшэу, – абыхэм зэракIэлъыжар. Бандитхэр ирахужъэжа нэужьым, зауэлIыр хъыджэбзым къыбгъэдыхъэри къеупшIаш:

– Уэра иджыпсту кIияр?

Рае абы жэуап иритынум хунэмису, СултIан зэпэзыплъыхь лIыещанэр къэджащ:

– ФыкъакIуэ мыдэ псынщIэу!

Зэджахэр къэсри, псори зэдэIэпыкъуурэ, псынщIэу япхащ СултIан и щхъэ уIэгъэр, къаIэтри зэпаIыгъыу иральхъуащ машинэм и кузовым. ИужькIә хъыджэбзым ещанэ лIы пащIанцIэр къыбгъэдыхъэри, гум къехуэбэкIын макъ щабэкIә къыжриIаш:

– Дэ иджыпсту мы СултIан нэдгъэсныц дохутырым. Нэхъ къапштэрэ, си хъыджэбз, уныддэкIуэмэ?

– Iэмал имыIэу, – къыпидзащ хъыджэбзым, ауэ лIым СултIан зэрицIыхум гу лъитати, зэуэ гу махэ къэхъуащ, икIи гузэвэгъуэу зыхэтар къыщIыхъэжри, къэгъаш. ЛIым хъыджэбзыр и бгъэгум кIэригъэшIаш, и щхъэфэм Iә дильэурэ, жиIаш:

– Умыгъ, си хъыджэбз, зышиIэ. КIуэ, итIысхъэ кабинэм.

– Хъэуэ, сэ нэхъ къэсштэнущ СултIан сыщхъэшысмэ.

МыдэкIә къыщыт зауэлIыр къыдэIэпыкъуурэ, Рае кузовым дэкIуейри СултIан здэшылтъым и ижыырагбгъумкIә тIысащ, езы зауэлIри, уIэгъэм и щхъэр нэхъ тыншу игъэтIылъри, сэмэгурабгъумкIә

Прозэ

къыбгъурыт Йысхъаш, адрей пашІапцІэр кабинэм ит Йысхъэжащ. Машинэр гъуахъуэу ежъаш, ищхъэрэкІэ кІуэ щы гъуэгум тету. ИужъкІэ гупэмкІэ, мывальэ щыІэнэщІхэм блэжщ, Бахъсэн шоссем тельадэри, къалапщэмкІэ дригъэзяш, сымаджэщым хуэкІуэу. Ауэ мыйдежым мотоциклкІэ милицэ гуэр и пэм къильадэри, Іэ ищІу къигъэувыІаш машинэр, шофферым къыбгъэдэлъадэри къеупицІаш:

– Фэра иджыпсту школ унэжым и щыІыбкІэ къышыувыІэу щІэнхъуэжар?

– Дэраш, – къыпедзыр шоффер щІалэм, – бандитхэр зы хъыджэбэрэ щІалэрэ къатеуэри, щІалэр уІэгъэ хъэлъэ къашІауэ къаІэщІэтхащ, сымаджэщым тшэуэ араш.

– Дэн щыІэ щІалэр? – милиционерыр кузовым къыдэльеири, щІакІуэ теубгъуауэ мэкъум хэль уІэгъэм еплъаш, воениэ щІалэмии хъыджэбзми еплъаш набдзэгубдзапльэу, арщхъэрэкІэ абыхэм я нэкІур кыифыим тэмэму хухэлъагъукІыртэкъым.

– Дэ дещэрт а бандитхэм. Дапшэ хъурэт ахэр? ДэнэкІэ здагъэзар?

– Ахэр плы хъурт, – къыпидзащ шоффер щІалэм, мыйдрейхэм жаІэнум хунимыгъэсу, – еплланэр тІум здахьу, зыр а щым я ужым иту школ къутагъэжымкІэ жахэш. Си гугъэмкІэ, и ужь итам си финкэр и щыІыбым ихуаш, суІаш.

– Мы щыІы фыцІэм щыІыхъамэ, къевубыд а бандитхэр, – къопсальэ кабинэм къиуувыІауэ пашІэ зытет лыр. – Иджыпсту хъыбар фэдгъэшІэну арат... Ди шыпхъум и къуэш мы уІэгъэ къашІа щІалэр...

– Дэ ахэр тІэшІэкІынкъым, – къыпедз милицэ щІалэм, – фэ мыйр сымаджэщым нэвгъэс псынщІуэу, – икІи кузовым къольеири, машинэм и номерыр етх, мотоциклым тот Йысхъэжри, ищхъэрэкІэ иргэвэзыхыж.

Күэд дэмыкІуу машинэр дэлъэдаш къалэ сымаджэщым и пшІантІэм, Іульэдаш хирургическэ отделенэм и бжэІупэм. БжэІупэмийн зэтетышхуэми уэздыгъэ щыблэрт. Бажафэ пшампІэ зытель бэлъто тэубгъуауэ абы къышІэкаш щыхубз зэкІэлтыкІуэ гуэр.

Губгъэн хэлъу, зыгуэрхэр жиІэну хуежъат ар, арщхъэрэкІэ, щыхухъухэм зэпаІыгъыу машинэм зыгуэр кърахьу щилъагъум, къэкІияш:

– Мыйр сыйт, фыкІуэжатэкъэ фэ къуажэм? Сыйт мы къэхъуар? – жиІэри.

– Гъэхъэзырыт псынщІэу, Зинэ, уи Іэмэпсымэхэр! Мы щІалэр Иэмал имыІэу къызэтегъэнэн хуейш! – жиІаш пашІэ зытет лым, уІэгъэ зытельям и щхъэр иІыгъыу хуэсакъыу здихьым.

Щыхубзыр лым и псалъэм къыпимышщІауэ щІэлъэдэжащ. И бэлътор ординаторскэм щызыщицдзщ, операцэ щацІым жэри утыкум ит гъуэлъыпІэм псынщІэу клеенкэ триубгъуащ, икІи къышІахъа уІэгъэ щІалэр хуэсакъыпэу игъэгъуэлъаш. ИужъкІэ халат хужь зышигІэгъаш. Рае зы дакъикъэкІэ зэпиплъыхъаш щыхубзыр: ар сырхуфэт, и фэм щызт, данагъуэ щхъэцышхуэр ухуэнарэ шыхыхъауэ и щхъэ щыІыбым токъумакъышхуэр щыфІэлт. Ар хъыджэбзим къыІупльэри, жиІаш:

– Къысхуэгъэгъу, си нэм къытрихъати, гу плтыстакъым!

Щыхубзхэр мыйдежым щызэрыцІыхуаш. Щыхухъухэм къызэрыжрагамкІэ, Зинэ къишІаш уІэгъэ зытель щІалэр зэрыстудентыр, езыхэм я Йыхълыуэ къызэрыцІкар, къишІаш хъыджэбзыр абы къызэрыдеджэри, къэхъуар зищІысри.

Абы ирихъэлІэу нэгъуэшІ щыхубзи къышІыхъаш.

Прозэ

101

— АтIэ, дэ иджыпсту Іэмалу диIэр къэдгэсэбэпынц, щIалэр къызэтедгээнэн папшIэ, — жиIаш Зинэ, иужькIэ хъыджэбым зыхуригъэзэкIри: — Медсестрар я деж зы сыхъэткIэ сутIышижат. Уи бэлттор зыщых, мо фIэдзапIэм фIэлтэр халатыр зыщыIагыи къыздэIэпык'у, нянкэм уригъусэу.

Мыбдежым абы стIолым тригъэуващ хирургическэ Іэмэпсымэхэмрэ хущхъуэ зэмылIэужыгъуэхэмрэ зэрыль коробкэхэр. Нянкэм къигъэхъэзыращ псы хуабэ, къэкъуэлъащ шприцыр зыхэль псыри.

Хирургым СултIан и щхъэ фIэпхыкIар зэритIатэу, еплъхэм я нэм къыIуидзащ щхъэ щIыбым тель уIэгъэшхуэр. Дохутырым пинцетымкIэ къигъуэтащ щхъэ къупшхъэ зэгуэудари.

Зинаидэ Алексеевнэ, — арат дохутырым зэрежэр, цIыхуххухэм къахуеплъэкIри, макъ щабэкIэ жиIаш:

— Мы операционнэр хуит къэфшIыну синыхользIу, Мишэ фIэкIа къэмынэу.

ЗауэлI фащэ зыщыгъыр къанэри, адрейхэр щIэкIаш.

Палатэм нэху дыдэу щыблэрт уээздыгъэр. Хирург цIыхубзыр уIэгъэ щIалэм щхъэштыувэри, щIидзащ и щхъэр игъэкъабзэу, нянкэм псы къыхутрикIэурэ итхъэшIу. Рае абы иритырт зыхуейуэ къыжриIэхэр, мыдрей Мишэ иIыгът СултIан и щхъэр. Ахэр къыдэIэпык'уурэ, Зинаидэ Алексеевнэ уIэгъэр игъэкъабзэри ипхэжащ, щIалэм и Iэблэм хикIаш столбнякым щызыхъумэ хущхъуэ. ИужькIэ СултIан палатэ нэщIым щIахъэри, пIэ щабэм хагъэгъуэлъхяащ. Хуэм-хуэмурэ абы и бэуэкIэр нэхъ тэмэм, и щIунри нэхъ кIашхъэ хууаш. Дохутырым жиIаш сымаджэм и температурэр жэщым дэкIуеникIэ, езыри нэхъ хъэлъэ къэхъункIэ шынагъэ зэрышыIэр икIи, абы къыхэкIкIэ, хэтми зыгуэр кIэлъышлъу бгъэдэсмэ зэрынэхъыфIыр.

— Сэ сыкIэлъыплъынц, — жиIаш Мишэ быдэу, икIи кIуэри сымаджэм бгъэдэтIысхъяащ. — Ауэ ХъэрэIил жеIэ сэ сиизэрымыкIуэжынур.

— Иджыпсту, — жиIери палатэм щIэкIаш хирург цIыхубзыр, ауэ абы и гүсэу къыщIыхъэжащ пащIэ зытет лIыр. Ар сымаджэм щхъэштыхъэш, еплъщ-еплъри нэщхъеяащ жиIаш:

— Хъунц, Мишэ, къыбгъэдэнэ уэ. Сэри сицIуэжынкым ныжэбэ, сицIуэнц бандитхэр къэзыгубыдыну ешакIуэ милицэхэм я деж. ПицIену щыткым, сэри дэIэпык'уэгъу сахуэхъуфынкIэ хъунц абыхэм. — ИужькIэ хъыджэбым зыкъыхуигъазэри къыжриIаш къыхуэгупэу: — Ухуеймэ, фи деж унэдгээсэжынц.

— Хъэуэ, сэ сицIэнэнущ, СултIан нэхъыфI хъуху, — идахъым Рае.

Арати, пащIэ зытет лIыр щIэкIыжащ.

Раерэ СултIанрэ бзаджащIэхэм къезыгъэлар СултIан и анэм и дэлххуитIт, пащIэ зытету щIэкIыжар нэхъыжьу, Мишэ зи цIэ офицерэр нэхъыщIэу. ПащIэ зытетыр кбуажэм щылажъэрт, я колхозым и председателу, нэхъыщIэр офицерт, Зинэ зи цIэ хирург цIыхубз дэгъуэшхуэр и щхъэгъусэу Налшык къэкIуэжагъяащIэт.

ЛIыр зэрышIэкIыжу, Зинаидэ Алексеевнэ макъ жъгъыру гуакIуэкIэ жиIаш:

— АтIэ, Рае, накIуэ модэ си кабинетым. Абы диван щIэтщи, зыщыбгъэпсэхунц, — хъыджэбзыр щIишири и кабинетым ишащ. ЩIигъэхъэри: — Мес диваныр, абы зыщегъэшI, сэ палатэхэр иджыри зэ къызэхэскIуҳынц.

Рае диваным итIысхъэри тэлай гупсисэу исауэ, Зинэ къигъэзэжаш, милицэм и лейтенант нэхъыжь щIалэ щIыгъуу.

— Рае, мы щалэр СултЫанрэ уэрэ кыифхуейуэ къэкIащ, — жиIащ Зинэ, — СултЫан деж иджыпстукIэ щЭзгъэхъэ хъуркъыми, кызызроупщIхэм я жэуапыр уэ ет... ФытЫс мис мы стIолым дежи, фиIуэху и ужь фит.

ИужькIэ Мыши къахыхъэжри, стIол кIапэмкIэ къетIысылIащ. Рае гу лъитащ Мышэ капитан звание зэриIэм.

Милицэм и лейтенант нэхъыжым, Рае пкърыупщIыхыныр зэфIигъэкIа нэужь, Мышэ зыхуигъэзащ:

— АтIэ, ныбжъэгъу капитан, уэри къызжепIэмэ си гуапэ хъунт студентхэр къызэревгъэла щIыкIэр.

— Захуэц. Нышхъэбэ си къуэшыр си деж къэкIаут, си щхъэгъусэмрэ сэрэ езым и деж къуажэм дишэнү. Ауэ си щхъэгъусэм ныжэбэ и лэжъэгъуэти, ар къанэри, сэ сидежъащ. Унэ къутам дыщынэсам, сэ къызэхэсхащ щIыхубз кIий макъ: «Да-уы-ы-кI!» жиIэу. Сэ кабинэм ситеуIащ, арщхъэкIэ абы исхэми зэхахауэ къыщIэкIри, ягъэзащ кIий макъыр къыздиIукIымкIэ. Машинэм и уэздыгъэр щатридзэм, бзаджащIэхэр бзэхыжащ, мыхэр, я насыпти, ди фIыгъэкIэ къелащ. Аращ зэрыхъуар. Ик'кукIэ сынчогуфIыкI си шыпхъум и къуэ закъуэр а бзаджэнаджэхэм къазэрыIещIэтхыфам.

— Умыгузавэ, — жиIащ лейтенант нэхъыжым. — Дэри, иужьрей зэманым а унэжым дыкIэлъыплъ зэпытти, жыжэ дыщыIэтэкъым. Дэ щIэпхъуэжахэм дакIэлъыщIыхъэри, зы бандит къэдубыдащ...

— Пэжуи? — гуфIауэ къыщылъетащ Мышэ. ИужькIэ Рае епльурэ пищащ: — ФIы хъуащ мис ар. Сэ нэхъ къесцтэнт а бзаджэнаджэм си хуэзэну.

— Ухуэдгъэзэнц абыи... АтIэ, нэхулъэфI фыкъикI! — жиIэри къэтэджыжащ милицэм и лыкIуэр. И фурашкIэр щхъэритIэгъэжри, къищIахэмкIэ арэзы хъуауэ, щIэкIыжащ сымаджэшым.

* * *

Капитаныр нэху щыху кIэлъыплъ щысащ Iуэшхъун щIэзыдза уIэгъэ хъэлъэм. Медсестрари дохутырри щIэх-щIэхыурэ къыщIыхъэурэ зрагъащIэрт абы и щытыкIэр, лъэмакъыншэуи щIэкIыжхэрт.

Жэццыгым нэблэгъяуэ, СултЫан зэ зыкъищIэжащ. ЗдыщIэлъырэ къыхуэмыщIэу, къэуIэбжъяуэ, зыкъиплъыхъщ-зынииплъыхъри, гужьея-уэ ар пIэм къихэкIиикIащ:

— Дэнэ щыIэ Рае? Сыт абы къыщыщIар?

— Ари мыбы щыIэш, врачам и кабинетым щIэлъщ, умыгузавэ, абы зыри къыщыщIакъым. Зэхэпхрэ, СултЫан? — жеIэ щIалэм и анэ дэлъхум, къэгүфIауэ абы зыхуигъэшхъуэрэ.

СултЫан и нэхэр абы къытириубыдауэ зы дакъикъэкIэ къепльаш, зэхэзещхъуэн къищI щIыкIэу, иужькIэ зыгуэрхэр зэхыумыщIыкIыу къыжъэдэкIри, аргуэру Iуэшхъуу щIидзащ. Сыхъэт ныкъуэ нэхъ дэмькIыу, зыгуэрхэм еджэу хуежъащ.

— СултЫан, сэращ къыбогъэдэсир, Мышэц. СыкъиумыщIыхужу ара? Къапльэт мыдэ, СултЫан, сэ си-Мышэц, уи къуэшырщ... СыкъэкIуэжакIэш, си-къэкIуэжыпащ... Зэхэпхрэ?

Мыбдежым сымаджэм зэуэ къыжъэдэлъетащ:

— Мышэ, уэра мы слъагъур?!

— НтIэ, СултЫан, сэращ. ЗыкъиумыщIэт, щыль апхуэдэу бгъукIэ.

— Сыту фIыт... Дэнэ-тIэ иджыпсту дыздэшыIэр?

Прозэ

- Налышык сымаджэшым, СултЫан.
- Дауэ мыбы дыктызэрышыхутар?
- Фэ къыфтеуа бандитхэр зэбгрытхури, мыбы фыкъэтшац.
- РаикI къэкIуа?
- КъэкIуаш. Абы идэххакъым укъигъанэу кIуэжыну.
- Хэт-тIэ мы си щхъэр фIэзыпхыкIар?
- Дохутырырщ. Уэ апхуэдэу куэдрэ упсалъэ хъунукъым, СултЫан, къыбгурыйа?
- Къызгурыйааш.
- УмэжалIэркъэ, СултЫан?
- Хъэуэ. Ауэ псы тIэкIу сефэнт.
- Псы нэхърэ нэхъыфIщ шей уефэмэ. Къыпхуезгъэхынц иджыпсту.
- Сытми зыгуэр сефащэрэт.
- Мышэ щIэкIри, нянкэм жриIаш сымаджэм шей къыхуихыну. Зытэлай дэкIри, абы къыщIихъаш шей стэкан. Мыдрейм ар хуэнэпсейуэ ирифащ.
- Иджыри уефэн? – еупщиаш Мышэ.
- Хъэуэ, афIэкIа сыхуейкъым.
- АтIэ, жей иджы.

* * *

СултЫан тIэкIу хильяфэу къышызэшыужам, аргуэру нэхъ хъэльэ къэхъужат, пIэм къыхэкIиикIыурэ зыгуэрхэр жиIэрт, зыгуэрхэр къриджэрт. Нэхъри плъиржъэр хъуват, и гур псынцIэу къеуэрт. ГушыIэ хэмыльу, Мышэ къэгүзэващ, икИ занщIэу къриджащ и щхъэгъусэ дохутырыр.

103

Зинаидэ Алексеевнэ сымаджэм и щытыкIэм еплъри къыгурыйааш щIалэр зэрыхъэльэр. Ауэ, зэргүзавэр наIуэ имыщIу, и щхъэ хуэпсэлъэж щIыкIэу, макь зэпIэзэрьиткIэ жиIаш:

– Иджыри пенициллин хэкIэн хуейщ. Апхуэдэ хуущхъуэр иджыпсту зэпэубыдащ, ауэ къэдгъуэтынц... Мыбы лъы куэд фIэкIуэдащи, глюкози хэдмыкIэу хъунукъым. Псом нэхърэ нэхъыфIыр... НэгъуэщIыльт хэткIамэ, къызэтедгъэнэфынт...

Зинаидэ Алексеевнэ медсестрар къриджэри, ар здигъэIэпыкьюурэ сымаджэм пенициллин хикIаш, и щхъэм компресс трильхъаш. Мыбдежым палатэм къыщIыхъаш жэцым етIысэхыпIэ зимыIа нянкэри, икИ гузавэу жиIаш:

– Еууей, си щIалэ цIыкIу, уаукIа мыгъуэц бзаджэнаджэхэм...

Дохутырыр сымаджэм и щытыкIэм кIэлтьипльу бгъэдэст, зыгуэр иджыри ищIэну зэrimурадыр и псальэ ныкъуэжыIэхэмкIэ, и нэгу зэхэлымкIэ къапщиIэу.

Мыбдежым РаикI къыщIыхъаш. Ар дохутырым и щIыбагъымкIэ къыдыхъэри, губгъэн зыхуищIыжу жиIаш:

– Сэ сыжеящ мыр мыпхуэдэу хъэльэу, – икИ и нэпсхэр къыфIыщIэжащ.

– Укъызэшыуаи, Раечкэ... Сэ нэхъ къэсщат пицэдджыжыпэм тIэкIу ужейми... Уи гугъу сцIатэкъым...

– Сыт и Iэмал, сыткIэ нэхъыфI къыпхуэцIыжу мыр, Зинаидэ Алексеевнэ?

– Иджыпсту нэхъыфI къэхъужыну дыпопльэ. Рае, уэ пщIэнкIэ хъуну Пэрэ мыйбы и льыр зыхыхъэ группэр?

– СщIэркым, Зинаидэ Алексеевнэ. Ауэ СултIан езыр донорщ. Куэд щIакъым льы зэритрэ. Мыйдэ и джанэ жыпым илъын хуейш абы и донор справкэр. – Сымаджэм и гуфIакIэ жыпым иль документхэр кърихри, абыхэм къахигъуэташ зыхуей справкэр, гуфIэуи врачам хуишиящ:

– Мис, етIуанэ группэш!

– Сыту фIыщэт мый зэриIыгъыр, и льыр зыщыц группэр зэхэдгъэкIыху демыжъэу, – жиIэри гуфIэу врачам Iихаш справкэр.

– Сыт абы ущIыхуейр? НэгъуэщIылъ хэпкIэну ара?

– Араш.

– НтIэ, сэ си льыр хэпкIэ хъунуши, сэ схэш!

– Хъэуэ, уэ уи льыр пхэтшынкъым. Мышэ ейм къыхэтш хъунут, къыдитыфмэ.

– Сэ силь си къуэшым щезмытынум, къуэшу сышIабжыни щыIэкъым.

СултIан тIэкIу нэхъыфI къизэрхъуу, медсестрам псынщIэу игъэхъэзыращ Iэмэпсымэ зыхуениухэр. И щхъэгъусэм льы къыхишри, дохутырым ар СултIан хикIаш.

Мыбдежым сымаджэр нэхъ льэримыхъ къэхъужащ. Палатэм щIэтхэр къэгүзэвауз, ар къизэрыщIидзынум пэплъэу къеувэкIаш. Ахэр сымаджэм кIэлъыплырт, икъукIэ гузавэхэу пэплъэрт зыкъицищIэжыну, нэхъыфI къыщыхъужыну дакъикъэм. Тэлай дэкIри, къеувэкIа цыхухэр къизэрхуэгузавэр къицIа хуэдэ, ахэр игъэсабырыжыним хушIэкъу щIыкIэу, сымаджэм и нэхэр къизэтрихащ, къыбгъэдэтихэм хуэнхъуенишэу еплъу щIидзащ. ИужькIэ дохутырым къеупщIаш:

– Хэт сэ къизэIэзэр, уэра?

Дохутырым и ПIэкIэ медсестрам абы пидзащ:

– Араш, тIасэ. Ар Зинаидэ Алексеевнэш, ди хирургырщ, Мышэ и щхъэгъусэрщ.

– Мышэ и щхъэгъусэуи?

– НтIэ, тIасэ, нтIэ.

Сымаджэм и Iупэхэр фIызэтеуэу зэщIэкIэзызащ, и нэпсхэри и нэкIущхъэм къытельэдащ. Зинэ бэлтгоку хужькIэ хуилъэцIаш абы и нэкIу псыфыр. Мыбдеж Зинэ къэгъащ, СултIан къыхуиIэ зыхэцIэныгъэмрэ ар псэууэ къизэрэригъэлыфамрэ хузэхыхъэжауэ. Мыши, РаикI макъыншэу гырт, гуфIэгъуэм къыхэкIыу. ИтIанэ Зинэ жиIаш:

– ЗыкъэпщIэжащи, фIыщIэ пхудоющI. Дэ дытемыпыIэжу дыпэп-лъащ мый дакъикъэм.

ИужькIэ сымаджэм гу лъитащ зи нэпсыр щIэзылъэщIыкIыу къышхъэштихъыдджэбзым:

– Беригчэт бесын, Рае, уэри гугъу... – жиIаш щIалэм.

– Сэраш уэ фIыщIэ пхуэзыщIын хуейр, СултIан, уэраш сэ бандитхэм сакъезыгъэлар...

Мыбдежым дохутырым зэпиудащ абыхэм я зэпсэльэнэгъэр.

– Уэ иджыпсту упIейтеинкIэ Iэмал иIэкъым, упсалыи хъунукъым. Абы нэхърэ тIэкIу ушхэрэ ужеямэ, нэхъыфIт.

Прозэ

Дохутырим жи^Iэнур иухатэкъым, нянкэм джэд лэпсым джэдыл гъева хэлбү къыщыц^Iихьам. Езым и И^Iк^Iэ игъашхэнц, зыгъэжеин хушхъуэ иригъафэри, Зинэ сымаджэр щ^Iиуфац.

— Жей, тасэ, зыгъэпсэху, — иужьк^Iэ нянкэм зыкъыхуригъэзэ^Iри: — Уэрэ сэрэ иджыпсту аптекэм дык^Iуэнци, дызыхуенин хушхъуэхэр къе^Iйтхынц. Зыгъэхъэзыр псынщ^Iэу. — Ар жи^Iери, Зинэ палатэм щ^Iи^Iк^Iыжац...

Рае гу льимытэу къэнакъым Мышэрэ абы и щхъэгъусэмрэ зэрызэхущытэм. Ар щыгуф^Iык^Iаш апхуэдэу ф^Iыуэ зэрыльгагу зэшхъэгъусит^Iыр зауэм псэуэ къызэрелам. Мышэ и бгъэгум къыхэлдык^I орденхэр, дыжын вагъуэ ц^Iык^Iухэр зыхэль и дамэтель ц^Iухэр щилтагъук^Iэ, Рае, и адэр и гум къэ^Iыжырти, нэшхъей къехъурт, ари апхуэдэу дзэм къыхэк^Iыжу къыхуэк^Iуэж хъуну зэрыщтар хъэдже-сэм хуэдэу и къурмакъейм къыф^Iильэрти.

Хъиджэбзым и щхъэ мыгъуагъэ хуихыжырт, ильэс куэд лъандэрэ игъэв гуаэм и гур ихузырт. Псэуху, абы гъащ^Iэр ирихъэк^Iынущ насы-пыншэу зыкъильтытэжу. Цыху зыхыхъэхэм, и ныбжъэгъухэм я деж зэи щыхъунукъым абы и щхъэр лъагэ. Хэт зыщ^Iэр иджыпсту абы и псэм щыщ^Iэр, и гум бамп^Iэу дэлтыр зыхуэдизыр! Апхуэдизу зыгъэшхъэжагъуэ гуаэр хэт абы щхъэшызыхыфынур? Зымик^I. И гъащ^Iэр иухыху ар псэунущ бамп^Iэр и гум дэмык^Iыу, щхъэ къэ^Iэт имы^Iэу, гукъыдэжым пэ^Iещ^Iэу. Ат^Iэ сыйт иц^Iэн, насыпир Ыхъэмьгуэшиц, жыхуа^Iэраш... Еплъ а тур зэринасыпиф^Iэм...

Апхуэдэ гупсысэхэм хъыджэбзым зэманк^Iэрэ запы^Iуидзыиф^Iхъэк^Iэ, мис иджы зэш^Iиубыдауэ я^Iыгът, къапхъэннымираубыдам хуэдэу, ятхъэлэрт, и псэфылъэм зыкъыщ^Iадзауэ.

Абы хэту Зинэ къыщ^Iыхъэжац, халатыр зыщихыжауэ, и пкъым иль щыгъын лъап^Iэхэм нэхъ бжыф^Iэж, нэхъ дахэж щ^Iэхъук^Iыу. Рае нэш-хъей дыдэ къызэрыхъуам гу лъитэри, нысащ^Iэр хъыджэбзым къыбгъэ-дыхъаш, къедэхащ^Iиу макъ щэхук^Iэ къыжри^Iаш:

— Апхуэдизу умынэшхъей, си псэм хуэдэ, умынэшхъей. Къызэплъит мыдэ. Ахья, мис апхуэдэу. Нянкэмрэ сэрэ иджыпсту аптекэм и нэхъыщхъэм деж дык^Iуэнци, Султ^Iлан зыхуей хущхъуэхэр къе^Iйтхынц. Сэ абы си хэтыр къилтагъуну сыногугъ. Апи^Iондэху Мышэрэ уэрэ мыйбы фык^Iэллыплъ. Е, ук^Iуэжу, фи деж зыщыбгъэпсэхуну нэхъ къапштэмэ, к^Iуэж.

— Хъэуэ, хъэуэ! Сэ нэхъ къэсштэнущ Султ^Iлан нэхъыф^I къэхъу-жыху сыбгъэдэсмэ, — иритыжац хъыджэбзым абы жэуап, зэрильэк^Iк^Iэ зигъэнэшхъыф^Iэу.

— Ат^Iэ, дэгъуэц.

К^Iэллындорым тет и щхъэгъусэр къыщилтагъум, Зинэ абы зыху-гъэзац:

— Солъагъу, Мишэ, узэрешар, ауэ зыхуэгъэшэч дэ дыкъэссыжыху.

— Щхъэ уи гугъэ ми зы жэщым сыкъызэф^Iигуауэ? Умыгузавэ, ноби есхъэк^Iыфынущ сэ.

— Ар уэ пхузэф^Iэк^Iынукъым жыс^Iэркъым, ауэ зыщумыгъэгъупшэ иджыпсту лъы зэрыхэтшар, абы уи къарур нэхъ маш^Iэ зэрищ^Iар. — Иужьк^Iэ и макъым нэхъ щэху зригъэш^Iри, жи^Iэр нэгъуэш^Iым зэрызэхимыхынк^Iэ гуригъэ^Iуаш: — Хъыджэбзыр нэхъ нэшхъей къэхъуаш, сэ ар икъук^Iэ сфи^Iэгүэныхыц. Ар зи адэ-анэр зауэм щхъэщицу зеиншэу къэна ц^Iыхуущ.

— И адэ-анэр хэк^Iуэдац, жып^Iа?

— ХэкIуэдац. Жы хъяа анэшхуэ къыхуэнауэ абы бгъэдэсщ. СцIэркъым хъыджэбзыр уэ зи бынунэ къэплтыхъуэ ныбжъэгъум щIезгъэцхъыр. Еплъыт уэри...

Мышэ и гур ягъэпхъэрят щхъэгъусэм и псальэхэм. Зэуэ ищIа шэчыр ирикъухуу, нэцхъейуэ жиIац абы:

— АтIэ, фыкIуэ, мис сыхъэтыр блым нэсаш.

Зинэрэ нянкэмрэ щIэкIри тэлай дэкIауэ, палатэм къышIыхъац Мышэ и къуэш милицэхэм я деж кIуар. Зэрешар къапщIэу, абы и нэтур фагъуэт, теубгъуа халат хужым хэгъуашэрэ, жыпIэну. Ар сымаджэм щхъэцхъэри, щехуу щIэупщIац:

— Дауэ щыт мыр? НэхъыфI къэхъуакъэ?

— Къэхъуац. Иджыпсту хильэфауэ арац, — пидзац абы Мышэ.

— Сыту фIыт, ярэби, — ар жиIа нэужь, лым и щхъэр ищIщ, къуэшыр здыщIишири щIэкIац.

РаикI и нэ къикIырт бзаджацIэхэр къаубыдарэ къамыубыдарэ зригъэцIэнуи, абыхэм якIэлъыщIэкIац.

Лым, кIэлъиндор бгъузэм иIэ щхъэгъубжащхъэм зытригъэцIауэ, и къуэшым жриIэрт:

— Бандитиц къаубыдац милицэхэм. Зы яIещIэкIац. Сэри зэрыслэкIкIэ садэIэпыкъуац. Абыхэм ящыц зым милицэхэм я унафэцIыр пкърыупщIыхъац сэ сынцысу. Абы къызэриIуэтамкIэ, ахэр хъунцIакIуэ къудейкъым. Слепцовщ а яIещIэкIам и унэцIэр, ар нэмыцэхэм ядэлажъэу щытац, шпиону Налшык къыдаутIыпщхъауэ. Иджыри яхуолажъэ, мис а хъунцIакIуэ цIыху бзаджэ зырызхэр къигъэсэбэ-пурэ.

Рае лыхэм ябгъэдэкIуатэри пацIэ зытетым еупщIац:

— Слепцовщ жыпIа яIещIэкIар?! Мис иджы сэ къызгүрүIуац посо-ри... Сыту Iеийуэ яIещIэкIа а фашистыр.

Зи гугъу ящIыр Рае ицIыхуу къызэрыщIэкIар ягъэцIагъуэу, зэкъуэшитIыр абы къеплъац.

— Дэнэ ар уэ щыпIыхур? — къеупщIац хъыджэбзым пацIэ зыте-тыр.

— Си анэшхуэмрэ сэрэ оккупацэм щыгъуэ гестапэм дыкъалтыхъуэу щытац, даубыду дагъэтIысыну. Дыкъезыгъэлтыхъуэу ди лъэужыир къезыхуэкIар Слепцовщ. Ар лажъэу щытац гестапэм и унафэцIым и къуэдзэу. Куэд щIакъым сэ ар къалэм зэрынчыслъагъурэ. Езыми сы-къильагъури, абы и ужкIэ зыгуэрхэр къыскIэлъызепльэу си ужь итащ... Мис, фользагъу ныжэбэ кIуам къытщыщIар... Слепцов фашистщ, зыIещIэбгъэкI хъункIэ Iемал зимыIещ.

ЗэкъуэшитIыр зэплъыжырт, хъыджэбзым и Iуэхур къызэrekIуэкIар ягъэцIагъуэу. ЗытэлайкIэ хэгупсысиха нэужь, нэхъыщIэм жиIац:

— Мы хъыджэбзым и Iуэхум Слепцов хэтщ. Мыйбы ар къызэ-рицIыхужам шэч къыщытримыхъэм, саригъэубыдмэ, жиIэри и натIэ иригъэкIыну и мурадац, — жеIэ капитаным.

— Алыхь-алыхь, си ту фIыуэ дыфхуэзат ныжэбэ, — жиIэу и щхъэр игъэкIэрэхъуац нэхъыжым. — КIэ игъуэтынц фи Iуэхум, умыгузавэ, си хъыджэбз... Иджы сэ къуажэм сиынэсигын хуейщ. Сыкъэпсэльэнщ телефонкIэ. — Сэлам къарихыжри, лыр щIэкIыжац, колхоз Iуэху лэ-жыгъэм хуепIещIэкIыгу.

Раэрэ Мышэрэ палатэм щIыхъэжри сымаджэм бгъэдэтIысхъэжац.

СултIан жей Iувым хэтт. И щхъэгъусэм хъыджэбзыр и ныб-жъэгъум иригъэцхъу къызэрыжриIами, езыми ар ныбжъэгъум и плъы-

Прозэ

фэу къызэршихъуми Мышэ нэхъри ягъэпЛейтеят. Иджыпсту зауэлЫр губгъуэм ихъэнти, и гу бампIэр тIысыху къыщикIухынт, игу пэншихуи жы щIыIэм хэтынт. Ауэ абы и гущIэр къизыIуэнтIыкIыр ужыхыжынүтэкъым апхуэдэкIэ, сыйту жыпIэмэ, зауэм къыдыхэта, гугуехь куэд къыдэзышэча, лапIэр къизыша и ныбжьэгъу зауэлIым и псэр щыхэкIым къыхуигъэна уэсятыр имыгъэзэшIауэ тельти. АтIэми, и щхъэгъусэм и псальэкIэ, имыкурэ-имыгбыу ар и гум къимыхъа... ЗауэлIыр къэтэджри лъэмакъыншэу палатэм щикIукI-къыщикIукIыу щIидзащ, жыпым кърипхуэташ и папиросяр, арсхъэкIэ, палатэм туутын щефэ зэрымыхъунур къицIэжри, ирильхъэжащ, иужькIэ жыхафэгум щызэтэувиIэри, хъыджэбзым бгъукIэ хуеплъэкIыурэ, жриIаш:

— Рае, накIуэт модэ Зинэ и кабинетым. Сымаджэм зэран дыхуэмыхъуу, дыуэршэриныц.

Рае СултIан хуеплъэкIри, зэрыжайр хъэкъыу щыпхыкIым, къэтэджри лъэмакъыншэу кIэлъыщIэкIаш капитаным. ИужькIэ ар щIыхъащ дохутырым и кабинетым. Лым и лъэIукIэ хъыджэбзыр диваным итIысхъащ, езыри шэнтыр къригъэкIуэталIэри абы и пащхэм къитIысхъащ, и нэгум хуиту иплъэу.

Хъыджэбзым зы лъэнныкъуэкIи гуапэ щыхъурт зауэм и мафIэ гуашIэхэм пхыкIыфа офицерым, СултIан и анэ дэлххум, и нэгум ипльэу щысыныр. Жэш псом зэрымыхъеям, лъыи зэрыхашам щхъэкIэ къэмийнэу, абы и нэгур зэлтыIухат, ешачи къыпхуэммыщIэу. ЩЦалэм и натIэцыр хуэбаринэ машIэт, фэрэкI машIэу къызэрэлтээIэсар къапщIэу, и нэкIум ПIэ къытенат! ИхълыгъэкIэ пышIам хуэдэу, абы и гур хъыджэбзым къызэрхуущытыр бэянт. Абы къыдэкIуэу, Нэхушыр и къуэми хуэдэу, мыбыникI иIэт пищIэ зыхуозыгъэшI щытыкIэ, и къоплъыкIэ къудейм къару къыпхилхъэрт, дзыхь зыхууигъэшIырт. Абы щыIуплъэкIэ хъыджэбзыр нэхъ къаIэшIэкIырт зэшIэзыбуыда гupsысэ дыдхжэм, и нэгури нэхъ зэлтыIукIыжырт.

— АтIэ, СултIанрэ уэрэ фызэдоджэ, аракъэ? — щIэупшIаш зауэлIыр, машIэу пыгуфIыкIыу.

— Дызэдоджэ, — пидзащ хъыджэбзым макь IэдэбкIэ.

— Хъарзынэш. Колхозхэр IэшIагъэ зиIэхэм икъукIэ хуэнныкъуэш. Дыгъуасэ сэ си къуэшыр министерствэм льяIуэу щIеташ колхозым агрономрэ зоотехникрэ иригъэгъэкIуэн щхъэкIэ. Мэтхъэусыхэ, IэшIагъэлIхэр къыбдэмылажьэу колхозыр зехъэгъуейш, жери.

Рае набдээгубдзаплъэу абы здеплым къыгурыIуаш ар иджыпсту IэшIагъэ Iуэхухэм тепсэлтыхъми, нэгъуэшI гукъеуэ гуэрхэр зэриIэр, икIи а и гукъеуэр еzym къриIуэтылIэн щхъэкIэ къегъэжъапIэ зэрылтыхъуэр. Ауэ колхоз Iуэхухэм ар кIэшIу щытепсэлтыхъым, а зытепсэлтыхъым фIыуэ зэрыхищIыкIым гу лъитэри, зыдригъэкIу жиIаш:

— Иджыпсту уэ колхоз Iуэхухэм узэрытепсэлтыхъымкIэ хэти къыфIэшIыниц умызауэлIу, атIэ колхозым и унафэшIу куэдрэ лэжъа гуэру.

АрсхъэкIэ, хъыджэбзым и псальхэр зэхимыхагъэфэу, капитаныр щIэупшIаш:

— Къысчуэгъэгъу, Рае, апхуэдэу синызэроупшIыр, ауэ къызжеIэт, Къэбэрдейра уэ укыщалхуар, хъэмэрэ?..

— Сэ Ленинград сыкъикIаш. Зауэм щыгъуэ дыкъэIэпхъуауэ щытащ...

Лыр къэуIэбжъагъэфэу хъыджэбзым къыIуплъэри аргуэру щIэупшIаш:

Прозэ

– Уи адэ-анэр дэнэ щыпIэ щыхэкIуэдар?
– ДыкъынцыIэпхъум, си анэр бомбёжкэм хэкIуэдац, ауэ си адэм и хыыбар сцIэркым, сцIэркым ар зауэм хэкIуэдами е псэууэ къызэтенами.

– Ульыхъуэркъэ-тIэ абы?
– Хъэуэ.
– Сыт щыхэкIэ?

– СынольэIу а IуэхумкIэ укъызэмымупщыну. Абы нэхърэ нэхъ къесштэнт уэ зауэм щыпльэгъуахэм, фашистхэм фащезаум щыгъуэ фи нэгу щIэкIахэм я гугъу къысхуэпщIтэмэ. Уэ къомыхъэльэкIыу жыпIэф закъуэмэ, сэ икъукIэ гуапэ къысщыхъуу седэIуэнт.

– Хъунщ-тIэ, Рае, апхуэдэу нэхъ къыщыпщтэкIэ, уезгъэдэIуэнщ дэ дызыхэтахэм щынц зыгуэрхэм, апхуэдэ хыыбархэр IуэтэжынкIэ сымыщIагъуэ пэтми. АлексейкIэ еджэу сэ ныбжъэгъу хъэлэмэт, ныбжъэгъу пэж сиIаш. ИкъукIэ фIыуэ дызэрлыгъурт. Зауэ IуэхукIэ сэ хэт къызэупщIми, псом япэу абы и гугъущ хуэсщIыр. Абы сышытепсэлыхъкIэ си гу бамIэр, ныбжъэгъу сфиIэкIуэдар сызэригуа-уэм къызит бамIэр, мэтIысри, нэхъ псэхугъуэ согъуэт.

Ар къыщыхъар плIыщиIрэ зы гъэм и август мазэрщ. Дыхэтт юго-западнэ фронтым щекIуэкI зауэхэм. Алексей лъэсырыкIуэдзэм и част-хэм ящынц батальоним и командирт. Сэ а батальоним и зы взводым срикомандирт. А зэманым дэтхэнэ фронтымкIи ди Советскэ Армэм и Iуэхур икъукIэ щыхъэльэт. Дэ дихуаш окруженэм. Махуэ зыбжанэнкIэ мафIэм и кум зыщытIыгъыфащ, бийм дезауэу. Ауэ зы махуэ гуэрым бийм зыкIи зыпэцIэдмысэжыф хъуаш. Ар зыхашIагъэнти, топхэмкIэ щIэгъэхуэбжьауэ къытхэуэу щIадзэри, ди батальоним и сэлэтхэр къанэ щымыIэу хэкIуэдац. Алексейрэ сэрэ зыдмыщIэжу дэгу дыхъуауэ дыз-дэшылтым, фашистхэм даубыдац плену.

Бэлыхъ куэд ди фэм даха нэужь, фашистхэм Алексейрэ сэрэ дызэкIэрачри, сэ сыщIадзац гуэц псыIэ кIыфIыжь гуэрым. Абы сывзыщIэлльям зэхэсхырт унэ бжэIупэм Iут пкъом фIэлъ репродукторым къиIукIхэр. Дикторхэр жэцми махуэми абы къипсэлыхъкIырт, зэм нэмыцэбзэкIэ, зэми урысыбзэ зыкъашIурэ. Зы пщыхъэшхъэ гуэрым, фронтым и линием деж зэхэуэныр щыщагъетам, сэ IупщIу къызэхэс-хац Алексей и макъыр репродукторым къиIукIыу. ИкъукIэ гущIыхъэ къысщыхъуац абы жиIэу зэхэсххэр.

ЖиIэрт абы еzym арэзыуэ, и батальоныр и гъусэу, нэмыцэхэм пле-ну заритауэ, нэмыцэхэм зезыта сэлэтхэр зыхуей-зыхуэфIхэмкIэ тэмэ-му къызэрагъэпэщауэ, нэмынцэ армэ иным Iэшээ къратри хыхъауэ, икIи абы и текIуэныгъэм щIэзэуну хъэзыру. Ди сэлэтхэр абы къыхуриджэрт еzym игъэлъэгъуа «щапхъэм» ирикIуэну, я фIэц ищIыну хущIэкъурт нэмыцэхэр текIуа нэужь зыхуей псори ягъуэту цIыхухэр псэуну.

Сэси джабэр зэрысхуущIаудамкIэ, си чэр зэрыщIэкIамкIэ сцIэрт фа-шистхэм военнэ пленхэм хузэрагъэпэц псэукIэр зыхуэдэр, гурыIуэгъуэт советскэ цIыхухэр фашистхэм япэцIэхуамэ, хъэзабу ятельынур зыхуэ-дизир.

Ауэ сэси щхъэм къысхуигъэтIасэртэкъым Алексей, шынагъэ зыхэ-мылтъа си командирыр, окруженэм дыздитым сэ гушхуэныгъэ къысхэ-зилхъэу щытар, бийм щымысхуу езэуар нэмынцэ радиомкIэ къызэрип-салъэр...

Прозэ

Махуэ зыбжанэ дэктри, псори науэ къэхъуац: Алексей епциыхатэкым и Хэкум, и ныбжъэгтүхэм. Абы и макьым ешхь зызыщыф гуэр фашистхэм къагъэпсэлъа къудейуэ арат. Алексей-рэ сэрэ гъусэ дызехуацЫжри, Украинэм щышу Березовскэ жыхуацЫшлэм дашэри абы щацІа концлагерым драдзац.

Фэ, дауикІ, зэхэфхац, тхыльхэм иту феджац фашистхэм сыйхуэдэ псэукІэ гужьеиггуэ ирату советскэ военнэ пленхэр яыгъами. Фашист лагерым коммунистхэу, командирхэу ихуахэрт псом хуэмидэжу гуацІэу зи фэр иратЫкЫр. Гүгүущ псалъэкІэ ар иджы цыхум гурыбгъэгүэжыныр. Фашистхэрщ, фашист къудейхэрщ псэ зыгут цыхум апхуэдиз пудынгъэ езыхыфынур... Зы гугъапІи щыгэтэкым фашист жыхъэнмэм дыкъыхэгыннымкІэ. Дэ икъукІэ ткИийуэ дахьумэрт, Іуэм драгъэкЫартэкым, адрейуэ, къытхашыпыкЫурэ автомашинэхэмкІэ дашхэм къагъэзэжыртэкым, дэ тщІарт ахэр зэрызэтрауکІэр.

Языныкъуэхэм деж гугъэм дызэшІиубыдэрт: ярэби, дикЫжыфыну пІэрэ-тІэ мы кІуэдыпІэм, е дызыгъхэм зыгуэрхэр къатеуэу хуит дашЫжынкІэ хъуну пІэрэ? – жытІэурэ. Иужьрэйм узэрышыгутгынур нэхъ машІэт. Дэ къэдгупсыс Іэмалхэр зыр зым и ужь иту зэтекъутэжурэ кІуэрт махуэхэри жэцхэри.

Зэгуэрим, жэц кІыфІу, ди кхъухъльтэхэм бомбэкІэ зэтракъутац дызэрэс Іуэм и хъуреягъкІэ къекІуэкІ псэуальхэр. Мис ар къэдгъэсэ-бэпац зыкъомым. ЗэшІэфиеу къехуэххэурэ къэуэж бомбэхэм я макьым дыщІэту гуущІ кІапсэ банэ зэпүудахэмкІэ ди щхъэр Іуэм къитхац. ДауикІ, ди бомбэзехъэхэм лагерым и Ішэлъашэхэм бийм и военнэ базэхэр, складхэр къыщахутауэ арагъэнт. Аүэ адрей насыпыншагъэхэм щыщу, Іуэм дыкъыздикЫым, си лъакъуэм осколкэ къытхеуати сижэфыртэкым, сыкъыкІэрыхурт Алексей. Абы къызэпиудынкІэ шынагъуэт бийм дыгэшІэгынныр. Бомбёжкэм и ужъкІэ щІэпхъуэжахэм ныткІэлъышІэпхъуац нэмыцхэр, хъэ гъесахэр ящЫгъуу. Зэхэтхырт абыхэм я зэргэгъэкІий макъхэр, хъэ банэ макъхэр. Дэ, ди занщІэр ди гуэггуу, ди нэр здэплъэмкІэ дыжэрт. ДэнкІэ дыкІуэми ддэрт, ажалыр къызиплъыкІ Іуэм пэгэшІэ дыхху закъуэмэ. ДаукІими е гуэгум дыщылІэми нэхъ къатштэрт, Іуэм иджыри зэ дихуэж нэхърэ.

СщІэжыркым куэд ткІуами е машІэ фІэкІа дымыкІуфами, ауэ сэ зы къаруи симыгэжу сүкІурияц. Алексей къызэшІэувыгыкІаш: тІэкІурэ жыгыгурхъэгтуэ зригъахуэри, ткИиягъ хэлтүү жидац:

– Хъунц иджы, къэтэдж, сэ зыпшІэзгъакъуэурэ, зэрэгтльэкІкІэ дыкІуэнц. – ИкИи, абы зэрижИам хуэдэу, еzym зыкъысщІигъакъуэурэ, куэдрэ дыкІуаш. АршхъэкІэ аргуэрү зыри слъэмыкЫж сыхъури сеншэтэхаш. АлексеикІ къару игэжтэкым, ерагъыут абыикІ и лъакъуэхэр зэрызэблихыр. НэгъуэшІ хэкЫшІ щымыгэу къэслъытэри, занщІэу жесІаш:

– Уэ кІуэ, афІэкІа зыкъыщІызэбгъэлІэлІэн щыгэкъым, арыншами сэ зыпшІи сүкІуэжыфынукъым. Тури дыхэкІуадэ нэхърэ, зым зыкъригъэлмэ нэхъыфІц.

Алексей ауи идэххакъым а жысІэм едэгІуэн.

Нэхуущ хъууэ хуежъати, абы гуунэгъуу къыщыт банэ гуэрэним сихилъафэри къызжидац:

– Уэ мыбдежым щылъ, къызэжъэ сүкъэссыжыху. Сэ къэзгъуэтынц тшхын гуэрхэр, пшІэну щыткъым, партизанхэр здэшыгээр къэсщІэфынкІи хъунц.

Прозэ

Арати, абдеж сыкъыщинэри ныбжъэгъур збгъэдэкІаш.

Сэзыкъару сиІэжтэкъым, зыкъэсІэтыфынутэкъыми, сыщІэлтъ бэнэ щІагъым, ныбжъэгъум сыкъызэригъэгугъар си гум ильу. Си хъуреягъкІэ бадзэ Ѣыдымыртэкъым, ухуейми лІэ: дэІэпкыкуэгъукІэ узышыгугъин ѢыІэтэкъым. Жэц хъуа нэужым, къарууэ сиІэр зэхэслъхъэри зыкъэсІэтыну сыхуежъаш, арщхъэкІэ, Ѣым си бгыр къытесІэтыкІа къудайуэ, сеукІуриехыжащ.

Алексей къекІуэжыртэкъым, дяпэкІэ сыщІэгугъэжыни ѢыІэтэкъым, лІэнныгъэр къызэрыспэлъэм фІэкІа. Хъарпшэрү си нэгум къышІэувэжырт сыйыщальхуа къуажэр, си къуэшхэр, си шыпхъухэр, ди Кавказ ѢыпІэхэр, сыйэрыщыкІурэ махуэ къэс сыйыхуэплъэу сыйэса къурш папцІэхэр. Си гум къышІитхъырт ахэр дяпэкІэ зэрызмы-льягъужынур. Пабжъэм сыйдыхэлтым, сигукІэ сэлам есхыжырт псоми. СщІэжыркъым си гущыкІур дэгъэзяяуэ сыйэрыщылья зэманыр зыхуэ-дизир, ауэ икІэм-икІэжым, сывлами сыйсэуми къысхузэхэмыхужу сыйздэшыльм, къысфІэшІаш Іэуэлъяуэ Ѣеху гуэрхэр си тхъэкІумэм къиІуэу, макъ ѢехукІэ си цІэр жиІэу къаджэурэ зыгуэр гъунэгъу къыс-хуэхъуу. СощІэж зыгуэрым си Ѣхъэр Ѣым къызэрытиІэтыкІар, икІи, зыкъысхуигъэшхъяуэ, си нэкІум къиплэІаяуэ къызэрысфІэшІар. ИужькІэ псылагъэр гуэрхэр си Іум ѢызыхэсщІэу хуежъаш, шэ къашагъашІэм хуэдэу къысшыхъуу абы сэ сефащ. Сыту ІэфІыщэт-тІэ ар! Нобэми си гум ихужыркъым... Мыйбдежым си зэхэшІыкІыр и пІэм иувэжу хуежъаш, зи макъ зэхэсхри сыйыгъашхэри Алексеийуэ къэзгъэ-дурасащ.

Сигъешха нэужым абы занщІэу схуипхаш си лъакъуэ уІэгъэр, икІи зимыІэжъэу и Ѣыбым сригъэукІуриери, кІуэмэ, тЫисмэ, сыйы-трихым зигъэпсэхум, сыйытирилъхэм ежъэжурэ, нэху Ѣыху сихъаш. Махуэм дэ дыдэсащ псыдээм дильэсикІуурэ куу хъуа къуэшхуэ гуэ-рым. Мыйбы удзыжъхэр, къэрэк'урэжъхэр апхуэдизкІэ Іуву икІи лъагэу ѢызэшІэкІати, укъыхэшынутэкъым, зыми укъыхигъуетэнутэкъым, уэ укъыхэкІыу зыкъыумыгъэльагъуэ зак'уэмэ. Зыдгъэпсэхури, пшыхъэш-хъэм дежъэжащ. АрщхъэкІэ си лъакъуэр фІэбэгыкІат, къызэузырти иджыри зи тхъий схуэчыртэкъым, абы къыхэкІкІэ, япэми хуэдэу, Алексеий и Ѣыб сильу фІэкІа дыкІуэ хъуртэкъым.

Нэху Ѣыгуэ Ѣыхуежъэм, дэ декІуэлІаш къуажэшхуэ гуэр. Ныб-жъэгъум бжыхх лъабжъэм сикІэшІигъэгъуалъхъэри, езыр хадэ кІуэцІкІэ къуажэм дыхъаш. Куэд дэмыкІыу абы къигъэзэжащ зи лыжъ гуэр и гъусэу. Лыжъыр лъэрызехъэ гуэрти, сыйкиштэри и Ѣыб сильу срихъэ-жъаш, Ѣагъуэ дэмыкІыуи и унэм сыйшихъаш.

Унэм Ѣэсир зи фызыжъэр зи хъыдгэбэрэт. Пэшым дыкъызэрыщІехутэу, ахэр пІэм къыхэтэджыкІри, псынщІэу дызыхуей дыхуагъэзэн ѢыхэкІэ, тхузэблэжу Ѣадзаш. Күэд дэмыкІыу абыхэм дэ ерискыры пштырхэр дагъэшхащ, ауэ дагъэшхар машІэт, зэрыдэмь-зэгъынум къыхэкІкІэ. Уэзэгъыжынт, мазитІым нэблэгъяуэ зи махуэ Ѣыху и шхэкІэу умышхауэ, нэшІу епхъэкІаяуэ? Арати, дызэрышхэу, зыдагъэгъэпскІаш, ѢагъщІэлъуи Ѣыгүтэльуи тьыгъахэр мафІэм пэ-радзэш, ягъэсри Ѣыгъын къабзэкІэ зыдагъэхуэпащ.

Си лъакъуэм тель уІэгъэр хъыдгэбэм хуэІэкІуэлъакІуэу игъэ-къабзэш, абы хэлъ осколкэр къыхихри хущхъуэ къысхикІаш. Сыт хуэ-дэ шынагъэ къэхъункІэ хъунуми абы ѢыхэкІэ къимыгъянэу, лыжъым иукъуэдийри, пэшым ѢыщІа пІэ Ѣабэм сыйигъэгъуэлъхъаш.

Прозэ

Алексей щыжейрт пкІэунэм, махуэм е бэххьым, е хадэ кІырым зыщигъэпшкІурт. Ди насыпти, дэ дык'ыдыхъэним и пэкІэ нэмьцэхэр къуажэм дэІэпхъукІауэ, полицайхэм фІекІа дэмисыжу къышІэкІаш. Унэ дэ зыщыдгъэпшкІур къуажэкІэм хуэзэти, фашистхэм яхуэлажъэхэм шэч зыгуэркІя ящІу мыбы зыщахууыхъыртэкъым.

Хъыджэбзым зэпымыуэ и нэІэ къыстригъеташ: егугъуу къызэІэзэурэ, абы хуээфІэкІаш гангренэм сык'ригъэлын, си уІэгъэри игъэхъужын. ИужькІэ сэ къызэрысцІамкІэ, ар и адэ-анэм ябгъэдэсу Киев щыпсэуаш. И адэм дохутыр ІашІагъэ иІэу, щІэнныгъэ-къэхутэнныгъэ лэжыыгъэхэми хэту щыташ. Езы хъыджэбзым плІышІрэ зы гъэм медицинскэ институтыр къиухри, и ІашІагъэм ирилэжъэн щІидзэным хунэмис щЫкІэ, зауэр къэхъеящ. И анэр а лъэхъэнэ дыдэм лІэри щІалхъэжаш, и адэр фронтым и линием къыщызэрагъэпэща госпиталхэм ящыщ зым щылэжъэну ягъэкІуаш; езы хъыджэбзыр и адэр къэзыльхуа лыжъ-фызыжъэм я деж къэкІуаш ильлагъужыну, адэм и лъэІукІэ. Мыбы къыздэкІуам, къуажэр нэмьцэхэм яубыдауэ къышІэкІаш, абы къыхэкІи дэмыІэпхъукІыжыфу къидэнаш. Иджы езы хъыджэбзими мы унэрат зыгъэпшкІупІэу иІэр...

— Си псальэмакъым сыйт кІыхъ зыщІезгъэшІыр?.. Хъыджэбзыр, уэ иджыри къэс гу лъумытамэ, бжесІэнци, Зинэщ...

ТхъемахуитІ дэкІри, сэ къысхуэкІухыыфу сыхъужааш. Алексей арат зэжъэри... Фызыжъым гъуэгу гъуэмилэ тхуигъэхъэзыраш, дэри жэщым зыдужъаш, партизанхэм я лыхъуакІуэ дызэрежъэнум хуэдэу. Лыжъ-фызыжъым я деж дызэрыщиа махуэ бжыгъэм къриубыдэу сэ фІуэ слъэгъуаш Зинэ. Сэ иккукІэ сынэшхъейт, гукъыдэж лъэпкъ сиІэтэкъым, сэркІэ хъэлъэт хъыджэбзым сызэрыбгъэдэкІыжынур. АрщхэкІэ абы еzym къызык'уипхъуэтри къиджиаш ди гъусэу дыздэкІуэм нэкІуэну, бийм яубыда къуажэм езыр афІэкІа дэс мыхъужыну.

— Сэ дохутыр ІашІагъэр щЫзэзгъэгъуэтар, — жиІэрт хъыджэбзым, — лыжъ-фызыжъым я кІэк'уагъ сык'уэсыну аракъым. Сэ сихуийш фашистхэм езауэ ди цЫххүэм зыгуэркІэ садэІэпкъууну.

Апхуэдэ щЫкІэкІэ, хъыджэбзыр къиддежъаш. Адэшхуэм къыхудэкІаш мэзым дишэу партизанхэр здэшыІэ щЫпІэр къиддигъуэтныр, еzym и къуэрылху хъыджэбзыр зэрыдигъусэм и хъэтыркІэ. Мэзхэм Іэджэрэ дыщылхъуа, бэлыхх Іэджи тшэча нэужьш партизанхэм дашыІуар, абыхэм я командирим и пашхъэм дык'ышихутар.

Лыжыыр гъуэгуанейм зэхиукІат, мыдэкІэ унэм къигъэна фызыжъым щхъэкІи гузавэрт. Зы махуэкІэ зигъэпсэхуа нэужьым, сэлам къыдихыжри ар ежъэжаш. Иджыпсту хуэдэу си нэгум щІэтш и къуэрылхум ІэплІэ къышыхуишІыжым, дэ ди Іэр къышуубыдыхъим ар къызэрыгумэхар, и нэкІуущхъэ зэлъахэм къежэх нэпс пІашхэр и жъакІэпэ тхъуахэм къызэрыхэткІуар. Ар езыгъэжэж дэтхэнэ зым дежкИи гурыІуэгъуэт абы и гум щыщІэр. Апхуэдэ щЫкІэкІэ а лыжъ ахъырзэманир, гу хъэлэл зиІэр дбгъэдэкІыжаш, аүэ иужькІэ лыжыыр тльагъужакъым: зыгуэрым нэмьцэхэм бзэгу яхуихъаш абы пышІэнныгъэ партизанхэм яхуиІэу, оккупантхэм лыжъым бэлыхх Іэджи и фэм дахааш, арщхэкІэ къызэрэушихэмкІэ жэуап яримыту зигъэлІаш.

Партизан отрядым и командирим и унэцІэр Савельевт. А лъэхъэнэм абы отряд зэригъэпэшу щІидза къудейуэ арати, военнэ Іуэхум фІуэ хэзыщЫкІ, зауэм Іута дэ дазэрыхыхъям куэду щыгуфІыкІаш...

Прозэ

Савельевым и отрядыр махуэ къэс нэхьыбэ хъурт. Фашистхэм дэнэ щыпIи дыщезауэрт, коммунист, патриот яубыдауэ къэтIамэ, датеуэрэ къяIещIедгъэкIыжырт. Апхуэдэурэ ильэс ныкъуэ екIуэкIауэ, зэгуэрым партизан уIэгээ хъэльэ куэд диIэ щыхъум, Советскэ Армэм и тыл жыжьэм зыптыцIац. Кхъухыльатэ къытхуагъакIуэри, Зини яхэту, ахэр яхыжац. Абы и ужкIэ Зинэ къигъэзэжакъым, еzym и хи-рург IещIагъэмкIэ госпиталым щылэжъену къагъэнэжати. Ауэ зауэр екIуэкIыху, абырэ сэрэ письмокIэ дызэрыцIац. Зауэр зэфIэкIа нэужь, Зинэ и адэм къигъэзэжаш. Ар иджы Киев дэсщ, зи закъуэу къэна и анэм бгъэдэсу. ЩIэнныгъэ Iуэхухэм зритыпауэ ѹолэжь.

Япэ махуэхэм къыщыцIедзауэ Алексей партизанхэм къахэжаныцIац. ЛыгъэкIи, зэуэнэм хуэIерыхуэнымкIи абы зыкъигъэлтэгъуац военнэ Iуэхухэм фIыгуэ хэзыщIыкI цыхуу. Нэмыцэхэм абы хэIэтыкIауэ лъагъумыхъуныгъэ яхуIэт. ЖаIэрт ар къызыхэкIыр еzym гъэрыпIэм щитам трагъэлья бэлыхъирауэ, язынык'уэхэми хуагъэфа-шэурэ зыпхагъэIукIырт и къуэш, е и адэ нэмыцэхэм яукIауэ, абы щхъэ-кIи щысхъ яхумыIэу. Абы и зыхцIэнныгъэмрэ бийм хуиIэ щытыкIэмрэ къадэкIуэу, IэкIуэльякIугъэ хэлъым, Iуэхур псынщIэу икIи тэмэ-му ицIыныгъэм и акылыр зэрыхуэшэрыуэм, зауэ Iемалхэр фIыгуэ зэрищIэм я фIыгъэкIэ, партизанхэм ехъулIэнныгъэ хэлтү зэфIагъэкIырт сыйт хуэдэ операцэри, зауэхэм сыйт щыгъуи текIуауэ къыхэкIыжырт, фа-шист хъэдэхэр щэ бжыгъэкIэ къызэрэнэкIыгу.

112

Зэгуэрым шу гуп дыхъуу дыкIуац тIасхъещIэх. Алексей ди гъу-сэтэкъым. Ар штабын щелэжырт гъэтIылтыпIэ зимыIэ план гуэрым и зэхэльхъэнэм. Дэ зэрыхуэдгъэфэшам хуэдэу, зи станицэ гуэрым нэмыцэхэм я механизированнэ частхэм я гупышхуэ щызэхэту къэт-хутац. Станицэм щыпсэу ди цыхугъэм и фIыгъэкIэ, бийм и къарур здынэсир тэмэму къатцIэри, ди отрядыр здэшыIэ мэзым къэдгъэзэ-жаш. ДыкъыздэкIуэжым, дымыцIэххэу дыIууац бийм и грузовой ма-шинэшхуэ. Дэ псынщIэу унафэ тщIац бэлэргъяуэ къытхуэза бийр зыIещIэдмыгъэкIыну. Дишхэр лъэннык'уэ едгъэзри, гъуэгу гъунэм дыпшицIысыкIац. Автомашинэр тхуэзанщIэ зэрыхъуу, шэр тедгъэлъя-льэу щIэддзаш. Дызэrimыгугъяуэ, фашистхэр кузовын хуэфIу ису къыщIэкIац. Псэуэ къэна фашистхэр мафIэм зэщIишта машинэм къицIэфтихэрэ нэуфIыцIщхъэрыуэу зэбгрыжу щIадзаш. Сытми, дэ ахэ-ри зыIещIэдгъэкIакъым...

ТIасхъещIэххэр штабын кIуэжац, сэ сахэммытыжу. Ди нэхьыщ-хъэм ираIуэтылIэжац къахутахэмрэ ирагъэкIуэкIа операцээр зэры-зэфIэкIамрэ. Лыгъэ зезыхъахэм абы фIыщIэ къахуишIынэм хунэмымс щIыкIэ, Алексей щIэупщIац сэ абыхэм сацIыххэммытыжымкIэ. Развед-чикхэр зэуэ нэщхъей къэхъури, я пыIэр щхъэрахри щыгъуэу иувыкIа-хэш, сэ сизэрышымыIэжым и щыхъэлтык'уу. ИужкIэ абы жаIац нэмыцэхэр щызэттраукIам екIуэкIа зэхэуэм сихэкIуэдауэ. ПсынщIэу и шы-уанэр зэтрилхъэш, тIасхъещIэххэм ящышу зылI ѿщIигъури Алексей иунэтIац зэхэуэр щекIуэкIа щIыпIэм.

Сыт хуэдэ щIыкIэкIэ сакъыхэхутами сцIэркъым, ауэ сэ сахэлтъ фа-шист хъэдэхэм, нэмыцэ шынел зэрысшыгъым нэхъри сахигъэгъуацшэу. Ауэ ныбжъэгъум сэ сакъимыгъуэтыжу, сывлами сыйсэуми сыйдимы-хыгжу ежъэжынүтэкъым.

Куэдрэ къыслыхъуа, мацIэрэ къыслыхъуа, сытми абы хъэдэхэм сакъыхигъуэтэжац. Март мазэти, жэшцыр щIыIэт, си пкъыр зэщIэдияти

Прозэ

псэ хэтыжу къыпхуэццээнутэкъым. Нэхущым Алексей штабым къэсыжащ, и шыплцэм сыйдэлту сыкъихыжри. Щыунэ хуабэм сыкъынхутэжащ, зыкъынцысццэжащ. Апхуэдэ щыкцэкцэ етчанэу абы сэ псэууэ сыкъызэтригъенаш...

Украинэр фашистхэм къыцэццэгъякцыжным куэд имыцэжу, дэкъидэхъулчаш бийм дзэццэхэр, зауэ хуэчухуэццэхэр зэрызэрашэ лъэмыжшхуэ гуэр ткъутэнэйр.

Лъэмыхыжир къару тчуаццэкцэ яхъумэ пэтми, лагъымхэр щцэтльхьэри, къэдгъэуаш. Ар къызэрэйдэхъулчар Алексей зэхилхъя цемалхэмрэ хылагхэмрэ я фыгъэццэц.

Лъэмыхыжир идгъэццэха нэужым, бийр цэлфыццэу къызэццэхэр, ди ужым къиуващ, цэцэу яцэцэцэцэу цэхэр. Операцэм хэта партизан гупым щынцу си закъуэ фэкцэа нэгъуэццэ зыри псэууэ къелакъым. Алексей зэрылчыкчын чэгъэт къитехуар: абы и бгъэр шэ къэуэжим пхиудат, и лъакъуэ ижым хэлтэ къуцихъэхэр зэлкъриудат. Си щыбыкум изгъэукчурчай, ар сэ чусхырт фашистхэм пэццэцэ зэрыхъункцэ. Мэзыльхэм дызэрыхъяэу, си джэдигур зынчидзри субгъуаш, икчи си ныбжъэгъур абы тезгъэгъуэлхъаш. Сытит сэ абы иджи хуэсццэжжыфынур? А дакъикъэм сэ сыхуэхъэзырт, сэр папццэ куэд щыццэфа ныбжъэгъум и псэр къызэтенэну закъуэмэ, си гъашцэр стыну.

Щылцэну дакъикъэм абы уэсят къысхуиццэжащ:

— Псэууэ мы зауэм ухэццэхмэ, къэльхъуэ си бинунагъуэр, си анэм, си щхъэгъусэм, си бинхэм схуажеццэ си гъашцэр сухиху сазэрыхуэпэжар, я гъашцэр нэхуу щытынэм си псэр пытыху сизэрыццээуар. Сэ си гугъаш текчүэныгъэр къэдээуа нэуж, ди унэ сыхчай, си бинхэм щынчай эзгъэгъуэтчай, цыху къахэсццэчай, си анэмрэ си щхъэгъусэмрэ псэхугъуэ естьжай. Арщхэццэ сэ ар къызэхъулчакъым... Сынольчай, ди зэныбжъэгъуэхъэм и хъетырчай, лъагъуныгъэ зэхудицэм и фэеплтчай, зыгуэрчай дэцэпчай эгъуяхуэхъуф си сабийхэм.

«Мишэ, — жицэш абы и иужьрей псальчу, — уэ уоццэ сэ фычуэ узэрыслтагъур, цыху пэжу узэрышчай, шынагъэ зэрыххэмийлчай папццэ. Сэ сый щыгъуи сигукчай сизхуэхъуа хуэ щытащ насыпчай чухуну. Текчүэныгъэр дыдей хъуа хуэ унэм ушыкчай, дауикчай, уэ къэпшэнущ Зинэ. Сывохъуэхъу, щхъэгъусэ фызэхуэхъуу, насыпчай фызэдэпсэуну...»

Сэ дэнэ къэна, мидрей партизан ар щычайхуу щытахэмийг щычайхъэ ящихъуаш Алексей и цэнчайгъэр. Ар щытащ партизан отрядым и командирчай и цэ ижай, отрядхэм я штабым и чэндчэцчай пэжу, партизанхэм псоми фычуэ ялъагъуэлчай.

... Ильэсич хъуаш Алексей и бинунагъуэм сизэрылхъуэрэ, арщхэццэ, сый сымыццэми, дэнэццэ зызмыгъязэмийг щытащ насыпчай чухуну. Сццэркчай зыхуэсхынур. Е абы къызэринчай ящын ёри псэууэ къэмынауэ пээрэ?

— Кхьычай, къызжечай, сыйтит абы и унэццэр? — щыэупицэш абы и нэхэр нэпсийг къызэпижхъуаш.

— Алексей езым зыфчишчай партизан цээт. Нэмыцэхэм ар цэ-унэццээмчай къалхъуэ щытащ, абы къыхэццэчай нэгъуэццэ партизаныццэ зыфчишчай хъуакчай. Иужькчай десэжри, ди гуапчу сый щыгъуи Алексейчай деджэу щытащ. Зэ нэмыцэхэм зыпхагъэчай чухуну щытащ абы и бинхэмрэ и анэмрэ нэмыцэхэм яубыдауэ гъэрэ ячыгъуи, икчи езым зимишти щытмэ, бинунэм я щхъэр пальчу. Дэри а чухум и

Прозэ

ужь дихъэри къэтхутац бинунэр оккупантхэм гъэрү яІыгъыу жыхуаІэр пцЫгуэ, ауэ зы щЫпІэ гуэрүм къышагъяэтри яубыдыну щыхуежъэм, щэхурылажъ цЫхухэр я дэІэпыкъяэтгү хъури, яІэшІэкІауэ, икІи сыйт ямыщІэмэ, я лъэужж темыхъэжыфахэу. Ауэ щаІэшІэкІа щЫпІэр дэнэмэ къытхуэхутакъым... Алексей апхуэдизкІэ хэІущІыу щыхъяят оккупантхэм я дежи, кърахуэкІыу щытац и лъэужжыр, къызэраубыдын Іэмалрэ хъилагъэрэ къахуэмыгъяэту. Апхуэдэу щыщыткІэ, зыфІимышу хъунт абы партизаныцІэ? ИпэжыпІэкІэ, абы и унэцІэу щытар Димириевщ, зэрэджэу щытари Николай Петровичщ.

– Хэтц жы-пІа-а? – къыщылъятац Рае, и фэр шэхум хуэдэу пыкІауэ.

– Димитриев Николай Петрович.

Мыбдежым къэхъяац Мышэ и жэцц пцЫххым къыхэмыхуэн щІэшххуу: хъыджэбзыр зэфІэщахэри диваным иукІурияц, мэхауэ.

Абы хэту къыщІыхъэжац Зинэ. Къэштауэ кИяц, диваным иукІурияр щилъагъум:

– Сыйт мы къэхъяар?!

Мыши, и фэр пыкІауэ хъыджэбз мэхар зэшІиубыдэурэ, жиІаш:

– Мыр ильэсиц лъяндэрэ сзызлыхъуэ Димитриевым и phъущ, Зиночкэ. Уэ шэч щызбгъэшІым, сыпкърыупщІыхъри, сэри хуэсІуэтат си ныбжъэгъум и хъыбарри, ар Димитриев Николай Петровичу къызэрищІэу, мис, зэфІэмэхаш.

– Сэ сщІат ар, си псэм ищІат! – жиІаш ЗиникІ.

... Рае етІуанэ махуэрац зыкъыщицІэжар. Къэхъяар анэшхуэм къызэрищІэу, ипыхыкІаш, и къуэр зэрыхэкІуэдамрэ, ар епцЫжакІуэу къальтытэу, езыхэм абы папцІэ ятельа бэлххымрэ къулейсызыгъэ инымрэ хузэхыхъэжауэ.

– Сэ сщІэрт си къуэр закъуэр епцЫжакІуэу къызэрыщІимыдзынур, – жиІэрт анэшхуэм, и нэпсыкІэ щиутхыкІыу...

* * *

... Мышэ хъуэхъу къидихри, и къуэшхэр къишац, Раерэ анэшхуэмрэ иригъэблагъэри а хъуэхъум хигъятац, гуфІэгъуэр зи саулыкъур Димитриев Николай Петрович и анэмрэ и пхъумрэ къызэригъяэтыжар арауэ къажриІэри.

Мазэ бжыгъэ дэкІа нэужь, Мышэ зыхэта партизан отрядын и командиру щыта Савельевыр къигъяэтыжри, ар и дэІэпыкъяэтгъуу, Москва щыхузэфІигъэувэжац Николай Петрович и анэмрэ и пхъумрэ плІыщІрэ щы гъэ лъяндэрэ кърамытыж пенсиери. Мышэ фызыжъымрэ хъыджэбзымрэ я унэцІэр Димитриев унэцІэмкІэ зэрыригъэхъуэкІыаш.

Димитриевэ Рае техникумыр къиухри Москва Тимирязевым и цІэкІэ дэт мэкъумэш академием щІэтІысхъяац. Іуэхур гузэвэгъуэ куэди, гуфІэгъуи хэту къекІуэкІаш, Іуэхум хэтац Мышэрэ СултІанрэ. Ахэр хуабжью хэсэбэпхъяац бомбёжкэм Харьков деж щыхэкІуэдауэ щыта Коля цЫкІум и лъэужжыр къэгъяэтынми, бийм и тІасхъэшІэх Слепцо-выр къэубыдынми.

БЕЙТЫГЬУЭН Риммэ ЛЬАГЬУНЫГЬЭР МЫУЖЬЫХЫЖ МАФІЭЩ

Рассказ

Дыгъуасэ хуэдэт, щІантІэшхуэм цыхур дэмыхуэу, Астемыррэ Масирэтрэ я хъэгъуэлІыгъуэр щекІуэлар. Абы лъандэрэ ильэсич нэблэгъят.

Нысэмрэ къуэмрэ я зэхүүчтүкІэм щыгуфыкІми, гуащэмрэ тхъэмадэмрэ, ину жалэну темыгушхуэу, гупсысэм ихырт: «Мыр дауэ? Хэт мыгъуэу піэрэ зи ягъэр? Мыпхуэдизу фыгуэ зэрылъагъуитІым я къэкІуэнур дауэ хъуну, бын ямыІэмэ?» Нэмэз щІыгъуэ къэс Тхъэм ельэІухэрт, и Іэмым химыныну.

А гуныкъуэгъуэ дыдэр яІэт Масирэтрэ Астемырри. Дохутырхэм ечэнджэшыну мызэ-мытІэу мурад ящіат, ауэ

«Иджыри дыздынэса щыІэкъым, дышІалэш, дилэнш, тхъэм жиІэмэ», жалери къагъэнэжат.

Ауэрэ зэманыр кІуэрт. Унагъуэм псальэмакъ къышаІэт хъуаш а Іуэхум теухуауэ. Псоми ягъэкъуаншэр, дауи, Масирэтт. «Ди щІалэ закъуэр насыпыншэ дохьу мыбы, щІэблэншэу къегъанэ», – апхуэдэ псальэ гуауэхэр щІэх-щІэхыурэ зэхихыжырт нысэм. Масирэт и жагъуэ дыдэ хъур и щхъэгъусами ар зэригъэкъуаншэрт.

Масирэтрэ Астемыррэ я гуныкъуэгъуэм махуэ къэс хэхъуэрт, я зэхүүчтүкІэми зихбуэжырт. Масирэт и дыщ кІуэжину зэми къитехъэрт, ауэ гъащІэм нэхъыфІ дыдэу щилъагъу цыхум пыкІмэ, мыпсэузыфыну, щІэпсэуни щымыІэжу къышыхъурти, къизэтеувыІэжырт.

ИкІэм-икІэжым Масирэт тегушхуаш, дохутыр зригъепльу, сабий щІамыІэм и щхъэусыгъуэр къишІэну. «Сэрмырауэ къышІэкІми, мы дунейм теткъым сэ Астемыр къизэрызгъэнэн», – егупсысирт ар.

Масирэт сабий щИмыІэн лажъэ иІэу къахуэгъуэтакъым дохутырхэм. Ар Астемыр къышцищІэм, и щхъэ мыгъуагъэ хуихыжауэ, куэдрэ щысащ гупсысэу, иужъкІэ тегушхуаш езыми дохутыр зригъепльыну. Ари узыншэу къышалытэм, ягuri я псэри зэхуэІэфІу зэдэпсэун щІадзэжащ Масирэтрэ Астемыррэ. Лыжь-фызыжьми я гур псэхужри, нысащІэми нэхъ гуапэу хущыт хъуахэт.

115

* * *

Астемыррэ Масирэтрэ къуажэ сымаджэщым щылажъэрт. Масирэт фельдшерт, Астемыр «дэІэпүкъуэгъу псынщІэ» машинэм и шофферт.

Куэд мышцIэу а сымаджэцым медсестрауэ къэувац Ленэ. Ар цыхубз лъагэт, зэкIужт. И дахагъкIэ и лэжъэгту хъыдджэбзхэм къаҳэлыдыкIырт. И тепльэм ешхьу, и хъэл-щэнкIи дагъуэншэт. Гъэсат, зэпIэзэрыйт, Iэдэбт. Абы гу лъимытэу къэнакъым Астемыр и гуэгтуу «дэIэпыкIуэгту псынщIэ» машинэм дэс щIалэшIэм. Аслъэн Ленэ апхуэдизкIэ игу ирихъати, хъыдджэбзыр дэнэ кIуэми, къыздикIари къыздиҳуари къыпхуэмьшIэу, абы къышыхутэрт. Ауэ а псор пщащэм къыфIэIуэхутэкъым. Гугъу ехуу езыгъэджа и адэ-анэм ильэситI-шы нэхъ мыхъуми яхуэлэжъэжын мурад иIэти, мызэкIэ щIалэ Iуэхуи дэкIуэн Iуэхуи зэрихуэртэкъым. Хэт къыдэгушыIэну хуежъэми, «Сэ мурад сиIэщи, ар сымыгъэзэшIауэ, дунейм теткъым унагъуэ сывэрихъэн», – яжриIарт.

Ленэ цIыхухъухэм зацидзейуэ къызышыхъуа Аслъэн зы маҳуэ гуэрим абы еупшIаш: «Сыт апхуэдизу цIыхухъухэм уашIышыныэр? Зыгуэрим уи жагъуэ къицIауэ, иджы абы и фэ дэри къидупльу ара?» Ленэ зыри щыжимыIэм, щIалэм адэкIэ къыпищац: «Япэу сицыпIуплья лъандэрэ сэ уэ фIыуэ узольагъу. ГъашIэ гъусэ усхуэхъуну сицIатэмэ, сэр нэхърэ нэхъ насыпифI щымыIэу зыслытэжынт». А псалъехэм ягъэпIейтеят хъыдджэбзым и гур, ауэ жэуап гуэри иритыжатэкъым.

ЖэшкIэ лэжъэну къышыхуихуэкIэ, Ленэ Аслъэн хуэзэн хуей хъурт. Зи гур IункIыбээ тIуашIэкIэ гъэбыдауэ къызышыхъуж хъыдджэбзым и Iэпкъельэпкъым машIэ-машIэурэ хуабагъэ гуэр къыхыхъэрт. Аслъэнрэ абырэ я нэр зээмызэ зэхуэзамэ, щыблэ къеуауэ къышыхъуу, Ленэ и напIэр ирихъэхъижырт. Ар Iэнкун зэрыхъур гуапэ щыхъурт щIалэм.

Ленэ иджыри къытурыIуэртэкъым, Аслъэн зэрильягъуу, и гур щIэпIейтейр, ауэ щIалэм хъэкъуу пхыкIат Ленэ фIэкIа лъагъуныгъэ зыхуицIыфын цIыхубз мы дунейм зэрытемытыр. Апхуэдэу щыт пэтми, мурад ищIац Ленэ хуицIа лъагъуныгъэм езы пщащэр къыпэдджэжыху и гугъу имыцIыну. А тIум я зэхууцытыкIэ дахэм кIуэ пэтми зиужырт, апхуэдэурэ абыхэм яку къыдэхъуац лъагъуныгъэшхуэ. ЩыIэт абы щыгуфIыкIи, ар зи жагъуэ хъуи. ЗэрыгурIуэгъуэши, иужьрейхэр Аслъэн зигу ирихъ хъыдджэбзхэррат.

ЩIалэмрэ хъыдджэбзымрэ ятеухуа хъыбарыр нэсац абыхэм я адэ-анэхэм дежи. Нэсац, икIи унагъуитIими ар яфIэкъабылакъым. Уеблэмэ тхъэ яIуаш игъашIэкIэ арэзы мыхъунхэу. ЦIыхухэм я нэхъыбэм ар ягъэшIэгъуац, ауэ абы и щхъэусыгъуэр зыцIэхэм псори къагурыIуаш. КъызэрыщIэкIымкIэ, Аслъэн и адэм Ленэ и анэр фIыуэ илъагъуу щытат. Зэи дэмыгушыIауэ, Палъэ гуэри зэрамытауэ, къепхъуэри ихъати, къыфIэкIуэжат. ЕтIуанэуи ихъат, ауэ абы щыгъуэми хъыдджэбзым къэ-нэн идатэкъым. Зи напэр текIауэ къэзылъытэжа щIалэм ар игъашIэкIэ бий хуэхъуац.

Аслъэнрэ Ленэрэ а Iуэхум зыри хацIыкIакъым япэшIыкIэ. Ауэ иужькIэ къыщацIами, ягу къэкIакъым езыхэм я насыпым ар зэрэн къыхъуну.

Щэбэт пщыхъэшхъэу, Аслъэнрэ Ленэрэ зэхуэзауэ къакIухуу пар-кым здитым, щIалэм жеIэ:

– Ленэ, ди Iуэхум унафэ тещIыхъын хуейщ. ДызэрызэрыцIыхурэ куэд мышIами, дэркIэ гурыIуэгъуэц дызэпIэшIэу афIэкIа дызэ-рымыпсэуфынур. Ныщхъэбэ нэхъ фIэмыкIыу ди мурадым ди адэ-анэхэр щыгъуазэ дощIри, жаIэм допль. КъыддамыIыгъэрэ – дэ дегупсысыжынищ адэкIэ ди Iуэху зэрыхъунум. Уарэзы абыкIэ?

Прозэ

— Сэри абы сегупсысырт, ауэ уэ япэу жыпIэнүм сежьэрт, — къызэшIенауэ жиIаш хъыджэбзым.

— Абы къикIыр сэ жысIэм арэзы узэрытехъуэрц. Сыту насыпышхуэ ар! Ленэ, сэ мы дунейм сыйтыху сыйхуэсакъынуш, усхумэнуш.

— Сэри араш, Аслъэн, — жи Ленэ, укIытауэ и щхъэр ирихъэхыурэ.

Щалэмрэ пщащэмрэ я мурадыр къыдаIыгъакъым я адэ-анэм.

— Ар ауи уигу къыумыгъэкI! — кIэшIу пиупщIат Ленэ и адэм.

Бий зэхуэхъуа унагъуитIыр зэрызэбгъэкIужын Iемал щыПэтэкъым.

Ахэр егупсысыну хуйтэкъым ныбжыщиIитIыр насыпыншэ зэращIым.

* * *

Жэшыр гугъусыгъуу изыха щIалэмрэ хъыджэбзымрэ зэхуэпIашIэу пщэдджыжым зэхуэзац. ЗэрызэIупльэу, псальяншэу псори къагурыIаш. ЖыIэгъуейт а тIум иджыпсту я гум щыщIэр...

ЗытэлайкIэ зыри жамыIэу щытащ Аслъэнрэ Ленэрэ. ИтIанэ хъыджэбзым и нэцхъеикIэр зылъагъу щIалэм къригъэжьаш:

— Сумыгъэлъагъу унэцхъеийуэ. Дэ ди ныбжь нэсац ди щхъэ и унафэ тицIыжыну. Ди адэ-анэм дакыифIэмыIуэхуу ди насыпым щельэпавуекIэ, къытхуэнэжыр нэчыхь едгъэтхуу унагъуэу дытIысыжынырц. Налшик фэтэр къыштыттэнц, лэжьапIи къыштыдгъуэтинчи, псэун щIэддээнц. Ди Iуэхур къыддэзыIыгъын благьи, Iыхъли, ныбжьэгъуи ди куэдц, алыхъым и шыкуркIэ. НэгъуэнI хэкIыпIэ диIэкъым. Ди адэ-анэхэм дызэрниасыпифIэр яльагъумэ, къагурыIуэжынкIи хъунц къызэрыдэкъуэншэкIар.

Хъыджэбзым и нэкIуцхъэм нэпс къытэлъэдац. Аслъэн Iэбэри ар трильэшIыкIаш икIи щабэу жиIаш: «Ленэ, сынольэIу, уи нэпс зэи зыми иуумыгъэлъагъуну. Ди насыпым нэпскIэ дыпежъэнкъым. Псори тэмэм хъунц, умыгузавэ! Ди щIалэгъуещ, дыузыншэц. Псом ящхъэжрачи, фIыгуэ дызэрольагъу. Пщэдэй укъышыкIуекIэ, уи паспортыр къыздэштэ, ди нэчыхьыр едгъэтхын хуэдэу. Си Iыхълы гуэрим сыйкигъэгугъаш къыддэIэпикъуну. Сэ, зезгъэутIыпщынчи, фэтэр къэслыхъуэнц, ди нэчыхьыр зэрэхъуу, дыIэпхъуэнц.

А псальэ дахэхэм и ужькIэ Ленэ и тур тIэкIу къызэрыгъуэтыхаш, ауэ, итIани, нэцхъейт..

ЕтIуанэ махуэм Ленэрэ Аслъэнрэ ирагъэтхац я нэчыхьыр, махуитI дэкIри, фэтэр хъарзыни къагъуэтац. Я унэ ягъээжц, я щыгъынхэм щыщу нэхь Iемалыншэу къалтытэр зэшIакъуэри, фэтэр къацтам ягъэIэпхъуаш. Дунейр тIэу пкIэгъуэ зыхуrimыкъу Аслъэнрэ Ленэрэ хъэпшыпхэр псынцIэу я пIэ ирагъэзэгъаш. Хъыджэбзым лыдьжу псори зэшIилтъасэри, ахэр ежьаш ныщхъэбэ къахуеблэгъэнухэр зэрагъэхъэшIэн гуэрхэр къацхуну.

Пщыхъэшхъэм къызэхуэсац я ныбжьэгъухэри, я Iыхълы гуэрхэри. Фэтэрыр зей унагъуэри кърагъэблэгъаш. Ахэр щыгуфIыкIаш Аслъэнрэ Ленэрэ я насыпым, хъуэхъу дахэ куэди жраIаш. Апхуэдэу Аслъэнрэ Ленэрэ япэ лъэбакъуэ хачаш я унагъуэ гъашIэм.

Фэтэр къацтар зей унагъуэр гъуэгум узэпрыкIмэ щыпсэурт. Щыху хъарзынхээт. Псом хуэмыйдэу Ленэ къыхуэгуапэт унэгуашцэр.

— Ленэ, зыгуэр ухуей хъумэ, уи дээ умыгъэшу, накIуэ. Дэ тлъэкIым-кIэ дывдэIэпикъунц. Аслъэн къызжиIауэ сощIэ фи Iуэху зыIутыр. ЗыкIи фызгъэкъуаншэркъым, згъэкъуаншэр фи нэхъыжхэраш, — къыжриIат Тамарэ.

Прозэ

Ленэ сыйтум хуэдэу игъэгушхуат абы и псальэхэм. Хыыджэбзым игу къэкIыжац фэтэрым и IункIыбзэр япэу щахуIуихам абы къажриIауэ щытар: «ФыкIуэ, тIасэ, фызэбгүрүту фыщIыхъэ фи япэ псэуалъэм. Мис апхуэдэу IэпээрыIыгыу фи гъашIэ гъуэгум фрикIуэну Тхьэм жиIэ!»

Аслъэнрэ Ленэрэ зэхуэгувфIэу япэ лъэбактуэр щIачат унэм. А дакъикъэм тIуми я гум къэкIар зыт: кIыхъми кIэшIими, нобэ дызытехъа гъашIэ гъуэгум дрикIуэнц дызэкъуэту, гувфIэгъуи гуауи здэдгуэшу, ди лъагъуныгъэр тхьумэжу.

* * *

Дунейр зэтезыIыгъэр фIыуэ зэрылтагъухэм я насыпщ, жаIэ. Ар апхуэдэу щымытамэ, куэд щIат мы дунеижкыр зэрыкъутэжрэ.

ФIыгъуу щыIэр зыбгъэдэлбу къызыщыхъуж ныбжыщIитIыр нэху къекIац, я пщэдджыжыр я гухэлхэми хуэдэу къабзэу, дахэу. МахуэшIэм гугъапIэ дахэкIэ хыхъа Аслъэнрэ Ленэрэ къащыхъурт езыхэм нэхърэ нэхъ насыпыфIэ дунейм темыту.

ПщэфIапIэмкIэ кърих шхынымэ IефIым Аслъэн и жейр щIэх дыдэу трихуаш. «Сыту пIэрэ си Ленэ япэ дыдэу схуипщэфIар?» – къыпыгувфIыкIац Аслъэн. Пэшхъэкум пщафIэу бгъэдэт нысащIими и гур фIэжэрт Аслъэн зыщIэль пэшымкIэ. Зэзэммызэ хукъуэплъярти, «Жей, си гъашIэ, си насып», – жиIэрт щэхуу. Аслъэн абы гу лъитат, ауэ зыкIи зыкъригъэшIатэкъым. Ленэ ешанэу къыщыкъуэлльям, напIэзыпIэм къыщыльэтц, ар къипхъуатэри, мы дуней псор къыдэкIерахъуу, гувфIэжу зигъэджэрэзац.

Зыхэт зэманымрэ щIыпIэмрэ гъуэжъкуийм къыхипхъуэтта таурыхъ лыхъужым ешхъу, ахэр къыщыхуатац дунеишIэ. Мыбы щыIэтэкъым щIэпхъаджащIи, бзэ Iей зиIи, Iей зигу ильи. Мыр дуней жэнэт жыхуаIерат... А щытыкIэм дакъикъэ бжыгъэкIэ ита ныбжыщIитIым зыкъыщацIэжам, шейнычыр зиукIыжу къикъуэллыкIырт.

Зытэлай дэкIыу, Аслъэн пщэфIапIэм щыщIыхъам, Iэнэр екIуу зэтегъэуват, шэнтитIри зэхуэзанщIэу абы бгъэдэтт. Ленэ Аслъэн и тIысыпIэр иригъэлтагъури, и щхъэгъусэм къыпэшысу езыри етIысэхац. Мыр унагъуэшIэм я япэ пщэдджыжышишэт.

– Уоу, ди Тхъэ! ФIыщIэ пхузоощI ди насыпым папщIэ! СынольэIу, дызэкIэрымыхуу, гъашIэ гъуэгум дрибгъэкIуэну. Нобэ зыщIэддза ди гъашIэшIэм Тхъэм гу щыдигъахуэ! Насыпыншэ, ерыскыншэ Тхъэм димышIкIэ! – жиIещ, и щхъэгъусэм гуапэу еплъри, Аслъэн шхэн щIидзаш. «Тхъэм жиIэ!» фIэкIа Ленэ ину зыри жиIакъым, ауэ игукIэ щIигъужац: «Си Аслъэн Тхъэм къысхуихъумэ».

Аслъэн Ленэ игъэхъэзыра ерыскъым хущытхъуаш, икIи дяпэкIи апхуэдэу IефIу хуэпшэфIэну ельэIуаш.

– Укъызогъэгүгъэ, си псэ, – жиIаш Ленэ, Аслъэн хуэгувфIэу.

– Деплъынкъэ, деплъынкъэ... Ленэ, сэ нобэ ди лэжьапIэ Iуэху зесхуэнущ. Сыкъэзыгъэгүгъахэм салъыгъуэзэжын хуейщ, – жери Аслъэн ПашIэу щIэкIац.

Ленэ и закъуэу унэм къыщыщIэнэм, и псэр зыгъаштэ макъ шынагъуэ гуэр и тхъэкIумэм къиIуаш: «Уи насып нэху тещхъэнукъым... Уи насып нэху тещхъэнукъым...»

Прозэ

— Тобэ, мыр сыт тельыджэ! Сытуи наIуэу зэхэсхрэ мы псальъ шынагууэхэр. Ди адэ-анэхэм я арэзыныгъэ хэмэлтү дызэрышши, ар кытхуумыгъуну арауэ пIэрэ? — игу къоkI Ленэ. — Хэти сечэнджэшыну?..

Иужь псальхэр зэрыжиIэу, и гур Тамарэ и деж жаш. ЗимыIэжэу зихуалэри, Тамарэх я унэмкIэ иунэтIащ. Ленэ и фэр зэрыпыкIамкIэ цIыхубз Гущым къигурыIащ ар зыгуэром Иейуэ къизэригъэгувавэр. УнэмкIэ иригъэблагъэри, щабэу жиIащ:

— Уи фэр сыту Иейуэ пыкIа, си хъыджэбз цIыкIу. КъэхъуяIа?

— КхъыIэ, Тамарэ, емыкIу сыкъуумышI, — къригъэжьащ Ленэ. — Тхъэ, зэрыжисIэнури сымышIэ... Си гур занщIэу уи деж нэжати, сыкъэкIащ... Пэжыр жысIэнци, сыпшоукIытэ... Мы бжесIэнур саби-ягъэу къыпфIэшIу, укъысцыдыхъэшхынкIэ сошынэ. Сэ наIуэ дыдэу зы макъ гуэр зэхызох... Къытргъэзэжурэ, «Уи насып нэху тещхъэну-къым», жи абы.

Тамарэ зытэлайкIэ щытащ жиIэн къыхуэмийгъуэту, итIац Ленэ гуапэу зыкъыхуигъэаш:

— Си деж укъызэрыкIуам емыкIу лъэпкъ илькъым, си хъыджэбз. Умыгуузавэр, ар къыхэкIагъянкIэ хъунущ мы махуэ екIуэкIахэм гуны-къуэгъуэу фызыхэтам. КъыпфIэшIауэ аращ... Апхуэдизу узэмыны-къуэкъуж. Фэ лей зефхъакъым, фи насып фхъумэжауэ аркъудейщ. Уи гур утIыпши, хуиту псэун щIэдээ. Фи адэ-анэхэм зэгуэр къагу-рыIуэжынц зэрышыуар.

ЦIыхубзитIыр зыкъомрэ зэдэуэршэрри, Ленэ фэтэром къигъэзэ-жаш, и гур нэхъ къызэрыгъуэтыжауэ. Тамарэ къигурыIаут Ленэ зэхиха макъым фIы къызэрыримыкIуэнур... «Алыхь-алыхь, мыбы я насыпым зыгуэр зэран къыхуэхъунущ. Язалыхь, гушIэгъу къахуэшI!», — и щхэхужиIэжаш абы.

Куэд дэмыкIыу Тамарэ къыдэкIащ тыкуэнным кIуэну. Аслъэн и машинэр къыIульэдэжауэ щилъагъум, и псэр тыншыжащ.

Аслъэн зэ фIэкIа бжэм теуIуатэкъым, Ленэ гуфIэжу ар къы-щыIуихам.

— Сыкъэзыгъэгугъахэм сикъагъэпцIакъым. Тхъэмахуэ дэкIмэ, тIуми лэжьэн щIэддзэнущ, — жи Аслъэн гуфIэу. — Уэ — республиканске сымаджэшым, сэ — «дэIэпык'уэгъу псынщIэм».

Абы и псальхэр щызэхихым, и гуфIэкIэр щилъагъум, Ленэ и гу-кьеуэр машIэу щхъэшкIащ. И гур къызэрыгъуэтыжаши, щогуфIыкI и щхъэгъусэм къыхуихъа хъыбарыфIхэм.

Ленэ и Iэнэр екIуу зэгъэпэщауэ щилъагъум, Аслъэн лъэкIакъым и гурыль щэхухэм ящыш зы къимыIуэтэн:

— ПщIэрэ, Ленэ, сэ хъуэпсалIэу сиIэр? СыкъыщыцIыхъэжкIэ, мис мышхуэдэу си Iэнэр зэтету, си щхъэгъусэмрэ си бынхэмрэ гуфIэжу къыспежэнырщ. Шэч къытесхъэркъым дэ апхуэдэу дызэрыпсэунум.

Ленэ ар и гуапэ хъуащ. Езыр къыщыхъуа унагууэр апхуэдэут зэры-штыр. Нобэр къыздэсэм абы и адэ-анэм я зэхуаку нэмисрэ пщIэрэ дэлтэ. КъыхуэцIэжыркъым, и адэр къэту, абы и анэм и щхъэр пIэшхъагъ щыхуихъа. Сыт къэмыхъуами, я макъ зрагъэIэтауэ зэпсалъэрэ зэикI зэхихатэкъым. Апхуэдэ хабзэм щIапIыкIа пщащэр унэгуащэ тельыджэ зэрыхъунум шэч хэлтэкъым.

Шхэн зэраухыу, Аслъэн жеIэ:

— Ленэ, мурад сцIащ си адэ-анэм я деж зэ тезгъазэу, ахэр щIегъуэ-жарэ щIемыгъуэжарэ къесцIэну, щIегъуэжамэ, ди Iуэху зэрыхъунумкIэ сечэнджэшыну. Пщэдэй сикIуэжын си гугъэш... Иджы дыдэгъэкI мы

къалэ дахэм зыщыдгъэплъыхъ, паркым дыгъакIуэ. Ди нэгу зедгъэу-жынищ, ди къэкIуэнуми дытепсэлтыхъынищ.

– ЗэрыжыпIещ, – жи Ленэ. – Күэд щаш сэ паркым сызэримыкIуэрэ.

МашIэу едзакъэш, дахэу зыкъахуапэри, Аслъэнрэ Ленэрэ ежъаш лъесу. Мы къалащхъэм тэухуауэ Аслъэн күэд ищIарт, хъэлэмэтуи теп-сэлтыхъырт.

Ленэ абы жиIэхэм апхуэдизкIэ дихъэхати, блэкIи къыблэкIыжи ильягъуртэкъым. Мы дуней псом езы тIум фIэкIа тету ямыщIэу, ахэр ирикIуэрт уэрамышхуэм, я щхъэр лъагэу Iэтарэ, гуфIэгъуэр я нэгум кърихыу.

ПшыхъэцхъэхуэкIуэт, лэжыгъэ нэужьти, паркым цIыху күэд итт. Сабийхэми къажыхъырт, зэрыгъэкIийуэ. Ленэрэ Аслъэнрэ абыхэм къабгъэдэувыIэу щадэджэгу щыIэт. Сабийхэм ядэцIыгъу балигъхэм мы ныбжыщиIитIыр зэрышагъашIэу зэрыщытыр къагурыIуа хъунти, къайхъуэхъурт я насып ин хъуну, сабийкIэ Тхъэшхуэр къахуэупсэну.

ТетIысхъэпIэ нэщI къагъуэту тIэкIу загъэпсэхуну щетIысэхам, Аслъэн Ленэ и Iэр IитIкIэ иубыдри, и нэм гуапэу щIэпльэурэ жиIаш:

– Си псэ, си нэ, си гъащIэ! Мы уафэ дахэр къытхъэшьту, дунейр зэтезыIыгъэ мы сабийхэм дахэту тхъэ пхузоЙуэ пшIэ пхуэсщIу, лъагъу-ныгъэ къабзэ пхузIэу си псэр пытыху сыбдэпсэуну.

Ленэ и нэпсыр къыфIекIуаш. ГуфIэгъуэ нэпсым и IэфIагъыр иджыт Ленэ япэу щызыхищиIэр. Ар зылъагъуа Аслъэн пшашэм игу къигъэкIыжащ зэи и нэпс цIыхухэм яримыгъэлъагъууну къызэригъэ-гугъяуэ щытар.

– Мыр гуфIэгъуэ нэпсщ, Аслъэн. Абы нэхъ IэфI дунейм теткъым. Сыту тхъэмыщкIэ ар зыхэзымыщIа цIыхур... Апхуэдэр зэи и насыпым Iумыуауэ араш. Сэ жысIэфынущ насыпу щыIэм я нэхъ дахэм сыхуэза-уэ. Зы лъIущ ди Тхъэшхуэм хузIэр – ар къысхуихъумэну.

– Ией уигу къумыгъэкI, си псэ. Зышумыгъэгъуущэ: лIэныгъэм фIэкIа, Iэмал зимыIэ щыIекъым. Сыт къэмыхъуами, умыгужье, уи щхъэ мыгъуагъэ хуумыхъыж. Гугъуехъым ущышынэу, узыхуежъя Iуэхуми укъыпэримыкIыж.

Аслъэн жиIэхэм Ленэ щыму щIэдэIурт. А дакъикъэм абы дэнэ щищIэнт, и къаур хуримык'уу, а псальэхэм епцIыжын хуей зэрыхъу-нур, зыри сэбэп къыхуэмыхъужу, и насыпир зэрыIещIэкIынур.

Жэшыр фIыуэ хэкIуэтауэ гъуэлъыжа щIалэмрэ хъыдгжэбзымрэ щIэх дыдэу жей IэфIым хильэфащ. ПшIыхъым здыхэтым, Ленэ аргуэру зэхихащ махуэм и тхъэкIумэм къиIуа макъыр... Къаштэри, къы-зэшыуаш. Аслъэн къигъэушынкIэ шынэу, ар хуэмурэ къэтэджри ваннэмкIэ щIыхъаш.

«Си псэр гузэвэгъуэ хэзэйдээ мы макъыр дэнэ къыздикIыр? Мыр нахуапIэ хъэмэрэ пшIыхъэпIэ? Ди адэ-анэхэм я деж къыщытхъа гуэ-ныхъым щхъэкIэ, ди Тхъэм тезир къыттрильхъэну арауэ пIэрэ? Къэхъуар пшиныжын хуеймэ, сэ къызощтэ тIуми ди гуэнныхъыр. Уоу, ди Тхъэ, къытхуэгъэгъу!» – и щхъэ хужеIэж Ленэ.

И лъэIур зыхуигъэзам зэхиха къыфIещIу, и Iэмымри химынын и гугъяуэ, Ленэ пэшымкIэ щIыхъэжааш.

* * *

Нэху къызыхуекIа махуэм ныбжыщиIитIыр нэжэгужэу пежъаш, гузэвэгъуэшхуэ къазэрхуихъынур я пшIыхъэпIи къыхэмыхуэу.

Прозэ

ПсынщIэу заужьри, ахэр екIуэлIац я лэжьапIэшIэм. Аслъэн, укъызыдэкIынур пшэдейш, къызыжраIэм, мурад ищIац къуажэм ехыжыну, икIи, Ленэ зэрыжриIауэ щытам тету, и адэ-анэм захуигъазэу, я унафэм зихъүэжарэ зимыхъүэжарэ къищIэну.

Аслъэн я пшIантIэм зэрыдыхъэжу, и псэр гузэвэгъуэм зэшIиубыдац. Зэи хеташ къыдигъэзыкIыжыну, ауэ тегушхуэри и лъэр унэмкIэ иунэтIац. И къуэр къызэрышIыхъэжыр къэзыльэгъуа анэр занщIэу къищIэкIац. И адэр щIести, Аслъэн къыхудэплъейри, ткIийуэ жиIац:

— Къохъусыж, сыйтым укъытхуихъыжа?

— Зы унафэ гуэр...

Псалъэр и кIэм нригъэгъесакъым и адэм.

— Псори узэрыхуейуэ пшIауэ, иджы сыйт хуэдэ унафэ узыпэплъэр?

Уэ уебэкъуаш ди унафэм, — жиIац лы губжям.

— Ди адэ, сэ сыкъыщIэкIуэжар ди Iуэхум нэгъуэшI зыгуэр феплъыжауэ пIэрэ, жысIэри арати, фэ сэ слъагъухэм зыкIи зыфхъуэжакъым. Фэ фыхуейкъым сэ насыпыфIэу сыпсэуну. Ауэ, дауэ мыхъуми, сэ икIи сыкъэкIуэжынущ, икIи фыслъагъунущ, бын къалэни фхуэсщIэнущ, ауэ си дзыхь фэзгъэзыжынукъым.

Адэр зэуэ нэшхъеий къэхъуаш, и гум ежэлIац къуэм и псальэхэр. Къыгурлыац нэхъыщхъэ дыдэу зэадээзкъуэм яку дэлъын хуейр — дзыхь зэхуэшIыныгъэр — зэрыдэкIуэдыхIар. Абы и къуэр ицIыхужырт — езыми ешхъу, зэ ищIа унафэм ар пхутекIынүтэкъым. Адэр къэтэджри нэгъуэшI пэшымкIэ щIыхъац. Ар щIалэм къызэрыгурлыац а тIум зэжраIэнур зэжраIауэш.

— ФыкIэ, ди адэ, — жиIэри ар унэм къищIэкIыжац, гукъеуэшхуэ иIэрэ губжым и бгъэр къызэгуичу.

Аслъэн и машинэм итIысхъэжш, макъышхуэ иригъэшIу къигъатхъуэри, ежъэжац, и нэм щIы имылъагъу...

Ленэ и япэ лэжъэгъуэ махуэр иухати, псынщIэу зигъэхъэзырыжри къежъэжац. Аслъэн щIэс и гугъэу, пIацIэу къэкIуэжац. Унэр нэшIт. «Куэд щIац къэссыжын зэрыхуейрэ», — егупсысырт Ленэ. Гузавэ къищтауэ, къикIукI-никIукIыгу, пэшым зыкъомрэ щIеташ. ПшэфIэн щIидзат, ауэ абыкIи теуртэкъым, къищтэ хъэкъущыкъухэри зэрэ-тIэурэ Iэпыхуат. «Мыр сыйт мы къыссыщIар? Щхъэ мыпхуэдизу сыйгузавэрэ? Къэссыжынкъэ иджыпсту», — зытригъэужырт Ленэ. Машинэ макъ зэрызэхихыу, щхъэгъубжэм бгъэдэлъадэрти, нэшхъеийуэ къыбгъэдэкIыжырт. Аслъэн Iей гуэр къыссыщIыну и пшIыхъэпIи къыхэхуэртэкъым абы, къэзыгъэгувавэр, я деж я жыIэ едаIуэу, къэмыхIуэжыххэмэ, жиIэу арат.

«Сыйт иджы сцIэнур? Хэти сечэнджэшыну? Сыйт узыкIэ мы си гум иIэри?..» — гузавэрт Ленэ.

Телефоныр къипхъуатэри, жэшыр зэрыхэкIуэтари, емыкIу къызэрихъри къыфIэмыхIуэхужу, Тамарэ и деж псэлъаш:

— Тамарэ, тхъэм щхъэкIэ къысчуэгъэгъу узэрызгъэпIейтейр. Аслъэн и адэ-анэм я деж нышэдий кIуэжати, къигъэзэжакъым. Сэ хъыбар симыгъашIэу, абы къэт и хабзэкъым. Зы мыгъуагъэ гуэр къыщымы-щIауэ си фIэш хъуркъым.

— Ленэ, сэ бжесIатэкъэ ущыхуейм деж укъэпсэльэну. Умыгузавэ, иджыпсту дынэкIуэнши, зыгуэр къэдгупсысынщ. ЗанщIэу Iей уигу щхъэ къэбгъэкIын хуей?..

Дакъикъэ зыбжанэ дэкIри, бжэм зыгуэр къытеуIац. Ленэ жэри ар псынщIэу Iуихац, Аслъэн къэссыжа и гугъэу. АрщхъэкIэ бжэм адэкIэ

Прозэ

къынчтыр Тамарэрэ абы и щхъэгъусэ Муридрэт. Ахэр къынчильагъум, Ленэ мафIэу къызэшIэнаш.

— Хъунщ иджы, — жи Тамарэ, — мыбы ущIынчукIытэн щыIэкъым, ар фи Iуэхум щыгъуазэш. Дэри ди насыпир занщIэу зэтевакъым, гугуехь қүэдми дыIууаш... Япэу дэ къэтщIэн хуейр Аслъэн къуажэм къыдэкIыжарэ къыдэмыйкIыжарэш.

— Ленэ, — къригъэжьяш Мурид, — Аслъэнхэ я телефон номерыр пшIэрэ?

— СошIэ.

Мурид здэпсэльям, зыкъомрэ къащтакъым телефоныр, иужькIэ цыхубз гуэрым къытрихаш.

— Хэт хъуну ар? Мыбыхэ гуауэшхуэ яIещи, фраблагъэмэ, фыкъакIуэ, — жиIэри трилъхъэжаш.

Мурид къыгурIуат Аслъэн зыгуэр къызэрынчIар, ауэ къежъэу щыс цыхубзитIыр игъэгужеякъым.

— Къызэпсэлья цыхубзым жиIахэр тэмэму къызгурIуакъым. А къуажэм щыщ гуэр соцIыхури, сыкIуэжынчи и телефон номерыр къэзгъуэтыхынц. Абы къыджиIэнщ Iуэхур зыIутыр.

Подъездым къызэрынчIыкIыжу, Мурид ину хэштэтикIри, и щхъэ хужиIэжаш: «Уэлэхьи, а зи макь зэхэсха цыхубзым жиIахэр Аслъэн и адэ-анэм емыпха...».

Аслъэнхэ я къуажэм да��икъэ бжыгъэкIэ унэснынути, занщIэу кIуэмэ нэхъ къезэгъыу къилъыташ Мурид. И мурадыр и щхъэгъусэм жриIэмэ нэхъ фIэтэмэмти, ар Ленэхэ псэлъаш. Телефоныр Ленэ къипхъуэташ, и гур къильэту.

— Ленэ, Муридш ар. КхъыIэ, Тамарэ етыт трубкэр.

— Алло, хэт ар? — гузавэу щIоупшIэ Тамарэ.

— Сэраш. Аслъэнхэ я къуажэм сежэхьу къэхъуар къесцIэну си мурадш. Ауэ, зыгуэр къызгурIуэжыххэу щытмэ, абы хъыбарыфI къикIынукъым.

— Хъунщ, дыножъэнц. Аслъэн къызэрыбгъуэту схужеIэж дызэригъэгүзэвам щхъэкIэ, тезыр къызэрыхуар.

Тамарэ зэрыльэкIкIэ тригъэуну хэтт Ленэ. Мурид зэрыхуэзам, зэрыдэкIуам и гугу хуишIырт. Ауэ тIури зэгupsысыр зыт — Аслъэнт.

Зытэлай дэкIри, Ленэ зэуэ жиIаш:

— Тамарэ, сэ си Аслъэн псэужжкъым...

Езы Тамири зыхищIэрт зы бэлыхх къызэрыхъуар, ауэ, итIани, хъиджэбзым жиIэр хуидэркъым:

— А жыпIэр сыт, Ленэ? Щхъэ Iейм уеджэрэ? Цыхуххур къынчыгви къохху. Абыхэм дэ дафIэпсэльэрэй щхъэкIэ, езыхэр нэхъ Iеижш. Зэныбжэгъухэр зэхуэзамэ, нэху щыху щысыфынущ уэршэру, куэзыр е шахмат джэггуу.

— Сыт куэзыр? Сыт шахмат?.. Аслъэн игъашIэм тIуми Iэпэ хуихъакъым. Ар псэууэ щытамэ, дунейм теттэкъым си деж къэмийкIуэжу къызэрынэн. Тамарэ, Аслъэн зы мыгъуагъэ къынчыщIаш. Си псэм жеIэр зэрымыпсэужыр...

— Апхуэдэу жумыIэ, си хъыиджэбз. Iейм уемыджэ, — жиIэрт Тамарэ.

Мурид къуажэкум фIэкIауэ здэжэхым къильэгъуаш зы унагъуэ гуэрым я куэбжэр зэрызэIухар, бжэIупэми машинэрэ цыххуу куэд зэрыIутыр. Ар и машинэм къикIщ, куэбжэ дыхьэпIэм деж щызэхэт щIалэхэм ябгъэдыхъэри щIэупшIаш:

— Мыр Аслъэнхэ я унэ?

Прозэ

— Уэлэхьи, а тхъэмьцкIэм и цIэм иджы «мыгъуэр» къыпыувам, — жэуал кърет щIалэхэм ящыц зым.

— Игъу! Сыт къэхъуар?.. Сэ абы сриньбжъэгъущ. Сыт тхъэмьцкIэм къышыцIар?

— Уэлэхьи, гъуэгум тежри, жыгым еуамэ. Я гъунэгъухэм зэрыжаIэмкIэ, ар я деж псынцIэу къыIужыжри, дацьикъэ бжыгъэ нэхь дэмькIыу, мы хъыбар Iеир къэIуаш.

Мурид пшIантIами дыхъещ, хабзэм тету дыуэри ищIщ, Аслъэн и адэм, и Ыыхъыхэм яхуэгуаващ, абыхэм ящыц гуэрым Ленэ къыша-гъутынур жриIэри къыдэкIыжащ.

Машинэм псынцIэ зrimыгъещIмэ нэхь къиштэу, Мурид хуэму къежъяащ. КъыздэкIуэжым йогупсыс къэхъуа гузэвэгъуэшхуэр Ленэ жриIа зэрыхъуну щIыкIэм.

Мурид къышыцIыхъэжым, цIыхубзитIыр зэуэ къышыльэтащ. Лым и нэцхъеикIэмкIэ къацIац абы хъыбарыфI къызэримыхъар...

— Си Аслъэн! Хъэуэ!.. Хъэуэ!.. — жиIэу Ленэ къыхэкIиикIри, зэць-дэху гъын щIидзащ.

Тамари гъырт, Муридти, и щхъэр къыхуэIэтыртэкъым.

Хъэлэмэтиг гъацIэр. Дыгъуасэ зэрымыцIыхуу щытахэр нобэ гуа-уэм зэришэлIэнкIэ мэхъу, игъацIэ лъандэрэ зэрыцIыхуу щыта фIэкIа умыщIену. Ыыхъыхэм, благъэхэм я деж щумыгъэт гущIэгъур апхуэ-дэхэм щахэль ѢыкIещ. АтIэ, гущIэгъу зыхэмьлъым цIыхукIэ уеджэ хъу-ну?

Тамарэ Ленэ бгъэдэкIуатэш, IэплIэ хуицIри хуэмурэ къригъэжъащ:

— Ленэ, си хъыджэбз цIыкIу, уи гъыныр гъэувыIи, Мурид жиIэм дегъэдаIуэт. Зыри къэмыхъуами пшIэркъым.

— Ди жагъуэ зэрыхъунци, сэ хъыбарыфI къэсхъакъым. Аслъэн... Аслъэн мыгъуэ ѢыкIэжкъым...

Ленэ ину гъыуэ щIидзати, Мурид зиущэхужащ. ИужькIэ псори яжриIэжащ, езым къызэрыхуаIуэтэжам тету.

— Еууей, тхъэмьцкIэ... Сыту мыгъуэ гъацIэ кIэщIт... — жи Тамарэ. — Зы гъацIэш къыдитари, ари щиухынур зымы тцIэркъым. Щхъэж и натIэм итым хуэзэнуц. Аслъэн мыгъуэм гъацIэу хухихар арат зэ-рыхъур... Уи гур гъэбыдэ, си хъыджэбз цIыкIу...

Тамарэ и псаIэхэр жиIэн имых ѢыкIэ, Ленэ «Аслъэн» жери ину къыхэкIиикIри къызэрфIэмэхащ.

— ПсынцIэу, Мурид, псынцIэу скорэм къеджэ, хъэуэ сымаджэшым жэ, абы нэхь щIэх унэсынуш, хъэуэ скорэми къеджэ сымаджэшми жэ, — гужьеят Тамарэ.

Тамарэ сыйт имыцIэми, Ленэ зыкъыхуегъэшIэжыртэкъым. Абы и фэр апхуэдизкIэ пыкIати, псэ Iуту зэрыпщIэн ѢыкIэтэкъым.

Мурид къышIэлъэдэжащ, дохутыр щIалэ и гъусэу. Абы занщIэу къипщац Ленэ и давленэр, игу къеуэкIэр къипщиатащ, щIэупщIац къэхъуамкIэ. Мастэ гуэрхэр хильхъэри, Ленэ хуэмурэ зыкъицIэжащ. ЗыкъицIэжащи, и нэпсыр уэру къышIэжу, гуIэ гъыбзэр къреш пса-лъэншэ...

Дохутырри нэцхъейуэ еплъырт хъыджэбзым, ауэ абы и плъэкIэм хэпльягъуэрт Ленэ и дахагъэм зэрыдихъэхар. Апхуэдэ зыхэшIэныгъэр мыйдэж къышемызэгъуу къэзылъытэжа щIалэр, тIэкIуи укIытэжащ, гу къыслинатауэ пIэрэ, жыхуиIэу. Ауэ, итIани, ар хъэзырт хъыджэбзыр

Прозэ

занщIэу къипхъуватэу ежъэжыну. «Сыт делагъэ мы си гум къэкIыр?» – и щхъэ хуэшхыдэжырт ар.

Дохутырым иджыри зэ Ленэ и щытыкIэр къипщицтиэри, абыкIэ и гур зэгъяу щIэкIыжац, ауэ машинэм имытIысхъэж щIыкIэ Мурид зыкъыхуигъэзац:

– Мыпхуэдэ гуаэм узышхуэ хэзых щыIэц. Фыхуэсакъ. Иэмал зэриIэкIэ тевгъэуну фыхэт. И закъуэу къэвмыгъянэ. Сэ сикъылтыгъуэзэнщ... Ауэ зыгуэркIэ фыкъысхуей хъумэ, фынэпсалъэ. Сэ си цIэр Зашурц.

Ар жиIэц, и телефон номерыр зытет тхылтымпIэ кIапэр Мурид къритри, ежъэжац. Ежъэжами, и гур Ленэ и пэшым къышIенащи, а хъиджэбзим емыгупсысын лъэкIыркъым. «Мыр сыт? Мыр дауз? Зэ Iупльэгъуэл лъагъуныгъэшхуэ къицигъэцI щыIэц, щыжаIэм си фIэц хууэ щытакъым. Иджы сэ...». ЩIалэм игъацIэм игъэунэхуатэжым апхуэдэ зыхэцIэнэгъэ.

Тамарэрэ Муридрэ гу лъамытэу къэнакъым дохутыр щIалэр тIэкIу щтэIэштаблэ зэрыхъуами, и нэр къытримыхыу Ленэ зэрепльами. Абыхэм зыкII ягъэкуэншакъым дохутыр щIалэр, ситу жыпIэмэ апхуэдиз дахагъэ зыбгъэдэль хъиджэбзим удимыхъэхынкIэ Иэмал зимыIэти.

Жейм хильэфа пщацэм и щхъэм Тамарэ щабэу Иэ дильэри, гүнэгъу дыдэу етIысылIаш. Зэман кIэшIым къриубыдэу къэхъуамрэ адэкIэ Ленэ и Iуухур зэрыхъунумрэ егупсысу здэшьсым, и щхъэгъусэр къышIыхъэжац. И Иэр Тамарэ и дамащхъэм гуапэу трильхъэри, щэхуу жиIаш: «НакIуэ, тIэкIу дедзэкъэнщ. Ар щIэх къизэшыунукъым, умыгувавэ».

ПщэфIапIэм и бжэр къизэрыхуицIу, Тамарэ щэхуу жиIаш:

– Уоу, ди Тхъэ, сиitu гуаушхуэ мы къэхъуар! Сиitu Ией мыгъуэу зыкъизэридзэкIа мыбыхэм я насыпым. Мы гуаэм Ленэ и закъуэ пэльэшыну?

– Пэльэшынщ, Тамарэ. Дэ зыщIэдгъакъумэ, хуэм-хуэмурэ зыкъишIэжынщ, – жиIаш Мурид.

ГъашIэм къышыхъухэм ягъэIущурэ мэпсэу цIыхур. Абыхэм узыщIагъэгупсысыж, уи гъашIэм хэт цIыхухэр нэхъри пфIэльапIэ ящI. Апхуэдэу, нобэ къэхъуа гуаэм Муридрэ Тамарэрэ нэхъри нэхъ зэпэгъунэгъу ишIат. Дэтхэнэ зыри егупсысаэ къышIэкIынт гъашIэр зэрыкIэшIымрэ фIыгуэ плъагъу цIыхур бетэмалу пIэшIэкIынкIэ зэрыхъунумрэ. Мурид и щхъэгъусэр быдэу зэшIиубыдэри, абы и Иэр и нэм, и Iупэм хуихъаш. Псалъэ лей хэмьту тIуми къагурыIуаш я лъагъуныгъэр мы къэхъуам нэхъ быдэж зэришIар.

Тамарэрэ Муридрэ нэху щыху Ленэ бгъэдэсац. ИджыкIэ ущIэгүзэвэн щыIэтэжым: Ленэ мамыру жейрт. Ауэ тIуми ящIэрт, абы и щытыкIэм зыгуэркIэ къигъэгувавэ хъумэ, дохутыр щIалэр къизэрысунур.

Ленэ къышызэшыуам, занщIэу къыхуэцIэжакъым къэхъуар. Езыр здэшьIэри Тамарэрэ Муридрэ къышIыбгъэдэсри къыхуэгубзыгъыжыртэжым. Ауэ, хуэмурэ пэшыр къыздиплъыхым, Аслъэн и цыджанэ диваным ильыр къызэрилъагъуу, ину къыхэкIиикIаш, икIи зы ткIуэпс къышыцIэмынэжац къыпщыхъу и нэ дахитIым уэру нэпс къышIэжаш, иужькIэ зыхуэмыубыдыху гъын щIидзаш...

– Ленэ, си хъиджэбз цIыкIу, Алыхь Iэмымырщ къэхъуар. Абы дэ зыри тхухэлъхъэнукъым. А тхъэмыйшIэм кърипэса гъашIэр арат зэрыхъур.

Прозэ

Ауэ, къигъэштар маштэм, Аслъэн насыпифтэу щитащ. Щитащ, и гъаштэм уэ уктыыхыхъати. Фэ фызэрыйзэхуэзар насыпышхуэт тум фи дежки. Апхуэдэ насыпкіэ ди Тхъэр псоми яхуэупсэркъым. Пльаптэу ар ятэм, цыху зырызыххэш а насыпир игъэунэхуну къизыхухуэр. Фэ абы фыщыщ...

Ленэ, Тамарэ жиіхэм щілдэтуурэ, хуэм-хуэмурэ гын щигъетащ.

— Кхьытэ, къисхуэвгъэгъу мыпхуэдэ бэлыхъ фызэрыйхэздзар, — жиашт абы хуэму. — Игъаштікіэ сцыгъупщэнукъым икти схуэпшыныжынукум фэ сэ къисхуэфштар... Сэр щхъэкіэ фымыгузавэ... Фыктуур, фыктууржи, зывгъэпсэху. Ауэ, кхьытэ, фи тухур хуэхъумэ, пщэдджыжь фыкъытухъэ. Зыгуэрхэмкіэ синивчэнджещынүт. Ауэ иджыпсту, хъунумэ, си закъуэу сикъэвгъанэ.... Фи жагъуэ фымыщ...

— Хъунщ, Ленэ. Ауэ пщіэну дыхуейщ: Муридрэ сэрэ сыт щыгъуи щілгъекъуэн дыхуэхъунущ. Зыщумыгъэгъупщэ ар, — жиашт Тамарэ.

Ленэ и закъуэу къищынэм, зы наптэзыптэм и нэгу щілгъяжащ Аслъэн япэу щилгъеуа махуэм къищыщілдзауэ нобэ къитетсыхъа гуауэшхуэм нэс. Абы ищілгъярт Аслъэн псальэ дахэу къижрилахэри, сыт къемыхъуами, уи нэпс нэгъуэштим иумыгъэлтагъу къизэрыйжрилари... Ленэ и нэпс зыми иригъэлтагъунукъым, ауэ иджыпсту, зыми къамылтагъуу, абы игъеижынущ и лъагъуныгъэр, и щхъэгъусэ дахэр. Бамтэм къизэгүич и гущхъэр сыткіэ игъэттисыну, нэпс хуиту щітимыгъекімэ?..

Ленэ и нэр Аслъэн и цыдланэм аргуэру щытехуэм, къищылтэгтиц, ар къипхъуатэри быдэу и бгъэм кіэрликъузаш, кіэрликъузачи ину и макъ къизэрихъкіэ магъ...

Абы хэту, бжэм зыгуэр къитеулааш. Тамарэрэ Муридрэ къагъээжаяэ зи гугъа Ленэ, псынщіэу и нэпсыр щілгъяжащыкіри, бжэр тухаш. Бжэм адекіэ къищытт халат хужь зыщыгъ щілэ. Ленэ къисхуэштіжакъым ар хэтми. Щілэри, къеуїбжъауэ, зы псальэ хужымытэу щытиц. Абы и гугъакъым езы Ленэ бжэр къиіухыну. «Сыту си насып, лэжкыгъэ нэужым сикъэктүүжка нэуж, мис мыпхуэдэу Ленэ бжэр къисхуіухамэ», — игу къекаш щілэ.

Гупсысэ нэпштим хэт щілээм зыкъиргъэштіжаш Ленэ и макъ щабэ дахэм:

— Хэт ухуейт? Ушымыуаэ піэрэ? Сэ уэ усціхуркъым.

Ленэ и тепльэ дахэм ектуур и макъ гуактуум щілдэту Заур, цыхубзыр зээу түүхимыгъэштыкын папшіэ, къыпигуфтыкіри гуапэу жэуап къитащ:

— Ленэ, сэ си ціэр Заурщ. Уэ сикъуумыціхужынкіи хъунщ... Дыгъуэшхуэм Мурид къриджэу къекія дохутырыр сэраш. Дауэ щыту піэрэ, жысілэри, сикъиіухъауэ арат... Си гуапэш нэхъыфі узэрыхъуар.

— Беричэт бесын. Къисхуэгъэгъу, ауэ сыйбдэуэршэрину апхуэдэ гукъыдэж сиілкъым, — жиіри Ленэ бжэр хуиштіжаш.

Заур бжэм деж къиіунауэ здытутым и щхъэ хужеіэж: «Сэ игъаштікіэ узбгынэнукъым! Гуауэшхуэ уиіэу, уи нэм нэпс щітту сиптүштами, сэ слъекі къэзгъэнэнкъым уи нэ дахиттим гуфтэ нэпс щітту слъагъун папшіэ...»

Ленэ гъуэлтыптэм бгъэдыхъэри Аслъэн здэшыльу щита лъэныкъуэм и къыхъагъкіэ тэ дилъаш, икти, и гур къизэфіэнами, и зы нэпс зэрытромыгъэткіуэнным хэту, жиашт:

— Аслъэн, сэ сощіэ уи псэр мыбдеж къизэрибаар... Си псэр, сэ дауэ уэрыншэу сизэрыпсэунур?.. Уэ узытемытыж дунейм сыт сэ щысщіэнур?.. Къисхуэнэжыр зыщ: лыгъэ зыхэслъхъэнщи, зы цыхум ез-

гъельагъункъым си нэпс. Мы дунейм сытетыху си гум ущызгъэфІэнц, си лэжыгъэм къыпэкІүэм уи Йыхъэ хэзгъэкІынц. Алыхышхуэм фІэкІа зыми ищІэркъым сэ къыспещылтыр, ауэ, сыйт къэмыхъами, уэ пхузиІэ лъягъуныгъэр къыздэгъуэгурыйкІүэнущ.

И гум ильу хъуар Асьлэн «хүиЦуэта» нэужь, ар зыхэльүү щиглаа лъэныкъуэмкІэ Пэр щицЫжри гъуэлъяжащ Ленэ, аүэ и нэпсыр мыгъущу, гугъусыгъуу ирихаа жэшыр.

Тамарэрэ Муридрэ нэхүщүм кызызэцьиац. Мурид кызыцІЭкІри къатитхуу зэтет унэмкІэ плъаш, Ленэ и пэшым уэздыгъэ кызыцыблэм зригъэцІэну. Щхъэгъубжэ нэхур кызыцильтъагум, нэху кыытешхъацци, ари хъарзынэш, жиІери, и гур псэхужауэ унэм щыхъэжац.

Тамарэ, и щхъэгъусэм пшэдджыжышихэр к'ыхутригъэувэри, езыр телефоныр зыщ!эт пэшымк!э Ѣыхъац, Ленэ деж псэлъэну.

— Уи пщэдджыжь фыуэ, си хъыджеңц үйкү. Дынакүэ хъуну?

Тамарэ зыгуэрым къыкІэрыху фIækIa умыщІэнү, псынщІэу щIыхъаш Мурид зыщІэс пшэфIапIэм.

— НакIуэ, Мурид, Ленэ деж дыIугъэхъэ. ЗыгуэркIэ къыдэчэнджэ-
щыну къыдэлъэIуати дыгъуэпшыхъ...

Жэц псом нэпс щигъэкыу нэху къызытещхя нысащэм и теплъэр щагъуэтэкъым. И напіэхэр къэпщат, и нитір плъыжыбзэт, и фэр пыкіат. Гуаэрэ гужеигъуэу и нэгум итыр пхужыіентэкъым.

— КхъыІэ, Ленэ, зыгъэбыдэ, — хуэмурэ къргэгъажэ Тамарэ. — Мы сэ ныбжесІэнухэр лейүэ къыпщыхъункІи хъунц, аүэ, ягъэ кЫнкъым, къедауэ си чэнджэцым. ГъашІэр абдеж щиухыркъым... Уи бгыр щІепкъузэу, адэкІэ узэрыйпсэунум угупсысын хуейш.

Абы и псальмъхър и кІэм нригъэгъэсакъым Ленэ:

— Тамарә, уә сый щығыу сыкъыбгурғауаш, зыкъысціләбгъәкъуаш. Фыңғауаш пхузошті абы щхъәкІә. Си дзыхъ зәзгъәзығыну щыләр уәрә Муридрәщи, сыйнывольәтү чәнджешт тәмәм къызәфтыну... Асьлән сымылъагъужу щалъхъәмә, абы и псәри тыншынукъым, сәри ар схуәш-чынукъым. СыкІуэнти, нобәр къыздәсүм «тобә» къезымыхыжахәм сыйдагъәхъәну си фIәщ хъуркъым. Я Ыыхълыхәм гүкъәкІ ящIрә, сагъәльягъужамә арат. Гүкъанәу яхузIәр лъэнныкъуә езгъәзынти, сыйІуэнт.... Ауэ зыгуэркІә сымылъагъужу щалъхъәмә, пшыхъәщхъәхуэкІуәу кхъәм сыйдәмыкІыу хъунукъым. Си закъуәу сыйІуа пшIондә, абы и кхъашхъәр сымылъагъуу къәзгъәнәнүкъым. ИгъашIәкІә зы пасапә къәфхыну, зы ІуәхуфI вләжыну фи гүгъәмә, кхъыIә, фыкъызәдәләпкъу.

— Ленэ, си хъыджэбз цЫкIу, — жи Тамарэ, — умыгузавэ. Шэч кытумыхъэ дызэрыйдЭлпык'уунум. Аслъэнхэ зыгуэр къахэкIынумэ, дэжъэнц. Зы сихъэт хуэдизкIэ зыри къамыгъакIуэмэ, адекIэ уацЫщыгугъыжын щылЭкъым... Иджы си гур нэхъ зэгъэнт ди дежкIэунекIуэкIрэ тIЭкIу уедзэкъамэ.

— Тамарә, къысхуэгъэгъу, аүә сә идҗипстү зыңбыллы сыкъуэ-фынукъым. ФынцIэ фхузоңI, гурә псәкIә къабзэу фыкъызэрыйзбгъэдәтүм папцIә. ИтIанә, мобыхэм зыгуэр къахэкIрә сыкъамыгъуэтмә дауәхъүн?

— Ари пэжщ, тхъэ... Сэ зызмыгъэгувэу сыкъэкIуэжынщ, си хъы-дэжбэз...

Тамарэрэ Муридрэ подъездым къыщыцІкІыж дыдэм, «шокъ» жиІэу ирихъэлІаш Заур къыщыхъэу. Сэлам нэужым Тамарэ къэп-сэльяш:

Прозэ

— Заур, уэри гугъу уедгъэхъащ ныжэбэ. Ленэ нэхъыфI хъужащ. Гыркым, зийгъыш, аүэ, и гу бампIэр игъэтIысу, гъами нэхъыфI си гугъэт. А иджыпсту зыхуигъэшеч псори зэгуэр къышIыхъэжынущ, жыдоIэри догузавэ.

— Си лэжьэгъуэ сменэр сухати, фэри зыфхуэзгъэзэну езы Лени зэрыштыр къэсщIэну сыкъакIуэу арат, — жи щIалэм. — НэхъыфI хъужаэ щыжыфIэкIэ, ар згъэпIейтеинкым. Мурид, хъунумэ, зыгуэркIэ синоупщIынуг...

— Сыт щIэмыхъунур? — жиIэри, и щхъэгъусэм зыхуигъэзащ: — Сэ зызгъэгувэнкым.

Тамарэ унэмкIэ екIуэкIыжащ. Муридэ Зауррэ пщIантIэм дэт жыгышхуэм и щIагъым щIэт тетIысхъэпIэм хуаунэтIаш.

— Мурид, — къригъэжъащ Заур и псальэр, — ЕмыкIу къысхуумыщI мы жысIэнхэм папщIэ, акъылыншафэ кызыумыплъ. Си псальэхэр имычэзууэ къыпщыхъункIи хъунц... ГъашIэм апхуэдэ къыпщыхъуу къызжамэ, си фIэц мыхъункIи хъунт... Ленэ фIыуэ слъэгъущ, сизэрыуплъэу. Апхуэдэ гурыщIэ тельиджэ иджыри къэс сэ зыми хузиIакъым... Ленэ къызэрвгухъэр дауэми сщIэркъым... Фи хэт ар? Ленэ и гъашIэм дяпекIэ сыйт къыпщымыхъуми, сихуейщ абы зыщIэзгъэжъуену, сихуейщ мы гъашIэм и удынхэм щысхъумэну...

Мурид хъэлэмэт щыхъуащ щIалэм и псальэхэр. ГъашIэм и пIальэ зыщIэ лы губзыгъэм фэрыщIагъ лъэпкъ хильэгъуакъым щIалэм жиIэхэм. Зэхихыр лъагъуныгъэ къабзэм къигъэщIа псальэти, къехъэкI нехъэкI хэмэлтү Заур хуиIуэташ Ленэ и Iуэхур къызэрекIуэкIар.

— Заур, сэ къэхъуар бжесIаш, уэ къэхъунур уи IэмыщIэ ильу къысшохъури, Алыхым упигъэлъещ, — жиIаш Мурид. — Мор ди унэш, зыгуэркIэ укъытхуей хъумэ, уи дээ умыгъэшу, ныIухъэ. Уи Iуэху фIы ирикIуэ, щIалэфI!

— Упсэу! ДызэрыщIэнц, Тхъэм жиIэмэ, — абы нэхъыбэ жимыIэу, Заур игъэзащ и машинэр здэштэлт лъэныкъуэмкIэ. Муриди абы зэхуеплъэкIыжри пыгуфIыкIаш, щIалэм и мурадхэр зэрыхуигъэдахэр наIуэу.

Блынджаэм фIэлъ сыхъэтэм и нэр тедияуэ, Ленэ щыист, Аслъэн зыхэмэтыж и гъашIэм къыпбижыкI дацьикъэхэр ибж хуэдэ. И за-къуэу ар къызыхна гъашIэр апхуэдизкIэ хъэлъещ, гъэкIуэгъуейщи, хъиджэбзым къыфIоющI нобэ зы сыхъэтэм дацьикъэ хыщI нэхърэ нэхъыбэ къриубыдэу.

Куэд дэмыкIыу Тамарэ къигъэзэжащ лэкъум хуабэ тепщэч IэщIэту. Ленэ гу льимытэхха хуэдэт ар къызэрвгухъам. Иджыпсту Ленэ зэрят щытыкIэм къизышифын зэрыщымыIэр къызыгурсыIуа Тамарэ къихъар шкафым дигъэуващ, хэт ищIээрэ, и гур пыху хъумэ, зэдзэкъэн гуэр унэм щIэлъянц, жиIэри.

— Ленэ, хъунукъым мыпхуэдэу ущыт. Зыгуэр уедзэкъэн хуейщ. Шэджагъуэ наужь щыхъуакIэ, Аслъэнхэ зыгуэр къахэкIынц, жыпIэу ущIэлъянц щыIэжжым. Иджы наIуэ хъуащ Аслъэн тхъэмымщIэр хэт и ерышагъым текIуэдами. А унагъуэм зы мусльымэнагъ гуэр ильу щытамэ, а гуауэшхуэ къэхъуам я гур цIыкIу ищIынт, тобэ къахыгынт. Мы гуауэр зыщыгъэгъупщи ежъэж, жысIэркъым, аүэ, а къэхъуам уи ягъэ хэпльагъуэу, уи щхъэ мыгъуагъэ хуумыхыж... Зы жэш-зы махуэм уи фэр нэхъ Iей хъуащ. СынольэIу, си хъэтыр къэлъагъуи, тIэкIу едзакъэ.

Ленэ, Тамарэ жиIэхэм щIэдэIуурэ, жейр къызэритекIуэр плъагъуу, и щхъэр машIэу ещIаш. Тамарэ ар тэмэму игъэгъуэлъри, и натIэм

Прозэ

щабэу Іэ дильэурэ жиIаш: «Жей, си хъыджэбз, жей». Езыри диванным итЫсхьэри, тIэкIурэ хэгупсысыхауэ щысац, иужькIэ щхъэнтэм зригъэшIри хуэмурэ Iурихац.

Бжэм зыгуэр къыштеуIуэм, къэхъяIауэ имышIэжу, Ленэ зэуэ къышцыльэтри жэри ар Iурихац, Аслъэн къэкIуэжа фIэшIу... Аүэ Мурид къышцильагъум, аргуэрү и нэпсыр къыфIышIэжац.

– Фыхъэзыр? – жи Мурид.

– Тхъэ, тIэкIу дыIурихатэм тIури, – жи Тамарэ. – Пшапэ зэхэуэгъуэ мыхъуу дыкъызэрыгъэушар нэхъыфIщ. КIуэ, пшэфIапIэмкIэ щIыхъэ, дэ иджыпсту зыдгъэхъэзырынщ.

ПсынщIэ дыдэу хъэзыр хъуаш цIыхубзитIыр. Ленэ пIашIэрт, мы унэм зэрышIэкIыу Аслъэн хуэзэну фIэкIа умышIэу...

Я къуажэ къызэрыдэмыхъэжрэ махуэ бжыгъэ фIэкIа мыхъуами, Ленэ къыфIэшIырт ильэс бжыгъэ дэкIауэ. Абы гузэрыдзэ зыхуицIар и насыпым щымыгуфIыкIа и Йыхълыхэм я закъутэкъым, атIэ фIыуэ илъагъуу щыта и къуажэжьми гущIыIэ хуэхъуат.

Пшапэ зэхэуэгъуэт. Кхъэр къуажэм фIыуэ пыIухати, къэзылъагъуни щIэтэкъым. Щыри машинэм къиувыкIри, зы псальти жамыIэу, хуэмурэ кхъэм дыхъаш. Махуэм щIалъхъам и кхъацхъэр къэгъуэтыгъуейт?! Ленэ, абы гъунэгъу зэрыхуэхъуу, и лъэр зэуэ щIауда фIэкIа умышIэу, теукIурияц Аслъэн и кхъацхъэм. Абы и кIыхъагъкIэ Іэ дильэурэ, Ленэ гуIэрт, и нэпсыр къежэхрэ и Iупэхэр пIэжъажъэу зыгуэрхэр къиIущщу. А гукъутэр зи нэгу щIэкI Тамарэрэ Муридэрэ я нэпсыр яхуэубыдьртэкъым. Бзыльхугъэ тхъэмьшкIэм и щытыкIэм, уджаурми, уигу имыкъутэн плъэкIыннутэкъым. Зытэлай дэкIри, Ленэ зызэпильэшIыхъыжац. Гупсысэ хъэлтээ зыхэхуам къыхэкIыжри, жыууэ зыжъэдишац, и ныбэм хуэсакыныпэу тIэбэжри жиIаш:

– Аслъэн, дэ дыкъэкIуаш... Укъэссыжмэ, сабий дызэриIэнур бжесIэну арат. Аүэ сыхунэсакъым... Уэ укъэкIуэжакъым... Иухатэкъым си хъыбар гуфIэгъуэр зэхэпхыну... Дауэ мыгъуэ дыхъуну?.. Дауэ мыгъуэ сыпсэуну, уэ узимыIэжу?..

Абы и псальэхэм къагъеуIэбжъаш Муридэрэ Тамарэрэ. Гукъутэт апхуэдэр уи нэгу щIэкIыныр...

Аслъэн зэрышымыIэжрэ Ленэ гъашIэр къытехъэлтээ хъуат. Щэгъэкъуэн зимыIэ цIыхубзыр и закъуэу къыхэнат мы гъашIэ ябгэм. Еzym и лъэныкъуэкIи, Аслъэн и лъэныкъуэкIи щIегъуэжа яхэттэкъым. УнагъуитIыр иджыри зэбийт, уеблэмэ нэхъ Iеижу зэхушIэбжэ хъуахэт. Ленэ зыри хуенжтэкъым, псынщIэ-псынщIэу Аслъэн кIэлъыкIуэжину фIэкIа. Абы щхъэкIэ Тамари нэгъуэшI и цIыхугъэхэри къешхыдэрт.

– Ленэ, гъашIэр абдеж щиухыркъым. Къэмыхъуамэ нэхъыфIт, дауи, аүэ уэ иджы узэгупсысын хуейр уи Iепкъльтэпкъым къышыуша гъашIэшIэрщ. А цIыхIур узыншэу дунейм къытехъэн щхъэкIэ уэ узыхуэсакъыжын хуейц. Сэ Аслъэн зыщыгъэгъупцэ жысIэркъым. Лъагъуныгъэ нэсир зигу ихуа цIыху щыIекъым. Аүэ иджыпсту узэгупсысын хуейр уи сабийрщ. Уэр фIэкIа абы зыри зэримыIэр зыщумыгъэгъупцэ. Фи лъагъуныгъэм ухуэпэжу упсэунущ а сабийм щхъэкIэ, уи быныр цIыху нэс зэрыпщIынум ухушIэкъунущ. УфIэмашIэ ар къалэнү... Фи дежхэми, сабийр яльагъумэ, псори къыпхуагъэгъунци, зыкъыпщIагъэкъуэнщ. Зэман хуейц псоми... – жиIэрт Тамарэ.

Аүэ, къыжраIэр и тхъэкIумэ имыхъэу, псэурт Ленэ, и нэпсыр мыгъущу. Зи закъуэу унэм къышIэна цIыхубз уэндэгъум и щхъэ мыгъуа-

Прозэ

гъэ хуихыжырт. Къыпэцьыль гъащIэм егупсысмэ, и псэр гузэвэгьюэ хэхуэрт. Апхуэдэурэ дэкIаш мазибгү нэблагтьэ. Дахэ-дахэу шхактым, зыхуэсакыжактым, къыхуэсакыни илактым... И гур гъащIэм етауэ зэрышмытым къарууншэ ищIат Ленэ...

— Ленэ, мыр уэра? Тхьэ, занщIэу укъысхуэмыцIыхужа. Алыхым узыншэу узэфIигъэкI, и адэм къимыгъэшIар Алыхым къригъэгъащIэ уи сабийм! — къыжреIэ лъхуапIэ унэм и кIэлындорым Ленэ къышыхуэза Масирэт.

Ленэ, жэуап имытыжыфу, и нэпситIыр къельэльэхыу, зэшIэкIэзызэу хуежьащ. Ар щытт щхъэгъубжэм хэль гъущI хъарыр IитIкIэ иубыдарэ, узыр зыхуигъэшэчу, и дзэр быдэу зэтрикъузаэ. Масирэт сабийм и дуней къытехъэгъуэр къызэрсар къыгурIуэри, псынщIэу дохутыр къриджащ. Езыри ядэIэпыкъуурэ, Ленэ залымкIэ щIашащ.

Ленэ узыр хуэмьшэчу кIийрт, и нэпситIыр къежэхыу гырт. Масирэти, дохутырми,abdеж щIэт медсестрахэм ар трагъэуну псальэ дахэ куэд къыжраIэт, ауэ абы зыри зэхимых хуэдээт.

Узыр тIэкIу нэхъ кIашхъ щыхъум, Масирэт, мыбы щIэтину хуиттэкъыми, щIэкIыжыну зигъэхъэзыращ.

— Масирэт, кхъыIэ ущIэмыкIыж, — къэлъэIуащ Ленэ. — Сыкъуумыгъанэ си закъуэу. Дыкъуумыгъанэ... Си Iэр къэубыди, умыгтIыпшу Iыгъ. Алыхым уэ нобэ укъысхуишаши, къыздэIэпыкъу.

Дохутырим ар щызэхихым, хуит ищIаш Масирэт къыщIэнэну.

Масирэт Ленэ и Iэр быдэу иубыдаэ жриIэрт мыгужьеину, жриIэрт псори хъарзынэу зэрызэфIэкIынур.

— Иджы, Ленэ, къаруэ уиIэр зэхуэхъэси, сабийр узыншэу дунейм къызэртебгъэхъэнум и ужь ит, — жиIаш дохутырим.

Зытэлай дэкIри, сабий кIий макъ къэIуащ. Дунейм къытехъащ Ленэрэ Аслъэнрэ я бын. Псори щыгуфIыкIаш сабиймрэ анэмрэ тэмэму зэрызэIэпыкIам. Сабийр и гущIыу къыщралхъэм, Ленэ и нэпсыр къыфIыщIэжжащ. А дакъикъэм щызэрихъэлIат насыпкIэ гъэнщIа гъащIэ блэкIамрэ гуныкъуэгъуэр зи Iэпэгъуу щытыну гъащIэ къыпэппльэмрэ. И нитIым нэпсыр щIэзми, Ленэ иphъу цыкIум хуэгүфIаш. ИтIанэ и нэгур зэуэ зэхэуащ... КъэскIаш... Аслъэнрэ абырэ я насыпым нэху темыщхъэну къыжезыIа макъыр аргуэру къэIуащ... «Аслъэн сыкIэлъыкIуэжыну арауэ Iэрэ мы макъым сыцIимыгъэпсэур? Сыту сехъулIат... Ауэ, итIанэ, мы си сабий тхъэмыщIэр дауэ хъуну?» — гужьеяуэ здэгупсысэм, и Iэр къиIэтри, иphъу цыкIур быдэу зэшIиубыдащ. Хуэмурэ зиплыхъурэ, и нэр Масирэт къытеувыIаш.

— Масирэт, си ту фIыуэ укъызихъэлIат нобэ... Аслъэнрэ сэрэ ди насыпым нэху темыщхъэну къызжезыIа макъ дыдэр иджыри зэхизох... Сэ сыхуейкъым сыпсэуну... Масирэт, уэ дзыхь пхузошIри, сыхуейщ сипхъу цыкIур къыпхуэзгъэнэну. Сымаджэцьым къыщIызумыгъанэу, кхъыIэ, си сабий закъуэр уэ къаштэ, Масирэт. Сэ... сэ...

Ар жиIэри Ленэ къыщиудаши мэпыхъэ, и нэпсхэр и сабий закъуэм теткIуэу. Абы жиIэхэр хъэлэмэт ящихъуащabdеж щIэт псоми, къашыхъуащ ар Iуэцхъуу е и акъыл икIауэ.

«НэхъыфI дыдэу дунейм щильэгъуа и Аслъэнрэ езымрэ я бын закъуэр дауэ Ленэ IещIыб зэрицIынур?! А цыкIур анэмтү къысхуигъэнэну, жеIэ. Езыр-щэ? Езыр дэнэ здэкIуэнур? Зыри къызгүрIуэркъым», — гупсысэ хэхуащ Масирэт.

Ар Іәбәри хуәмурә къищташ сабийр. А дақынкъэм абы зыхицІар пасальцІә пхужымыІәнт. Мы дунейм фІыгъуә тетым нәхърә нәхъльапІәт а зыхеңІәр!

Ар анә зыхеңІәт! Сабийр и бгъафәм быдәу щІикъузаш Масирәт. Сыту ІәфІыщәт а цЫкІум къыкІәрих мәр!.. Сыту цЫкІущәт езы цЫкІури!..

«Сыту насыпышхуә анә ухъуныр!.. Ди Тхъә, апхуәдә щІыкІәкІә къызәпту ара қуәд щІауә си нә къызыхуикІ сабийр?» – и щхъә хужеІәж Масирәт.

Куәд дәмыкІыу Ленә палатәм къашәжащ. Анә хъуа цІыхубзыр жей ІәфІым хильәфауә щылът, и нәкІум лыы тІәкІүи къыщІәлъәдәжауә. Ар, жейм здыхәтым, зәми къыпигуфІыкІырт, зәми и нәгур зәхәүәрт, пшІыхъ шынагъуәм иғъеңта фІәкІа умыщІәну.

Масирәт Ленә бгъәдәст, ар къызәщүумә щІәкІыжын мурад иІәу. Ленә Іуәщхъурт, щІәх-щІәхыурә хәщәтыкІырт. «Сә си тхъәмымщкІә», жиІәу Масирәт абы и щхъәм Іә щыдильәм, Ленә и нәр зәрызәтельым хуәдәу дәІәбейри, абы и Іәм теләбаш, тІәкІүи къыпигуфІыкІаш.

– Мамә, сә сцІәрт уә укъызәрыйкІуәнур, – жиІаш абы.

– Сәращ ар, Ленә, Масирәтш. Умыгузавә, Тхъәм жиІәмә, уи мами къәкІуәннц. Псоми зәман хуейш. ЩыІәкъым абы и пІә иримыгъәувәж. Иджыпсту уә узәгупсысын хуейр дунейм къытехъа уипхъу цЫкІураш.

Ленә и нәхәр хуәмурә къызәтріхаш.

– Ленә, сыту фІыт укъызәрүушар! Сабийри уәри фыщузыншәкІә, сә сежъәжынти, уи жагъуә мыхъунумә.

Масирәт хуәмурә зыкыІәтыжащ, щІәкІыжын мурад иІәу. Ленә ар къышцілъагъум, гужеяуә жиІаш:

– Масирәт, сый сцІәнур? Дауә дыхъуну?.. Си гукъәкІыжхәми есцІәнур сцІәркъым, саутІыпшыркъым. Сызымыгъәпсәуххәр Асльән сә къыстекІуәдауә къызәрүисщыхъурш. Сигури, си акылри, си Іәпкъульәпкъри зәщІибуыдауә и Іыгъыц а гупсысәм. Аслъән щІым щІәлъу, сә дауә дунейм ситетыну?! Си сабийми и нәгу сиплъәфыркъым, Аслъән сигу къокІри...

Масирәт нәщхъейуә едаІуәрт Ленә жиІәхәм, ауә ар, фІәгуәныхъ хъу пәтми, зыкІи игъезахуәртәкъым.

– Ленә, ахәр жумыІә. Аслъән тхъәмымщкІәм гъашІәу къыхуиу-хар арат зәрүхъур... Иджы уә ушІәпсәун уиІәщи, узәгупсысын хуейр а зыраш. Уи пшә къыдәхуа анә къаләнүм упәлъәшүн папшІә, уи бгыр щІәпкъузәу, мы дуней дахәм уи гур зәІухауә ухыхъәжын хуейш. ГъашІәр абдеч шиухыркъым. Зыр лә щхъәкІә адрейм зилІәжрә?! ФІыуә зәрүльлагъухәр зәкІәрыхуми, къэнам а гурыщІә хъәләмәтүр и гум щигъафІәу и гъашІәр ехъ. Ар уи деж щыцІидзакъым, уи дежи шиухынукъым. Апхуәдәуш гъашІәр зәрыштыр. Дунейм теткъым гуныкъуәгъуә гуәр зимиІә. Мис, Астемырә дәрә дыкъащтәт. Дә дяку лъагъуныгъәшхүә дәлъыщ, ауә гуныкъуәгъуәшхүи диІәш. Жәши маҳуи хъуәпсанІәу диІәр зыщ – сабий макъ ди ләгъунәм къышцІәукІыу зәхәтхынырш. Мурад тшІаш сабий къэтхуу тپІыну. Апхуәдәу къәзыхъхәм иужыкІә езыхәми сабий ягъуэтыху жаІә. Хэт ишІәрә, дәри апхуәдә насып тлъагъункІи хъуннц. Арачи, гуаум зумыгъәхъу, уипхъу цЫкІур зәрупІыжыним егупсыс. Умыгужье. Дәри тлъәкІымкІә зыпшІәдгъәкъуәннц, сабийр ялъагъумә, уи адә-анәми я гур тІәкІу нәхъ цЫкІу хъуннц. ЗыгуэркІә укъытхуей хъумә, уи дзәр умыгъәшу, къыдбгъәдыхъә. Астемыри сәри дыхъезырш зыпшІәдгъәкъуәну.

Прозэ

131

— Упсэу, Масирэт! Сыту фыгуэ сипхуэзат... Сэ Алыхым жагбуэу сыкъильтагьутэкъым, Тамарэрэ уэрэ си гъашцэм фыктыщыхигъехъакІэ. ИгъашцІэкІэ фхуэсцІэжыфынукъым сэ фэ къысхуэфшІар... Ауэ сэ зы лъэІур пхузіІэт, Масирэт... СыкъэбгъэшІэхъуми, си жагбуэ хъунукъым, сыту жыпІэмэ, си лъэІур бгъэзэшІэну зэрымытыншыр къызгуроІуэри. Масирэт, кхъыІэ, ди деж кІуэи схуельэІур сыдагъэхъэжыну. Абы ямидэмэ, кхъыІэ, Аслъэнхэ я деж схуэкІуи, я къуэ закъуэм и быныр я пшцІантІэм щызагъэпІыжыну схуельэІур. Уэ къысхуэпхыж жэуапым елтытащ си гъашцІэр адэкІэ зэрызухуэнур.

— Умыгузавэ, Ленэ. Уи лъэІур згъэзэшІэну псальэ узот. Ауэ уэри сикъэгъэгүгъэ уи гур гъашцэм хуэбгъэзэжу, тэмэму узэрыпсэуным зытебухуэнүү... Сэ пшцэдэй нэхъ фІэмыхыкІуу хъыбар къыпхуэсхынц. ХъыбарыфІкІэ узгъэгүфІэну Тхъэм жиІэ! — ар жиІэри, Масирэт къыщцІэкІыжащ палатэм.

КІэлындорым къызэрыйтехъэу, сабий гыы макъ зэхихаш. Абы зэуэ зричащ ар къыздигукІымкІэ. Жым къипхъуэтауэ ихь фІэкІа умыщцІэну, Масирэт ирижэрт кІэлындор къыхым. Макъыр нэхъ ІупшІ хъуху, игури нэхъ ину къеуэрт. Абы ишцІэрт а макъыр къыздигукІыр, мызэмтІэу щІэтат а палатэм, сабий цынэ цыкІухэм яхэплъэу.

Палатэм щІэт гүүэльтилІэ цыкІухэм ярыль сабийхэр зы къупхъэм кърагъэжыкІа фІэкІа умыщцІэну, зэшхыркъабзэт. Языныкъуэхэр жей ІэфІым хэтт, адрейхэм, ныджэм къытридза бдзэжьеим ешхуу, я Іупэ цыкІухэр ягъэпІэжъяэрт, нэкІэ зыгуэрхэр къалтыхъуэрт. ЦыкІуитІ-щым гыы макъыр ирашажъярти, адрейхэр дежвууэрэ, я зэпеуэр нэхъри хакъузэрт. Псоми ятекІуэу зы яхэтти, Масирэт абы бгъэдэлъэдащ. И теплъэкІэ а цыкІур зыкІи къахэштэкъым адрейхэм, ауэ и гум здишэр абы и гүүэльтилІэмкІэт.

— Къысхуэвгъэгъу, ауэ мыбы зыри къышцІэдгъэхъэркъым, ди лэжъакІуэхэм къищиинэмыщІа, — жи сабийхэм якІэлъыплъу палатэм щІэт медсестрам. — Уеблэмэ, я анэ дыдэхэр жыжъэу къыкъуэдгъэплъу аращ. Уэ икІи удилэжъакІуэкъым, икІи мыбыхэм языхэзым урианэкъым.

Къызыхихар имыщцІэу, Масирэт гужьеяуэ жиІаш:

— Уэ уштоуэ, сэ мис мы сабийм срианэш.

Масирэт Іэбэри, зи гыныр зэпымыу сабийр къиштащ. НапІэзы-пІэм а цыкІум и гыныр щигъэтри, хуэм-хуэмурэ жейм хильэфащ.

Медсестрам цыхубз мыцЫхур палатэм къышцИшижри, и щхъэм зыгуэрхэр хужиІэжурэ щІыхъэжащ.

«Дэїэпкъуэгъу псынщІэ» машинэм Масирэт къышцитІысхъэжам, гу лъумытэнкІэ Іэмал имыІэу, и фэр шэхум хуэдэу пыкІат.

— Мыр сыйт, Масирэт, сыту укъэгуву, уи фэри сыйту Іейуэ пыкІа... — жи шофферим. — Зыгуэр къэхъуа?

— Хъэуэ, зыри къэхъуакъым...

Нобэ зи лэжъэгъуэр Астемырт, ауэ и адэр гукъыдэмыхти, ар и за-къуэу къигъэнэну дзыхъ имыщІу, и лэжъэгъуэр мы щІалэшцІэм ирихъуэжауэ арат.

Астемыр къикІукІ-никІукІуу пшцІантІэм дэтт, Масирэт и къэтилІэр зыхуихынур имыщцІэу. Зэми дэкІырти уэрамым ириплъэрт, къэкІуэжу къыІэшІэлъэгъуэнүүм щыгугъуу. Ауэрэ пшцыхъэшхъэхуэкІуэ щыхъум, ар сымаджэшым кІуэну ежъащ. Зытэлай нэхъ дэмыхыкІуу къильэгъуащ Масирэт зэрыс машинэр я уэрамым къызэрыйдэлъэдэжыр.

Прозэ

Машинэр къэсу, къыщыузыIэм, Астемыр шофёр щIалэм зыхуигъэш:

– Мыр сыйт, Залым, къэт жевгъэIαι нобэ. Зыгуэр къэхъуауэ пIэрэ, жысIэри сыгузэващ.

Масирэт къыгурыIуаш и лыр зэгуэпу къызэрежъяр. Дауи зэгуэммынрэт, къыщыкIуэжын хуей зэманым фIыуэ щыщIригъэгъуакIэ...

– Нобэ сымаджэ хъэльэ куэд диIаш. Арац дыкъышIэгувар, – жиIаш Масирэт.

Залым сэлам ирахыжри, зэцхъэгъусэхэр къежъэжащ. Унэм къызэрысыжу, Масирэт игъэзащ и тхъэмадэр зыщIэль пэшымкIэ. Тхъэм и шыкуркIэ, нышэдибэ зэрыштытам нэхърэ куэдкIэ нэхъыфIт ар.

Пщыхъэшхъэшхэр зэфIэкIщ, унэр зэщIикъуэри, Масирэт и лэгъунэм щIыхъэжащ.

– Сыт, Масирэт, къэхъуар? – жи Астемыр. – Уи фэм уитыжъым... Сэри нобэрэй махуэм си псэр гузэвэгъуэ хэтц, и щхъэусыгъуэри къызгурымыIуэу.

– Астемыр, уи псэр щIэгүзэвам щхъэусыгъуэ иIэц, ауэ ар зэпхар сэракъым. ПщIэжрэ Ленэ, Асьян мыгъуэм и щхъэгъусэр? Абы нобэ сыхуэзащ, сымаджэ хъэльэ къалэ сымаджэшым сшауэ. Асьян тхъэмымыщкIэм ипхъу цIыкIу дунейм къытешъящ...

Масирэт псори жриIэжащ и щхъэгъусэм. ЖриIэжащ Ленэ и льэIури.

– Астемыр, дауэ уеплърэ, я зыхээым дагурыIуэну пIэрэ?

– Ленэ и дзыхь къыгъэзэу къышольэIуакIэ, тлъэкI къэдгъэнэнкъым.

ЕтIуанэ махуэм и пщыхъэшхъэм Астемыррэ Масирэтрэ кIуаш Ленэхэ я деж. Масирэт псэкIэ зыхищIэрт мы къыздэкIуахэм жэуап тэмэм къызэрыпамыхынур. Ауэ, дауэ мыхъуми, ину теуIуаш къыздыIухъа куэбжэм.

– Фыкъыдыхъэ, – къэIуаш цIыхубз макъ.

Куэбжэр щыIуахым, абыхэм я паихъэ къихутащ цIыхубз льагъугъуафIэ гуэр. «Ленэ и анэрауэ къышIэкIынщ», – егупсысащ Масирэт.

– Фыкъеблагъэ! Фыкъеблагъэ! Пщыхъэшхъэ хъэцIэр ар фIы дыдэш! – жи цIыхубзым, къахуэгүфIэу.

А псальэр эзэризэхихыу, Масирэт и гур тIэкIу нэхъ къызэрыгъуэтыхащ.

– Фи благъэ куэд ухъу! – жи Масирэт. – Дэ дыкъышIэкIуар...

– Сыт щхъэкIэ фыкъэкIуами, фыдихъэцIэц, – унэгуашэм Иэпиудаш абы и псальэр. – Апхуэдэу щыщыткIэ, пэшышхуэмкIэ фынеблагъэ.

– Тхъэм щхъэкIэ, умыгузавэ. Дэ... дэ Ленэ и льэIукIэ дыкъэкIуаэр арат.

Куэд щIауэ имыльэгъуа ипхъу закъуэм и цIэр эзэризэхихыу, анэ тхъэмымыщкIэр къэгүзэващ. Зыгуэрым зэхихынкIэ шынэ хуэдэ, щэхуу щIэуущIаш:

– Хэт жыпIа?.. Сыт жыпIа фыкъышIэкIуар?..

– Ленэрэ Асьян мыгъуэмрэ дэ къыддэлажъэу щытащ... Мыр си щхъэгъусэц. Абыхэм я Iуэху къызэрекIуэкIам дэ фIы дыдэу дышыгъуазэц. Дыгъуасэ дунейм къытешъяц Асьянэрэ Ленэрэ я бын... Ленэ къывэлэIужащ къыдэвгъэхъэжу, и пхъур мыбы щевгъэпIыжыну. Гугъу йохь... Асьян мыгъуэмрэ абырэ фэтэр къацтауэ щытати, иджыри къэс и закъуэу абы щIэсаш. Иджы ягъэ кIынтэкъым зэвшэлIэжу,

Прозэ

дәІәпкүйеңү... АбықІә дынывәлъІуңу дыкъәкІуауә арат, – жиІаш Масирәт.

— Сыт жып!а? Ленэ сабий игъюетауи?.. Сыту хъыбарыф! а къыт-хуэфхъар!.. — унэгуашэм и гуф!эгъюэм щ!эи гъуни и!этэкъым.

— Хъыджэб дахэкIей фиIэц, и анэм ешхыркъабзэу. Ленэ хуейщ къигъээзжу и сабийр фи деж щипIыжну.

— Ар насыпышхуэти си дежкІэ, ауэ си фІэщ хъуркъым и адэм къы-
дигъэхъэжыну. И цІэр жытІэу идэркъым. Хэт ишІэрэ, фэ фепсальэмэ,
и гур нэхъ щабэ хъункІэ хъунц. Сыкъеджэнци, сэ зыри къизжевмыІа
хуэдэу фепсальэ, — жиІери щІэкІаш Ленэ и анэр.

Күэд дэмыгыг Ленэ и адэр пэшым къышгынхьац. Гуэхур зытетыр ищгэ хуэдэ, губжь хэлъу къышгидзаш:

— Фыкъеблагъ! Аүэ си гутгъэкым фэ ЙуэхуфІкІэ фыкъысхуэ-
кІуауэ... Фи мыгугъэ си щхъэгъусэм зыгуэр къызжиІауэ. Сэ сесаш ар
зэгupsысыр къасщІэу.

Иджыри къэс щыму щыса Астемыр къэпсалъери, нехъэкI-къехъэкI хэмэлтүү Ленэ и адэм хүиГүеташ кызытекГухья Гүэхур.

— Дэ дыхамэш, — жэй Астемыр, — аүэ Йуэху ек Йуэк Йам фы дыдэу дыщыгъуазэц. Мыхумыщ Цагж гуэр фи пхъум дэтльэгъуа щитамэ, дэ нобэ фи пашхъэ дыкъихъэнутэкъым.

— Уэ, щалэ, жыпам ѿштузы закъуэц зэхэсхари зэхэсхыну си-
зыхуейри — фыхамэу зэрыштырщ. Нтгэ, фыхамэмэ, фи хамэмпгэ фис!
Дэ десэжац пхъу дызэrimыгэ. Иджы къытхуэнэжар зинэгээ къаль-
хуа и быныр и гъусэу ар къетшэлгэжыну ара, жылэм гээдэг къытхуа-
шийүэ?! Сэси пиццантгэ ахэр къызэрыдэзмыгъэхъэнур псоми хъэкъыу
зыщхывгээгэ...

– Сыт хүэдэ «зинэкIэ»? Абыхэм нэчыхъ яIэш.

Астемыр и псальтер и кіэм нримыгъэгъесу, лы губжам и Іэр бжэмкІэ ишияц, фыкIуэж хүнущ, жыхуIІэу. Апхуэдэ щыкІэкІэ абы и щхъэгъусами гуригъІуац къыпэуву зэrimыдэнур.

Астемыррэ Масирэтрэ пиццантіэм къызэрыйдэкійжу, сыйту тхъэмышкіэ абы бгъэдэс цыххубзыр, жаіэри гъуэгу къытеувәжащ. Зэхахар ягу щыхъати, түри нәщхъейт. Зытэлай дәкіри, Астемыр жидаш:

— Масирэт, дыкъыштежъя Йүэхур и кІэм нэдмыгъесу декІүэлЭжынкъым. Иджы Асьян и адэ-анэм я деж дыкІүэнщи, депльынц абыхэмі къыджаІэм.

Куэд дэмыгIыу, ахэр къыщыхутац Аслъэнхэ я хъэблэм. Куэбжэм щыIухъэм, тIури щтэIэштаблэ хъуахэц. Абыхэм ящIэрт: Ленэхэ я деж цыхухъур щытепщэмэ, мы унагуэм унафэр зыIэшIэлтыр цыхубзырац. Аүз апхуэдэ гуауэшхуэ зылъэгъуа анэр къызэрыдзыхэ-нум шэч къытрахъэртэкъым.

И къуэм къыдлажъэу, я унагъуэм къихъэу щыта Астемир къызэрильягуу, Асльэн и анэр гъыгуэ къапежъаш. Абы и пщыыхъэпИ къыххэхуэртэкъым мыхэр Ленэ и лъэIуКІэ къэкIуауэ. ТІэKу теужа нэужь, абы Астемиррэ Масирэтрэ унэмкІэ иригъэблэгъаш. Ленхэ я деж къацылъыса пудыныгъэр яшIэжырти, абыхэм унэм шыыхъэн ялакъым.

— Аслъэн мыгъуэм и ахърэтыр Тхъэм дахэ ищI, — къышIидзац Астемыр. — Тхъэм ар фызызыгъэгъуппшэн фимыгъэлъагъукIэ. Ди жагъуэ хъуац... Цыху пэжт, гумацIэт, щIалэфIт... Дыхуэрэзыщ. А гуаэшхуэм дэ зыри тхуещIэжынукъым, аүэ сэбэп дыхуэрхъуфынущ и унагъуэм... Фэ къуэрьльху фиIещ... хъыджэбз цыкIу... махуэ бжыгъэш зэрыхъуар...

Прозэ

— Сыт къуэрылъху?.. Сыт хъыдджэбз цЫкIу?.. — къэгубжьаш унэгуащэр. — Ар си къuem ей фи гугъэ? Алыхым ецIэ а напэншэм зэхищIыхъахэр. Абы тэухуаэ зыри зэхэсхыну сыхуейкъым. Сыхуейкъым езыри и сабийри слъагъуну. Си щIалэр фигу къэкIуу фыкъекIуа си гугъаш, армыхъумэ, си пщIантIэ фыкъидэзгъэхъэрэт, — и макъым зригъэIетауэ жиIаш фызым.

Абы и макъым къигъешта и щхъэгъусэр гужьеяуэ унэм къышIэкIаш. Ар къызэрилъагъуу, цЫхубзым и макъыр нэхъри дришнейуэ щIидзащ.

— Къэхъуар сыт, зиунагъуэр? Сыт ущIэкIийр? — жи Аслъэн и адэм.

— Фи пщыхъэшхъэ фЫгуЭ, Мулид! — къригъэжъаш Астемыр. — Уэлэхъи, дэ хъыбар Iеий къэдмыхъа, ауэ къыдгурIуэркъым ар уи щхъэгъусэм гущIыхъэ щIыщыхъуар. Фэ къуэрылъху фиIэщи, абы и анэр хуейт сабийр и адэ пщIантIэ щипIыжыну. Аслъэн мыгъуэр гъашIэ кIэшIт, ауэ насыпшхуэш абы и бын дунейм къызэритехъар, и фэепль къызэрыфхуэнар...

Аслъэн и адэр, зытэлайкIэ щыму щыта нэужь, къригъэжъаш:

— Хъыбар гуфIэгъуэ къытхуэфхъащи, фЫщIэ фхузоющI. ДэркIэ насыпшхуэш ди щIалэм и бын тльагъуныр. Дэнэ щыIэ ахэр? Ныщхъебэ нэхъ фIэмыкIуу къэтшэжынщ... Сабийр мы ди пщIантIэм къыщыхъун хуейш.

— Зэт, лыжъ, ауэрэ уимыпIыт, уимылтыт... А сабийр ди щIалэм ей уи гугъэ? Хэт и бын мы пщIантIэм къыдэпшэнур? «Сабийр абыхэм яйуэ я фIэш сщIынщи, езгъэпIынщ, сэ си щхъэ Iуэху зесхуэжынщ», жыхуиIэу мыхэр лыкIуэ къытхуищIауэ араш а напэншэм.

А псальэхэр зэхэзыха лым шэч гуэрхэр игу къизэрыхъаш. Ауэ «къуэрылъху» псальэр апхуэдизкIэ и гум нэсати, и щхъэгъусэм зэрыжиIэм хуэдэу къышIэкIми, ар хъэзырт а сабийр и куэшI ири-ПыкIыну.

— ИгъашIэм фIы уигу къэкIакъым. Дэнэ зы Iеий щыIэмэ, уи щхъэм къизэрыхъынщ. СынольэIу, мы зэм жысIэм къедаIуи, ди сабийр къедгъэшэлIэж. Куэд щIакъым ди къуэр пщIыхъэпIэу къызэрысхуэкIуэрэ... Абы къызжиIаш тыгъэ гуэр къысхуищIыну зэрыхуейр... АпхуэдизкIэ сыкъештати, сыкъеушри, жиIенури и кIэм нэзгъэгъесакъым.

— ПщIыхъэпIэ, нахуапIэ жыхуэпIэхэр сэ сщIэркъым, ауэ а цЫхубзри абы и сабийри мы пщIантIэм сэ зэи къыдэзгъэхъэнукъым... А зыр хъэкъыу зыпхыгъэкI, лыжъ, — жиIаш унэгуащэм, губжъауэ.

Астемыррэ Масирэтрэ къэуIэбжъауэ зэплъижаш. ЯгъэшIэгъуаш гуауэшхуэ зылъэгъуа анэм и гур зы мэскъалкIэ нэхъ щабэ зэрымыхъуар.

— НакIуэ, Масирэт, дэ мыбы щытщIэн щыIэкъым, — жиIаш Астемыр. — Иджы къызгурIуащ Аслъэн тхъэмьшкIэ къыщищIа мыгъуа-гъэр къызыхъэкIар. Алыхым гущIэгъу къыфхуищI...

Апхуэдэу яжриIэш, зи бзэри зи лъэри иубыдауэ щыт и щхъэгъусэм и Iэблэр иубыдри, куэбжэмкIэ иунэтIаш Астемыр. «Еу-уей мыгъуэ, еу-уей мыгъуэ...», жаIэурэ, я щхъэр къыфIэхуауэ, зэщхъэгъусэхэр къыдэкIыжащ Тхъэм и ней зыщыхуа пщIантIэм...

МахуэшIэ къэунэхум сыйт щыгъуи гуфIэжу пежъэ зи хабзэ Астемыррэ Масирэтрэ мы пщэдджыжым гукъыдэж яIэтэкъым. Дыгъуасэрей махуэм къабэмпIам и лъэужь къахэнат тIуми я щытыкIэм. Ауэ абы тэухуауэ ину зыри жаIэртэкъым, езыр-езыру егупсысыж мыхъумэ. Абы и мызакъуэу, ахэр иригузавэрт Ленэ жраIенум.

Прозэ

Пццдджыжъ Йуэхухэр псынщІэу зэфІагъэкІри, Астемыррэ Масирэтрэ дэкІаш къалэм кІуэну.

Масирэт и нэгу къызэриплъэу, Ленэ псори къыгурыІуаш...

– СоцІэ, Масирэт, си гур фІы зыщЫн хъыбар къызэрысхуумыхъар, – япэ зыкърегъэш Ленэ. – Сэ сыхуэхъэзырт абы... Иджы бжес-Іэнум гупсэхуу къедаІуэ... Къыпщымыхъу си акъылым сикІауэ... Сэ куэдрэ сегupsысац мы иджыпсту бжесІэнум... Астемыррэ уэрэ фыкъыщысцЫхуа маҳуэ лъандэрэ сэ сехъуапсэрт фэ фяку дэль зэхущытыкІэ дахэм, лъагъуныгъэ къабзэм. Тхъэм сельэІурт апхуэдэ насып сэри къызитыну. Къызитат... Ауэ зэман кІэшІ дыдэкІэ... Иджы сэ зыри сыхуеижкъым... Къысхуеижжи щыІэкъым... Унагъуэ дахэ фыхъун папщІэ фэ сабийщ къыфхуэтыр. Сэ соцІэ ар гуныкъуэгъуэшхуэу фызэриІэр. Уеблэмэ, сышыгъуазэш сабий къэфхуу фпІыну фызэрыхэтами. НтІэ, нэгъуещІ къэвмыльхъуэу, сипхуу цЫкІур къафштэ хъунукъэ?... Сэ ар згъэкІуэдыжыну сыхэтат, ауэ сышІегъуэжри, къэзгъэнэжат. СхуэукІакъым Аслъэн тхъэмьщкІэ и бын. Масирэт, синолъэІу, си сабий закъуэр мы сымаджэщым къышІызумыгъанэу, уэ къащтэ. Сэ... Сэ мыгъуэ Алыхым ешІэ сизэрхъун... Сыт сэ а сабийм хуэсщІэфынур? Си адэ-анэми, Аслъэн мыгъуэм ейхэми Йумпэм сацІауэ сыкъыдэнаш уэрамым. СыткІэ сыдэІэпышкъуфыну сэ си бын закъуэм?

Ар жиІэри, зэшыиджэу гъуурэ иужъкІэ ину дыхъэшхуу щИдзащ Ленэ. Масирэт зы дакъикъэкІэ къыфІэшІаш Ленэ и акъылым икІауэ.

– Ленэ, сыт мы делагъэ жыпІэхэр? – жи Масирэт, гугъапИи хъуэп-сапИи зимыІэж цЫхубз насыпыншэр тригъэун и гугъэу. – Апхуэдэу умыгужье. Дэ дыбдэІэпышкъунц, Тамари а узыщІэс унэм укъыщІихун-къым.

– Масирэт, кхъыІэ, сабийр сымаджэщым къышІызумыгъанэ, – аргуэрэ лъэІуаш Ленэ.

– А жыпІэ телъиджэр сыт, Ленэ?! Дэнэ кІуа уи губзыгъагъэр, уи гумащІагъэр, уи шыІэныгъэр? Аслъэн мыгъуэм къышхуидэнтэкъым... ЦЫхухэми сыт жаІэн?.. ЖагъуэгъугъэгуфІэ щхъэ зыпщІрэ?..

– Масирэт, кхъыІэ, уи жагъуэ умышІ, ауэ сэ иджы зыри сыхуеижкъым: жагъуэгъуи, ныбжъэгъуи, ани, ади... Сызениншэ къабзэш... Аслъэн деж сыкІуэжыну фІэкІа зыри сыхуейкъым. Сызэрхыпсэун къару сиІэжкъым. Уи мыгугъэ си акъылым сикІауэ... Иджы, Масирэт кІуэжи, си лъэІур Астемыр схужеІэж. ФепІэшІэкІ...

Масирэт зытэлайкІэ щытащ зэхихам зэшІибуыдарэ зимыгъэхъеифу, иужъкІэ зыкъицІэжри сымаджэщым къышІэжыжащ. Астемыр машинэм ису къежъэрти, абыкІэ иунэтІаш. И щхъэгъусэр гужьеяуэ къызэрыжэр щильагъум, ар машинэм къикІаш.

– Сыт къэхъуар? КъыпщышІар сыт?

– Астемыр, Ленэ и акъыл итыжкъым... И сабийр дэ къэдмыштэмэ, сымаджэщым къышІинэну жеІэ. Дызыхуей тхылъымпІэхэр псынщІэу зэдмыгъэпэшмэ, сабийр тІэшІэкІынуш, – жи Масирэт гужьеяуэ.

– Зэт, – жи Астемыр, – сэ сыкІуэнци, Ленэ зыхуэгъэзэнщ. Уэ къызэжъэ.

Масирэт жриІа дыдэхэрощ Ленэ Астемыри къыжриІар.

– Ленэ, гъашІэр абдеж щиухыркъым. Аслъэн сыкІэлъыкІуэжыну фІэкІа сизыхуей щыІэкъым, жыхуэпІэр тэмэмкъым. Шэч хэлъкъым зэгуэр фи псэхэр адрес дунейм зэрышызэхуэзэжынум. Ауэ уэ зыгуэр

Прозэ

зэпцІэжмэ, зи ажалкІэ лІа цЫхум и псэм зэи ухуээжынукъым. Мис итІанэ абыи уэри фи псэр бэлыхь мыхых ж хэхүенущ.

Ленэ зыри жимыІэу зыкъомрэ щитащ гупсысэу, итІанэ зэүэ и нэгур кызызшІэнахуэри жиІаш:

– Астемыр, сыту фІйт укъызэрыкІуар. Зызгъэунэхъужырти... ар щхъэ сэ сигу къэмикІарэ?.. Хъунщ, зыри зэсцІэжынкъым, ауэ си сабийр фэ фызот. Фэ ар зыхуей хуэвгъэзэфынущ...

И сабийр Астемыррэ Масирэтрэ зэраритымкІэ тхылъым Іэ щІидзри, Ленэ зыми къимышІэу щІэкІыжащ сымаджэшцым. Апхуэдэ щЫкІэкІэ Масирэтрэ Астемыррэ ягъуэтащ сабий...

Мы къэхъуам зыр хэуныкІри, адрейр хэунэхъукІаш жыпІэнрыр къе-зэгкъым, сыту жыпІэмэ, тІуми къапэшылыну гъашІэр тыншиныну-къыми: зи бын пэІешІэ хъуа анэм зи дакъикъэ гупсэхугъуэ имыгъуэту дунейм тетынущ, зи хъуэпсалІэ инир къызыІерыхъауэ къыпщыхъу зэш-хъэгъусэхами я псэр бэлыхь хэтынущ, сыту жыпІэмэ я нэгум щЭтынущ япхъу цЫкІум и адэ тхъэмымцкІэ игъуэ нэмису дунейм ехыжари и анэ псэужыну хуэмейуэ ныбжым хуэдэу дунейм къытенари...

Ауэ, дауэ мыхъуами, Данэ цЫкІу и фІыгъекІэ Масирэтрэ Астемыррэ гъашІэм гукъыдэж хуагъуэтыжащ, жыгъэмрэ узымрэ яубыда лІыжь-фызыжьми, къаруущІэ къахыхъэжащи, нэхъ жыджеи нэхъ нэжэгужи хъуауэ гъашІэр хуэмурэ ирахъекІ. Сабий къэзыхъу зыпІхэм иужкІэ Алыхым сабий къарет, жыхуаІэр пэжу къыщІекІри, Астемыррэ Масирэтрэ бынищ зэдагъуэтыжащи, унагъуэр зэгурыІуэрэ зэдэІуэжу насыпыфІэу зэдопсэу.

Ленэ и гъашІэр дауэ хъуа-тІэ?.. Сымаджэшцым къызэрышІэкІыжу, ар Іэпхъуащ нэгъуэшІ къалэ, зыгъэпІейтеин гукъекІыжи къэзыцІыхуи здэшьмырэ щЫпІэ.

И ІэщІагъэмкІэ лэжыгъэ хъарзыни къигъуэтри псэун щІидзаш. ХушІегъуэжат ищІам? ХушІегъуэжат, ауэ игъэзэжакъым, «къызэф-тыж си пхъур», жиІэу лъяІуэу. Астемыррэ Масирэтрэ Ленэ хуит ящІат сабийр ильягъуну. ИкІи, зэрызэгурыйуам тету, щыхуейм деж сабийр кърагъэлтагъурт. Апхуэдэурэ ильэситІ дэкІаш. Ауэрэ Ленэ къыгурыйуэжащ и сабийм зэрыхуэзэр зэрымытэмэмыр, икІи нэхъ клащхъэ ищІаш я зэхуэзэр.

Апхуэдэ зы махуэ гуэрым, Ленэ нэхъ пасэу къесауэ, и щхъэр ехъэхуэ гупсысэу тетІысхъэпІэм здытесым, и пащхъэм зи цЫхухъу къиху-тащ. Зыгуэр щІэупшІэну къызэтеувыІауэ къышщыхъуа щІалэр: «Ленэ», жиІери и цІэмкІэ къеджащ. А щІалэр и цЫхугъэуи зэгуэр ильэгъуауи къыхуэшІэжакъым Ленэ.

ИхъуреягъкІэ зиплыхъащ, сэрмырауэ пІэрэ мыр зэджэр, жыхуи-Іэу. ИтІанэ и щхъэр лъягэу къиІэтри, щІалэм и нэгум хуиту иплъэурэ жиІаш:

– Сэра жыхуэпІэр? Сэ уэ усцІыхуркъым... Услъэгъуауи сцІэжыркъым.

– Ар гъэшІэгъуэнкъым. Дэ дызэрызэрымыльягъурэ зэман дэкІаш. Мурид «дэІэпыкъуэгъу псыншІэр» уи деж нышриджам, сэращ нэкІуа дохутырыр. Сэ сы-Заурщ.

ЩІалэм ар зэрыжиІэу, а пщыхъэцхъэр Ленэ и нэгу къыщІэувэжри, зыхуэмуюбыдыху и нэпсыр къыфІыщІэжащ.

– Къысхуэгъэгъу, – жи Заур, – уэлэхьи, сэ уигу хэзгъэшІыну си-хуэмэя.

Прозэ

Ленэ и нэпсыр щИлъэшЫкIри, нэхъ гупсэхуу епльаш кыбгъэдэт щIалэм. КъицIыхужац. Заур щытт зыри жимыIэу, аүэ абы и плъэкIэм қуэд къиIуатэрт... Ленэ иджы нэхъ гуакIуэж хъуат, зильэшЧат. Аүэ и нитIым щIэлт нэщхъеягъэр нэхъ машIэ хъуатэкъым. Ильэсичым нэблэгъауэ и гум щигъафIэ бзыльхугъэм гукъеуэу иIэр щхъэшихыну хъэзырт Заур, хъэзырт иджыпсту гъунэгъубзэу къыбгъэдэт и фIылъагуныгъэр къипхъуатэу, и нэпс зэи къыщемыкIуэн щIыпIэ ихьыну. Зэман дэкIами, Заур Ленэ хуиIэ гурыщIэ къабзэм зыкIи зихъуэжатэкъым.

А махуэм Заур паркым къызэрышхутар зи фIыщIэр Астемыррэ Масирэтрэт. Абыхэм хъэкъыу япхыкIат Заур Ленэ фIыгуэ зэрильагъур, икIи зэй лей къызэрыгтримыгъэхъэнур.

— Данэ, си хъыджэбз цЫкIу, плъэт. Мес Ленэ, — къэIуац Масирэт и макъ. — НакIуэт, нэбакъуэт, си дахэ.

Ленэ къызэплъэкIмэ, Данэ цЫкIу хуэмурэ къыхуокIуэ, Масирэти кIэшIу абы и ужь итиш. Езыри япежъац, гуфIэгъуэр и нэгум кърихыу! ХъэмбыIуу сабийм бгъэдэтIысхъаши, псальэ дахэу ищIэр къеIущэш, нэхъуеиншэу сабийм йоплъ, яужь дыдэу и нэгу иплъэж фIэкIа умыщIэну.

— Дэ мыйбдеж дыщысынщ, Ленэ. Фэ фыхуеиху къэфкIухь. Данэ фIэфIщ къижыхыну, — жи Масирэт.

— Хъэуэ, — зэпеуд абы и псальэхэр Ленэ. — Нобэ ди закъуэу дыкъэнэну дыхуейкъым. Сэ дяпэкIэ... Сэ нобэ щыщIэдзауэ сыкъэкIуэнукъым. Пэжкъым а сэ сщIэр. Данэ цЫкIу къидэкIуэтеймэ, ар хэт, щхъэ апхуэдэу щIэх-щIэхыурэ мыйбы дыхуэзэрэ, жиIэнущ сэр щхъэкIэ. Данэ фэращ зейр. Сэ сыхэтын хуейкъым абы и гъашIэм... Аүэ, дунейм сыйтетыху сыдэIэпыкъунущ. Ахьшэ хузэхуэсхъэсынущ, балигъыпIэ иувэмэ, банкым къыхихыжыну хуиту. Аращ сэ абы хуэсщIэфынур. Анэ лъагъуныгъэу си гум имыхуэжым щыщу зыри лъызгъэсифынукъым. Сыхуиткъым... Сэ еzym къыхэсхъяжац а гъуэгур... Масирэт, Астемыррэ уэрэ си гур фхуэкъабзэш. ФIыщIэ фхузоцI! Аүэ, зы лъэIу фхузиIэнщ... Хэт ищIэрэ, Данэ цЫкIу зыгуэркIэ сымаджэ хъумэ, кхтыIэ, хъыбар сывгъацIэ.

— Ленэ, зыкIи умыгузавэ! Дэ дыпсэууэ, Данэ зэй лей къытехъенукъым. Уэ ущыхуей дыдэм деж нэпсалъэ, накIуэ. УэркIэ ди бжэр сыйт щыгъуи зэIухац. Мы сабийм зы сомкIи укъыпмэйПэбэми, ди жагьуэ хъунукъым. Аүэ дэри зы гукъеуэ диIэш... Уэ уи щхъэ Iуэху зепхуэжын хуейщ... уи закъуэу упсэу хъунукъым. Нэпсу щIэбгъэкIар хъунщ. Щыгъуэм щыгъуэ къешэ, жаIакъэ. Уи гур гъэбыди, хуиту псэун щIэдзэж. Уэ насыпыфIэ ухүун хуейщ. Ирикъункъэ бгъэвар?!

— Щхъэж хуэфащэ насып егъуэтых... Апхуэдэуущ дунейр зэрыухуар. Укъызогъэгугъэ, афIэкIа нэпсым зезмыгъэхъыну, си гур гъашIэм хуэзгъээжыну, — жеIэ Ленэ, и нэ дахитIыр нэпсым имыгъаплъэу.

А махуэр гъашIэнIэм и щIэдзапIэт, Астемыррэ МасирэткIэ дежкIи, Ленэрэ Зауррэ дежкIи. Ленэ гъашIэ гъусэ къыхуэхъац зэIуплъэгъуэм фIыгуэ къэзылъэгъуаэ иджыри къыздэсым къыхуэпэж Заур. ЩIалищрэ зы хъыджэбэрэ зэдагъуэташ. Астемырхэ я унагъуэмрэ абыхэмрэ зэкIэлъокIуэ, я бынхэр зэроцIыху, аүэ Ленэ и бынхэм нобэр къыздэсым ящIэркъым шыпхъу нэхъыжь зэрайэр.

Үсэхэр

ХЬЭВЖОКЬУЭ Людмилэ

УСЫГЬЭ ЛЬАХЭМ

138

Усыгьэ лъахэм — си псэ лъахэм
И дуней плъыфэр фэзэхъуэкIш,
Фоупсрэ нэпскIэ псыхья псальэ
Си хъуреягъкIэ щоуджэкI:

Гъатхэпэ дыгъэу къышIэкIарэ
ЖыгыщIэу гушIэм щытIэпIауэ,
Удз цыкIуу си гум къышыкIарэ
Сэ сабий цынэу IукIэ спIауэ.

Лъы нальэу схэлым къышникIухьри,
Мы си псэ лъашIэм щытIыгъуауэ,
ГурыщIэ лъагэм гум кърихри,
ТхылъымпIэ напэм щыгъэгъауэ

Си псальэр си псэм къыхызохи,
Ар жэнэтбэуэ мэлъэтэж,
И бзэрэбзэкIэр зэхызохи,
Бгъэм щызыу, хуиту собэуэж.

Ауэ иджыри нэгъуэшI псальэ,
Лъыр кърихуэкIыу къисхохъэж —

Аргуэрыр, къосри и палъэ,
Үэгу къабзэм бзууэ ѹобзэхэж.

* * *

Бээр — лъэпкъым и псэш!
Бээр зезыхъэр къэкIуэну дахэм и уэчылц.
Бээр щызыгъафIэм зи псэкупсэм
Къышхъээших нурым нэр щоджыл.

Бээр псынэпс къабзэш —
Бээрэбзэжу адигэ гупсэм щожэбзэж.
Бээр ди лъэпкъ набдзэш —
Бзыхъэхуэжьу бын икъухъахэр зэшIекъуэж.

Зэм ар бдзапцIэшэш —
Зытещащэр хигъашIэу щIылъэм нышохуэх,
Зэм джэгүзэхэшэш —
ЗэIущащэр игъэгумащIэу мэумээх.

Бээр — лъэпкъым и псэш!
Бээр зезыхъэм уасэншэ фIыгъуэ и Iэрылъщ.
Бийм зыпэшIисэм —
Лъэпкъ псэхъумэм джатэ къихауэ бзэр Iурылъщ.

139

МУХЬЭЖЫРЫМ И НЭПС

Хъуажь Фахъри деж
Сэ слъэгъуат мухъэжырым и нэпс,
ПсыхэкIуадэ тхыдэжькIэ уIауэ,
Хы ФIыцIэжьым и плъифэу иIауэ...
Ди лъэпкъ-къупцхъэ къутам хуэхъуу шхэпс,
Мухъэжырым щIигъэкт гуIэ нэпс.

Сэ слъэгъуат мухъэжырым и нэпс,
Цыихухъупсэ-псыкъуим къышIэжкауэ...
Напи лыгъи IэшIыб ищIыжауэ,
Мухъэжырым щIигъэкъырти нэпс,
Арат — хышхуэр, Ахыныр — зы ткIуэпст.

Сэ слъэгъуат мухъэжырым и нэпс...
Хы ФIыцIэжьри сфишIт щIегъуэжкауэ, —
IэшIэкIуахэм зэгуэр тегъэжкауэ,

Есыхыжти и лъащIэхэм нэс,
Псэ хей минхэм я бампIэр къихьэст.
Мухъэжырым щIигъэкIырт лъы нэп...

* * *

Псэм хэлъу щыта адыгагъэр
ПсалъэрыIуатэм хуэкIуэжащ,
КъамэпэкIэ зэрахъя лыгъэр
Бээгупэзехъэу къэнэжащ.

Къабзагъэм и нэщэнэ фашэр
Зыхуэмифашэхэм ящыгъщ,
КърахъэкI ныпыр хъэнцигуашэу,
Iэ «мытхъэшIахэмкIэ» яыгъщ.

Псэкупсэр зи хэшIапIэ диныр
НэшанэуапIэ ящIыжащ...
Джэгу пэтрэ ирищIыжмэ и нэр —
Лъэпкъым и гъашIэр къуильхъэжащ.

ТХЬЭЛЪЭИУ

Ди Тхъэшхуэ, сынольэIу, къызумыпэс
Си адэ-анэм я нэгу ээIууа.
Iу защIэкIэ дызыпIым нобэ къэс
Къысхуумыгъахуэ сэ сащегуэуа.

Ди Тхъэшхуэ, сынольэIур, къызэпэс
Нэмис, си адэм игу зыгъээгъэн,
Си анэм къыслъымысу и губгъэн,
Я жыщхъэ махуэ сщIын сыхунэгъэс!

* * *

Сэ сыйдэкIынурэ мо бгыщхъэм,
Пшэ хужхэр IækIэ зэIысщIэнущ.
Сэ сыйдэкIынурэ мо бгыщхъэм,
ЩIым нэкIэ IеплIэ есшэкIынущ.

Зыжъэдэсшэнурэ жыы къабзэ,
КъыслъэIесауэ псэ Iуэтэжыгъуэ,

Сыхэлъэдэнуш удз щхъуантIабзэм,
Нэм къиплъыс псори сфIэшIэшыгъуэу.

Сигу ирихъынци жэнэт лъахэр,
Сыкъехыжыну сигу пымыкIыу,
Сыкъытенэнщ мо бгыщхэ лъагэм,
Удз гъэгъа цыкIуу сыкъышыкIыу.

ЕКІУЭЛІАПІЭНШЭЩ ПСЭР

Зэманым хъэлъэу хошI,
Жэш къарэр хъэ дээкъэнщ.
Хъэуа бэмпIэгъуэр сфиошI
Пшэм щылъэда аркъэн.

ЕкIуэлIапIэншэш псэр —
Жъындууэ къельэтыхь,
И макъ гу(ы)ихыу «сэр»
Си гущхэм къыхотIыхь.

Гупсысэр хъяуаэ Iэл,
ЩхъэкуцIым щокъуейшIей —
Си нобэм сый и хъэл,
Сый къыспэшыль пшэдей?

Зылъыхъуэр си псэр хэт,
Е хэт къыслъыхъуэр сэ?..
ХэшIапIэ имыгъуэт —
ЕкIуэлIапIэншэш псэр.

* * *

Жъэгу зырыз докIуэлIэж,
ДыщIохъэж пэш зырыз,
Гум зэгуэпу зелIэж...
Ей, дуней угъурсыз,

Къысхуошийри насыпыр,
СынэIэбэм — Iохыж.
ПцIы зэхэджэ кIэнджэгур
Сэ афIэкI схуэмыхыж.

Шхъэж и унэ бжэн лъакъуэу
ДокIуэлIэж жъэгу зырыз,
Пэш зырызым ди закъуэу
Нэ дияхэр щопльыз.

НэкъыфIэцIхэм далъахъэ,
Ди псэр ящI къарусыз,
Ей, дунейүэ пцIы лъахэ,
КхъыIэ, умыугъурсыз!

ТАУРЫХЪ

Зы щIалэ гуэр хы Iуфэм Iусу
Дышэ бдээжьеи и хъым къихъат.
«Спсыхъынц уи гъашIэр сэ дышэпсу,
Уэ щIалэр сигу укъыдыхъац.

Ухуеймэ — Iэдииху сыхъунци,
Уи жэцхэр нурु пхуэзгъэблэнц.
Ухуеймэ — сэ си-Мэлэчыпхъуци,
СикIыжми, си дышц уздэсшэнц.

Е ухуэмейрэ — Сэтэнейуэ
Зы Сосрыкъуэ къыпхуэслъхунц.
Ари умыдэмэ — кхъужьеийуэ
Сэ уи бжэIупэм сыйыкIынц.

Уи гъашIэм сэ сыйымылейуэ
КъэзбгъацIэм, Iуэхур зэфIэкIынц.
КъызжепIэ закъуэм уэ суреийуэ
Узыхуей дыдэр къысхэкIынц!», —

ШыжиIэм, щIалэр къэдыхъэшхи:
«Уэ цыкIури дэнэ укIуэжын?
Ауэ сыхуейщ нэхъ бдээжьеишхуи,
Мы си хъыр хым зэ хэздзэжынц.

ФыкъысIэрыхъэм бдээжьеитIри,
Нэхъ иныр си щхъэгъусэ хъунц.
Уэ цыкIур, аращ узыхуитри,
Си бжэIум хъэфIу утельынц», —

ЖиIаш щIалэжым. ЗыкъишэшIри,
Хым и хыыр зэ ныхидзэжащ.
Ар бдзэжьеj щIыкIум уэим ишIри,
Псы щIэншэ щIагым щIыхъэжащ.

Хыр щIалэм хъыкIэ куэдрэ изри,
Бдзэжьеj ин Iэджэ къиубыдащ,
Ауэ абыхэм языхэзри
Зэрыбдзэжьеjуэ къэнэжащ.

Хуэхъуакъым ахэр гъашIэ гъусэ,
Уеблэмэ хъэфIи хуэмыхъуа.
Iусщ щIалэр ноби хым гупсысэу,
Хэплъиээу нитIыр псы утхъуам.

* * *

Си гъашIэм укъыхопшахъуэ,
Джэрэзу укъышоудж.
Си бжэIум ушокIэрахъуэ, —
Уимыхъэ икIи уимыкI.

143

Iузохри бжэр — уемыблагъэ,
ХузощIри — усхуIумыкI.
Узиньбжъэгъу, узиблагъэ? —
Къызгурыйуэну слъэммыкI.

Зы пщIантIэм укъышоухъуэ,
НэгъуэшIым укъышоудж...
Бжэр къышыхуэшI уи щIыбагъкIи,
Си гъашIэ бжэIупэм IукI!

ПШАХЪУЭ УНЭ

Пшахъуэунэм щыуна къэмыхъуа, —
ХъущIэрейуэ толькъун къеутхъуам
И тхъурымбэхэм ар хельесэж.
... Сэ уэрыншэу хуэм-хуэму сосэж.

Пшахъуэунэм щыуна къэмыхъуа, —
Къум тхъэмадэурэ жыыбгъэ щхъэ тхъуам
Налъэ-нальэурэ ар есеиж.
... Зэгуэр хъумэ си деж къэбгъээж,
Пшахъуэунэ лъэужь къэлъыхъуэж.

ГУШЫН НЫКЬУЭ

Зэ зы нэпкъым укIэрэдзэ,
Зэм адрейм уреудэкл.
Зи «аркъэнхэр» уи пщэрыйдзэу
Дзыбэ гуэрхэм уадокIуэкл.

Зыр мазэшIэм хубогъадэ,
Адрейр дыгъэу къыпхушIокI...
НэгъуэшI зым и «щхъэфэ-хадэм»
Щхъэц пэлъытэу удз къышокI...

ЕтIошIанэм и нэ-вагъуэр
УигъэIуэшхъуу къоцIыцхъукI,
Дахэ псори пфIошI уи нагъуэу, —
Хъуэр дыгъэлкIэ «къыбоукI».

Языхээри къэпхъэхуну,
Жыым утесу псым уопыддж...
УкIэрэдзээри толькъуным,
Нэпкъ задэжьым укъеукI.

* * *

Абдж зэмифэгъуурэ си лъагъуныгъэр
Щыкъуей-щыкъуейуэрэ къышыстепкъутэм,
Сыту мащIащэт си псэм и щIасэу
Уэ бдэслъэгъуауэ къыпхэнэжар.
Сыту махашэт атIэ и гъашIэр
Псалъэ плъыфэбэклэ дуней дахашэу,
Плъыжышэ Iеийуэрэ текIыжыгъуафIэу,
Фыгъуэншэ шыпсэурэ мыгъэткIугъуафIэу,
ФыамышI фыщIэжькIэрэ схудэпщIеяр —
Япэрэй жъапщэм иригъэбар,
Уэлбанэ псыдзэм ильэссыжар.

БАЛИЕЙР МЭГЬАГЬЭ

Балиеийр мэгъагъэ!..
СщIэркъым уэ ущIэгъыр,
ГъашIэр зи дахагъым
ГъырнэIуу ухэплъэу.

Уи гум и бжэIульэу,
Уи лъэр пфIэзылъахъэм
Хуэмыфащэ угъыу,
Балиейр щыгъагъэм.

* * *

Си гъуджэм и гурыфI къикIауэ,
СынасыпыфIэу къегъэльагъуэ:
Си нэгу сопльэж, слъагъужкъым дагъуэ,
СфIошIыж Тхъэ пащхъэм сыкъикIауэ.

Зэм сызоплъыж, зызгъэкIэрахъуэу,
Сыщытц зэм, си пIэм сыщыжауэ...
Си гъашIэм арши «секIужауэ»,
Си гъуджеми схуищIыжкъым дагъуэ.

* * *

Си лъагъуныгъэр зэщхьыр гъатхэ пасэрт,
Дыгъэ бэйй машIэм къигъэIула псэр
ЗэщIэтIепIауэ зэщIэгъагъэрт, хъуапсэрт,
Бээрбээу пцIашхъуэр зыхуэусэр сэрт.

145

АрщхъэкIэ... уи пцIым къиукIащ си пцIашхъуэр.
Иджы хэт уэрэд цIыкIу сэ схуигъэIун?
Иштрэ щыщIиупскIэу мо уэгу къашхъуэм
Сигу-сабий цIынэр хэт схуигъэудэIун?

... Уэ куэдрэ къолъыхъуэж си гъатхэ пасэр,
Аүэ мы бжыхъэр гуауэ уэшхкIэ матхэ.
Къэпщэхужынут, щIептуи псэуасэ,
Къимыхъэжыну икIыжащ си гъатхэр.

* * *

Дунейр схуигъэнэхуу
Си псэм ит сурэт,
Узитеплэ цIыхур
ГъашIэм щызмыгъуэт.

Си гъатхи къыхэмыхуэ,
Си бжыхъэми хэмыйт,

Үэ уи плъыфэ юыхур
Сыту сэ къысхуэт...
Си псэм къигъэшIауэ
Си пкъым хэт сурэт.

СОЩIЭ

СошIэ, ушыIэш икIи ущопсэу уэ
Сэ си лъэр здынэмис юыхуэ,
ДызэпэIэшIэми, уэрщ схэтыр псэуэ,
Тхъэм сухиха ШIэлъэныкъуэ!

УшIэгъуэшIауэ уэ гъашIэ-мэzym,
Пхэсхыжыпами сэ гугъэр,
Зэ зэхуозэжхэр тетар нэпкъ зырызым —
Псом нэхъ нэхъ лъещши Ухыгъэр.

СошIэ, ушыIэш, къысхуигъэшIауэ
Тхъэм сухиха ШIэлъэныкъуэ!
Месыр, уэсмычым лъагъуэ тепшIауэ
Уи псэр къохъэсыр си юыхуэ...

ЗЫ КЪАРУ ГУЭРЫМ УКЪЫСХУЕШЭ

Зы къару гуэрым укъысхуешэ,
Зы къару гуэрым узбгъэдеш.
Ди зэхуаку гъуэгур нэшэкъашэу
Зэхэшыхъащи, ущозэш.

Укъышысхуишэм псыIэрышэм,
Мывэ къыр лъагэр къыппоув.
УшыфIэкIыфкIи уэ биишэм,
Уи пащхъэр мэхъу мэз чыцэ Iув.

ИтIани уи псэр тепыIэншэш, —
Сэ сызэрожъэр ищIэ хъунщ...
Зы къару гуэрым укъысхуешэ,
Ухыгъэм фIэфIющи усщIыгъун.

* * *

ГурышIэ къабзэ, лъагъуныгъэ,
Си гъашIэ лъашIэм юхэль IэфIагъ,

Насыпрыхьу къыкъуэкI дыгъэ,
ЗыкъуэбгъэпшкIуауэ псэм и къуагъ,
Уэ укъысхуокIуэ лъапэпшIийуэ,
СхуэпшIыну си пщэдайр нэхутхъэху,
Хэппхъэжу жыыбгъэм си гукъеуэр
Сытепшэжыну дуней нэху.

... Гъэ кIуахэм ди псэр япхъэхами,
Къытпэлъэщакъым я гъуэжъкуийр.
Си пащхъэ уитш, гур зэIупхауи,
Къэубыд мы си Iэ ныпхуэсшийр!

СЭ ЦЫХУУ СЫКЪЭНЭНУЩ!

Сэ цыхуу сыкъэнэнуущ
Си фащэкIи, си щэнкIи,
Гуращэ зэIущэнкIи...
Сэ цыхуу сыкъэнэнуущ.

Цыхугъэр щысхъумэнуущ
Шэ-псалъэ къызаутIыпщми,
Дунейр зыкъутэ губжьми
Цыхугъэр щысхъумэнуущ.

СрецI төIущIыкIыпIэ, —
Арщ къыхуэнэжыр и пIэ
Имызэгъэж жагъуэгъум...
СрецI төIущIыкIыпIэ.

Сэ цыхуу сыкъэнэнуущ,
ПщэдджыжыкIэ къышIэкI дыгъэм
Пэджэжу псэ нэхугъэр...
Сэ цыхуу сыкъэнэнуущ!

«ЗЭИУХАУЭ СИ БЖЭР КЪЫЗОГЪАНЭ...»

Адыгэ литературэм и зыу-жыыкIэм кIэлъыплъхэм, шэч хэмъилуу, гу лъатаяэ къышIэкIынщ «совет нэүжс литерапурэкIэ» дызэджэ лъэхъэнэм абы нэхъябэу къыхыхъэхэр бзылъхугъэу зэрыштым. Ахэр нэхъ дэзыхъэри усыгъерщ. Ди литературэм и закъуэткым мытхуэдэ щытыкIэ здэшыIэр. Хүесакъытэурэш литературэ щIэныгъеми а Iуэхур къызэриIэтыр – лъепкым и художественне дуней лъагъукIэмрэ къэIуэтэкIэмрэ къапэлъэхэм тэууха гутсысэхэр зэкIэ тегушхуауэ утыку кърилъхъэу ар щыткым.

148

Аүэ занщIэу нэм къыIуидзэр лъепкъ усыгъэм лиризм щабэр ебэкI зэрыхъуарщ, дунейко проблемэхэм къапыкIыу ар унагъуэм, абы щекIуэкI Iуэхугъуэхэм, цIыхухэм яку къыдэхъуэ IэфIагъэр, хуабагъэр литературэм зыщIишэу зэрыхуежъарщ. Нэхъ дызыгъэгүфIращи, литературэм къыхыхъэ бзылъхугъэхэр я гутсысэкIэкIи, хъэтIкIи зэшхъкым, я IэдакъещIэкIхэми къыбжайэ хуэфэшэн щIэныгъти абыхэм зэраIэр, гъуазджэм и унэтIыныгъэхэм фIыуэ зэрышыгъуазэр. Апхуэдэ литературэ унэтIыныгъэхэм я нэхъ гугъур къыхээзыхахэм ящыщI усакIуэ-уэрэдус Багъэттыр Нинэ.

Дэтхэнэ усами уэрэд къыхэкIыркым, дэтхэнэ усакIуэри уэрэдус хъуркым. Мыбы еzym и тхыкIэ, и щеху иIэжщ. Ар рифмэхэр зэIухауэ, пычигъуэр пишщI хъууэ щыткIэ зэфIэкIыркым. Усэр уэрэд хъун щхъэкIэ, абы и лIэужыгъуэхэм я жытхъэм сатырхэмрэ ежсуумрэ ибгъээзгъэн, уэрэд гъээшщIэкIэмрэ макъамэ Iэмэпсымэмрэ зэбгъэкIун, уэрэджыIакIуэм (цIыхухъу е цIыхубз) и макъыр къеплъитэн хуейщ. А посом ищIыIужскIэ усэм и күтщIэр фIэкIуэд хъунукъым. Арауэ къышIэкIынщ мы Iуэхум куэдым зыщIрамытшытыр. Аүэ абы тегушхуэхэм пищIэ лей къалэжъу сэ къысшохъу, ар зыхуэфащэ лъепкъ усакIуэ-уэрэдусхэм я сатырым, шэч хэмъилуу, хэтщ Багъэттырри.

Нинэ Тэрч районым щыщI Акъбащ ИпищI къуажэм къышалъхуаш. Абы дэт курьт еджапIэр, Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым и тхыдэ-филологияе факультеттыр къиухаш. 1983 гъэ лъандэрэ Къэбэрдей-Балъкъэр радиом щолажъэ. А IэнатIэм абы зыкъыщIгъэлъэгъуаш зи IэшIагъэм фIыуэ ехъулIэ журналист

УСЫГЪЭ

ІэкІуэлъакІуэу. Цынхамэй ягу дыхьаш икІи нобэр къыздесым фІыуэ яльагъу Багъетырым къызэригъепәш «Макъамә», «Ди зэІуышІапІэм» радиожурналхэр. Ахэр республикәм и щэнхабзэм, литератүрәм, гъузджәм я цынху пашәхәм ятеухуаш. Апхуэдэу а нэтинхәм япәу къышащІэ литератүрәм щІэуэ къыхәхъуахэр, республикәм, Налышик щэнхабзэмкІэ я ІуэхуышІапІэм щекІуэкІ ләжыыгъәхәм ехъелІа хъыбарыщІэхэр. Багъетырыр Урысей Федерацәм и Журналистхәм я союзым хәтиш, Урысейм и Артиадәм и лауреатш.

Нинэ зэрыжурналистыфІым къыдәкІуэу икІи усакІуэ Іэзәш, уэрәдүсш. Араш ар нэхъыбәу цІэрыІуэ зыщІари. УсакІуэм и псальехэр зыщІэль уэрәдхэр щызэхуэхъесауэ «дышә дискитІ» къыдәкІаш. Абы и усәхэр щІэх-щІэхыурэ къытохуэ «Іуашхъемахуэ», «Литературная Кабардино-Балкарія» литератүрә-художественә журнальхәм, «Адыгэ псальє», «Терек» газетхәм, нэгъуәшІхәми. Бзылъхугъэ усакІуэм и лирикәр узыгъепІейтейш икІи гупсысә куухәм ухэзышәш. Апхуэдэу щытми, ар быдэу пышІаш лъепкъ художественә дуней лъагъукІэм, адигэ усэ гъэпсыкІэм. УсакІуэм хузэфІокІ езым и псэм щыхъехэр лъепкъым къыдекІуэкІ лъапІэнныгъэ нэхъышхъэхәм иригъээгъын, апхуэдэ дыдэу гурышІэ къабзэм къигъәшІ лирикәр адигэ дунейм щепсыхъри, иджырей зэманым и фащәшІэхәмкІэ ихуапэурэ уи пашхъэм кърельхъэж. Зыми емышхъ и хъэтІ щхъэхуэр лъепкъ художественә гупсысәм и къигъэхъапІэ кІадәм зэрыху-щытыриш Багъетыр Нинэ и лирикәр щІэшыгъуэ, гурыІуэгъуафІэ зыщІыр. Араш ди композиторхәм абы и усәхэм макъамә щІагъэувэн щІафІэфІыр. Апхуэдәш цІэрыІуэ хъуа уэрәдхэу «Гуашэней», «Адыгэ Хэку», «КъэкІуэж, адигэ!», «Къэбэрдей», «ЕфІакІуэ, Джылахъстәней!», «Си Астемыреј», «Ботәшней», «Кавказ и Россия», «Джигит родился», нэгъуәшІхәри.

Багъетырым и хъэтІ щхъэхуэр сэ зыхэслъагъуэр усакІуэм и гупсысә пІейтеям къигъәшІ образхәм и псэр зэрахигуашәрш. Абы хузэфІокІ зи кІапэльапәхэр цІынху акъылым къитІэсэгъуей теп-лъэгъуэхэр художественә дунейм хигъәпскІынху тхылъеджәм къыбгъэдилхъэжын, зэшІэптишІыншІэрэ зэшІэжъыуэу. Апхуэдэ макъамэр къригъәшІу усакІуэм къигъэсәбәп хабзәш адигэ гүхэль уэрәдхэм куэдрэ къыщыкІуэ «уей», «уэрейдэ», «ую-ри-ра», «уей, жи» междометиехэр, рефреныр, аллитерацәр, анафорэр, бзэм и макъхэр хээзыІэтыкІ, усәм и стилистикәр шәшІа зыщІ нэгъуәшІ Іэмалхәри. Абы и щапхъеу къэнхъ хъунуущ уэрәджыІакІуэ цІэрыІуэ Бэрэгъун Марианнэ иғээзащІэ «Джэгум» уэрәдым и сатырхэр:

Пшинэ макъамәм сыйыІэпешэри,
Джэгум сыйхешэ, си пІэм среш.
Пшинауэ Іэзәми къафэр къреш,
Утыкум итри си дунейриш.

Ежыу:

Джэгум, джэгум, пишиэр щоджэгур,
Си гур щIэджэгум ещI ислъемей,
Гур къышIилъетым ещIыр ислъемей!

Ян строфам хэт псалъехэм узыщрихъэл «ш» макъ дэкIуашэр сонорнэ макъхэм ящицкыым, ауэ усакIуэм ар аллитерацэу са-тырхэм къышихъри, а ИэмалымкIэ макъамэр ишэшIащ, абы «джеэгум», «щоджэгур», «щIэджэгур» псалъэ-рефренхэр гүусэ яхуишIыжри, усэр зэшIэжсыуэ ишIащ. Мынхуэдэ усэм езыр-езыру макъамэри къышIоувэ, уэрэджыIакIуэм дежкIи гъэзэшIэггуафIэш, едаIуэхэми тыншу я гум ираубыдэф. Апхуэдэш Нинэ и адрей уэ-рэдхэри. А нсоми я хэкIынIэр адыгэ лъялкъ усэ гъэнсыкIэри, Багъэ-тырыр псэкIэ зытышIарщ. Ауэ бзыльхугъэ Iумахуэм хузэфIокI цыхубэ IуэрыIуатэм и бзэмрэ иджырэй художественэ псалъэ хэIэтыкIамрэ зэхигъэшигъу езыр зыхэпсэукI дуней телъиджэр макъамэ дахэу ди пашхэ кърильхъэжын.

Гутсысэ куурэ гурышIэ къабзэкIэ гъэншIащ Багъэтывым и лъагтуныгъэ лирикэри. Абы и щапхъэш «Сыдэпхъэхащ», «ГъашIэм и уэрэд», «Джеэгум», «Дэнэ ушыхэт?», «Лъагтуныгъэм къегъэзэж», «Үэ уогушыIэ», «Мазэу узольагыу» усэхэр, нэггуэшIхэри. Абы-хэм усакIуэм теплъэгъуэ телъиджэхэр къышгъэшI, лирическэ лыхужьым и гурышIэмрэ и лъагтуныгъэ дахэмкIэрэ зэшIэблэу. Нинэ еzym и дуней иIэжщ, усакIуэм и нсэм и къабзагъэм хуэдэу, ар нэхуш, Ихуитлъэхуитщ, нэхъышхъэращи, и бжэр дэтхэнэми хузэIухащ – къышIух, къышIыхъэ, зышигъэпсэху:

Сэ сытоплъэ жэшкIэ уи лъэ макъ,
ЗэIухаэ си бжэр къызогъанэ...

УсакIуэр зыщIэхъуэпсыр зыщ – къыхуеблагъехэм къахузэригъэ-пэща а «дунейр» къагурыIуэнырщ, зэхащIыкIынырщ. Ауэ апхуэ-дэу къышIэммыкIми, яхуигъэгъунущ (мыри цыхубэ усыгъэм сэ хэс-лъагтухъэм ящицщ), хэт ишIэрэ ишжкIэ къагурыIуэжынищ. Аращ, усакIуэм щIыжисIэр:

Арыххэурэ сэ нэху куэд къыстоцхъэ,
Ауэ хэсхыжкыым зэи си гугъэр –
Сытоплъэ пшапэ зэхэуэгъуэм.
Щытынущ бжэр Iухаэ – уэ уошIэ.

А гутсысэрищ – гъэгтуныгъэр – Багъэтывым и усэ куэдым лъаб-жъэ яхуэхъур. Хъэл-щэн быдэ, нсэ къулей, гутсысэ узэшIа зиIэ цыхурщ ар зыхузэфIэкIынур. УсакIуэм елъагыу, къыгуролуэ «и Iуэхур фIы хъуху, и ныбжъэгъур къызэрхуэхъур дэгү». Лирическэ лыхужьым и «гур гүфIэху», дыгъуасэ зи пэжагъым шэч къытри-мыхъэу щыта «ныбжъэгъум и фэр покI». ИтIани зыкбригъэшIэну,

гүзэрэйдээ иригжээ љыну хуейкъым – мыхъэнэ зэпт мыхъуну гүерүүш ар еzym къызээрилъяа. Араш ныбжъэгъум хущIэмыхъума «и тIасхъапIэр» хуигъэгъуну щIэхъээзырыр: «Сэ сыгуфIэху, ныбжъэгъур щIэтш си нэгу – // Сыхуейт слагъуху, и щIыхъ исхъэну уэгу».

Альтруизм гүпсисэу зауэм иужькIэ къухъепIэ, совет литературам, зэрыштыг гүаздджэм зыщызыубгъуа щитам, езы Багъэтывырыр зыщIапIыкIам, и нэцэнэш мыхэр. УсакIуэм пасэу зыхилъхъа а Ѣэнхэр яхыболъагъуэ «усэ нэшхъейкIэ» узэджэ хъуну и лирикэми. «И псэм зэи хэмикIыр» гу щIыIэ къыхуэхъуащи, «и напIэр къиIэту пщащэм къеплъыжыркъым, жриIэу хъуари зэхихыжыркъым». Ауэ, итIани, къуаншагъэр щауэм и деж ихъыркъым, абы и зыщIыкIэри хуигъэгъуну хъэзырыш, «и гугъапIэр IэшIимых закъуэмэ». Лъагъуныгъэм и хъэтыркIэ сыйт хуэдэ тезырри ишэчыфынущ «Гу щIыIэ укъысхуэхъуащ» усэм хэт лирическэ лъыхуужьым:

ЗбгъэдэкIами уи гур, сыйт сищIэжын?
Ауэ сэ иджыри сищогугъ –
Лъагъуныгъэр зэ къысхуэблэжын...

Анхуэдэш Багъэтывырым и лирикэ щабэр, и лъепкъэгъухэр, къэзыщухъреихъ псори фIым, дахагъэм къыхуэзыдджэр, абыхэм я Iуэху дэкIмэ, дэгүфIэр, зыгуэр къаймыхъулIэмэ, дэнэшхъеир. Лей къызытхъэ цIыхум еzym и гу тIанэр мэIуху папщIэу пэшIидзыну сыйтим дежи хъэзырыш Нинэ. Араш цIыхубз усакIуэм и усэхэр тхылъеджэхэм я псэм щIехуэбылIэр, и уэрэдхэр щIэх дзапэ уэрэд щIэхъур.

Нинэ, махуэ къэс жыхуалIэм хуэдэу, и усэхэр къытригъадзэу, тхылбуу къыдигъекIыу щыткъым. СыусакIуэши, Иэмал имыIэу усэ стхын хуейш жиIэши къалэн гуэрхэр зыхуигъэувыжыркъым. Еzym зэрыжисIэши, и гум щыщIэр, и псэр зыгъепIейтейр художествен-нэ псальэкIэ къиIуатэу аркъудейш. Анхуэдэу щитми, усакIуэм и иужьрей усэхэм дэ ядыдолъагъу гъашIэм и лъэныкъуэ куэд къызэшIаубыдэ, я купщIэр нэхъ куу зэрыхъуар. Лъагъуныгъэ усэхэм къадекIуэу иджы абыхэм яхетш философие гүпсисэхэмкIэ псыхъа медитативнэ, пейзаж, граждан лирикэри. Хэкум, лъепкъым, цIыхухэм я къэкIуэнум таухуа гүпсисэхэмкIи усакIуэр къыддогуашэ, ауэ, нэхъышхъэраши, бзылъхугъэм и псальхэм сыйтим щыгъуи фIым, пэжыгъэм, дахагъым укъыхураджэ, Iейм ущахъумэ.

Үсэхэр

БАГЬЭТЫР Нинэ

СИ ЛЬАПСЭ

Си пшIантIэу си гьашIэм и жьантIэм,
 МэракIуэу хэссат сэ жыг лантIэ,
 Иджы сыхузэшыр жыгышIэм,
 Дыгъуасэм сешэжыр гурышIэм.

Си унэу, мы си псэр здэунэм,
 Пхуоплъызыр, ппэжыжъеми, си нэр,
 Сахыжыр абыхэм си хъэблэм,
Шалэгъуэр Шыхулъагъуэу къышыблэм.

ГухэшIым мы си пкъыр еубыдыр,
Шызгъуэткъым ди хадэм си адэр,
 Си анэри щIэткъым пшэфIапIэм,
 СопшIыхыр сэ куэдрэ ди щIапIэм.

Пытыжкъым си жыгым мэракIуэ,
 Эгъуэтыхкъым псэм щыщхэр, солъыхъуэ,
 Ди пшIантIэм, ди хъэблэм гур макIуэ,
 Лъэс лъагъуэр, лъакъупIэр къелъыхъуэ.

* * *

Аргуэру жыгхэр мэгъагъэр...
 Хъужами пцIы къызжепIахэр,
 Аргуэру си гур мэгугъэр,
 Гъэгъащи гуль къэтIэпIахэр.

ЗэгъашIэ, кIэншэш гугъапIэр,
Шиэшыгъуэ пшещI абы гьашIэр,
 КъыуегъэIэтыжыр уи напIэр,
 Псэ къыпхельхъэжыр щIэрышIэу.

Къысхуехь сэ гъатхэм гугъэшIэ,
 Дунейр уэзырауэ къысшохъу,
Шыхошыр си гум лъагъуэшIэ,
 Гъуэгу гъусэ мы гьашIэм щысхуэхъу.

* * *

Хызольагъуэр уи гуфIэкIэр дыгъэм,
 Хызольагъуэ сэ уи нитIыр вагъуэм,
 Къыхыхохыр сэ турлыр лыгъэм,
 Хызоухуанэр лъагъуныгъэр фIыгъуэм.

Къисхуолыдыр нэ вагъуитIыр жэцым,
 Гур къольэтыр, зикI ар схуэмьубыд,
 Къисхуолыдыр нэ дахитIыр махуэм,
 Лъэр щIольэт, гуфIэгъуэм сеубыд.

Бжыхъэ пшIащэр лъэгум щIопсэльхыр,
 Сыущащэу пшIыхъкIэ сыныпхуокIуэр,
 Си гухэлъым гушIэр къресыкIыр,
 Лъагъуныгъэ нэпсхэр сэ къисфлокIуэр.

Гугъэ нэхухэр гъашIэм сэ сегъещIыр,
 Уэсу Iэм къихуарзэр, IэшIоткIухыр,
 СоутIыпшыж дыгъуасэр, гур дыхэшIу,
 ГупсысэшIэ нобэм сэ къисхуехыр.

* * *

Сыт къисхуепсыжкIэ сэ дыгъэр?
 Сигъэхуэбэжкъым уи плъэкIэм.
 Сыт къизэбдзыжкIэ уэ лыгъэ?
 МафIэ ишIыжкъым уи хъуаскIэм.

Сыт къизжиIэн сэ мазэшIэм?
 Уэрыншэу зэшыгъуэш дунейр,
 ЖэшкIэ сепшIыхъми гурышIэм,
 IэфIыжкъым гухэлъым я лейр.

Сыт сахэплъэжкIэ вагъуэбэм?
 НэгъуэшIщ зыхуэблэр ууейр.
 Уэрт сэ къэслъытэр насыпу,
 Мы си псэр зэджэр, сыйеер...

Ужыхыжащ лъагъуныгъэр,
 Ар нуру къисхуэмьблэж.
 Ауэ уахътыншэщи гугъэр,
 Си гъусэ пэжу къонэж.

* * *

Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэгъур мэхъу нэцхьей,
 Си гур хэхъуэху,
 И нэцхьыр мэхъу нэхъ Iеi.
 Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэгъур мэгужьей.
 Сэ сефIэкIуэху,
 Абы зыкъысщедзей.
 Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэгъум хошIыр игу,
 Си Iуэхур хъуху,
 Сэ ар къысхуохъур дэгу.
 Сэ сыгуфIэху,
 Ныбжьэгъур щIэтщ си нэгу,
 Сыхуейт слъагъуху,
 И щIыхъ исхъену уэгу.

154

Үэрэдхэр

АДЫГЭ ХЭКУ

Щикъухъаш адыгэр къэрал куэдым,
 ЯфышIаш «жыг уардэр» щысхь имыIэу,
 Нэхъ къащтат лъэпкъкIуэдыр дэ къытхуэкIуэм,
 Бзэи, хабзи — псори хэкIуэдэжу.
 Зы зэманкIэ узэIэбэкIыжмэ,
 Щы IэмышIэр и хъуржыным илъу,
 Ибгынат Хэкужьыр ди нэхъыжьым,
 Пичми и гур, лъагъуныгъэр изу...

Тенджызым адэкIэ пшынэр къышдоIурэ,
 Пшынальэ дахэри си деж къоIус,
 Къысхуобзэррабзэри, си гум зыдещI,
 Лъэпкъым и тхыдэри хабзэри къафэм къыхощ.
 Толькъун хъыринэурэ макъамэр ѹошIэрэ,
 Си щIылъэ-анэми сыногупсыс,
 СынодэхащIэури сыпхуогумэщI,
 Фылъагъуныгъэми уэрэдыр сэ сегъэус.

Ежыу: Си псэм щызгъафIэурэ
 Мы си гум хэль,
 Дыгъэ нэбзийурэ
 Мы щыгум щепс,
 Уэ, си лъэпкъ щыпкъэр, узигухэлъщ,
 Уэ, дыгъэпс гуапэурэ си деж къышепс.
 Си псэм щызгъафIэурэ
 Мы си гум хэль,
 Дыгъэ нэбзийурэ
 Мы щыгум щепс,
 Уэ, си лъэпкъ щыпкъэр, си псэм ухэлъщ,
 Уэ, дыгъэпс гуапэурэ си гум и къуэпс.

Үэсыр къытельми, бгым пшэ Iэрамэурэ,
 Сэ Iуашхъемахуэ къызохуэбэкI,
 Щыгур мылылъэми, лъэр нызохус,
 АдрыщI сэламри лъапIэурэ лъэпкъым изох.
 Псэр щыпхуээшкIээрэ, уэ узиплъапIэурэ,
 Пшагъуэр токIуэтри, дыгъэр къыкъуокI,
 ЖэшкIээрэ мазэри вагъуэм хосыхь,
 Си лъагъуныгъэри гушIэм хамэшI къышызох.

155

Ежыу.

Фыгуэ слъагъу лъахэурэ адэжь щынальэмэ,
 Си гур ныпхуеIэурэ си гъашIэр сохь,
 Адыгэ хасэу лъэпкъым и лыкIуэм,
 Псэхэр зэпищIэурэ си гугъэр къысхуегъэнэху.
 Жэнэт къысщыхъуурэ дуней дахащэмэ,
 Дыгъэри мазэри къысхуещIыр тыхь,
 Зы насып вагъуи сэ къысхудокIуэ,
 ГурышIэ къабзэми и фыгъуэ сэ согъэунэху.

Ежыу.

ЖЭНЭТ ЩЫНАЛЬЭ

Жэнэт щынальэу Къэбэрдей,
 Си гъашIэм и уэрэд,
 Иожыу Шэрджэсыр, Адыгейр,
 Зэтохуэр ди мурад.
 Лъэпкъ пшынэм къокIыр ислъэмей,

Утыкуми зеубгъу,
 Адыгэр попльэри пщэдей,
 Егъаджэр и бжьамийр.
 Уэрү йожэхыр уи Тэрчыпс,
 Шэрэджи емызэш,
 Къыстемыпсамэ уи дыгъэпс,
 Сэ хуабжыу сыпхуозэш,
 Си адэжь къуэпсу Къэбэрдей,
 Шэрджэсри зи къуэш,
 Псыжкыр щежэхыу Адыгей,
 Зы гъуэгу дэ пхырыдош.
 Мэлъалъэр Іэгур, хъуамэ джэгу,
 Пшынэбзэр зэрольэль,
 Нехъэсыр Іуашхъэмахуэ щыгу,
 Макъамэм си гухэлъ,
 Щоджэгур щІэблэри си щІыгу —
 Сысейщ сэ щІы хъурейр,
 Хуабагъэ щыщІэркъым си жъэгу,
 Мэгъагъэр си дунейр!
 Си адэжь къуэпсу Къэбэрдей,
 Шэрджэсри зи къуэш,
 Псыжкыр щежэхыу Адыгей,
 Зы гъуэгу дэ пхырыдош!

156

ГУАЩЭНЕЙ

ЛэшІыгъуэ епщыкІуханэм
 Дэ благъэ дызэхуэхъуащ,
 Урыс Пащыху Иуаным
 Идархэ я пхъур ишащ.
 Пщы Темрыкъуэ ипхъу дахэр
 Иуан Ерум псэгъу ищІаш,
 Адыгэ пщащэм и тепльэр
 Лы пхъашэм и гум хыхъащ.

Ежъу: Гуашэ, Гуашэ, Гуашэней,
 Урипщащэт Къэбэрдейм,
 Ущыхъуащ уэ Урысейм
 Пащыху гуашэ, Гуашэней!

Лъэхъэнэ жыжъэм дешэжыр
 Тхыдэм и зы гъуэгуанэ,
 Къэбэрдеипщыр мэхышІэ:

Лъэпкъ машIэр хуейщ щIэгъэкъуэн...
Щхъэр ирехъэлIэ Иуан,
Урысеишуэм и дамэр
Тхуэхъуац адыгэм тэпIэн.

Ежъу.

Иуан Ерум и тепщэгъуэм
Уэ вагъуэу ухолыдыкI,
Марие цIэр уи дахэгъуэм
Ди тхыдэм уэ щыходыкI.
Уэ уи Іущагъ щагъэшIагъуэм,
Упагэу узэммыкIуэкI,
Нобэми адигэ лъэпкъым
Ди гъашIэм укъыдокIуэкI.

Ежъу.

СИ АДЭ

Сытым щыгъуи уи гукъэкI, си адэ,
СыщымыщIэу изохъэкI си гъашIэр,
Іэдэбагъыр уэ къобэкI, си адэ,
СогъэшIагъуэр уи щабагъ игъацIэм.

157

Ежъу: Мы ди тхъэшхуэм сэ сольэIур,
Зи пщIэр лъагэу, фIыуэ слъагъу си адэ,
Узыншагъи ущымыщIэурэ,
Уи бзэ ІэфIими сыщымыщIэурэ,
Ильэс куэдкIэ тхъэм усхуигъэпсэу,
Сядэ лъапIэр тхъэм усхуигъэпсэу!

СфIэфIщ уи псальэ седэIуэн, си адэ,
СыхоткIухъыр уи гуапагъ, гулъытэм,
Уи чэнджэшхэр дамэ схуохъу, си адэ,
Афэху джанэ сыпхуэхъунт, слъэкIатэм.

Ежъу.

Сыхъужами сэ балигъ, си адэ,
ЗыхызоцIэр уи гум и хуабагъыр,
Уи къуэрэлъху-пхъурылъхуми, си адэ,
Лъыбогъэс адэшхуэм и ІэфIагъыр.

Ежъу.

ДЖЭГУМ

Пышнэ макъамэм сзыы^Iепешэри,
Джэгум сыхешэ, си п^Iэм срещ.
Пышнауэ Iэзэми къафэр къреш,
Утыкум итри — си дунейш.

Ежыу: Джэгум, джэгум
Пышнэр щоджэгурэ,
Си нэр щIэджэгум
ЕщI ислъемей!
Гур къышIилъэтым
ЕщIыр ислъемей!

Iэгур лъэлъамэ, щIыр къыпэджэжурэ
Джэгум зеIэтыр, гури пIэпех,
Ди лъапэрисэми псори дехъэх,
Псэр дэзыхъэхри — си дунейш.

158

Ежыу.

Жэцым вагъуэхэм мазэр къафыхъмэ,
ЩIылъэм щокIуэкIыр адыгэ джэгу,
ГушIэм щызгъафIэри нэгум щоджэгу,
ЩIыгум къыщифэри — си дунейш.

Ежыу.

Къэбэрдей-Балъкъэрым и үйхүбэ усакIуэ, балъкъэр литературэм и классик Кулиев Къайсын къызээралъхурэ нэгъабэ илъэсцишэ ирикъуаш. Абы ирихъэлIэу ди республикэм щекIуэкIащ школакIуэ үйкIухэр жыджэру зыхэта литературэ зэпеүэхэр. ЕджакIуэ 250-м я IэдакъэшIэкIхэр бзищ-кIэ — адигэбзэкIэ, балъкъэрыбзэекIэ, урысыбзэкIэ — кърахъэлIат абы. Эхъээзэхүэм нэхъыфIу къышалъытажэм ящищ КIуэкIуэ Валерэ и үIэр зэрихъэу Кыцпэк къуажэм дэт курит школым и 11-нэ классым щеджэ Хъуран Юлэ и лэжьыгъэр.

ХЪУРАН Юлэ

159

Къайсын төухуа си псалъэ

Сэ Кулиев Къайсын къуршыбгъэм изогъэшхь. Къурш зэхуакухэм къыдэкIауэ къысфIошIар. И усэхэр щIыгум трипхъэри, щхъуантIагъэм псори зэшIиштащ, и усэхэр уафэгум дрипхъейри, дыгъэ нуру къытхуепсащ, къабзагъэрэ дахагъэрэ щIыхум я гум къышигъэушащ.

А усакIуэ гъуээджэм и усэ куэд урысыбзэкIэ зэрадзэекIащ. Абыхэм сывзеджэм, сыйдихъэхри, сэри зэрысхуээфIэкIкIэ усэ зыбжанэ адигэбзэм къизгъэтIесащ.

Кулиев Къайсын Шэджэм Ипщэ къуажэм 1917 гъэм ноябрим и 1-м къышалъхуаш. И адэр пасэу дунейм ехынжащ. Курит еджапIэр Шэджэм Ишхъэрэм къыштеухри, ар Луначарскэм и үIэр зезыхъэ Театр институтым щIотIысхъэ. Литературэ институтми (Москва) щоджэ — 1935-1939 гъэхэм. Ахэр къиуха нэужь, Къэбэрдей-Балъкъэр пединститутым егъэджакIуэу къегъээж. А зэманым абы усэ тхынным зret. 1940 гъэм къыдокI Къайсын и япэ тхылъыр. Абы ит усэхэм я нэхъыбапIэм къыхэцьырт куэдкIэ узыщыгугъ хъуну усакIуэ къызэрыунэхуар.

1940 гъэм Кулиевыр дзэм къулыкъу щицIэну ираджэ. Ар армэм щыIэу Хэку зауэшхуэр къохъей. 1942 гъэм икухэм абы и усэхэр урысыбзэклэ зэдзэклайуэ къыцдэклын щIедзэ, урысей радиом къет, ар цЭрыIуэ мэхъу. 1942 гъэм и ноябрь мазэм Фадеевым Кулиевыр иретгэблагъэ Москва щекIуэклыну литературэ пшыхъим. Абы кърихъэллат Пастернак Б. Л., Симонов К. М., Асеев Н. Н., Звягинцевэ В. К., Кедрин Д. Б. сымэ, нэгъуэцIхэри. Куэд дэмькIыу Кулиевым и усэхэр зэрыт тхылъыр Сталиным и цIэклэ щыIэ саугъэтым ягъэльагъуэ, арщхъэклэ балъкъэр лъэпкъыр зэрырашам къыхэкIыу а саугъэтыр абы къратыркъым.

1941 гъэм къышыцIедзауэ лъыхъужьыгъэ хэлъу зауэшхуэм хэтащ Къайсын, уIэгъэ хъэлъи зыбжанэрэ хъуаш. ЗэуапIэм здыIутым абы и тхыгъэхэр газетхэм къытрыригъадзэрт. Ар яхетащ Москва, Орёл, Ростов къалэхэр, Украинэр, Кърымыр, Прибалтикэр нэмьцэ зэрыпхъуакIуэхэм къаIэцIэзыгъэклыжахэм.

160 Кулиев Къайсын игу къегъэклыж: «Щым, уэм хуэдэу, шэр къытешащэрт. Ар къышыхъуар бгыльэ щIыцIэц. ЕтIуанэ пшэдджыгжым уIэгъэ сихъуащ. Абы и пэкIэ губгъуэ гуэрым дыцзызауэу уIэгъэ сихъури, Къышокъуэ Алим, усакIуэшхуэм, си ныбжьэгъум, си адигэ къуэшым и плIэм сильу зэуапIэм сыйкыIуихащ. И плIэм сильу сымаджэшым нэси сихъаш».

Абы и ужъклэ ахэр псэуху зэригъэпэжащ. Къайсын и усэ куэдым къыхоц Къышокъуэр зэригъэльапIэр, пшIешхуэ зэрыхуишIыр.

УСАКИУЭР – ФРОНТЫМ

Зригъэзыхауэ шы сокум хэлъу,
Шхуэр ткIийуэ и Iэм IещIэлъу,
ЗэуапIэм ар Iухъэрт,
МафIэм и нурыр и къамэм щыдджэгуу.
Ауэ жэцым и нурыр зэрыужьыхыу,
Губгъуэ Iурихам гупсысэу къышчикIухъырт.
ИтIанэ мафIэр пигъэнауэ
Итхырт усэ, уанэм тесу,
Iусыр шыхэм иратыхукIэ.
Ныбжьэгъухэр мафIэм детIысэклырт,
УсакIуэм жиIэм дедIуэну.

КъытфІәшІырт къамәм и къарур
И усәхәм къыхәщү.
Бийм къуажә къыІәшІэтхыжмә,
ЦыкІухәр къызәхуәжәсүрт.
Абы зы лъапшІэ цыкІу уанәгум иригъетІысхъәурә
И нәхәм щәху ба хуишІырт.

Симферополь дәт сымаджәещым щІэльу, Къайсын зәхех и лъәп-
къым къытепсыха насыпныншагъәр.

51-нә армәм и нәхъышхъә, Совет Союзым и Мыхъужъ Крейзер
Яков Кулиевым и деж сымаджәещым къокІуә, къыхуагъәфәща дамыгъә
лъапшІэр къыхуехъыжри. Къайсын абы йоупшІ: «Пшәдәй фыкъакІуәу
къистефхыжыну мыр?» Генералым уқытауә жәуап къет: «Хъәуә,
дыкъәкІуәнукъым».

УІәгъәр хъужу сымаджәещым къышІатхыкІыжа нәужъ, абы и хәкум
къегъәзәж. Кулиевыр хуит ящІат и лъахәм щыпсәужыну, аршхъәкІэ
езыр и лъәпкъыр здаша щыпшәм макІуә, къатепсыха гузәвәгъуәр яди-
гуәшыну. ИльәсипшІым щигъукІэ щыпсәуаш ар Къыргызыым, жы-
дәжәру литературә гъашІэм хәту, ауә и тхыгъәхәр къыдигъәкІыну хуи-
мыту.

Айтматов Чингиз Къайсын щхъәкІэ мыпхуәдәу итхауә щыташ: «Псори пхуәшәчыныр лыгъәшхуәш. Езы Къайсын уІәгъә зытель мы-
вәм хуәдәш — ар дамыгъәу и усәхәми къыхош: «Сә псори схуәшәчаш». А «псори» псальәм къызәшІеубыдә лъәхъәнә псо, лъәпкъым, цыхум
и гум щигъәвар, ишәчар, ауә къахуәгъәшакъым ар абыхәм, атІэ япсы-
хъаш, и гум хахуагъә, пагагъә къышагъәушү».

Езы Къайсын мыпхуәдәу жәуап иретыж Чингиз: «Сә сынасыпыш-
фІәш, а зәман хъәлъәм фІәшхуныгъэр зәрысфІәмыйкІуәдамкІэ. Си гум
щызгъафІәрт ди къурш къетхъухахәр, гъуәгубгъум къышыкІ удзхәр,
Пушкин и усәхәр, Бетховен и макъамәр. Сыту фыт сә зәи гъашІэр
мыхъәнәншәу къызәрызмылъытар».

Абы гъашІэм хуила бгъәдыхъәкІэр, еплышкІэр къыхош мы сатыр-
хәм:

ГъашІэ, си щхъәр лъахъшәу пхузогъәшхъыр,
ФышшІэ сә пхузошІ, а зәман бзаджәм

МафIэ лыгъэм, щIыIэ уаем сизэримысамкIэ,
Хамэ щIыпIэм ажалыр къызэрьшысIумыщIамкIэ...

Къайсын Кулиев – ар лъэпкъ цыкIум къыхэкIа усакIуэц. Ар – дуней псом и усакIуэшхуэц. Абы и псэм пэгъунэгъуу къельытэ икIи и гум щегъафIэ Пушкин, Лермонтов, Тютчев, Блок, Есенин, Низами, Физули, Пастернак, Твардовский, Вахрах сымэ. АпхуэдизкIэ ар гурыхуэти, абыхэм я усэ куэд гукIэ ищIэрт. УсакIуэшхуэм къильытэрт дэтхэнэ лъэпкъми гъашIэм лъэужь дахэ къыхинапхъэу, дахагъэр къэдгъэIурыщIэн къудей мыхъуу, дэ езыри ар къэзыгъэцIхэм дащынын хуейуэ.

Къайсын къильытэрт усакIуэр ауэ сыйтии цIыху къызэрьгуэкIыу щытын хуэмейуэ. АтIэ, зы дакъикъэ нэхъ мыхъуми, абы зыкъильытэжкыфын хуейц тенджызу, къуршу, уафэу. А зы дакъикъэр хурикъунущ абыхэм яхэль къарур зыщIишэну, я дахагъэр зыхищIэну. Абы иужъкIэц псэ зыхэль усэ къышигъэцIыфынур.

162

Усыгъэр псальэ къудей-тIэ?
ГуфIэгъуэц икIи гузэвэгъуэц ар.
ФэрыщIыгъи, щыгхъу нэпцIи хуэхейц,
ЗэуапIэм Йут сэлэтым нэхъей.

Ещхыц ар бгыхэм, сабийхэм,
Жыгхэм, пшэм,
Псыежэхыу нэхуцым къыдэушам,
ЩIымахуэм жъэгум дэль мафIэ мугужьыхым.
Хъэуэ, Усыгъэр псальэ къудейкъым,
АтIэ мазэм къыхэнэхукI сэхураныщхъэц.
Усыгъэр – псальэ къудей-тIэ?
ГъашIэц икIи Лэныгъэц ар.

ЩIыхъыр, пэжыр и гъуазэт усакIуэм. Сыт щыгъуи и напэм ечэн-
джэшырт ар.

Абы къильытэрт:

УсакIуэм пцIы иупсмэ, зэбгъэцхъынур
И ныбжъэгъу нэсым сыйкли епцIыжарщ.

Сыт хуэдэу мыдыджами, псальэ пэжырш
Гүлгүйкіи къаруушхуэкіи гъеншіар.

А усакіуэ тельыджәм и усәхәм седжәху, кіуэ пәтми сызыІәпашәрт, зи гугъу ишІ Іуэхугъуәхәм сыкъыхәхутауэ къысфІәшІырт. «Черный конь умирает на белом снегу» усәм сыкъыцеджәм, шым тель бәлыхыр псекІэ зыхесшіаш. Ар си пащхәм къиукІурияуэ къысщыхъуаш. А усәри зәздзәекІаш:

УӘС ХУЖЬЫМ ХӘЛЬУ ШЫ КЪАРӘМ И ПСӘР ХОКІ

Ажалым хәдә имыІэ,
Здәжәм джәлауә,
Үәс хужьым хәлъу,
Шы къарәм и псәр хокІ.

Шууейхәр и пләм дәсу,
Гъуэгуанә плъахәм ирижәрт.
КъикІуэти абы имышІэу,
Дәнә шыгъажи щытекІуэрт.

163

ШІЭкІаш и нәгум Іәджә —
Псы Іәли, къурш лъаги.
Пищащә бғы псыгъуи қуәдрә
НысащІэу абы къихъаш.

И лъакъуәхәр псыгъуэт.
ТхъекІумәр гъэкІат.
Бғы задәм къехыфырт.
Гъуэгу техъамә, ар лъатәрт.

И псәр хокІыр шы къарәм
И псәупІэм пэжыржәу,
И нәпсыр тодие
Нәкугъуэ нәшхъеийхәм.

Іуэху теухуауэ,
И къару ебләжакъым.

ЗыщIегъэхи имышIэу
Мурадым ерышту хуэкIуэрт.

Уэсыр къуршхэм къоткIухыр,
Удзхэм я пкъыр щIэлIаш.
Гум къоуэ апхуэдэ дахагъэр —
Шы къарэм и псэр хокI.

Ажалым хэдэ имышIэ,
Псори зэфIеIуэнтIыкI.
Уэс хужьым хэлъу,
Шы къарэм и псэр хокI.

«ПшIыхъэпIэ» усэм хэт къуршыбгъэр ди лъэпкъым езгъэшхъаш.
Пасэ зэманым абы ятельа бэлыхъыр си нэгум пшIыхьу щIэкIыжащ:

ПШIХЬЭПIЭ

164

Фочишэм къуршыбгъэр иуIауэ, —
Апхуэдэ пшIыхъэпIэ нобэ слъэгъуат.
И дамэр лъым ириIауэ, —
Апхуэдэ пшIыхъэпIэ слъэгъуат.

Ар дамэ узыншэмкIэ щIым еуэрт,
Ар жагъуэу къуршым езауэрт,
Ауэ, зиIэтыну къаурор хуримыкъуу,
ЩIы тафэм ар къытехуэжырт.

Аргуэрү щIым дамекIэ йоуэр,
Лъыпсыр къыпыйжу, ерышту йозауэр,
Пэлъэшын къуршыбгъэ пагэм ажалыр?
И нащхъуэр уафэм хуеIэтыр.

УЭРЭДБЗУХЭР

Дудин М. деж

Уэ пшIэжкэ, уэрэдбзухэм уэрэд къышрашар,
Фирзуа деж? — Хъэфиз и махуэхэм хуэдэу,

Кърашт уэрэд а жэшым уэрэдбзухэм,
 Я макъ жыгырумкIэ къыиддэгуашэу.
 Уэшхым щIыр къызэригъэшIэрэшIэжым хуэдэш
 Гум и дежкIэ уэрэдбзум и макъыр.
 Хэт жызыIар жыы хъяуэ ар?
 Нэхүшым хуэдэу, ар дапцэщи щIэш.
 «Сэ уэ фIыуэ узольагъу!» псальехэр,
 Псым и нурыр, зэм и плъыжыгъэр —
 Абыхэм я купщIэр, я къарур
 Жыы хъурэ сыйти?
 Сыт хуэдэ лIэшIыгъуи ахэр къышызгъуэтинц.
 Фируза и пщыхъэшхъэр зэшIиштат
 Уэрэдбзум и макъым. Гур игъепIейтейуэ
 Кърашт абы: «Си хэку, сэ фIыуэ узольагъу!»
 А макъыр ейш лъехъэнэ псоми.

СИ КЪУРШХЭР

165

Хамэ щIыпIэ щIэхъуэпсым хуэмыйдэу,
 Къуэм хуэдэу, ди къуршхэр фIыуэ сольагъу.
 Абы и лъагъуэхэрщ сэ балигъ сыйзыщIар,
 Уи щIыIэр, уи хуабэр фIыуэ сольагъу, си къуршхэ.
 Фэрыншэу псэуфыну къуршыгъэр?
 ПшахъуэшIым и абгъуэр щыхуэшIыну абы, си къуршхэ?
 И дамэхэр уэ къыплъэмIэсу,
 Лъэтэфыну ар, си къуршхэ?
 УIэгъэу сэ силъмэ
 Губгъуэ исыжам, си къуршхэ,
 Бгъэ макъкIэ сыйкъеджэнц си анэм:
 — Уо, адэжь хэку, уо, хуитыныгъэ, си къуршхэ!

СИ ЩЫНАЛЪЭ

Таурыхъхэм я лъахэу — си щыналъэ,
 Уи лъэпкъыр уардэш, си щыналъэ,
 Уэ уанэш, сэ уэ сурибынц, си щыналъэ,
 Уи губгъуэм нэхъ дахи щымыIэ, си щыналъэ!

ШІЭблэ

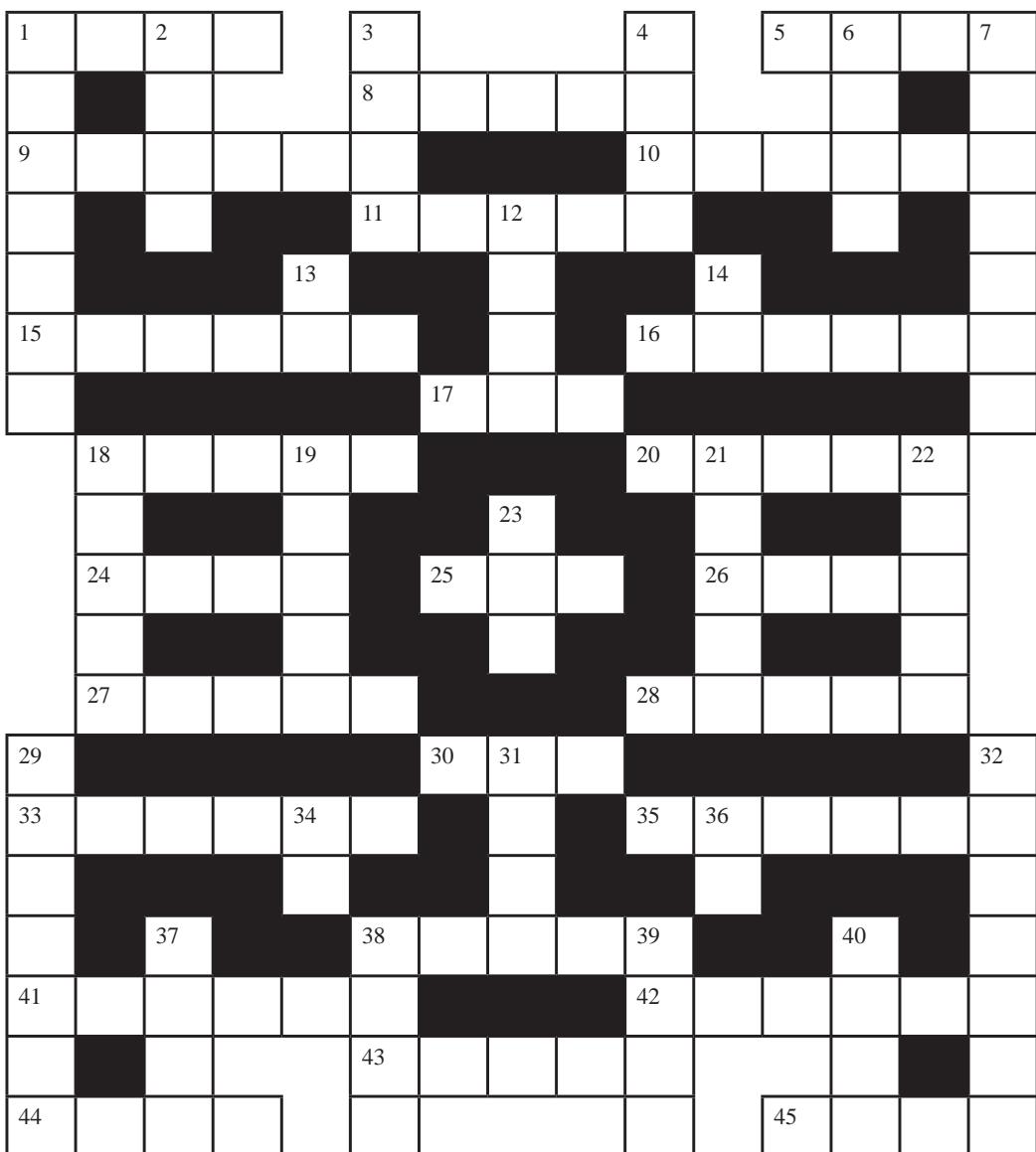
Къуршыбгъэр и абгъуэм щхъэкІэ зэрызауэм хуэдэу,
Уэр щхъэкІэ хэти сэ сыпэувынц.

Си лъым ирыреІэ уи губгъуэжхэр,
СрырелІэ, уэ ІэплІэ носшэкІауэ, си щынальэ...
... Уэрыншэу дауэ сыпсэуну, си щынальэ,
Уи бгылъэ лъагъуэхэм сримыкІуэу,
Мы си гум щызгъафІэ бгыхэр, псыхэр
Сымылъагъуу?

Дауэ зэрысщыгъупщэнур Бахъсэныжърэ Тэрчыпсрэ?
Къуршыбгъэхэ, фэрыншэу хэт сэ згъэныбжъэгъунур?
Псэм пэсщI ди джэгухэ, фэрыншэу дауэ сыхъуну сэ?
Си ныбжъэгъухэ! Фысщымыгъуу сэ дауэ секІуэкІыну?
ФызимыIэжмэ, щхъэр хэт есхъэлIену?
Си хэкур бийм IэцІыхъэу, зыхуэзгъэщхъ нэхърэ
Сэ нэхъ къэсщтэнц зэуапIэм си псэр щыисту
Сыщыжеинир уи бгъэгу, си щынальэ!

ПСАЛЬЭЗЭБЛЭДЗ

167

ЕкIуэkIыу: 1. ... щалэ щылэкъым (*псалъэжь*). 5. ... из хъужыркъым (*псалъэжь*). 8. 1942 гъэм нэмьцэхэм къадэзауэу ди щылэпэм къихъа лъэпкъ. 9. Цыхухэм я мылькур залымыгъэкIэ къатезых. 10. Псыгуэнсу къышалъхуа адыгэ драматург. 11. Бжэныфэм къыхэцIыкIа Йуданэ. 15. Гъэм и земан. 16. Бразилием щекIуэkIа дунейпсо Олимп джэгухэм дышэ медаль къышызыхъа адыгэ бэнакIуэ. 17. ПхъашIэ Іэмэпсымэ. 18. ЦыхупIэ. 20. Къру лъэпкъым щыш губгъуэ джэдкъаз плащэ. 24. Гъуапльэм къыхэцIыкIа шыуанышхуэ. 25. Удз гъэгъахэм фо къапызых гъудэбадзэ лъэпкъ. 26. Уи ... фIамэ, уэ уи щытхъукъым, къуэфI упIамэ, къыпшытхъунц (*псалъэжь*).

27. Нэклум, щыфэм илэ зэлъагьэ. **28.** Адыгэ композитор цээрлиуэ, Пацшэ Бэчмырзэ и пхүрылху. **30.** Ижь зэманым пшы, уэркь сыйт хуэдэхэм нэгъуэшл унагъуэм ирагъэпли щыгта щалэ щыклю. **33.** Къэбэрдэй-Балъкъэр мэкъумэш академием (университетын) и ректору щыгта еджагъэшхуэ. **35.** Зи дамитыр дэшея. **38.** Шхъэл мывэр зэклэрэхъуэкл. **41.** Шылэ гъуэжым и фэр зи тепльэ. **42.** Лэскэн районым щыщ къуажэ. **43.** Къулъкъужын къышалъхуа адыгэ тхаклюэ, драматург. **44.** Пхъещхъэмшихъэ лъэпкь. **45.** Ди къэралым и Къуэклиплэ Жыжъэм щылэ псыежэх ин.

Къехыу: **1.** Къэбэрдэй-Балъкъэрим и щыхубэ тхаклюэ. **2.** «... къэлэта» — урыс тхаклюэ Шолохов Михаил и роман. **3.** Зи кларапэ лъэныкъуэм флагъэнаплэ илэ пхъэ къых; къурыкъу, бжэгъу. **4.** Ильэсищим ит шыщлэ мигъасэ (*хъуэ*). **6.** Хэку зауэшхуэм и зэманым партым и Къэбэрдэй-Балъкъэр обкомым и япэ секретару щытар. **7.** Псы йуфэ чыцэхэм, мэкъуплэхэм щыпсэу бзу щыклю, дамэ клащлэ, щагъуэу мыльэтэфу. **12.** Урысей Федерацэм Глинкэм и цэклэ щылэ къэрал саугъэтээр зыхуагъэфэща адыгэ композитор. **13.** Гъэшхэкл. **14.** «... закъуэ» — Клэрашэ Тембот и роман. **18.** Тунэ Хъэчим и «Лъагъуэшлэ» рассказым хэт лъыххужь. **19.** Хадэхэм ирагъэувэ бзу гъаштэ. **21.** Журт Биберд и роман. **22.** «... зэшищ» — адыгэ уэрэдыжь. **23.** Зыгуэр ягъеса нэужь, сабэ щыклю, щашэу къанэ сахуэ. **29.** Гъатхэм пасэу ди щыплем къэлъэтэж къуалэбзу. **31.** Къыдалъхуа щыхум и щыфэм хэт флыщагъэ. **32.** Тхаклюэ, усаклюхэу Журт Биберд, Хъэх Сэфарбий, Бицу Анатолэ, Мыкъуэжь Анатолэ сымэ къышалъхуа къуажэ. **34.** Пшахъуэшл. **36.** Черкесск дэт адыгэ театрым зи цээр зэрихъэ артист. **37.** ... и хабзэр пхъум и бзыпхъэц (*псалъэжь*). **38.** Бразилием щеклюэкла дунейпсо Олимп джэгухэм дыжъын медаль къышызыыха адыгэ бэнаклюэ. **39.** Къурлэнным и зы пычыгъуэ. **40.** Тенджыз Флыщлэм и ищхъэрэ лъэнныкъуэмклэ къышыль хытлыгуныкъуэ.

Зэхээзылхъар **МЫЗ Ахъмэдш**

Етъуанэ къыдэклигъуэм тета псальээблэдзым и жэуапхэр

Еклюэклиу: **7.** Къэрабгъэ. **9.** Жэмыхъэт. **10.** Шыунэ. **11.** Къашыргъэ. **13.** Къуацэхэс. **15.** Шэуей. **16.** Бзэклэ. **17.** Хъэм. **20.** Шэн. **21.** Уэрэд. **22.** Лъэхъуджэ. **23.** Шыхь. **24.** Ажалу. **26.** Йумахуэ. **28.** Тут. **30.** Таж. **32.** Уанэгу. **33.** Дурэш. **36.** Шэшыгъуэшл. **38.** Йэрпхъуэр. **39.** Абазэ. **40.** Шылэрис. **41.** Шыгъыним.

Къехыу: **1.** Лэжъапцлэ. **2.** Насыпщ. **3.** Хъэшлэ. **4.** Бжэкъу. **5.** Быфэкъуэ. **6.** Нэфлэгүфлэ. **8.** Духъэ. **12.** Гъэунэ. **14.** Адэклэ. **18.** «Мурат». **19.** Бжыхъэ. **20.** Шэбэт. **25.** Лантлэ. **27.** Мардэ. **29.** Уафэрху. **31.** Аслъэныр. **32.** Укытэш. **34.** Шапсыгъ. **35.** Иуаз. **37.** Шласэ. **38.** Йэшэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
№3
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукоҗев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Хамид Кажаров, Хамид Кармоков,
Хачим Кауфов, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Муаед Хаупшев (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Свидетельство о регистрации
Управление Роскомнадзора по КБР
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.
Подписной индекс: 73296

Подписано к печати 08.06.18. Выход в свет 30.06.18
Формат 70x108¹/₁₆. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 2.183 экз. Заказ №197
Подписная цена на 2 месяца 31 р. 17 к.
Подписная цена на 6 месяцев 93 р. 51 к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
представленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПШЭ

Журналым къытхеуэ тхыгъэхэм я пэжагь-мыпэжагьымкIэ жэуап зыхыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Йүэху еплъыкIэхэр Iэмал имыIэу зэтхуэн хуейу щыткъым.

Редакцэм къыIэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркIэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейш.

Журналым къытхеуа тхыгъэ нэгъуэцIыпIэ щытрадзэмэ, «Iуашхъемахуэм» къызэрырахыжар къагъэлъэгъуэн хуейш.

Редакцэм и къалэнкъым Iэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкIэ къевгъэхь хъунущ: 360000, Налышык къалэ, Лениным и цIэр зезыхъэ уэрам, 5, епшыкIузанэ къат, «Iуашхъемахуэм» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъышхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхь секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзие, публицистика); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗҮПЭРЬХЬЭХЭМ ПАПШЭ

Журналыр зэрытедзам дагьуэ гуэр иIэу къышIэкIмэ, абы теухуа-уэ фышицIэупшIэ хъунущ: Калужнэм и цIэр зезыхъэ уэрам, 1, ООО «Печатный двор».

ГҮҮБЖОКЪУЭ Лиуан

23.02.1937 – 3.09.1988

АВТОБУС КҮЭУВЫІЭПІЭМ ДЕЖ

Магъыр щалэ цыкlyр зэгуэуду,
Джэшым хуэдэу къолъэлъэх и нэпс,
Автобусым блишащи и адэр
Къыкіэлъыкluэ къэувыіэпіэм нэс.

Магъыр сабийр зыми хуэмүудэlyу,
«Папэ» фіэkl и макъым къимыкыж...
Иджыпсту абы и гузэвэклэм
Плышлрэ зы гъэр сэ сигу къегъэкыж...

Дыкъыкъуанэу анэм и кіэ къуагъым
Мафіэгужхэм мащіэм дыхана?!

Псыхэкlyадэу сабийм ди гъы макъыр
Дэ адэншэу дапщэ дыкъэна?!

Абы щыгъуэ мафіэгухэм я lугъуэу
Ди адэхэм я нэклур зыгъэпшкlyар
Нобэм къескli хэлъкъэ атлэ тхъугъэу
Фызабэхэм я щхъэм къихэнай!..

О, шофёрхэ, мафіэгужехуэу щылэ!..
Фи гулъэфым, маржэ, фыхуэсакъ,
Фытемыплъекъукlyу фыкъэувыіэ,
Къэмыйu щыкіэ сабийм я гъы макъ!

Щіэблэр топ уэ макъым зыкли хуейкъым,
Къихэмьыщту ахэр ирежей...
Щыими, псыми, уэгуми фыщызекlyэ,
Зауэ гъуэгур къихэвмых къудей!

1965